

გიორგი ნადარეიშვილი

ქ ა რ თ უ ლ ი  
სახელმწიფოსა  
და სამართლის  
ისტორია

თბილისი  
2005

წინამდებარე წიგნში გადმოცემულია საქართველოში სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობის საკითხები, საინტერესოაა მიმოხილული სახელმწიფოსა და სამართლის თანაფარდობის ასპექტები, აგრეთვე დეტალურად არის გაანალიზებული უმნიშვნელოვანესი სამართლებრივი ძეგლები. საყურადღებოა, რომ ავტორი ცალკე გამოყოფს და მიმოწვლილვით აღწერს საქართველოში დამყარებულ რუსულ მმართველობასა და სამართალს.

უნდა აღინიშნოს, რომ წიგნში ფრაგმენტულად არის ასევე განხილული თანამედროვე საქართველოს სამართალი.

წიგნი არის წარმატებული ცდა ერთიანად და სისტემურად იყოს გადმოცემული საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხები, უძველესი დროიდან დღემდე.

განკუთვნილია იურიდიული და ისტორიული ფაქულტეტების სტუდენტებისა და ასპირანტებისათვის, სამართალმცოდნეებისა და ისტორიკოსებისათვის, აგრეთვე მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი: ზაზა ნანობაშვილი

გამომცემელი: იურიდიული ფირმა

“ბონა კაუზა”

თბილისი, 2005 წ.

ISBN - 99940-764-3-4



## შინაარსი

|                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------|-----|
| §1. სახელმწიფოს წარმოშობა საქართველოში .....                           | 8   |
| §2. სამართლის წარმოშობა საქართველოში .....                             | 24  |
| §3. სახელმწიფოსა და სამართლის თანაფარდობა .....                        | 32  |
| §4. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილება.....                            | 36  |
| §5. სასამართლო პროცესი და სასამართლო წყობილება .....                   | 55  |
| §5. დამამტკიცებელ საბუთთა სისტემა ქართული სამართლის<br>მიხედვით .....  | 76  |
| §6. ცოდვის მოკიდება .....                                              | 92  |
| §7. მოწმის ჩვენება .....                                               | 94  |
| §8. წერილობითი მტკიცებულება. ....                                      | 100 |
| §9. ძველი ქართული სისხლის სამართალი .....                              | 111 |
| §10. საჯარო სასჯელები ფეოდალურ საქართველოში .....                      | 122 |
| §11. დანაშაულის სუბიექტური მხარე .....                                 | 130 |
| §12. სამოქალაქო სამართალი .....                                        | 131 |
| §13. გირავნობა.....                                                    | 136 |
| §14. საოჯახო სამართალი .....                                           | 149 |
| §15. საქორწინო სამართალი .....                                         | 149 |
| §16. დაქორწინების პირობები. ....                                       | 152 |
| §17. ქალების სამართლებრივი მდგომარეობა ოჯახსა და<br>საზოგადოებაში..... | 153 |
| §18. მშობლებსა და შვილებს შორის პირადი და ქონებრივი<br>ურთიერთობა..... | 155 |
| §19. მეუღლეთა შორის პირადი და ქონებრივი ურთიერთობა.....                | 156 |

|                                                                                   |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| §20. განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით .....                                | 157 |
| §21. მეპყვიდროების სამართალი .....                                                | 160 |
| §22. ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო<br>წყობილება და მისი თავისებურებანი .....   | 162 |
| §23. საქართველოს სახელმწიფო წყობილება .....                                       | 186 |
| §24. მეფის სამდივნო და მისი მოხელეები .....                                       | 205 |
| §25. საპოლიციო აპარატი .....                                                      | 200 |
| §26. სასამართლო ორგანიზაცია .....                                                 | 212 |
| §27. მმართველობის ადგილობრივი აპარატი .....                                       | 215 |
| · §28. ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები<br>(მოკლე მიმოხილვა).....              | 221 |
| §29. ხელმწიფის კარის გარიგება .....                                               | 227 |
| §30. წესი და განგება მეფედ კურთხევისა .....                                       | 229 |
| §31. ძეგლი ერისთავთა (1318-1400) .....                                            | 231 |
| §32. გიორგი მეხუთის ძეგლის დადება .....                                           | 231 |
| §33. ბექა-აღბუდას სამართლის წიგნი .....                                           | 232 |
| §34. ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის<br>წიგნების კრებული ..... | 233 |
| §35. სამართალი კათალიკოზთა (1543-1549წწ.) .....                                   | 234 |
| §36. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნი (1704-1709) .....                           | 236 |
| §37. დასტურლაშალი .....                                                           | 239 |
| §38. მცირე სჯულისკანონი .....                                                     | 242 |
| §39. დიდი სჯულისკანონი .....                                                      | 245 |
| §40. პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი (1083 წ.). ....                      | 247 |
| §41. ვაჰანის ქვაბთა განგება (1204-1234 წწ) .....                                  | 249 |

|                                                                                                   |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| §42. ძველი ქართული სამართლის ისტორიის ხსვა წყაროები .....                                         | 252 |
| §43. მცნებაი სასჯულოი (1470-1474 წწ). .....                                                       | 255 |
| §44. სვიმონ მეფის 1590 წლის კანონი<br>მეკობართმძებნელის განწესების შესახებ .....                  | 257 |
| §45. სასამართლოს განაჩენი გიორგი სააკაძის და<br>ქაიხოსრო ჯაფახიშვილის საქმის გამო (1620 წ). ..... | 258 |
| §46. სასამართლოს განაჩენი მანუჩარ და პაპუნა<br>ციციშვილების საქმეზე (1640 წ). .....               | 261 |
| §47. წყალობის წიგნი გიორგი მეთერთმეტისა ბეგთაბეგ<br>შანშეან მარტეროზის შვილისადმი (1685 წ.) ..... | 262 |
| §48. სისხლის განჩინების სიგელი სიმონ პირველისა<br>მალალაძეებისადმი (1592 წ.). .....               | 263 |
| §49. განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა<br>(1782 წ) .....                                        | 264 |
| §50. საქართველოში დამყარებული რუსული<br>მმართველობა და სამართალი .....                            | 265 |
| §51. თანამედროვე საქართველოს სამართალი .....                                                      | 305 |

## შ ე ს ა ე ა ლ ი

საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია ისტორიულ-იურიდიული მეცნიერებაა.

მის მიზანს არ წარმოადგენს გამოიკვლიოს საქართველოს ისტორია მის მთლიანობაში, მის ერთობლიობაში. ეს საქართველოს ისტორიის ამოცანაა. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია პირველყოფლისა შეისწავლის მხოლოდ სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი დაწესებულებების წარმოშობა-განვითარების ისტორიულ პროცესებს, მათ კანონზომიერებებს, შეძლებისამებრ ადგენს მათი განვითარების დონეს, მათ ისტორიულ სიმაღლეს. საქართველოს სახელმწიფოს და სამართლის ისტორიის ამოცანაა ქართული ისტორიულ-სამართლებრივი მასალების გაანალიზების საფუძველზე ნათელი გახადოს სახელმწიფოს და სამართლისათვის დამახასიათებელი ისტორიული კანონზომიერებანი.

საქართველოს სახელმწიფოს და სამართლის ისტორია შეისწავლის ქართული სახელმწიფოს და სამართლის წარმოშობა-განვითარების გზას გარკვეულ კონკრეტულ ვითარებაში, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, თუმცა ითვალისწინებს იმ გარემოებასაც, რომ ამა თუ იმ მოვლენის ისტორიული და ქრონოლოგიური სიმაღლე ყოველთვის ერთმანეთს არ ემთხვევა. სახელმწიფოს და სამართლის განვითარების ზოგადი კანონზომიერებანი ამა თუ იმ ქვეყანაში, ამა თუ იმ კონკრეტულ ისტორიულ ვითარებაში შეიძლება მოგვევლინოს მისი რეგიონალურ-ეროვნული ვარიანტის სახით.

საქართველოს სახელმწიფოს და სამართლის ისტორიის მასალებში შემონახულია მსოფლიო სოციალური გამოცდილების საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი. დიდია მისი შემეცნებითი მნიშვნელობა. იმდენად, რამდენადაც საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში ვლინდება ისტორიული აუცილებლობა, ჩვენ შესაძლებლობა გვებძლევა შევიმეცნოთ მისი წარსული და გარკვეულწილად წარმოვიდგინოთ მისი მომავალიც.

ვერ გაამართლა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კვლევის პროცესში მონისტურ-მატერიალისტური მეთოდის გამოყენებამ. ისტორიულ პროცესში, მის განვითარებაში დიდი როლი ეკუთვნის ეკონომიკურ ფაქტორს, როგორც მარქსისტები იტყოდნენ – ეკონომიკურ ბაზისს, მაგრამ ის უკანასკნელი მაინც არ შეიძლება მივიჩნიოთ სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების განმსაზღვრელ ფაქტორად.

ბაზისი რომ ავტომატურად წარმოშობდეს მის შესაბამის “ზედნაშენს” – სახელმწიფოს ან სამართალს, მაშინ ისტორიაც მითოლოგიური იქნებოდა.

თვით კარლ მარქსიც, რომელიც ერთ დროს ეკონომიკური ბაზისით ე.წ. ზედნაშენური მოვლენებით განსაზღვრულობის კონცეფციას იზიარებდა, “კაპიტალის” მესამე ტომის მეორე ნაწილში იძულებული იყო ელიარებიანა, რომ “ერთი და იმავე ეკონომიკურ საფუძველს – ერთსა და იმავე მთავარი პირობების მიხედვით – უთვალაუ სხვადასხვა ემპირიულ გარემოებათა, ბუნებრივ პირობათა, რასობრივ ურთიერთობათა, გარედან მოქმედ ისტორიულ გავლენათა და სხვათა მეოხებით შეუძლია თავის გამომჟღავნების დროს ისეთი დაუსრულებელი ვარიაციები და გრადაციები გეიჩვენოს, რომელთა გაგებაც მხოლოდ ემპირიულ გარემოებათა ანალიზის საშუალებით შეიძლება”.

უნდა ვიფიქროთ, რომ კ. მარქსი, როდესაც ზემოთ მოტანილ სტრიქონებს წერდა, იზიარებდა მოსაზრებას, რომ უთვალაუ სხვადასხვა ემპირიულ გარემოებათა ზეგავლენით ერთი და იმავე ეკონომიკურ ბაზისზე შეიძლება აღიმართოს სხვადასხვა ვარიანტის ‘ზედნაშენი’.

დღეს მეთოდოლოგიური პლურალიზმი მისაღებად ითვლება მრავალ განვითარებულ ქვეყანაში. სრულიადაც არ არის სავალდებულო ეინმეს თავს მოვახვიოთ რომელიმე მეთოდი, ვთქვათ, მარქსისტულ დიალექტიკური მეთოდი. უნდა გამოვიყენოთ ის მეთოდი, რომელიც საჭირო მასალების გაანალიზებას ხელს შეუწყობს, მაგ. კონკრეტულ-ისტორიული, სისტემური, შედარებითი სამართლის-მცოდნეობისა და ა.შ.

ვერც ისტორიული პროცესის მარქსისტულმა, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების მიხედვით განხილვამ გაამართლა. ისტორია ვერ ეტევა პირველყოფილთემური წყობილების, მონათმფლობელობის, ფეოდალიზმის, კაპიტალიზმის და კომუნიზმის მექანიკურ სქემაში. ამდენად არც ფორმაციული მიდგომა არ იქნება სავალდებულო.

ისტორიულ-სამართლებრივი ხასიათის მასალას თუ თეორიის ნისლით დავაბნელებთ, სასურველ შედეგს ვერ მივიღებთ. როგორც ი. გოეთე იტყოდა, უფერულია აქ თეორია, მაგრამ ცხოვრების ოქროს ხე კი მარად მწვანეა. თეორია ფაქტებს არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს.

სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის და სახელმწიფოს და სამართლის თეორიის სახელმძღვანელოებში მითითებულია,

რომ სახელმწიფოს და სამართლის თეორია, არის ისეთი ხასიათის იურიდიული მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის სახელმწიფოს და სამართლის წარმოშობის და განვითარების საერთო კანონზომიერებებს, ხოლო სახელმწიფოს და სამართლის ისტორია კონკრეტული ქვეყნების ისტორიულ-სამართლებრივ წყაროებზე დაყრდნობით სწავლობს სახელმწიფოს და სამართლის წარმოშობა-განვითარების იმ თავისებურებებს, რაც დამახასიათებელია მოცემული მხარისა თუ რეგიონისათვის.

საქართველოს სახელმწიფოს და სამართლის ისტორიას გარკვეული კავშირი აქვს ქართულ პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოძღვრებათა ისტორიასთანაც. შუა საუკუნეებში საქართველოში დიდ როლს თამაშობდა რელიგია, როგორც ხალხში გაბატონებული შეხედულება ღმერთზე და მის დამოკიდებულებაზე ადამიანებთან. რელიგია იყო მაშინდელი კულტურის უმნიშვნელოვანესი ნაწილი, ხოლო ქრისტიანული რელიგიის საბოლოოდ გამარჯვების შემდეგ იგი გადაიქცა სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიულ საფუძვლადაც.

## § 1. სახელმწიფოს წარმოშობა საქართველოში

სავარაუდოა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ადამიანის ცხოვრება დაიწყო მილიონზე მეტი წლის წინათ. მეცნიერ არქეოლოგთა აზრით საქართველოში პირველი ადამიანები ცხოვრობდნენ მილიონ შეიდასი ათას – მილიონ რვაასი ათასი წლის წინათ. ადამიანთა პირველი სამშობლო უნდა ყოფილიყო აფრიკა, საიდანაც ისინი თანდათან განსახლდნენ ევრაზიის ვრცელ ტერიტორიაზე. დმანისის აღმოჩენების შემდეგ არქეოლოგთა მნიშვნელოვან ნაწილს მიაჩნია, რომ სწორედ საქართველოდან უნდა დაწყებულიყო ადამიანის ევროპაში განსახლების ხანგრძლივი პროცესი.

ცხადია, ათასეული წლების განმავლობაში საქართველოში ადამიანები ცხოვრობდნენ შემგროვებლობითი მეურნეობის პირობებში. ასე უნდა გაგრძელებულიყო დიდხანს, ძალიან დიდხანს, ვიდრე ქრისტეს შობამდე მეთათე ათასწლეულამდე.

შემგროვებლობითი მეურნეობის პირობებში სახელმწიფო სტრუქტურების წარმოშობაზე ლაპარაკიც არ შეიძლება. ამიტომაც ჩვენი ყურადღება ძირითადად უნდა გაემახვილოთ მწარმოებლური მეურნეობის ხანაზე.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ძველი ქვის ხანაში ქრისტეს შობამდე X ათასწლეულიდან საქართველოში იწყება კაცობრიობის ისტორიაში მნიშვნელოვანი პერიოდი – ახალი ქვის ხანა, ე.წ. ნეოლითური რევოლუცია, რომელიც აღინიშნა მწარმოებლური მეურნეობის – მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის განვითარებით. ძვ. წ. VI-IV ათასწლეულებში ჰყვავის ე.წ. ადრე სამიწათმოქმედო საზოგადოება. ამ დროს ჩნდება არქიტექტურის უძველესი ნიმუშები – ალიზთ ნაგები, მრგვალგუმბათიანი საცხოვრებლები და საკულტო ნაგებობები. ძვ.წ. V ათასწლეულს კი ფეხს იკიდებს ბრინჯაოს მეტალურგია, რთული ტექნოლოგიური წესების გამოყენებით<sup>1</sup>.

გ. მელიქიშვილის აზრით საქართველოში ძველი ქვის ხანაში ხდება საზოგადოების ძირითადი უჯრედის – გეარის, სისხლით

---

<sup>1</sup> ო. ლორთქიფანიძე “საქართველოს არქეოლოგიამ XXI საუკუნეში ღირსეულად შეაბიჯა”, გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა, 27 აპრილი, 2002წ., გვ.4. П. Борисковский «За миллион лет до н.э.», «Известия», 13 сентября 1974 г.

გ. ყორანაშვილი. საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხი. თბილისი. 2000. გვ. 3-64.

მისივე, საქართველოს ძველი ისტორიის პრობლემები. თბილისი. 2002. გვ. 177-187.

მონათესავე ადამიანთა ამ მტკიცედ შეკრული კოლექტივის ჩამოყალიბება, ხოლო ახალი ქვის ხანაში უკვე საკმაოდ სიცოცხლისუნარიან კოლექტივს წარმოადგენდა მონათესავე გვარების გაერთიანება - ტომი<sup>2</sup>.

სავარაუდოა, რომ ტომთა კავშირების განმტკიცებას ადგილი ჰქონდა გვიანი ბრინჯაოს ეპოქაში. ამავე ხანას უნდა ეკუთვნოდეს თრიალეთის მდიდრული ყორღანების კულტურა. შეიძლება დავუშვათ, რომ ამ დროს ჩამოყალიბებულია წინასახელმწიფო და ადრეკლასობრივი საზოგადოება.

ცხადია, სახელმწიფო ვერ წარმოიშობოდა მწარმოებლური მეურნეობის გარეშე. პროტოსახელმწიფოს – წინასახელმწიფოს სტრუქტურებიც თავისთავად გულისხმობდა მწარმოებლური მეურნეობის არსებობას. მწარმოებლური მეურნეობის ცნების ქვეშ იგულისხმება მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის განვითარება.

გამოთქმულია საფუძვლიანი მოსაზრება და ვარაუდი, რომ საერთოქართველური ფუძე-ენა დაიშალა დაახლოებით ხუთი ათასწლეულის წინ. “თანამედროვე ქართველური ენები შეიქმნა საერთოქართველური ფუძე-ენის ყველაზე მსხვილი და მნიშვნელოვანი დიალექტების საფუძველზე”<sup>3</sup>.

მწარმოებლური მეურნეობის არსებობა გულისხმობს გარეულ ცხოველთა მოშინაურებას. ჯერ კიდევ საერთო ქართველური ფუძე-ენის არსებობის ხანაში ჩვენს წინაპრებს ძალდი უკვე მოშინაურებული ჰყავდათ. ქართულ, მეგრულ და სვანურ ენებში ძალდი, ჯოდორი და ელ სახელწოდება საერთოქართველური ფუძე-ენიდან მომდინარედ ითვლება.

ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულის დასასრულიდან საქართველოში, როგორც ერთი მეცნიერი არქეოლოგი წერდა “იწყება რკინის ინდუსტრია,” რომელმაც უაღრესად დიდი როლი შეასრულა კაცობრიობის ისტორიაში.

ამავე ხანებში საქართველოში, არქეოლოგიური მონაცემებით ადგილი აქვს “დემოგრაფიულ აფეთქებას”. წარმოიშვა ე.წ. “ჭარბი მოსახლეობის ფაქტორი”, რომელიც როგორც ცნობილია სახელმწიფოს წარმოშობის ფაქტორთა შორის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა.

<sup>2</sup> იხ. “საქართველოს ისტორიის ნარკვევები”, ტ. I, 1970, გვ. 28.

<sup>3</sup> ზ. სარჯველაძის მოსაზრება. იხ. ოთარ ქაჯაია „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“ I ტომი, გამომც. „ნეკერი“, თბილისი, 2001., გვ. 7.



ამ ხანებში გვარის, ტომის წევრთა რიცხვი იმ ზომით არის გადიდებული, რომ საარსებო საშუალებათა აშკარა უკმარისობას აქვს ადგილი. ამ პრობლემის გადაწყვეტა ორი გზით შეიძლებოდა: 1) საარსებო საშუალებათა წარმოების გადიდებით, რომელიც შრომის იარაღების გაუმჯობესებასაც გულისხმობდა 2) ამ საარსებო საშუალებათა სხვა ტომებისა და გვარებისათვის წართმევით. ორივე შემთხვევაში საქმე სახელმწიფო სტრუქტურების წარმოშობისაკენ მიდიოდა.

თუ შრომის ნაყოფიერება იმ ზომით გადიდდებოდა, რომ ნამეტი პროდუქტი გაჩნდებოდა გვარებსა და ტომებში, დაიწყებოდა მათ შორის გაცვლა-გამოცვლა, ეაჭრობა, წარმოიშობოდა მდიდარი და ღარიბი, შესაძლებელი გახდებოდა მონობაც. ამიერიდან სამხედრო ტყვეებს კი არ დახოცავდნენ, არამედ მონებად გამოიყენებდნენ . . . სხვა ფაქტორებთან კავშირში ყოველივე ეს ხელს შეუწყობდა ჯერ პრიმიტიულ წინა სახელმწიფოს, ხოლო შემდეგ სახელმწიფოს წარმოშობასაც . . . თუ ერთი ტომი ან გვარი მეორეს დაიმონებდა და მას ხარკის გადახდას დააკისრებდა, თვით ხარკის ამოღების ორგანიზება მოითხოვდა პროტო-სახელმწიფოებრივი თუ სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნას, აღრიცხვიანობას, ბატონობა-მორჩილებითი ურთიერთობისათვის აუცილებელი ორგანოების შექმნას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულის დასასრულიდან საქართველოში იწყება რკინის კულტურა, რკინის იარაღების და სამეურნეო და კულტურული დანიშნულების რკინის ნივთების შექმნა. ეს გარემოება ხელს უმართავდა სოციალ-ეკონომიკურ და კულტურულ პროგრესს, სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესს.

რკინის ხმარება ე.წ. კრეტა-მიკენის ეპოქაში არ იყო გავრცელებული. ხოლო ჰომეროსის “ილიადასა” და “ოდისეაში” რკინა ასე თუ ისე იხსენიება, მაგრამ “ოდისეაში” უფრო ხშირად, ვიდრე “ილიადაში”.

ჰომეროსის ეპოქის საბერძნეთში რკინის გამოყენება ახალი მოვლენაა. კუნძულ კრეტაზე ძველ ბერძნებს, როგორც გაირკვა, იეროგლიფური დამწერლობა გააჩნდათ ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულში. მაშასადამე, არსებობს მაგალითი, რომ რკინის იარაღების გამოყენებამდე ტომსა თუ ხალხს დამწერლობა შეექმნას ან გამოეყენებინოს.

სახელმწიფო, რომელიც დამწერლობით სარგებლობდა, ცხადია უფრო მაღალ დონეზე უნდა მდგარიყო იმ სახელმწიფოსთან

შედარებით, რომელიც დამწერლობის გამოყენებამდე არ ამალღებულა. ისტორია იცნობს დამწერლობის არ მქონე სახელმწიფოებსაც. ზოგან დამწერლობის არ მქონე, უდამწერლობო სახელმწიფოები იწყებენ მეზობელი დამწერლობის მქონე სახელმწიფოების გამოცდილების გაზიარებას. რიგ შემთხვევებში წარჩინებულთა ფენა იყენებს მეზობელი ქვეყნის ან ქვეყნების დამწერლობის გამოყენებას.

ძველ საბერძნეთში, კერძოდ ძველ ათენში, ანბანური დამწერლობის გავრცელება და სახელმწიფოს წარმოშობა დაახლოებით დროში ერთმანეთს ემთხვევა. მეტ-ნაკლებად ანალოგიურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე ძველ ჩინეთშიაც. სადაც იეროგლიფური დამწერლობის უძველესი სახეობის წარმოშობა დაემთხვა სახელმწიფოს წარმოქმნას. საქართველოსა და ზოგიერთ მის მეზობელ ქვეყანაში სავარაუდოა სახელმწიფოს უფრო ადრეულ ხანაში ჩამოყალიბება, ვიდრე საკუთარი ანბანური დამწერლობა იქნებოდა გამოგონილი და ჩამოყალიბებული.

გზა სახელმწიფოს წარმოშობისა, სავარაუდოა, რომ არა ერთი და ორი არსებობდა, მაგრამ მკვლევართა მნიშვნელოვან ნაწილს მიაჩნია, რომ მათ შორის ორი მთავარი მიმართულება უნდა გამოვეყოთ. საუკეთესო შემთხვევაში, სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული და პროტოპოლიტიკური ურთიერთობების შედარებით მაღალ საფეხურზე საგვარეულო არისტოკრატია დაეუფლება ქვეყნის, ხალხის სიმდიდრის უდიდეს ნაწილს, მათ შორის უძრავ ქონებასაც. ერთი სიტყვით საგვარეულო არისტოკრატია ხელთ იგდებს ეკონომიკურ ძალაუფლებას და ამის შემდგომ ნორმალური ბუნებრივი-ისტორიული პროცესის ვითარებაში ხელთ იგდებს პოლიტიკურ ძალაუფლებასაც. ეკონომიკური ძლიერება კარგი საფუძველი იყო საგვარეულო არისტოკრატიის ხელში სახელმწიფო ძალაუფლების თავმოყრისა.

ასეთი უნდა ყოფილიყო სახელმწიფოს წარმოშობის კლასიკური გზა, რომლის მაგალითადაც ათენში სახელმწიფოს წარმოშობა ითვლება.

მეორე მთავარი გზა სახელმწიფოს წარმოშობისა გულისხმობს, რა თქმა უნდა, სოციალ-ეკონომიკური და კულტურულ-რელიგიური განვითარების გარკვეული ისტორიული სიმაღლის არსებობას. . . ამასთან ამ შემთხვევაში საგვარეულო არისტოკრატია ჯერ კიდევ არ არის ეკონომიკურად გაბატონებული ძალა. ის ჯერ კიდევ არ ფლობს ქვეყნის სიმდიდრის, სახალხო ქონების უდიდეს ნაწილს.

საზოგადოებრივი თანამდებობის პირები, რომლებსაც სახალხო კრება ირჩევდა გარკვეული ვადით და რომლებიც უსასყიდლოდ ასრულებდნენ სახალხო კრების მიერ დაკისრებულ თანამდებობრივ მოვალეობებს, დროთა ვითარებაში, საზოგადოებრივი ურთიერთობების გართულებასთან ერთად, სახალხო კრებისაგან მოითხოვენ ანაზღაურებას საზოგადოებრივი თანამდებობის შესრულებისათვის. სახალხო კრების მიერ არჩეული, ვთქვათ, გეარის მამასახლისი იგივე გეარის უზუცესი იძულებული ხდება მოწყდეს მწარმოებელურ შრომას და წელიწადში რამოდენიმე თვე (საერთო ჯამში) მოახმაროს გეარის (ტომის) წვერთა შორის დავის გარჩევას. ასეთ ვითარებაში დაისვა საკითხი სახალხო კრების წინაშე, რომ გამონახულიყო წყარო საზოგადოებრივი თანამდებობის პირთა შრომის ასანაზღაურებლად . . . თავდაპირველად ამ ანაზღაურებას. ცხადია, ნატურალური ფორმა ექნებოდა. საზოგადოებრივი თანამდებობის პირებს მოდავე მხარეები, სავარაუდოა, დავის გარჩევის საზღაურად უხდიდნენ ცხვარს, ღორს, ხბოს, ძროხას, ხარს და ა.შ. დროთა ვითარებაში გაჩნდა ადგილმამულების, მიწების სპეციალური ფონდი. ამ მიწის ნაკვეთებზე მოსული მოსავალიდან უნდა აენაზღაურებინათ საზოგადოებრივი თანამდებობის პირებისათვის გაწეული შრომა. სამამასახლისო სამსახურებელი ადგილმამულები რომ არსებობდა ძველ საქართველოში ამის შესახებ ინფორმაცია შემონახული გვაქვს XI საუკუნის დოკუმენტში, ცნობილ ოპიზის სიგელში, ხსენებული სიგელის მიხედვით მეფეს უფლება ჰქონდა სამამასახლისო სამსახურებლობისთვის განკუთვნილი მიწის ფონდის ნაწილი შეეწირა ეკლესიებისა და მონასტრებისათვის.

წინასახელმწიფოებრივ ხანაში, სავარაუდოა, რომ სახნავ-სათესი მიწების ნაწილი განკუთვნილი იყო თემის, გეარის, „სახლის“ უპირველესი საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. ასეთი მიწები დამუშავდებოდა „სახლის“ ე.ი. გეარის საერთო ძალებით და აქედან აღებული მოსავალი მოხმარდებოდა ისევ თემის წევრებს მოუსავლიანობის წლებში, აგრეთვე საზოგადოებრივი თანამდებობის პირთა შრომის ანაზღაურებას მას შემდეგ, რაც სახალხო კრებების დადგენილებით დაწესდებოდა მათთვის გარკვეული გასამრჯელოს გაღება. ასეთი ხასიათის მიწის ნაკვეთების არსებობის შესახებ ვიცით რიგი ძველი სამყაროს ხალხების ისტორიიდან. საკმარისია გავიხსენოთ ძველი ჩინური მიწათმფლობელობის ისტორია (ე.წ. „ჭების სისტემა“).

რაკი ერთხელვე დაწესდა, რომ საზოგადოებრივი თანა-

მდებობის პირის ღვაწლი, როგორც მმართველობითი და მართლმსაჯულებითი ხასიათის შრომა ანაზღაურებადია, ამით საფუძველი ჩაეყარა ერთი მხრით საჯარო ხელისუფლებას და მეორე მხრით გაჩნდა გადასახადი, როგორც ხელისუფალთა შენახვის საშუალება. ამას უნდა მოჰყოლოდა საზოგადოებრივი თანამდებობის პირთა არჩევითობის იდეის შერყევა. ის თანდათან ყალიბდება, როგორც მემკვიდრეობითი ხასიათის თანამდებობა, რომელიც პრინციპში მამამ მემკვიდრეობით შეიძლება გადასცეს შვილს. ასე თანდათან ნელი ევოლუციის გზით უნდა ჩამოყალიბებულიყო ჯერ მიკროსახელმწიფო და შემდეგ კი სახელმწიფოც. დროთა ვითარებაში მმართველი ფენების ხელში თავი უნდა მოეყარა ქვეყნის ავლადიდებას, უძრავ და მოძრავ ქონებათა მასას.

რიგი მონაცემების მიხედვით, სავარაუდოა, რომ ტომისა თუ გვარის უხუცესები ასრულებდნენ აგრეთვე რელიგიური ლიდერის ფუნქციებსაც. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ასეთი ლიდერი უნდა ყოფილიყო ხევისბერი, რომლის ხელშიაც უნდა მომხდარიყო საერო და სასულიერო ხელისუფლების თავმოყრა. თუ ხევისბერს სახალხო კრება არა რამოდენიმე წლით, არამედ სამითდღეშიოდ აირჩევდა, ეს გარემოება ხელს შეუწყობდა პროტოსახელმწიფოებრივი სტრუქტურის უკვე პოლიტიკურ სტრუქტურად ანუ სახელმწიფოდ გადაქცევას. ბერი, უხუცესი, მთავარი, ხელმწიფე და ა.შ. ტერმინებში ევლინებოდა სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარება ქვეყნისა . . . სახელმწიფო, სამთავრო თავდაპირველად წარმოიდგინებოდა, როგორც ხელმწიფის, მთავრის საგამგებლო ქვეყანად . . . რიგი ისტორიული მონაცემების მიხედვით გამორიცხული არ იყო სახელმწიფოებრიობის გადაგვარება ადრეკლასობრივ საზოგადოებად ან სულაც გვაროვნულ საზოგადოებად. არახელსაყრელ საგარეო და საშინაო პირობებს შეეძლო გამოეწვიათ სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური რეგრესი, გარდაქმნა უარესისაკენ. ხომ ცნობილია, რომ ძველ საბერძნეთში დორიელების დაპყრობით აქციებს შედეგად მოჰყვა სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური რეგრესი, მკვეთრი უკანდახევა. ისტორიის ჩარხი ყოველთვის წაღმა როდი ტრიალებდა . . .

საქართველოშიც არ არის გამორიცხული ასეთი პროცესები, მაგრამ ჯერჯერობით საკმაო მასალები მოძიებული არ არის.

სახელმწიფოს წარმოშობა რიგ სერიოზულ ავტორთა აზრით განაპირობა ექვსმა სხვადასხვა ფაქტორმა. ჩვენ ვიზიარებთ ამ

ფაქტორთა დიდ როლს ისტორიაში და ჩვენის მხრივ შესაძლებლად მიგვაჩნია ამ ფაქტორებს დაეუმატოთ მეშვიდე ფაქტორიც – გეოგრაფიული ფაქტორი.

საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ არსებობს საკმაოდ ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურაც<sup>4</sup>.

სხვადასხვა მკვლევარები საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის დროს განსხვავებულად აღნიშნავენ, ზოგი ავტორი თვლის, რომ საქართველოში სახელმწიფო სამ ათას წელზე მეტია რაც არსებობს. ნაწილი მკვლევარებისა იმ აზრს იზიარებს, რომ საქართველოში სახელმწიფო წარმოიშვა ამ ორი ათას ხუთასი წლის წინათ ე.ი. 25 საუკუნისაა ქართული სახელმწიფოებრიობა. პროფ. გამყელაიას აზრით სახელმწიფოს წარმოშობა ძველ ქართლში ემთხვევა კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბებას და მოდის ქრისტეს შობამდე IV საუკუნის დასასრულზე.

“წითელი პროფესორი” ი.ი. ტალახაძე XX საუკუნის ნახევარში წერს სადოქტორო დისერტაციას საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ, სადაც ცდილობს დაიცვას თავისი წინასწარ აკეიატებული აზრი იმის შესახებ, რომ საქართველოში პოლიტიკური წყობილების აღმოცენების პროცესი იწყება მამულ-სახელმწიფოს წარმოქმნით ა.წ. მეექვსე საუკუნეში და მთავრდება მეთექვსე საუკუნეში ვრთიანი სიუზერენეტიტეტის წარმოშობით. (ავტორეფერატის გვ.35). ავტორი ზემოხსენებულ დისერტაციაში აკეთებს ასეთ დასკვნას:

---

<sup>4</sup> იხ. გ. მამულია. “კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში”, თბილისი, “მეცნიერება”, 1979, გვ. 192. აქვეა განხილული და სათანადოდ მითითებული ის სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც კი არსებობდა XX საუკუნის სამოცდაათიანი წლებისათვის.

უკანასკნელ წლებში საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხებზე ნაშრომებს აქვეყნებს პროფ. გ. ყორანაშვილი.

1950 წელს წითელმა პროფესორმა ი.ი. ტალახაძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოადგინა დისერტაცია სახელწოდებით “Происхождение картвельского (грузинского) государства”, რომლის ავტორეფერატიც დაიბეჭდა მოსკოვში 1950 წელს (გვ. 39). ი. ტალახაძის ავტორეფერატი მცირე ტირაჟით დაისტამბა და არსებითად იგი მიუწვდომელია მკითხველთა ფართო წრეებისათვის. ავტორეფერატი დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის სამართლის ინსტიტუტის გრიფით სულ 110 ცალად. თბილისის ბიბლიოთეკებში ის არ ჩანს

ამგეარად, ქართველებში VII- IX საუკუნეებში ჩამოყალიბებული კლასობრივი ურთიერთობები თავის პოლიტიკურ-იურიდიულ გაფორმებას პოულობს წერილობით დოკუმენტებში X-XI საუკუნეებში. (გვ. 32)

ავტორს გააჩნდა პრეტენზია იმისა, რომ მან გაანალიზა საწარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარება საქართველოში მთელი ოცდახუთი საუკუნის განმავლობაში და იძულებული იყო შეხებოდა ქართველი ხალხის ცხოვრების ყველა მხარეს (გვ. 3) აქვე უნდა ითქვას, რომ ავტორის ეს მცდელობა მარცხით დამთავრდა. საოცარია რომ ავტორის დასკვნით ახ. წ. მეექვსე საუკუნემდე ყველა ქართველურ ტომში არსებობდა ე.წ. პუნაღუა ოჯახი, რომელიც პირველი საუკუნიდან ატარებდა წყვილადი ქორწინების ფორმას (გვ. 18). მიუღებელია და მეცნიერულად მცდარია შეხედულება იმის შესახებ, რომ პუნაღუა ოჯახისთვის დამახასიათებელი ჩვეულებები კარგად არის წარმოდგენილი მერვე საუკუნის ძეგლში – აბო თბილელის მარტილობაში<sup>5</sup>.

საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის პრობლემის შესახებ სწორი შეხედულების ფორმირებას აძნეებს სახელმწიფოს ცნების შესახებ ერთიანი აზრის არ არსებობა მექელევართა შორის. XX საუკუნის შუა წლების საბჭოთა მექელევარები არ ცნობდნენ წინარესახელმწიფოს – პროტოსახელმწიფოს ცნებას და უნდა ითქვას, რომ დღესაც ძნელია მექელევართათვის სახელმწიფოს გამიჯნვა პროტოსახელმწიფოსაგან.

არაიშვიათად მექელევარები სახელმწიფოს წარმოშობაზე მსჯელობისას სახელმწიფოს ნიშნულად წარმოადგენდნენ ძველ ათენს, რაც მართებულად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ათენის სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების დონე ძვ. წ. VII – VI საუკუნეებში იმდენად მაღალი იყო, რომ ძნელია მას შევადაროთ სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესი სლავებში ან გერმანელებში. თანაც ისტორიული წყაროები უხვ ინფორმაციას გვაწვდიან ათენის სახელმწიფოსა და სამართლის შესახებ, რასაც მოკლებული ვართ საქართველოში ან სომხეთში სახელმწიფოს წარმოშობასთან დაკავშირებით.

---

<sup>5</sup> Проф. И.И. Талахадзе «Происхождение картвельского (грузинского) государства. Москва, 1950 (Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук), с. 18-19.

ი. ტალახაძეს მიაჩნდა, რომ “საქართველოს ისტორიის” სახელმძღვანელოს ავტორები ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი და ივ. ჯავახიშვილი მთლიანად და საესეებით დგანან “ედ. მეიერის რეაქციულ პოზიციაზე” და ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ ქართველი ხალხის ისტორიაში რამდენჯერმე შეცვალეს ერთმანეთი გეარონულმა და კლასობრივმა პოლიტიკურმა წყობილებამ (გვ. 19).

ისტორიკოსმა საერთოდ და მათ შორის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის სპეციალისტმაც წინასწარ აკვიატებული რომელიმე პოლიტიკური მოძღვრების გასამართლებლად კი არ უნდა დაამახინჯონ ისტორიული ფაქტები, სანდო ისტორიული წყაროების მონაცემები, არამედ კეთილსინდისიერად უნდა გაანალიზონ ისინი. ივანე ჯავახიშვილი ისეთი მკვლევარი იყო, რომ წინასწარ აკვიატებული რომელიმე მოძღვრების სასარგებლოდ არ დაამახინჯებდა ისტორიულ ფაქტებს. ედუარდ მაიერი (მეიერი) მისთვის არასოდეს ყოფილა კერპი და ამ მხრივ მიუღებელია ი. ტალახაძის მოსაზრება, რომ ხსენებული ისტორიკოსები იდგნენ ედ. მეიერის “რეაქციულ პოზიციაზე”.

ი. ტალახაძის აზრით “საქართველოს ისტორიის” სახელმძღვანელოს ავტორები “არ სცნობენ ისტორიულ მატერიალიზმს” (გვ. 20). ასეთი ბრალდება XX საუკუნის ნახევარში, როდესაც ი. ტალახაძის ავტორეფერატი დაიბეჭდა მოსკოვში, ნიშნავდა მეცნიერული დავის პოლიტიკურ სიბრტყეზე გადატანას და თუ მას დაუჯერებდნენ, ადამიანის, მეცნიერის გაწირვასაც.

ი. ტალახაძეს, ნ. ბერძენიშვილს, ივ. ჯავახიშვილს და ს. ჯანაშიას მიერ დაწერილი “საქართველოს ისტორიის” პირველი ნაწილის 1946 წლის რუსული გამოცემიდან მოაქვს ასეთი ციტატა: “მე.წ. VI საუკუნისათვის ჩრდილოეთ სუბარტის რაიონებში კერძოდ თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე, მოსახლეობა და მისი კულტურა განვითარების ისეთ საფეხურზე იდგა, როდესაც უკვე არსებობდა ყველა აუცილებელი პირობა სახელმწიფოებრიობის წარმოშობისათვის” (გვ. 20).

ი. ტალახაძეს მიაჩნდა, რომ არა კულტურა, არამედ ეკონომიკა და საწარმოო ძალების მდგომარეობაა განმსაზღვრელი ძალა სახელმწიფოებრიობის წარმოშობისა. ავტორის ასეთი შენიშვნა მიუღებელია. თვით მარქსისტული მოძღვრების მიხედვითაც კულტურა მოიცავს ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს და მათ შორის მატერიალურ-ეკონომიკურსაც.

ამასთან ერთად თვით მარქსიზმის კლასიკოსებიც არ

უარყოფენ იმ გარემოებას, რომ ისტორია ზოგჯერ აკეთებს უზარმაზარ ნახტომს უკან და ა.შ.

თუ ტალახაძის მოსაზრებას გავეზიარებთ, გამოდის რომ ქართულმა ანბანურმა დამწერლობამ საუკუნეებით დაასწრო ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობას. ეს აზრი მცდარია. ქართული ანბანური დამწერლობის წარმოშობამდე დიდი ხნით ადრე არსებობდა ქართული სახელმწიფოებრიობა, რაც არმაზის ორენოვანი დამწერლობიდანაც ჩანს. ისიც ცხადია, რომ ქართველებმა დიდი ხნის განმავლობაში ქრისტიანობის გამარჯვებამდე კარგად იცოდნენ არამეული და ბერძნული ენები და იყენებდნენ ხსენებულ ენებს ცხოვრებაში.

მკელეvari გ. მამულია მართებულად აქცევს ყურადღებას სახელმწიფოს წარმოშობის ფაქტორებს.

გამაგულიას აღნიშნული აქვს, რომ მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებში სახელმწიფოს გენეზისის შესწავლის შედეგად მკელევარი ექვს ფაქტორს გამოყოფენ, რომელთა მოქმედებაც განაპირობებს სახელმწიფოს წარმოქმნას<sup>6</sup>.

ჩვენი აზრით სახელმწიფოს, როგორც პოლიტიკური ორგანიზმის ჩამოყალიბებაში გარკვეული როლი უნდა შეესრულებინა გეოგრაფიულ ფაქტორსაც. ამდენად მართებული იქნება ვისაუბროთ სახელმწიფოს წარმოშობის შვიდი ფაქტორის შესახებ.

სახელმწიფოს წარმოშობის პირველ ხელშემწყობ ფაქტორად მოსახლეობის სწრაფი ზრდა ითვლება. ამ მოვლენას ხშირად “დემოგრაფიული აფეთქების” სახელწოდებით მოიხსენიებენ.

მოსახლეობის ზრდის დონე წინ უსწრებდა საარსებო საშუალებათა მოპოვების დონეს. ამ წინააღმდეგობის გადაჭრის რამოდენიმე გზა არსებობდა. ყველაზე პროგრესული იყო შრომის მწარმოებლურობის გადიდება, საწარმოო ძალების განვითარება, რასაც თან მოჰყვებოდა საარსებო საშუალებათა ზრდა, მდიდართა და ღარიბთა ფენების გაჩენა. ეს კი თავისთავად ხელს გაუმართავდა სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესს. უარეს შემთხვევაში ტომი რომელიც საარსებო საარსებო საშუალებათა ნაკლებობას განიცდიდა, თავს ესხმოდა იმ ტომსა და გვარს, სადაც ეს

<sup>6</sup> გ. მამულია. “კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში“, გამომცემლობა “მეცნიერება“, თბილისი, 1979. გვ. 164-167. ავტორი ეყრდნობა შემდეგ გამოცემას The Early State.. ed. H.M.Claessen. P. Skalni. 1978. p. 622-629.



საშუალებები ეგულებოდა. ამ შემთხვევაშიც საქმე სახელმწიფოს წარმოშობის მიმართულებით მიდიოდა. ტომებსა თუ გვარებს შორის ბატონობა-მორჩილებითი, უფალ-მონობითი ურთიერთობა მყარდებოდა და თუ სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონე ამის საშუალებას იძლეოდა, ბუნებრივად, სტიქიურად წარმოიშობოდა სახელმწიფოც.

სახელმწიფოს წარმოშობის მეორე ფაქტორად ომს და ომის საშიშროებას ასახელებენ.

“მოსახლეობის სწრაფი ზრდის კეალობაზე ომი, ომის საშიშროება და თავდასხმები ხელს უწყობენ ბელადთა აღზევების და სოციალურ ორგანიზმთა უფრო ძლიერი და დახვეწილი ფორმების წარმოქმნას, იმისაგან დამოუკიდებლად, სოციალურ ორგანიზმთა გაძლიერების და დახვეწის უშუალო მიზეზი თავდასხმა თუ თავდაცვა იყო. ომი თავისთავად არ წარმოადგენს სახელმწიფოს წარმოქმნის მიზეზს, მაგრამ ფიქრობენ, რომ ომი, ომის საშიშროება და სოციალური სტრესი დიდად უწყობდა ხელს სახელმწიფოს წარმოქმნას”.

პროფ. გ. მამულია მართებულიად აღნიშნავს, რომ ომით, ომის საშიშროებითა და თავდასხმისაგან თავის დაცვით აიხსნება ის გარემოება, რომ ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან აღმოსავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე მდებარე “გორები” საგანგებოდ იყვნენ გამაგრებულნი, დამოუკიდებლად იმისა, თუ ვინ იჯდა ამ “გორაზე” – მიწათმოქმედი თუ მესაქონლე პატრიარქალური გვარი<sup>7</sup>.

ხსენებულ ავტორს, ეფიქრობთ რომ მართებულიად მიაჩნია, რომ აღნიშნულმა მოვლენებმა შეამზადეს დაახლოებით ძვ. წ. XII საუკუნეში აღმოსავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე დაწყებული სოციალური სტატიფიკაციის პროცესი.

გ. მამულიას აზრით აღმოსავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონე ძვ. წ. მეორე-პირველი ათასწლეულის მიჯნაზე ჯერ არ იყო საკმარისი სახელმწიფოს წარმოშობისათვის. ამ დროისათვის “ქართლოსიანთა” წილ მიწა-წყლის ფარგლებში ჩამოყალიბებულ “სახელმწიფო

<sup>7</sup> იხ. გ. მამულია, ციტ. თხზ., გვ. 165.

<sup>8</sup> გ. მამულია, კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, 1979, გვ. 165.

წარმონაქმნია” მიერ როგორც ერთმანეთს შორის წარმოებული ომები, აგრეთვე მეზობლებთან წარმოებული ომები ხელს უშარტავდა “სოციალური პროცესის” შემდგომ გაღრმავებას და ამდენად იბერიის (ქართლის) სამეფოს წარმოქმნასაც<sup>9</sup>.

ამგვარად მკვლევარი “სახელმწიფო წარმონაქმნებს”, ცხადია, არ თვლის უკვე ჩამოყალიბებულ სახელმწიფოდ. ამით გ. მამულიას მოსაზრება ეწინააღმდეგება იმ ისტორიკოს-მეცნიერთა შეხედულებებს, რომლებმაც მიაჩნიათ, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა, ქართული სახელმწიფო იბერიაში (ქართლში) სამი ათასი წლისაა.

საერთოდ კი რთული ამოცანაა პროტოსახელმწიფო-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი გამიჯნო სახელმწიფოსაგან, როდესაც სათანადო სანდო წერილობითი წყაროების ნაკლებობას განიცდის მკვლევარი.

ძნელია ვისაუბროთ სახელმწიფოს, როგორც ასეთის, არსებობის შესახებ თუ არ გავგანია სანდო ცნობები საჯარო ხელისუფლების არსებობის შესახებ. პოლიციისა და მუდმივი არმიის არსებობის შესახებ, თუმცა მეტისმეტად საყურადღებოა კუნძულ კრეტაზე ე.წ. “ბე-ხაზოვან” დამწერლობაში ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულში ქვეყანა კოლხეთის მოხსენება.

თავი რომ დავანებოთ ლეგენდარულ ქრონოლოგიას „ქართული სახელმწიფოს საწყისები” ქრისტეს შობამდე XI-VII საუკუნეშია საგულებელი “რადგან სწორედ ამ დროიდან ჩნდება ძველადმოსავლურ (ასირიულ, ურარტულ) წყაროებში დაიაენის, დიაუხის და კოლხას მოხსენიება, რომლებიც ქართულ ტაოხს და კოლხეთს უნდა შეესაბამებოდნენ”. (რ. გორდეზიანი “კოლხიდა და ქართული სახელმწიფოებრიობის საწყისები”, საქ. რესპ., 2 თებერვალი, 2001, გვ. 4). ისტორიკოსთა და არქეოლოგთა ნაწილს ქრისტეს შობამდე VIII-VII საუკუნეებშიდასავლეთ საქართველოში კოლხეთის სახელმწიფოს არსებობა რეალობად მიაჩნია. ქრისტეს შობამდე XIV-XII საუკუნეების მიკენურ დოკუმენტებში იხსენიება აიეტი, მედეა, კოლხიდა და ა. შ. ფიქრობენ, რომ ქართველური ტომები იმ ტერიტორიაზე, რომელიც დღეს უჭირავს საქართველოს, ხუთი ათასი წელია რაც მოსახლეობენ.

სავარაუდოა, რომ მეფის ხელისუფლება ნელი ევოლუციის გზით წარმოიშვა ტომის ბელადის ძალაუფლებიდან. ფიქრობენ, რომ მეფის თავდაპირველი წოდებულება იქნებოდა “მეფე

<sup>9</sup> იქვე, გვ. 165-166.

მამასახლისი". "მეუფედან" უნდა იყოს მიღებული მეფე.

სახელმწიფოს წარმოშობა – ჩამოყალიბების მესამე ფაქტორად დააყრობა ითვლება. ამ გზით სახელმწიფოს წარმოშობის მრავალი მაგალითია ცნობილი ისტორიაში. სპარტაში დააყრობილი მოსახლეობა რიცხვობრივად ოცჯერ აღემატებოდა დამპყრობლებს. ამიტომ დამპყრობლები იძულებულნი იყვნენ ისეთი სახელმწიფო შეექმნათ, რომელიც უმცირესობას უმრავლესობაზე ბატონობას უზრუნველყოფდა.

დააყრობის ორი ციკლის შესახებ საუბრობენ ქართველი ისტორიკოსები. ქრისტეს შობამდე მეორე პირველ ათასწლეულთა მიჯნაზე დააყრობის შედეგად ჩამოყალიბდნენ სახელმწიფო წარმონაქმნები, ხოლო ძვ. წ. IV ს. ფარნაევასის ხანაში ქართლის სამეფოც ჩამოყალიბდა<sup>10</sup>.

სახელმწიფო ვერ წარმოიშობოდა შემგროვებლობითი მეურნეობის წიაღში, რადგანაც ამ ხანებში ნამეტი პროდუქტი არ არსებობდა. სახელმწიფო მწარმოებლური მეურნეობის ღვიძლი შეილია. სახელმწიფოს ჩამოყალიბება შესაძლებელი იქნებოდა, მხოლოდ მწარმოებლური მეურნეობის მაღალ დონეზე.

გ. მამულია აღნიშნავს: სახელმწიფოს წარმოქმნის მეოთხე ფაქტორად ნაჭარბი პროდუქციის წარმოებას ასახელებენ. ნაჭარბი პროდუქტი საზოგადოების განვითარების ჯერ კიდევ ტომის ბელადთა (chiefdom) დონეზე ჩნდება და საზოგადოების სოციალური სტრატეფიკაციის პროცესიც ნაჭარბი პროდუქციის წარმოების ზრდის პარალელური მოვლენა არის, რომელსაც "მმართველი ფენა მოიხმარს სხვადასხვა ფორმის გადასახადების გზით". ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან მკვლევარები<sup>11</sup> აღმოსავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე "მორწყვის, სახნავი მიწათმოქმედებისა და ლითონის თოხის შემოღებამ განაპირობა ნაჭარბი პროდუქტის წარმოების სწრაფი ზრდა, რომელიც გ. მამულიას მართებული შენიშვნით "სოციალური განშრეგების გაღრმავების პროცესში მიდიოდა სეფეწულთა მზარდი ფენის შესანახად".

<sup>10</sup> გ. მამულიას აზრით "დააყრობა ომისგან იმით განსხვავდება, რომ დააყრობა ომში დამარცხებულის მიწა-წყლის ინკარპორაციას ნიშნავდა." (გვ. 166).

<sup>11</sup> იქვე, გვ. 166

სიფეწულთა მზარდი ფენის შესანახად გაჩნდა გადასახადი, რომელიც თავდაპირველად მათი ნატურალური ფორმით შენახვას გულისხმობდა. ზოგიერთ ინდოევროპულ ენაში გადასახადი ეტიმოლოგიურად სადილს და გამასპინძლებას უკავშირდება. ქართულ საბუთებში შემონახულია “გოჭკომური”, რომელიც გულისხმობს წარჩინებულთა, მმართველთა ფენის გამასპინძლებას. გოჭკომური ნიშნავდა ტრადიციულ სამასპინძლოს<sup>12</sup>. გვიანი შუა საუკუნეების დასავლურ ქართულ საბუთებში ის ხშირად იხსენიება. იგი უძველესი, ადრეკლასობრივი საზოგადოებიდანაა მოღწეული გადმონაშთის სახით.

სახელმწიფოს წარმოშობა – ჩამოყალიბებისთვის ხელშემწყობ შემდეგ (მეხუთე) ფაქტორად რელიგიური იდეოლოგია, “საზოგადოების მითი” მიაჩნიათ. რელიგია არქაულ ხანაში უდიდესი ძალა იყო. რელიგია შეიძლება განიმარტოს, როგორც ამა თუ იმ საზოგადოებაში გაბატონებული შეხედულება ღმერთისა თუ ღმერთების შესახებ და მათ დამოკიდებულებაზე ადამიანებთან. რელიგიის უძველესი მნიშვნელობა ლათინურში უკავშირდებოდა სინიდისს და ეს ბუნებრივიცაა. რელიგიას უნდა გაეცა პასუხი კითხვაზე მართებულია, ჯეროვანია, წესიერია, რიგიანია თუ არა ესა თუ ის საქციელი ადამიანისა. რელიგიისათვის მისაღებია თუ არა ესა თუ ის სოციალური ინსტიტუტი, ამა თუ იმ საგვარეულოს წარმომადგენელთა ლიდერობა საზოგადოებაში, ტომში და ა. შ. რელიგიასვე უნდა გაეცა პასუხი კითხვაზე სამართლიანია თუ არა, კანონიერია თუ არა სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტების არსებობა და ა. შ.

---

<sup>12</sup> იხ. ოთარ ქაჯაია „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“, ტომი I, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი 2001, გვ. 405.

“გოჭკომური- (გოჭკომურს) ტრადიციული სამასპინძლო ყოფილა; თავადები მიდიოდნენ გლეხებთან, სვამდნენ და ჭამდნენ. ამას ეძახდნენ გოჭკომურს” (იხ. მ. კვირტია “მურღა”, გაზ. “ნაპერწკალი”, № 24, 23 თებერვალი, 1978).

იხ. აგრეთვე ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი III, 1970, ი. დოლიძის რედაქციით. დასავლურ ქართულ საბუთებში ხშირად იხსენიება გოჭკომური. ზოგჯერ გოჭკომურის შინაარსი (გამონაკლის შემთხვევებში) წინასწარ არ არის დადგენილი და იგი დამოკიდებულია გლეხის პატივსა და ღირსებაზე. ზოგიერთ გლეხს “როგორც ეკადრებოდეს” ისეთი გამასპინძლება ედო ბევრად.

მეფე თუ მთავარი ვალდებული იქნებოდა თავდაპირველად სხვადასხვა გვარების წევრთა შორის დაეა გაერჩია იმ რელიგიურ ჩვეულებითი სამართლის ნორმების საფუძველზე და მისი მიღებაწეობის ეს მხარე იქნებოდა მისივე პოპულარობის საფუძველი. რელიგიურ-მითოლოგიურად საბუთდებოდა მეფის თუ ბელადის მადლიანობა-კურთხეულობა.

საეარაუდოა, რომ მრავალ ხალხში არსებობდა შეხედულება, რომ მეფე არის მატარებელი ნაყოფიერებისა და სასოგადოებრივი წესრიგისა. მეფე იგულისხმებოდა იმ კურთხეულ-დალოცვილ არსებად, რიგ შემთხვევაში ღვთაებრივ არსებადაც, რომლის მადლიც მიწის ნაყოფიერებას ადიდებს. არსებობს რწმენა, რომ ღმერთი მფარველობდა ამა თუ იმ გვარეულობას, საიდანაც წამოაყენებდა მეფეს, რომელიც უმწიკელო არსებად და ღვთისმოსაყად ითვლებოდა. რელიგია სამართლიანობის და სინილისიანობის ნიადაგზე იდგა, რა თქმა უნდა, იგულისხმება შედარებით განვითარებული რელიგიები.

შეიძლება ითქვას, რომ “სასოგადოების მითი” იყო სახელმწიფოს წარმოშობის ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი, მისი იდეოლოგიური გუმბათი<sup>13</sup>.

სახელმწიფოს წარმოშობის ხელშემწეობ შემდეგ (მეექვსე) ფაქტორად თელიან განვითარებული სახელმწიფოების მქონე ქვეყნების ზეგავლენას ამ მიმართულებით შედარებით ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებზე. სოციალ-ეკონომიკურად, პოლიტიკურად და კულტურულად განვითარებული ქვეყანა, უჭველია, გარკვეულ კეთილისმყოფელ გავლენას მოახდენდა წინარესახელმწიფოებრივი დონის ხალხზე (ქვეყანაზე). მაგალითად, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ძველი ეგვიპტური კულტურის ზეგავლენა ხელს

---

<sup>13</sup> მართებული ჩანს მოსახრება, რომ „რადგან ქართლის (იბერიის) სამეფო სახლის საგვარეულო კულტი არმაზი ომისა და ნაყოფიერების ღვთაება იყო, სამეფო სახლი ქართლის (იბერიის) მოსახლეობის მფარველად და კეთილდღეობის მომტანად ითვლებოდა, რაც იდეოლოგიურად ამართლებდა ფარნავაზთა სახლის ბატონობის უფლებას ქართლზე (იბერიაზე). ამავე მიზნებს ისახედნენ სეფე სახლთა კუთვნილი ღვთაებები, რომელნიც მეომარ და ნაყოფიერების ღვთაებებს წარმოადგენდნენ, ისინი ამა თუ იმ “სოფლის” მოსახლეთა მფარველობასა და კეთილდღეობაზე “ზრუნავდნენ”. იხ. გ. მამულია, დასახ. თხზ., გვ. 166-167.

უმართავდა სახელმწიფოს წარმოშობას ებრაელებში. ასევე ითქმის ბერძნების ზეგავლენის შესახებ სლავებზე და ა. შ.

საქართველოზე, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ საქართველოზე გარკვეულ გავლენას მოახდენდა ურარტუს კულტურა, პირველყოფლისა მათი პოლიტიკური კულტურა. მხედველობაშია მისაღები აგრეთვე ძველ ბერძნებთან და სპარსელებთან ქართველთა ურთიერთობის ფაქტორიც.

ჩვენი აზრით, უკვე შეიძლება გამოეყოს სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესში მეშვიდე გეოგრაფიული ფაქტორიც. მკაცრი კლიმატური პირობები, გაუვალი ტყეები, გაყინული ზღვები ხელს არ უწყობს სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესს.

“ითითებული ამა თუ იმ ფორმით გეოგრაფიულად განკერძოებული გარემო (მისი ტერიტორიული კომპლექსი) სპეციფიკურად ახდენს გავლენას საზოგადოებაზე და ეს გავლენა შეიძლება არა მხოლოდ საზოგადოების განვითარების ტემპებში, არამედ მის თვისობრიობასა და მიმართულებაში”<sup>14</sup>.

მხედველობაშია მისაღები აგრეთვე ლანდშაფტის დემოგრაფიული ტევადობა, ე. ი. მოსახლეობის მაქსიმალური რაოდენობის გათვალისწინება, რომელმაც საწარმოო ძალების მოცემულ დონეზე ლანდშაფტური ერთეულის ტერიტორიაზე შეიძლება იარსებოს და თავი ირჩინოს.

ძველი ბაბილონის კანონმდებლობა გავლენას ახდენდა სპარსეთზე. რიგი მონაცემებით ის მოქმედებდა ძველი სპარსეთის ტერიტორიაზე და ძველ ბაბილონური სამართლებრივი კულტურის “რადიაცია” სავარაუდოა, აღწევდა საქართველომდეც.

საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის ზუსტი თარიღის დადგენა ჭირს. ეს დაკავშირებულია იმ გარემოებასთან, რომ მკვლევარები სხვადასხვა აზრისანი არიან სახელმწიფოს ცნების და არსის შესახებ. ერთმანეთისაგან უნდა იქნას გამიჯნული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი, წინასახელმწიფო და სახელმწიფო. ხოლო ამისთვის საჭიროა სათანადო ისტორიული წყაროების მოხმარება, რაც ყოველთვის არ გაგვაჩნია. სათანადო და საკმაო

---

<sup>14</sup> იხ. ვ. ა. ანუჩინ, გეოგრაფიული ფაქტორი საზოგადოების განვითარებაში. მოსკოვი. 1982, გვ. 31-32 (რუსულ ენაზე).

გ. ყორანაშვილი, წინაკაპიტალისტური წარმოების წესები, თბილისი “მეცნიერება”, 1988, გვ. 92-97 (რუსულ ენაზე).

წყაროებიც რომ გაგვანდეს, თუ ვერ შევთანხმდებით სახელმწიფოს ცნების, მისი ძირითადი მახასიათებლების შესახებ, წარმატებას ვერ მივაღწევთ.

ყველა მკვლევარი თანახმაა, რომ სახელმწიფო გულისხმობს ქვეყნის და მისი საზოგადოების განვითარების გარკვეულ ისტორიულ სიმაღლეს, საზოგადოების სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების რაღაც აუცილებელ დონეს.

არ არსებობს შეთანხმებულობა სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხში რუს სწავლულ ისტორიკოსთა შორისაც 1989 წელს გამოცემულ ნაშრომში “თეთრი ლაქები უცდიან მკვლევარებს”, აკად. ბორის რიბაკოვი აკრიტიკებს ლენინგრადელ ისტორიკოს ი. ფროიანოვს, რომელიც თავის ერთ-ერთ მეცნიერულ ნაშრომში ცდილობდა იმის დამტკიცებას, რომ 1241 წლამდე, ე. ი. XIII საუკუნის ორმოციან წლებამდე რუსეთში არსებობდა წინარეკლასობრივი უკლასო საზოგადოება, ე. ი. პირველყოფილი წყობილება. ი. ფროიანოვის აზრით თეთრი ქვით ნაშენი ქრისტიანული ტაძრები, მხატვრობა, საეკლესიო ლიტერატურა, ენციკლოპედიური ხასიათის კრებულები, მატიაწეები, რომლებიც შეიცავენ შესაბამისი ეპოქის პოლიტიკურ შეხედულებებს, ყველაფერი ეს შექმნილია პირველყოფილ საზოგადოებაში<sup>15</sup>.

არც ერთი ისტორიკოსი დაზღვეული არ არის შეცდომისაგან. ისტორიული პროცესის ობიექტურად ასახვა არ არის ადვილი. ისტორიკოსის ეროვნული, კლასობრივი და რელიგიური ინტერესები გაეღენას ახდენს მის მიერ შექმნილ ნაშრომზე.

## § 2. საპართლის წარმოშობა საქართველოში

უნდა ვივარაუდოთ, რომ პირველყოფილ, წინასახელმწიფოებრივ საზოგადოებაში არსებობდა ერთიანი მონო ნორმები, წეს-ჩვეულებები, სადაც ერთ ნაკადად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი რელიგიური, სოციალ-ეკონომიკური და სხვა ხასიათის ქცევის წესები. თუ რელიგიის ცნების ქვეშ ვიგულისხმებთ ამა თუ იმ საზოგადოებაში გაბატონებულ შეხედულებას ღმერთის თუ ღმერთების შესახებ და მათ დამოკიდებულებას ადამიანებთან, უნდა

<sup>15</sup> იხ. ბორის რიბაკოვის ნაშრომთა კრებული – “ისტორია და გარდაქმნა”. ჯამომც. “კნიგა”, გვ.41 (რუს. ენაზე).

ვიფიქროთ, რომ მათი მნიშვნელობა დიდი იყო საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემაში. ოთხთავის უძველეს ქართულ თარგმანებში “სარწმუნო” რიგ შემთხვევებში დღევანდელი მნიშვნელობით იხმარება. მისი მნიშვნელობაა აგრეთვე ერთგული, საიმედო, ნამდვილი, შეურეველი<sup>16</sup>. სარწმუნოება ითვლებოდა, საიმედო, ნამდვილ მოძღვრებად, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ ყოველდღიურ ცხოვრებაში<sup>17</sup>.

თუ წარმოვიდგენთ, რომ რელიგიური შეხედულებებით გაჯენილი ჩვეულებები, როგორც ქცევის წესები, საუკუნეების განმავლობაში მოქმედებდნენ, მათ თავისი კვალი უნდა დაეტოვებინათ ენაში. ოთხთავის უძველეს ქართულ თარგმანებში “სამართალი” იხმარებოდა როგორც ზედსართაული, ასევე არსებითი სახელის მნიშვნელობით. მაშასადამე “სამართალი” ნიშნავდა სამართლიანს, სწორს და სამართალსაც დღევანდელი გაგებით (“სამართალი წარმართა მათ მიუთხრას” (მ. 12, 18.) “სამართალი” სიტყვა დღევანდელი მნიშვნელობით უფრო გვიანდელი ჩანს. უფრო ძველი უნდა იყოს სტადიალურად, ისტორიული სიმაღლის თვალსაზრისით “წესი”, “რიგი”, “ჩვეულება”, “ჯერი”.

ძველი ქართული-წარმართული ხანის რელიგიური წარმოდგენებით - ქცევის წესს - “რიგს” ღმერთი აძლევდა ხალხს. აქედან ღებულობს სათავეს გამოთქმა „მორიგე ღმერთი“-ე. ი. ისეთი ღმერთი, რომელიც ქვეყანას-მასში მცხოვრებ ხალხს ქცევის გარკვეულ წესს (რიგს) უწყალობებს და ადამიანთა შორის ურთიერთობას აწესრიგებს. “რიგი“-ს მომცემ ღმერთს ეძღვნებოდა კვირაში ერთი დღეც - მორიგისა.

“რიგი” ტერმინი მოგვიანებით, ქრისტიანულ ხანაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ქართულ სამართალში, მოვიგონოთ ქართული სახელმწიფო სამართლის მნიშვნელოვანი ძეგლი - “გარიგება ხელმწიფის კარისა”. ცხადია “რიგი” დროთა ვითარებაში მნიშვნელობას იცვლიდა. მოგვიანებით, გაერთიანებული ფეოდალური

---

<sup>16</sup> ი. იმნაიშვილი. “ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი”. ა. შანიძის რედაქციით, 1986. გვ. 513.

<sup>17</sup> სავარაუდოა, რომ წინასახელმწიფო ხანის ლათინურ ენაზე რელიგია ნიშნავდა ნამუსიანობას, სინდისის ქეჯნას ადამიანში, წმინდა შიშს ღვთაების წინაშე. ითვლებოდა, რომ რელიგია იყო დადგენილი ფორმა ადამიანის დამოკიდებლობისა ღმერთთან.



მონარქიის ხანაში, როდესაც მეფე ღვთის სწორად წარმოდგინებოდა “რიგისა” და “გარიგების” მიცემა მეფის, ხელმწიფის საქმე გახდა.

“მორიგე ღმერთი” ძველი ქართული წარმართული მითოლოგიის მიხედვით უზენაესი ღვთაება იყო და სწორედ უზენაესს უნდა დაედგინა – დაეწესებინა ქცევის წესი.

“რიგის” სინონიმებად ძველ ქართულში გვევლინება “წესი” და “ჯერი”.

“წესი” ერთ-ერთი უძველესი ქართული სოციალური მნიშვნელობის სიტყვა-ტერმინია. იგი ქართულიდან უნდა იყოს სომხურში შესული, როგორც ამას პრ. აჭარიანიც აღიარებდა.

პროფ. ილია აბულაძის მიერ შეკრებილი ძველი ქართული ენის მასალების მიხედვით “წესი” – ნიშნავდა კანონს, სჯულს, განაწესს, ბუნებას და ა. შ. სჯულში უძველეს ხანაში რელიგიაც იგულისხმებოდა და სამართალიც. გამოთქმაში წეს-რიგი, სწორედ იმ გარემოების გამოძახილია, რომ “წესი” და “რიგი” ერთმანეთის ანალოგიური შინაარსის მატარებლები იყვნენ და ბუნებრივად გაჩნდა გამოთქმა მოწესრიგება, მოაწესრიგა და ა. შ.

შუა საუკუნეებში ჯერ კიდევ ანსხვავებენ წესსა და სამართალს. XIV საუკუნის საკანონმდებლო ძეგლში – ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნში (49-ე მუხლი) ერთმანეთისაგან გამიჯნულია “წესი” და “სამართალი”. “იქნების ალაგისა და გვარის წესი, რომე უმცროსსა მამულოვნებით გაიყვენენ, თუ ცოლსა შეირთავს, იგი წესია – სამართალი – არა”.

“. . . წესი რამე დადებული ძნელად მოიშლების, შუანი არა ემართლებინ . . . ”

ჩვენი აზრით “ალაგის” წესში უნდა იგულისხმებოდეს ტერიტორიული თემისთვის დამახასიათებელი წეს-ჩვეულება, რომელიც ზოგადად მთელი ქვეყნისათვის არ არის დამახასიათებელი, ხოლო “გვარის” წესში უნდა იგულისხმებოდეს ამა თუ იმ საგვარეულოში შემორჩენილი არქაული წესჩვეულება, რაღაც მსგავსი იმისა, რასაც ძველი რომაელები “იუს გენციუმს”-საგვარეულო სამართალს ეძახდნენ. “იუს გენციუმმა” მხოლოდ მოგვიანებით მიიღო საერთაშორისო სამართლის მნიშვნელობა, ხალხთაშორისი სამართლის მნიშვნელობა.

XIV საუკუნის ქართველი კანონმდებლისათვის “სამართალი” უფრო ფართე და მნიშვნელოვანი ცნებაა ვიდრე “წესი”. ქართულად თარგმნილი ოთხთავის ერთერთ უძველეს ხელნაწერში (ადიშის ოთხთავი 897 წ) გვხვდება “წეს – ყოფა”, “წეს – არს” (მ. 22,17)

მნიშვნელობით საჭიროა, უნდა, ჯერ-არს.

საგვარეულო თემისათვის დამახასიათებელი ქცევის წესი, წესჩვეულება დროთა ვითარებაში “აღაგის”—ტერიტორიული თემის წესად გარდაიქმნებოდა. ხოლო ცალკეული ხევეებისა და სოფლების თუ “აღაგებისთვის” დამახასიათებელი ქცევის წესები თანდათან ცვლილებებს განიცდიდა, შედარებით ერთიან სისტემურ ნორმებად ყალიბდებოდა და ჯერ წინარესამართლად, ხოლო შემდგომ დროთა ვითარებაში სამართლის სახით მოველინებოდა სახელმწიფოსა და საზოგადოებას.

სამართალი დიდხანს ინარჩუნებდა რელიგიურ ელფერს და აქედან გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ განვითარების შედარებით ადრეულ საფეხურზე ფიცს – რელიგიურ მტკიცებულებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ზოგან ფიცი უნივერსალური მტკიცებულებაც კი უნდა ყოფილიყო. ქართული სამართლის მასალების მიხედვით ფიცი მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში საკმაოდ მნიშვნელოვანი მტკიცებულება იყო.

ქართული ყოფისათვის დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ ქათულივე სამართლის მასალების მიხედვით წესის და რიგის სინონიმური მნიშვნელობით იხმარებოდა “ჯერი”, რომელიც გვიან შუა საუკუნეებში ფიცს, უპირატესად კი განსაწმენდელი ფიცს ნიშნავდა.

ქცევის სავალდებულო წესს, სხვადასხვა ქართველურ ტომებში, მათ სატომო ენებში (დიალექტებში) ყოველთვის ერთი და იგივე სიტყვით არ გამოხატავდნენ. ამიტომაც შეიძლება “წესი”, “რიგი” და “ჯერი” სხვადასხვა დიალექტებიდან მომდინარეობდეს.

წინარე სახელმწიფოებრივ თუ ადრეკლასობრივ საზოგადოებაში, სადაც ადამიანთა ურთიერთობა საერთოდ და მათ შორის წარმოებითი ურთიერთობაც ძირითადად რელიგიური ნორმებით წესრიგდებოდა, ქცევის წესი, სავარაუდოა, სწრაფ ცვალებადობას არ ექვემდებარებოდა; მაგრამ საზოგადოება დროთა ვითარებაში თანდათან ვითარდებოდა ძველი ქცევის წესი გვარის ან ტომის ეკონომიკური, სოციალ – კულტურული და რელიგიური განვითარების გზაზე დაბრკოლებად, მუხრუჭად იქცეოდა. და თუ ეს გარემოება სარწმუნოებისა და საზოგადოებრივი ხელისუფლების მესვეურთა მიერ გააზრებული იქნებოდა, შეგნებული იქნებოდა, დღის წესრიგში დგებოდა ქცევის წესში სათანადო ცვლილებების შეტანის საკითხი. ცხადია, ქცევის ახალ წესსაც რელიგიური დასაბუთება სჭირდებოდა. ღმერთს უნდა შეეცვალა ქცევის ძველი

წესი — ახლით. ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში აღიარეს ისტორიკოსებმა წინარე სახელმწიფოებრივი დონის სამართლის, წინარესამართლის არსებობა, ლ.ს. იაიჩის შესაძლებლად მიაჩნია ე.წ. არაიურიდიული, არასამართლებრივი სამართლის არსებობა. ასეთი სამართალი არსებობდა სახელმწიფოსა და სამართლის არსებობამდე, მათ საკანონმდებლო გაფორმებამდე. ის არსებობდა საზოგადოებრივ ცნობიერებაში, მორალურ წესებში, სოციალურ დაჩემებაში (განაცხადში), ფაქტობრივად ჩამოყალიბებულ ნორმებში (იხ. ლ.ს. იაიჩი სამართლის არსი. ლენინგრადი. 1985, გვ.34).

თუ როგორ, რა გზით შექონდათ ქცევის წესებში ცვლილებები, ამის წარმოსადგენად უნდა მოვიშველიოთ სათანადო ეთნოგრაფიული მასალები. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ქცევის წესებში ცვლილებების შეტანაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ქადაგი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქადაგის ფუნქციათა შორის უმთავრესს წარმოადგენდა. ა) შუამავლობა ხალხსა და “ღვთისშვილებს” შორის, ბ) მომავლის წინასწარმეტყველება, გ) ხატის მსახურთა არჩევა, დ) სახატო საქმეების მოწესრიგება ხატის უძრავი მოძრავი ქონების გაზრდა, ე) საზოგადოებრივი ცხოვრე მნიშვნელოვანი საკითხების გადაწყვეტა — მოწესრიგება . . . რჯულის წესების ჩამოყალიბებასა და დადგენაში მონაწილეობა . . . <sup>118</sup>

ქცევის წესების ჩამოყალიბება, სოციალურ-რელიგიური ნორმების თავდაპირველად ზეპირი ფორმით ფიქსირება, საზოგადოების, ხალხის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ცხადია, მძიმე და სერიოზული საქმე იყო ერთხელ უკვე დამკვიდრებული ქცევის წესებისა და ნორმების საეცებით ახლით შეცვლა. საფიქრებელია, სავარაუდოა, რომ არსებულ სოციალურ-რელიგიურ ნორმებში ცვლილებები ნელ-ნელა უფრო ხშირად თანდათანობით შექმონდათ.

ხევესურეთის მაგალითის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, უნდა

---

<sup>118</sup> თ.ოჩიაური, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ქადაგობის ინსტიტუტი). თბილისი, 1954.

ჟ. ერიაშვილი “უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში”. თბ., 1982, გვ. 7-8. შდრ. ვ.ბარდაველიძე “ხევესურული თემის მმართველობის სისტემა”. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XIII, N 10, 1952წ. გვ. 625-627.

ეფიქროთ, რომ ტომის ყველაზე ავტორიტეტული სალოცავის საშუალებით ხდებოდა ქცევის წესებსა და ნორმებში ცვლილებების შეტანა.

უ. ერიაშვილის მიერ მოძიებული მასალების მიხედვით “სრულიად ხევსურეთის თემის სალოცავი გუდანის საღმრთო გიორგის ჯვარი მთავარი რჯულმდებლის როლში გამოდიოდა. აქ იკრიბებოდნენ ხალხური სამართლის მცოდნე პირები – ბჭე-ხევისბერნი, რომელთაც ქადაგის, ორაკულის საფუძველზე სრულიად ხევსურეთის რჯულში ცვლილებები შეჰქონდათ. ქადაგობის შინაარსი და ბჭე-ხევისბერთა გადაწყვეტილებანი სათანადო წარმომადგენლობის მეშვეობით გადაეცემოდა სხვა თემების ჯვარ-ხატთა დარბაზებს”.

ამგვარად პროგრესის პრინციპი ჩაისახა თვით რელიგიის წიაღში. სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები განვითარების უნარიანი იყვნენ.

ჩვენი აზრით წინასახელმწიფოებრივ და წინასამართლებრივ დონეზე ქართველთა ტომებში უკვე გამოქმუწავებული იყო სოციალური პროგრესისა და კულტურული წინსვლის თავისებური ხერხი, მეთოდი. ქურუმები, სასულიერო პირები, განსაკუთრებით მაღალი რანგის სასულიერო პირები მონაწილეობდნენ სამართალშემოქმედებაშიც და მართლმსაჯულებაშიც. გვარებს შორის კონფლიქტს მომწესრიგებელნიც ისინი იყვნენ. ეს ჩანს, სტრაბონის მიერ შემონახული ცნობიდანაც.

საგულეებელია, რომ ბარის რეგიონის საქართველოშიაც ქადაგები, სასულიერო პირები თამაშობდნენ მნიშვნელოვან როლს ქცევის წესების ევოლუციაში და სამართალგანვითარებაშიც.

სპარტაში ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულის დასასრულს ყოფილან სპეციალური მოხელეები – ეფორები, რომელთაც ევალებოდათ ღვთაების ნაკარნახევი ქცევის წესები და ნორმები ეუწყებინათ ხალხისათვის.

სასულიერო თუ საერო პირი, რომელიც სოციალური პრაქტიკის მეშვეობით მომზადებული იყო ქცევის წესებში ცვლილებების შესატანად, იძინებდა ტაძარში და აქ ღებულობდნენ საბოლოო გადაწყვეტილებას ქცევის წესებში, სოციალურ-რელიგიურ ნორმებში ცვლილებების შეტანის შესახებ, აქ ხდებოდა ქცევის ძველსა და ახალ წესებს შორის მერყევი წონასწორობის დაძლევა და არსებითად ადრე დაწყებული სოციალური პროგრესის შენობის მოგუმბათება.

პირველყოფილი თუ ადრეკლასობრივი საზოგადოების

პირობებში მცხოვრები ადამიანისთვის ადვილი როდი იყო გაეაზრებინა განვითარების ბუნებრივი-ისტორიულ პროცესში გამოხატულ-გამოვლენილი ისტორიული აუცილებლობა, მაგრამ ამასთან ერთად ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ ხსენებული საზოგადოების წიაღში ადამიანთა გარკვეული, სავარაუდოა, მცირე ნაწილში მაინც აღინიშნებოდა ზოგადი გონიერების იმდენად მაღალი დონე, რომ მათ უნარი შესწევდათ კულტურის მიღწეულ საფეხურთან შედარებით, ახალი გზა გაეკაფათ მოქმედებისათვის, წინსვლისათვის, სოციალური პრაქტიკისათვის. საგანთა ლოგიკა ქმნიდა ახალი სიტუაციას და მასთან შეგუება ქცევის წესთა სისტემაში გარკვეული ცვლილებების შეტანას მოითხოვდა. საჭირო ხდებოდა ქცევის წესის, “გეარის წესის” “ალაგის წესის” მეტნაკლებად შეცვლა, “სჯულში”, “რჯულში”, “რჩულში”, “წესსა”, და “რიგში” ცვლილების შეტანა.

ქცევის წესში ცვლილებების შეტანის შემდეგაც გამოირიცხული არ იყო ბრძოლა, რეციდივი კვლავ ძველი წესის აღდგენისა. შურისძიების ჩვეულება, მართალია, აიკრძალა და “სისხლის” საფასურის გადახდა დაწესდა, მაგრამ კვლავ იყო საშიშროება ძველი “რიგის” აღორძინებისა. ერთი სევანური ანდაზის მიხედვით სისხლის საფასურის ამღები მეტს დარღობდა, ვიდრე მისი გადამხდელი<sup>19</sup>. როგორც ჩანს, ფასეულობათა არქაულ სისტემაში შურისძიება ვაჟკაცობად ითვლებოდა, ხოლო მასზე უარის თქმა – ლაჩრობად. ასე რომ შურისძიების ჩვეულებამ მისი აკრძალვის შემდეგაც დიდხანს გაძლო და გადმონაშთების სახით საუკუნეების განმავლობაში იარსება.

ოთხთავის ქართული თარგმანის უძველესი ხელნაწერების მიხედვით სასჯელი, საშჯელი, სარჩელი ნიშნავდა სასამართლოს, სამართალს, გასამართლებას, განაჩენს, მსჯავრის დადებას. ეს გარემოება გვაგულისხმებინებს რომ სიტყვა – ტერმინი სამართალი ყალიბდებოდა დიდი ხნის განმავლობაში სასამართლო პრაქტიკის წიაღში, სატომო ტერიტორიული ერთეულების დონეზე. და მხოლოდ მოგვიანებით, სახელმწიფოს ჩამოყალიბების შემდეგ ჩნდება ტერმინი სასამართლო ჯერ ზედსართავი სახელის სახით – მართალის,

<sup>19</sup> სევანური ანდაზა „სისხლის საზღაური გადამხდელზე მეტად ამღებს ემნელებათ“ იხ. ე. თოფურია, მ. ქალდანი “სევანური ლექსიკონი”, გამომცემლობა “ქართული ენა”, თბილისი. 2000. გვ. 588.

სისხლის საზღაური სევანურად არის “წორ”

სამართლიანის და სწორის მნიშვნელობით, და მხოლოდ გვიან არსებითი სახელის სახით. მაგ. “სამართალი წარმართთა მან მიუთხრას (მ. 12, 18) ან კიდევ “თანა-წარჰვალთ სამართალსა და სიყვარულსა ღმრთისასა (ლ. 11, 42).

სამართლისა და რელიგიის ერთმანეთისგან გამიჯნვა დიდი ხნის განმავლობაში გრძელდებოდა. ქრისტიანობის გამარჯვების შემდეგ ქრისტიანული მოძღვრება გადაიქცა სამართლის თეორიულ საფუძვლად. თანაც საერო სამართალს გაემიჯნა საეკლესიო სამართალი - როგორც საერო ასევე საეკლესიო სამართალი ქრისტიანული სულიერი ფასეულობებისა, ქრისტიანული კულტურისა და მორალისა<sup>20</sup>. ათვისებული იქნა ბერძნულ-რომაული შედარებით განვითარებულ სამართლებრივ ინსტიტუტში. უარყოფილ იქნა შურისძიების იდეა, ობიექტური შერაცხვა, დამუშავდა მოძღვრება ბრალის შესახებ. საეკლესიო სამართალი ვერ მიიღებდა რიგ ქვეყნებში საერო ჩვეულებით სამართლისთვის დამახასიათებელ რიგ ბარბაროსულ მტკიცებულებებს - ორდალებს და ა.შ.

საინტერესოა ქართული ენისათვის დამახასიათებელა უძველესი იურიდიული ტერმინოლოგია. ძველ ქართული ენის დონეზე პროფ. ილია აბულაძეს დაფიქსირებული აქვს ძალ - დება, რომელიც ნიშნავდა “შეძლებას” “ძლებას” “კელმწიფებასა” და “ფლობას” - მაშასადამე “ძალ - დების” სინონიმი იყო “კელმწიფება”. ერთ დროს “ძალა” და “კელი” ერთსა და იგივეს ნიშნავდა. მაგრამ შეინიშნებოდა სხვა ტენდენცია. “კელი” ნიშნავდა წესს და სავარაუდოა სამართალსაც. ძალაუფლება და ხელისუფლება დღეს იდენტურ ცნებებად გვეჩვენება. შორეულ წარსულში ეს ასე არ უნდა ყოფილიყო. რუსთაველთან ვკითხულობთ “გაჭრა კელია მიჯნურთა”. “გაჭრა” აქ ევლად გავარდნას ნიშნავს, ხოლო “კელი” წესს, მოვალეობას, საქმეს. არ შეეცდებით თუ ვიტყვით, რომ კელი ამ შემთხვევაში ქცევის წესს ანუ დაახლოებით სამართალს ნიშნავს.

---

<sup>20</sup> მართებულია ს.ს. ალექსეევის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სამართლის სოციალური ფასეულობის გასაგებად მის ყველა ასპექტში არსებითია ის გარემოება, რომ სამართალი გვევლინება საშუალებად, რომელიც გამოხატავს საზოგადოების სულიერ ცხოვრებას; სამართალი თავისებურად მატარებელია საზოგადოების სულიერი, კულტურული და მორალური ფასეულობებისა.

იხ. ს.ს. ალექსეევი. სამართლის სოციალური ფასეულობა საბჭოთა საზოგადოებაში. მოსკოვი. 1971, გვ. 198 (რუს. ენაზე).

კელის წესის მნიშვნელობით ხმარების სხვა შემთხვევასაც ეხედებით შოთა რუსთაველთან:

“დიდსა ვერ მოჰკვლენ, კელად აქეთ ხოცა ნადირთა მცირეთა” (16) ზემოთ მოტანილ სტროფში “ხელად აქვს” ნიშნავს წესად აქვს. საგარაუდოა, რომ ერთ დროს (ადრეკლასობრივ ხანაში?) სამართალს, წესს გამოხატავდნენ სიტყვა “კელით”. ამ დროს, ეფიქრობთ, კელი ნიშნავდა სამართალსაც და უფლებასაც. მოგვიანებით ცნებას გამოხატავდნენ “წესი” სიტყვის მეშვეობით, ხოლო წესი თანდათან შეცვალა “სამართალმა”. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საქართველოში ერთმანეთს ებრძოდა ორი იდეა სახელმწიფოს შესახებ. ერთის მიხედვით სახელმწიფოს არსი, მისი საყრდენი ძალაა. აქედან ტერმინი ძალაუფლება. მეორის მიხედვით კი სახელმწიფო უნდა ეყრდნობოდეს სამართალს, წესს, სამართლიანობას. აქედან მივიღეთ ტერმინი “ხელისუფლება” – სამართლის ბატონობა, სამართალზე დაფუძნებული ძალა, სამართალზე დამყარებული სახელმწიფო.

### § 3. სახელმწიფოსა და სამართლის თანაფარდობა

სახელმწიფოსა და სამართლის თანაფარდობის შესახებ მსოფლიო ისტორიის მასალების შუქზე მრავალი ნაშრომია დაწერილი. ავტორთა ნაწილს მიაჩნდა და მიაჩნია, რომ მსოფლიო ისტორია არსებითად დაიყვანება სამართლის ისტორიაზე, როგორც ცივილიზაციის უმაღლეს მიღწევაზე, რომელიც კონცენტრირებულად შეიცავს მთელ მის შინაარს<sup>21</sup>. ამ მოსაზრების ერთ – ერთ ავტორს, რომელმაც XIX საუკუნის სამოცდაათიან წლებში გამოაქვეყნა თავისი ნაშრომი, დღესაც ბევრი მომხრე ეყოლება.

იყო და არის საწინააღმდეგო მოსაზრებაც. სახელმწიფო არის სამართლის შემოქმედი. სამართალი სხვა არაფერია, თუ არა სახელმწიფოს მიერ დადგენილი ან სანქციონირებული ქცევის იმ წესების სისტემური ერთობლიობა, რომელთა შესრულებაც უზრუნველყოფილია სახელმწიფოს ზემოქმედებით. საერთოდ საბჭოთა კავშირის, როგორც სახელმწიფოს არსებობის წლებში აშკარა იყო სახელმწიფოს უპირატესი როლი და მნიშვნელობა სამართლიანი შედარებით. ვ. ი. ლენინს ზოგჯერ წამოცდებოდა სიმართლე იმასთან დაკავშირებით, რომ ე.წ. პროლეტარიატის

<sup>21</sup> Хлебников Н. Право и государство в их обоюдных отношениях, Варшава, 1874 გვ. 75 – 76, 77.

დიქტატურა გულისხმობს ისეთ სახელმწიფოს, რომელიც ემყარება ძალას და არა კანონს. ძალის უპირატესობა სამართალთან შედარებით დამახასიათებელი იყო საბჭოთა წყობისათვის.

მარქსიზმის ერთ-ერთ კლასიკოსის – ფრ. ენგელსის აზრით საზოგადოების გათიშვა ორ ანტაგონისტურ კლასად – სოციალურ-ეკონომიკური საფუძველია სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობისათვის. სამართლის წარმოშობასთან ერთად აუცილებლად წარმოიშობა ის ორგანოებიც, რომლებსაც ევალებათ მისი დაცვა და განხორციელება – საჯარო ხელისუფლება – სახელმწიფო.

სახელმწიფოსა და სამართალს შორის თანაფარდობა ყველა ქვეყანაში ისტორიულად ჩამოყალიბებული თავისებურებით ხასიათდებოდა. მაგ. გვიანი შუასაუკუნეების რუსეთში ძლიერი თვითმპყრობელობის ჩამოყალიბებამ, მტკიცე სახელმწიფოებრიობის შექმნამ თანდათანობით გამოიწვია სახელმწიფოსა და სამართალს შორის ახალი თანაფარდობის წარმოშობა: სახელმწიფომ არა თუ პირველობა დაიმკვიდრა სამართალთან შედარებით, არამედ ის საერთოდ გაბატონდა საზოგადოებაზე.

ცნობილი მკვლევარის ბ.ნ. ჩიჩერინის<sup>22</sup> აზრით მხოლოდ XV საუკუნიდან, როდესაც მოსკოვის მხარის რუსეთში დამყარდა ერთმპყრობელობა, შეიძლება ვილაპარაკოთ რუსეთის სახელმწიფოს შესახებ. უფრო ადრინდელი ხანის რუსეთი ავტორს მიაჩნდა "სამოქალაქო საზოგადოებად", მაგრამ არა სახელმწიფოდ, ვინაიდან მასში არ ფიქსირდება საზოგადოების როგორც "ერთიანი სხეულის" – ცნება, რომელიც ერთი უმაღლესი ხელისუფლებით იმართება.

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი მკვლევარი იმდენად მკაცრი კრიტერიუმით ხელმძღვანელობდა სახელმწიფოს ცნების დასადგენად, რომ მეთხუთმეტე საუკუნემდე რუსეთის ისტორიაში სახელმწიფოს ვერ ხედავდა. სწორედ ამ საუკუნიდან იწყებოდა რუსეთში სახელმწიფოსა და სამართალს შორის თანაფარდობის გადმოწევა სახელმწიფოს სასარგებლოდ.

სახელმწიფოს როლის ზრდა ამა თუ იმ ქვეყანაში მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია მის ეკონომიკურ სიძლიერეზე. ხოლო ფეოდალურ ხანაში სახელმწიფოს ეკონომიკური სიძლიერის ძირითადი წყარო უძრავი ქონება – ადგილ – მამული იყო.

<sup>22</sup> Б.Н. Чичерин. «Опыт по истории русского права». М.1858 გვ. 26 –27, 70.



ამდენად სახელმწიფოს ეკონომიკური სიძლიერე, მისი ეკონომიკური ძალაუფლება უნდა იქნას მხედველობაში მიღებული, როდესაც ვსაუბრობთ სახელმწიფოსა და სამართალს შორის თანაფარდობაზე ამა თუ იმ ქვეყანაში. თუ სახელმწიფოს პოლიტიკურ ხელისუფლებასთან ერთად, პოლიტიკურ ძალაუფლებასთან ერთად ეკონომიკური სიმაღლეებიც ხელთ უპყრია, თუ ის მარტო ქვეყნის პოლიტიკური ხელისუფალი კი არა არამედ მისი მთელი სიმდიდრის მესაკუთრეცაა, მაშინ ცხადია, რომ სახელმწიფო გაბატონდება საზოგადოებაზე.

საქართველოში ფეოდალურ ხანაში სხვადასხვა დროს სხვადასხვა თანაფარდობაა სავარაუდო სახელმწიფოსა და სამართალს შორის, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: აქ სახელმწიფო არ იყო ქვეყნის უძრავი ქონების ერთადერთი ფაქტობრივი მესაკუთრე. შედარებით შეზღუდული იყო სამეფო დომენის ტერიტორიაც. ეკლესიაც საკმაოდ დიდ ადგილმამულს ფლობდა – დაახლოებით, სასოფლო სამეურნეო სავარგულების ერთ მესამედს. რაც შეეხება საერო ფეოდალებს, განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში მათ ხელში იყრიდა თავს მესაკუთრული უფლებამოსილებანი. ისინი პრეტენზიას აცხადებდნენ ოდეზაზე მათთვის სახელმწიფოს მიერ გარკვეული სამსახურის პირობით გადაცემული ადგილ – მამულების საკუთრებაზე. რაც შეეხება “ნასყიდ” ადგილმამულებს, ცხადია, მათზე სახელმწიფოს მესაკუთრული პრეტენზიები ვერ ექნებოდა.

სავარაუდოა, რომ ადრეკლასობრივი, საზოგადოების დონეზე კი „კელი“ ნიშნავდა სამართალსა და უფლებასაც. შესაძლოა საკუთრებასაც. განვითარების შედარებით მაღალ დონეზე კი სამართლის, უფლების და საკუთრების ცნება დაიხვეწა და ერთმანეთისგან გაიმიჯნა. სახელმწიფო და სამართალი ერთიმეორის გვერდით თანაარსებობდა და ზოგჯერ ერთიმეორეს ეწინააღმდეგებოდა კიდევ.

სახელმწიფოსათვის შუა საუკუნეებში მეტ – ნაკლებად მისაღებად ითვლებოდა პრობლემის ძალისმიერი გადაჭრა, სამართლებრივი ნორმების უგულვებელჰყოფა. ეს საკითხი ქართველი მეფეების წინაშე იდგა X – XIV საუკუნეებში. მეტ – ნაკლებად სხვა დროსაც. მეფესა და მის ვასალებს შორის სახელშეკრულებო ურთიერთობაა. მეფე ვალდებულია ვასალის მიმართ ნაკისრი მოვალეობანი შეასრულოს, დაიცვას იგი მტრებისაგან, არ ხელყოს მისი უფლებები. ჯერ კიდევ არ ჩანს ცენტრალური სამეფო ხელისუფლებისათვის ვასალების უპირობოდ დამორჩილების იდეა.

უზენაესი ხელისუფლების წინაშე ქვეშევრდომთა უთუო მორჩილებას ცნება საეკლესიო სამართალმა უფრო ადრე შეიმუშავა, ვიდრე საერომ. ქრისტიანულმა ეკლესიამ დასავლეთში ფეოდალურ სახელმწიფოზე უფრო ადრე შეიქმნა მტკიცე დისციპლინით აღჭურვილი იერარქიული ორგანიზაცია, ერთი ქმედობაუნარიანი ცენტრით სათავეში.

საქართველოში მეფესა და ფეოდალებს შორის ურთიერთობა სახელშეკრულებო ხასიათისა იყო და ამიტომ იგი წეს-ჩვეულებით თუ ხელშეკრულებით დადგენილ უფლება-მოვალეობათა დარღვევას ვერ ითმენდა. ჩვეულებით თუ ხელშეკრულებით განსაზღვრული ვალდებულებების იქით ფეოდალი თავს მოვალედ არ გრძნობდა დამორჩილებოდა მეფეს. ასე რომ მათი ურთიერთობა თვითნებობაზე კი არ იყო დაფუძნებული, არამედ გარკვეულ “სამართალზე”.

რუსთაველთანაც მითითებულია, რომ “ხელმწიფე ხამს მქმნელი სამართლისა” (563) პოეტის აზრით “მართალი სამართალი” სასწაულმოქმედი ძალაა – “ქმნა მართლისა სამართლისა, ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად”. სამართლის გამრუდება სულის წარმწყმედი საქმეა. “ნუ ამრუდებ უმართლესსა, ნუ წაიწყმედ ამით სულსა” (953).

XII საუკუნის ქართველი პოეტი შავთელი წერდა:

“ესა მართალი: ე სამართალი

ხეს შეიქმს ხმელსა წყალმომდინარედ” (21).

სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების იმ საფეხურზე, რომელზედაც საქართველო XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე იმყოფებოდა, ბუნებრივად დაისვა საკითხი სახელმწიფო ხელი-სუფლების სამართლებრივ ჩარჩოებში ჩაყენების შესახებ.

სამართალი ამ მხრივ კეთილისმყოფელ ზეგავლენას ახდენდა სახელმწიფოზე. ამავე დროს უნდა ვიგულისხმოთ გარკვეული დაპირისპირება იქნებოდა სამართალსა და სამართლიანობას შორისაც. სამართალი გულისხმობს უკვე არსებულ მართლწესრიგს, ხოლო სამართლიანობა არა ყოველთვის არსებულს, არამედ უმრავლეს შემთხვევაში სასურველს. თუ სამართალი, რეალური ყოფიერებაა, სამართლიანობა, როგორც წესი, სოციალური იდეალია. სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანადაა შენიშნული, რომ სამართლიანობისა და სამართლის დაპირისპირება არის ის ფორმა, რაშიაც ვლინდება იურიდიული იდეების ბრძოლა. სახელმწიფო მეტ-ნაკლებად ყოველთვის ითვალისწინებდა სამართლისა და სამართლიანობის იდეებს და ანგარიშს უწევდა მათ.

#### § 4. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილება

საგარაუდოა, რომ შემგროვებლობითი მეურნეობის ხანაში ადამიანთა ქონებას ძირითადად სანადირო იარაღები წარმოადგენდა. დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარეობდა შემგროვებლობითი მეურნეობის მწარმოებლურ მეურნეობად გარდაქმნის პროცესი და საბრძოლო იარაღების გვერდით შრომის იარაღებმაც დაიკავა თავისი კუთვნილი ადგილი. ძველი ქართული ენის ძეგლებმა შემოგვინახეს დიდი ხნის წინათ არსებული ვითარების ანარეკლი: “ჭურჭერ”, “ჭურჭელ” ერქვა იარაღსაც და საერთოდ ყოველგვარ ნივთსაც. ერთი სიტყვით ჭურჭელი იყო იარაღიც, სამკაულიც, საერთოდ ყოველგვარი ქონებაც. ჭურჭელი იყო იგივე საჭურველი. ბიბლიის უძველეს ქართულ თარგმანებში შეიძლება წავიკითხოთ “უკუეთუ ჭურჭლითა რკინისათა სცეს მას” ან “უკუეთუ საჭურველითა რკინისათა სცეს მას”<sup>22</sup>. . . როგორც ჩანს, რკინის იარაღები უკვე ხმარებაში იყო და მაინც ჭურჭლის კატეგორიაში ათავსებდნენ მას. შეხედულება იმის შესახებ, რომ საწარმოო ძალები აუცილებლობის ფარგლებში ავტომატურად განაპირობებს წარმოებით ურთიერთობებს, არ გამართლდა. ერთსა და იმავე ეკონომიკურ ბაზისზე სხვადასხვა გარემოებათა ზეგავლენით შეიძლება აღიმართოს სხვადასხვა ვარიანტის ზედნაშენური წარმონაქმნები. ამავე დროს თვით ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილება მხოლოდ აღმავლობის მიმართულებით როდი ვითარდებოდა. არაიშვიათად ადგილი ჰქონდა პროგრესის შეჩერებას, უკანდახევასა და რეგრესს, გარდაქმნას უარესისაკენ, უძრაობასა და დაჩიხულობას და კელაე აღმავალ-დაღმავალი მიხევეულ-მოხევეული გზით სიარულს.

რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა აქვს მატერიალური კულტურის განვითარებას, მაგრამ მატერიალური კულტურა სწორხაზოვნად არ წარმოშობს შესაბამის სულიერ კულტურას. ამ უკანასკნელზე მრავალი ფაქტორი ახდენს ზეგავლენას. შეიძლება ითქვას, რომ მას განაპირობებს ფაქტორთა კომპლექსი.

წინარეკლასობრივი და წინარესახელმწიფოებრივი ხანის ბარის საქართველოს საზოგადოებრივი წყობილება უნდა წარმოვიდ-

<sup>22</sup> ილია აბულაძე, “ქართული ენის ლექსიკონი”. თბ. 1973, გვ. 559.

ი. იმნაიშვილი “ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი”. თბ. 1986, გვ. 769.

გინოთ დაახლოებით ისეთად როგორადაც სტრაბონი აგვიწერს მას მის თანამედროვე სვანეთში. სვანებს მართავდა ბაზილეესი და სამასი კაცისგან შემდგარი საბჭო. სვანეთში ამ ხანებში იგულისხმება საგვარეულო წყობილება საზოგადოება, სავარაუდოა, რომ იმართებოდა გვარის წევრების მიერ ღროებით არჩეული საზოგადოებრივი თანამდებობის პირების მიერ, რომლებიც ამისთვის (მართვისთვის) ჯერ კიდევ არ ღებულობდნენ ანაზღაურებას. გადასახადები ჯერ კიდევ არ უნდა ყოფილიყო გამოგონილი.

ქართველ ისტორიკოსთა ნაწილი ფიქრობს, რომ ქრისტეს შობამდე მეორე ათასწლეულში ბარის საქართველოში არსებულ უკლასო საზოგადოებაში მომზადებული იყო პირობები სახელმწიფოებრიობის წარმოსაშობად. ამ ხანებში საზოგადოების ძირითადი სოციალური უჯრედი იყო გვარი.

თავდაპიველად გვარი მტკიცე სოციალური უჯრედი იყო. გვარის ქონება, განსაკუთრებით ადგილმამული “უცხოვს”, სხვა გვარს არ ერგებოდა. გვარის წევრები ერთმანეთის მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ. ამიტომ მემკვიდრეთა წრე, ცხადია, ფართე იყო. დროთა ვითარებაში გვარი უფრო წვრილ სოციალურ უჯრედებად იყოფა. ეს უჯრედები სამეცნიერო ლიტერატურაში საოჯახო თემებად ან ოჯახებად მოიხსენიებიან. ასეთ ვითარებაში ამ “დიდი ოჯახის” წევრები ითვლებიან ერთმანეთის მემკვიდრეებად. თანდათან ვიწროვდება მემკვიდრეთა წრე და “დიდი ოჯახებიც” ე.წ. მცირე, მონაგამიურ ოჯახებად დანაწევრდებიან, მაგრამ ეს ხდება უკვე კლასობრივ – წოდებრივი საზოგადოების წიაღში.

პროფ. გ. მამულიამ შეისწავლა რა სტრაბონის ცნობები იბერთა სოციალური წყობის შესახებ ყურადღება გაამახვილა ხსენებული ავტორის თხზულებაშინახმარ ორ ტერმინზე – “ანხისტეია” და “სიუნგენეია”. “სიუნგენეია” რომაული “გენს” –ის ტოლფარდი სოციალური ინსტიტუტია. რაც შეეხება “ანხისტეიას”, იგი აღნიშნავდა ნათესავთა უფრო შემოზღუდულ წრეს, დაახლოებით “შვიდთაობიან” ნათესაურ სტრუქტურას, რომელიც უძველესი ეგზოგამიური ჯგუფი იყო; ფიქრობენ, რომ ეგზოგამია შვიდთაობიანი ნათესაური ჯგუფიდან შემდგომ მთელ გვარზე გაერცელდა<sup>24</sup>.

გ. მამულიასვე აღნიშნული აქვს, რომ აგნატური ტიპის სოციალური გაერთიანებანი და მათ შორის ბერძნული ანხისტეიაც

<sup>24</sup> გ. მამულია, კლასობრივი საზოგადოების და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში. გამ. “მეცნიერება”. 1979.

სამ პარენტელად იყოფოდა. ლათინურად “აგნატუს” მამით ნათესავეს ნიშნავს. რომის სამართლის ძეგლების მიხედვით აგნატებში იგულისხმებოდნენ ოჯახის თავისუფალი წევრები, მამის მხრივ ერთი წინაპრის ჩამომავალნი და აგრეთვე ისინიც ვინც ქორწინებას ან შეილად აყვანის გზით ოჯახის წევრი გახდა.

მაგრამ გერმანული წარმოშობის ხალხთა სამართალში შუა საუკუნეებში აგნატებში იგულისხმებოდნენ მხოლოდ მამის ხაზით სისხლით ნათესავი, მამაკაცები.

პირველ პარენტელაში იგულისხმებოდნენ მამის ჩამომავლები (ძმა, ძმისშვილი, ძმისშვილიშვილები, და, დისშვილი და დისშვილები). მეორე პარენტელაში – პაპის ჩამომავლები – ბიძა, ბიძაშვილი, ბიძაშვილიშვილები, მამიდა, მამიდაშვილი, აგრეთვე მამიდის-შვილიშვილები. ხოლო მესამე პარენტელაში იგულისხმებოდნენ პაპის მამის ჩამომავლები მესამე თაობამდე: პაპის ძმა, პაპის ძმისშვილი, პაპის ძმისშვილიშვილი, აგრეთვე პაპის და, პაპის დისშვილი, პაპის დისშვილიშვილი. თუ კაცს არ ჰყავდა მემკვიდრეები პირდაპირი ხაზით ე.ი. შვილები, გარდაცვლილის მემკვიდრედ პირველი პარენტელის ნათესავეები გამოდიოდნენ მახლობლობის რიგის მიხედვით. იმ შემთხვევაში თუ გარდაცვლილს პირველი პარენტელის ნათესავეები არ ჰყავდა, მემკვიდრეობა მეორე პარენტელის ნათესავეებს ერგებოდა. პარენტელის შიგნით მხედველობაში მიიღებოდა მახლობლს რიგი.

იმ შემთხვევაში თუ გარდაცვლილ მემკვიდრეებელს მეორე პარენტელის ნათესავეები არ ჰყავდა, ქონებას მესამე პარენტელის ნათესავეები დაიმკვიდრებდნენ. თუ მესამე პარენტელის ნათესავეებიც არ არსებობდნენ, მაშინ ქონებას ისევ გვარი დაიმკვიდრებდა, ქონება სხვა გვარში არ გადავიდოდა. ქონებაში პირველყოვლისა საგვარეულო ადგილ – მამული იგულისხმებოდა.

ანხისტეაში, ნათესავთა შემოზღუდულ წრეში, დიდხანს იყო შემონახული ძველი წესი, ძველი ტრადიცია, რომლის მიხედვითაც “მამულის სყიდვა პირველ გამსყიდავის მონათესავეს შეხედებოდა, შემდგომ მომიჯნავეს, იმ ფასად, რაერთსაც სხვანი შეაძლევდნენ, და უკეთუ ისინი არ ისურვებდნენ სყიდვას, მერმე ყველას შეეძლო სყიდვა”<sup>28</sup>. ასეთი ნორმა მოქმედებდა საქართველოში XIX საუკუნის

<sup>28</sup> ჩვეულება ჩაწერილია XIX საუკუნის ათიან წლებში. იხ. “ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II-ე თბ. 1965, გვ. 566.

დასაწყისამდე. ფეოდალური ხანის საქართველოში, როგორც ეს ერთი იურიდიული საბუთიდან ჩანს, წესად იყო, რომ ძმას ძმის ადგილმამულის ფასდაკლებით ყიდვის უფლება გააჩნდა.

სახელმწიფოსა და კლასობრივ-წოდებრივი საზოგადოების ჩამოყალიბების შემდეგაც დიდხანს, ძალიან დიდხანს მიმდინარეობდა ბრძოლა კერძო და საერთო-საგვარეულო მიწათმფლობელობის საწყისებს შორის უკვე ფეოდალური საზოგადოების ჩარჩოებში და ამ ბრძოლამ ზოგან თითქმის XIX საუკუნემდე მიაღწია. დავით ბატონიშვილს თავის სამართლის წიგნის პროექტში აღნიშნული აქვს შემთხვევა, როდესაც უშვილო კაცი იმ მიზნით გაეყრება ნათესაებს “რათამცა მამული თვისი განსყიდოს და დაანარჩუნოს სხუათა და არა მონათესავეთა თვისთა, ამით არა ნებასა ეცემოთ გაყრად”.

თუ ეკლესიას ვინმე მიწის ისეთ ნაკვეთს შესწირავდა, რომელიც საგვარეულო მფლობელობას უკავშირდებოდა, არსებობდა საშიშროება, რომ ასეთი ადგილ-მამული შემწირველის მემკვიდრეებს უკანვე გამოეწირათ. ამიტომაც, როგორც მართებულად აქვს აღნიშნული ნ. ბერძენიშვილს, შეწირულობის საბუთებში სპეციალურად აღნიშნავდნენ, რომ შეწირული მიწის ნაკვეთი ნასყიდი იყო. ეს კი იმიტომ იყო საჭირო, რომ მხოლოდ ასეთი ფორმა შეწირვისა იყო მტკიცე და შემწირველის მემკვიდრეთა მიერ დარღვევისაგან (“გამოწირვისაგან”) უზრუნველყოფილი.

VII საუკუნის დასაწყისში ქართლის მმართველმა სტეფანოზმა მონასტერს წაართვა ორი “აგარაკი”, რომელიც, სავარაუდოა, მან ან მისმა წინაპრებმა შესწირეს მონასტერს. სტეფანოზმა “გამოსწირა” მონასტერს შეწირული მიწის ნაკვეთი. სტეფანოზი ამის შემდეგ მძიმედ დაავადდებდა. თავის ავადმყოფობას იგი ღვთის რისხვად მიიჩნევს და მონასტერს არა მარტო წართმეულს უბრუნებს, არამედ დამატებით უბოძებს სხვა ქონებასაც<sup>26</sup>. მონასტრისათვის შეწირული მიწის ნაკვეთის გამოწირვას, ცხადია, სასულიერო პირები არ მოიწონებდნენ. ქრისტიანული ეკლესია მხარს უჭერდა უძრავი ქონების ნასყიდობის ინსტიტუტს, ანდერძით ასეთი ქონების გასხვისებას და ამით თვით კერძო სამართლისა და კერძო სამართლებრივი ურთიერთობების განვითარებასაც.

<sup>26</sup> იხ. ილ. აბულაძე, ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. თბ. 1955, გვ. 154 – 160.

ადრეკლასობრივი საზოგადოების სინამდვილეში ისეთი ვითარება უნდა ვივარაუდოთ, როდესაც საზოგადოება ძირითადად შედგება თავისუფალი ადამიანებისაგან. ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული უფალ – მონობა, ბატონობა მორჩილებითი ურთიერთობა. საზოგადოების უდიდესი ნაწილი თავისუფალი მიწათმოქმედი და მეჯოგეა. არ არსებობს მკვეთრი სოციალური განშრევება. ყველა მოზრდილი, სრულასაკოვანი მამაკაცი (მოხუცების გარდა) სამხედროვადებულია. ერი ამიტომაც ძველ ქართულში გულისხმობდა ჯარსაც და ხალხსაც. ოთხთავის უძველეს ქართულ თარგმანებში ერისგანი-ი ჯარისკაცს ნიშნავს. ჯარისკაცს ნიშნავდა აგრეთვე ერისა კაც. ცხადია, დროთა ვითარებაში ერის დაშლა მოხდა. გაჩნდა “წერილი ერი”, რომელიც უკვე უფლებრივად ეერ იქნებოდა თანასწორი წარჩინებულებისა, მით უფრო ერისთავისა. ერის ერთი ნაწილი გადაიქცა უფალად, ბატონად, ხოლო მეორე – მონად (მსახურად). გაჩნდა უფალ–მონობა.

ძველი ქართული ენის ილ. აბულაძისეული ლექსიკონის მიხედვით მონის მნიშვნელობით იხმარებოდა “მსახური”, “მრწემი”, “ყრმა”, “ჭაბუკი”, “მენიჯოგე” და ა.შ.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ წინარეკლასობრივ, წინარესახელმწიფოებრივ საზოგადოებაში ასაკით უხუცესნი უფრო მეტი პატივისცემით სარგებლობდნენ და აქედან გაჩნდა მონის (მსახურის) აღსანიშნავად სიტყვები “მრწემი”, “ყრმა” და “ჭაბუკი”. რიგი წყაროების მონაცემების მიხედვით მონას უპირისპირდება თავისუფალი (აზნაური). მაგრამ თვით თავისუფალ ადამიანთა წრეში დიდხანს ბატონობდა პატრიარქალური მორალი, რომლის მიხედვითაც მოცემულ სოციალურ ფენის შიგნით ასაკით უფროსნი მეტი პატივისცემით და ღირსებით სარგებლობდნენ, ვიდრე უმცროსნი. ბერები (უხუცესები) გვევლინებიან ოჯახსა, საზოგადოებასა და სახელმწიფოში როგორც დაწინაურებულნი. ძალაუფლების მატარებელნი.

ბატონობა-მორჩილებით ურთიერთობა მყარდება თვით ტომებსა და გვარებს შორისაც.

ცხადია, ადრეკლასობრივ საზოგადოებაში დიდ როლს თამაშობდა ფიზიკური ძალა, ღონე და ამიტომაც მრავალი სახელისუფლებო ტერმინი დაუკავშირდა ხელს. (ძველი ქართულის ღონეზე ის ხარით (ჲ) იწერებოდა). ოთხთავის ქართული თარგმანის უძველეს ხელნაწერებში კელმწიფება ნიშნავდა არა მარტო ძალას, უფლებას და ძალაუფლებას, არამედ ნებას, შეძლებასა და

ბატონობას<sup>27</sup>. უნდა ვივარაუდოთ, რომ კელს საკუთრების მნიშვნელობაც ექნებოდა. არავისი ანუ უპატრონო მიწა იმისად ჩაითვლებოდა, ვინც მას პირველად დაეუფლებოდა. ეს მაშინდელ ვითარებაში ბუნებრივად ითვლებოდა. საკუთრების დაცვასაც ხომ ძალა, კელი სჭირდებოდა. გამოთქმახელისუფლება დღეს სინონიმი ძალაუფლებისა. მაგრამ ყოველთვის ასე არ უნდა ყოფილიყო. რუსთაველთან ორგან “კელი” – წესის, ქცევის წესის მნიშვნელობით იხმარება. ჩვენი ვარაუდით “კელი” უძველეს, ადრეკლასობრივ ხანაში სამართალსაც ნიშნავდა. იმ ხანებში ხელისუფლების ორგვარი გაგება ებრძოდა ერთმანეთს..

სიტყვა “ხელისუფლებაში” არქაული გაგებით სამართლის ბატონობა, სამართლის პრიორიტეტი ძალასთან შედარებით იგულისხმებოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ საქართველოში წინარე სახელმწიფოს დონეზე ერთმანეთს უპირისპირდებოდა შეხედულება ხელისუფლებაზე, როგორც ძალის ბატონობაზე და საწინააღმდეგო შეხედულება ხელისუფლებაზე როგორც სამართლის “წესის” ბატონობაზე. დიდხანს უნდა ყოფილიყო მერყევი წონასწორობა ამ შეხედულებათა შორის. ენამაც ორივე თვალსაზრისით დააფიქსირა.

ოჯახის ცნების გამოსახატავად ერთ-ერთ ქართველურ ენაში –მეგრულში გვაქვს “თი”, შეიძლება მას ქართულ “თვს”-თან ჰქონდეს კავშირი. მეგრულში “ოხორე” და “მახორობაც” ნიშნავს სახლს, ოჯახს. ოთხთავის უძველეს ქართულ თარგმანებში, რიგ შემთხვევებში, ის (თვს-ი) თავისიანს ნიშნავს. ძველი ქართული ენის დონეზე თვს-ი ნიშნავდა ნათესავს, მახლობელს, თავისიანს ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ “მამათა ცხოვრებაში” ერთგან იკითხება “არავინ აქუნდა მას სახლსა შინა თვსსა თვსი ანუ ნათესავი”.

ოჯახის აღსანიშნავად გვხვდება “სახლი”, ხოლო “სახლის უფალი” ოჯახის უფროსის მნიშვნელობით.სახლეული ნიშნავდა ოჯახობას, ცოლს. სევანურში ოჯახის აღსანიშნავად გვაქვს ქორ, მეზგე, მუკუამე.

უცხო ენობრივი სამყაროდან შემოსულმა სიტყვამ ოჯახმა თანდათან შეცვალა თი, თვსი, ქორ, ნაწილობრივ “სახლი” და ა.შ. თუმცა ხსენებული ტერმინები დიდხანს თანაარსებობდნენ. “ოჯახ” – მა ქართულში მნიშვნელოვანი სოციალური სოციალური უჯრედის

<sup>27</sup> ი. იმნაიშვილი. ქართული ოთხთავის სიმფონია –ლექსიკონი. გვ. 783.



ადგილი დაიმკვიდრა<sup>28</sup>. სიტყვა “ოჯახი” ძველი ქართული ენის დონეზე არ ჩანს ის შემოდის დაახლოებით მეთვრამეტე საუკუნეში. ილია აბულაძის “ძველი ქართული ენის ლექსიკონში” ასეთი სიტყვა არ იხსენიება. ოჯახი ოსმალურიდან –თურქულიდან შემოსულად ითვლება, სადაც “ოჯაკ” კერას, სახლ, კომლს ნიშნავდა. თურქულიდან უნდა იყოს მიღებული რუსული “ოჩაგ”-იც. ქართულ ენაში ოჯახის შვილის მნიშვნელობა იყო შეძლებულობა და კარგი სახელის ქონა<sup>29</sup>.

ოჯახს საერთოდ და განსაკუთრებით კი პატრიარქალურ ოჯახს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ადრეფეოდალურ –ადრეკლასობრივი საზოგადოების ისტორიაში.

მარქსისტი ფრ. ენგელსი 1884 წელს წერდა იმის შესახებ, რომ ისტორიის მატერიალისტური გაგების თანახმად “ისტორიაში საბოლოო ანგარიშით განმსაზღვრელი მომენტი: უშუალო ცხოვრების წარმოება და რეპროდუქცია. მაგრამ თვით ეს უკანასკნელი თავის მხრივ, ორგვარი სახისაა. ერთი მხრივ, საარსებო საშუალებათა, კვების საგნების, ტანსაცმლის, ბინისა და ამისთვის აუცილებელი იარაღების წარმოება; მეორე მხრივ – წარმოება თვით ადამიანებისა, განგრძობა მოდგმისა”<sup>30</sup>.

XX საუკუნის შუა წლების საბჭოთა იდეოლოგიებს მიაჩნდათ, რომ ენგელსი აქ არ არის ზუსტი, როცა იგი მოდგმის განგრძობას და საარსებო საშუალებათა წარმოებას თანაბრად აყენებს ერთი მეორის გვერდით და იმ მიზეზებად სახავს, რომელნიც საზოგადოებისა და საზოგადოებრივი წეს-წყობილების განვითარებას განსაზღვრავენ.

---

<sup>28</sup> მწერალი თამაზ ჭილაძე აღნიშნავს: “ადამიანი მოდის ოჯახიდან! მგონი მხოლოდ ქართული მცნებაა “ოჯახის შვილი”. მართლაც, როცა საქმე ადამიანის პიროვნების გარკვევას ეხება, ალბათ არსათ ისეთ ღრმა მნიშვნელობას არ ანიჭებენ ოჯახს, როგორც ჩვენში. ამიტომაც, ოჯახური ტრადიცია აღიქმება, როგორც გარნიზონული წესრიგი, როგორც თუნდაც სახელმწიფოებრივი კონსტიტუცია”. იხ. გაზეთი “ლიტერატურული საქართველო”, 12 –18 აპრილი, 2002 წ. გვ.13.

<sup>29</sup> იაკ. გოგებაშვილის თქმით “კარგს ოჯახიშვილს ქიზიყში უნდა ჰყავდეს სამი ათასი ცხვარი”. შდრ. “ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი”. ტ.VI, თბ.1960, გვ. 99-100.

<sup>30</sup> იხ. კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი “რჩეული ნაწერები” ტ. II თბილისი. 1950, გვ. 194.

საბჭოთა იდეოლოგიას მიაჩნდა, რომ მხოლოდ მატერიალური წარმოების წესია ის მთავარი ფაქტორი<sup>31</sup>, რომელიც განაპირობებს საზოგადოებისა და საზოგადოებრივი წყობილების განვითარებას. არა და ოჯახის, როგორც თვით ადამიანთა წარმოების” უჯრედის როლი უთუოდ დიდი იყო და არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი მატერიალური წარმოების წესზე.

მარქსი და ენგელსი ცდებოდნენ იმაში, რომ გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მატერიალური წარმოების წესს, და არა იმაში, რომ ოჯახის განვითარების საფეხური – “წარმოება თვით ადამიანებისა, განგრძობა მოდგმისა” არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე საარსებო საშუალებათა წარმოება.

რაც უფრო დაბალია საწარმოო ძალების განვითარების დონე, რაც უფრო შეზღუდულად იწარმოება საარსებო საშუალებანი და “მავსასადამე, საზოგადოების სიმდიდრეც, მით უფრო მძლავრად იჩენს თავს “ნათესაური კავშირის გაბატონებული გავლენა საზოგადოებრივ წყობილებაზე”. ოჯახმა, ნათესაურ კავშირზე დაფუძნებულმა სოციალურმა უჯრედმა და მწარმოებლური საზოგადოების დონის გვარებმა შესძლეს შრომის ნაყოფიერების განვითარება. ეკონომიკურ პროცესს თან სდევდა კერძო საკუთრების წარმოშობის პროცესი და სოციალური უთანასწორობის წარმოშობა “განსხვავებანი სიმდიდრეში”. რაც საბოლოოდ გამოიწვევს ნათესაურ, გვაროვნულ კავშირზე დამყარებული საზოგადოების რღვევას. სახელმწიფოდ ორგანიზებულ საზოგადოებაში, სადაც ტერიტორიული გაერთიანებანი თამაშობენ პრიორიტეტულ როლს ოჯახური წყობილება მეტ-ნაკლებად განიცდის კერძო მესაკუთრული ურთიერთობების ზეგავლენას.

ოჯახი შედარებით კონსერვატიული სოციალური ინსტიტუტია, მაგრამ იგი მაინც განვითარებისუნარიანია, თუმცა ის განსაზღვრული აზრით მით უფრო ძველებური რჩება, რაც უფრო იცვლება.

ცნობები მატრიარქალური ოჯახის არსებობის შესახებ საქართველოში საკმარისი არ არის, თუმცა დედისეული გვარისა და ქალის უპირატესი როლის შესახებ საზოგადოებაში მიგვანიშნებს ის გარემოება, რომ ქართულ ფოლკლორში უმთავრესი მნათობი მზე მდებრობით სქესის არსებად – დედად წარმოდგინდებოდა: “მზე დედაა ჩემი, მთვარე – მამა ჩემი, წერილ-წერილი ვარსკვლავები და და ძმაა ჩემი”. ასეთი წარმოდგენები, სავარაუდოა, მიწათმოქმედი

---

<sup>31</sup> იხ. იქვე, გვ. 194, შენიშვნა №2.

ხალხის წარმოშობილიყო. სავარაუდოა, რომ მზე, როგორც მთავარი ღმერთი, დედა ღმერთი, ქართული წარმართული პანთეონის სათავეში იდგა დიდი ხნის განმავლობაში და შესაძლოა წინაქრისტიანულ ხანაშიც.

ისტორიკოსები ფიქრობენ, რომ მტკვარ-არაქსის ორმდინარეთის ენეოლითური კულტურა მორწყვითი მიწათმოქმედების ბაზაზე იყო განვითარებული და რომ ენეოლითური კულტურის ნიადაგზე აღმოცენებული ბრინჯაოს კულტურა დაახლოებით ორი ათასი წლის მანძილზე გრძელდებოდა. (ქრისტეს შობამდე V-IV ათასწლეული)<sup>32</sup>.

ფიქრობენ, რომ ამ ხანის პატარა საგვარეულო სოფლისათვის საზოგადოების ძირითად უჯრედს წარმოადგენდა 15-20 სულისაგან შემდგარი ოჯახი და “მეურნეობის ორგანიზაციაში შემორჩენილი იყო დიდი ოჯახის სისტემა, საერთო-სამეურნეო ნაგებობებით”<sup>33</sup>.

“საქართველოს ისტორიის ნარკვევების” პირველ ტომში აკად. ა. აფაქიძეს აღნიშნული აქვს, რომ “ოდინდელი უზენაესი ღმერთის მზის დიდი კულტი იმ ხანას უნდა დაუკავშირდეს, როდესაც მიწათმოქმედება საზოგადოების არსებობის უმთავრესი წყარო გახდა. შემდეგში, მეურნეობის ამ დარგის დაწინაურებას თან უნდა მოჰყოლოდა მზის ღმერთის – დედა ღმერთის მნიშვნელობის ზრდა. ამის მანიშნებლად უნდა მივიჩნიოთ ისიც, რომ ქართველი ოდიდანვე თავის მზეს ფიცულობდა (შდრ. გამოთქმა “ჩემმა მზემ”), ხოლო ქართულმა ყველაზე უკეთ შემოინახა დედის, საერთოდ, ქალის (ქალღმერთის) დიდება და თავყვანისცემა, ნათქვამის საილუსტრაციოდ შეიძლება შევიხსენოთ გამოთქმები დედა-მიწა, დედა-ენა, და-ძმა, ქალ-ვაჟი, ცოლ-ქმარი, გოგო-ბიჭები, დედალ-მამალი, დედა-ქალაქი, დედა-ბოძი, მზე და მთვარე და ა. შ.<sup>34</sup>

ყოველივე ზემოთ თქმული სწორია, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას რომ არა მარტო მიწათმოქმედებამ, რომელიც საზოგადოების არსებობის უმთავრესი წყარო იყო, განაპირობა დედა ღმერთის არსებობა ქართულ პანთეონში და ქალის პატივისცემის და მისი პირველობის მიმანიშნებელი გამოთქმები, არამედ მაშინდელმა

<sup>32</sup> იხ. “საქართველოს ისტორიის ნარკვევები”, ტომი I, 1970, გ. მელიქი-შვილის რედაქციით. გვ. 139-157.

<sup>33</sup> იქვე, გვ. 157.

<sup>34</sup> იხ. “საქართველოს ისტორიის ნარკვევები”, ტ. I, 1970, გვ. 679-680.

“ხალხურმა მეტაფიზიკამ” – რელიგიამ, რომელიც მაშინდელი კულტურის უმთავრესი ნაწილი იყო. რელიგიას, სავარაუდოა, გაცნობიერებული ჰქონდა ქალის როლი არა მარტო ადრეული ხანის მიწათმოქმედებაში, არამედ ბავშვების აღზრდაში, რელიგიურ რიტუალებში და ა. შ.

ფრ. ენგელსი აკრიტიკებდა ბახოფენს იმიტომ, რომ თურმე ამ უკანასკნელის აზრით, “არა ადამიანთა ცხოვრების ფაქტიური პირობების განვითარებამ, არამედ ამ ცხოვრების პირობების რელიგიურმა ასახვამ იმავე ადამიანების თავში გამოიწვია ისტორიული ცვლილებანი მამაკაცისა და დედაკაცის საზოგადოებრივ მდგომარეობაში”.<sup>35</sup>

მარქსისტების სწორხაზოვანი აზროვნება მართებულად არ მიგვაჩნია. “ადამიანთა ცხოვრების ფაქტიური განვითარება” არ უნდა გამორიცხავდეს ამ ცხოვრების პირობების ადამიანების თავში რელიგიური ასახვის დიდ როლს. მატრიარქატი არა მარტო ცხოვრების მატერიალური პირობებით იყო განპირობებული.

მართებული არ იქნება შეხედულება, რომ ესა თუ ის ისტორიული მოვლენა, ეთქვას მატრიარქატი, მხოლოდ ერთი ფაქტორით იყო განპირობებული და არა ფაქტორთა კომპლექსით.

1891 წელს ფრ. ენგელსმა თავისი ნაშრომის “ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობის” მეოთხე გამოცემისათვის დასწერა წინასიტყვაობა, სადაც აღნიშნა, რომ ლ. მორგანის “ხელახალ აღმოჩენას” რომ მატრიარქალური (mutterrechtliche) პირველყოფილი გეარები წინა საფეხურია კულტურულ ხალხთა პატრიარქალური (vaterrechtliche) გეარების, პირველყოფილი ისტორიისათვის იგივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც “დარვინის განვითარების თეორიას ბიოლოგიისათვის და მარქსის ზედმეტი ღირებულების თეორიას პოლიტიკური ეკონომიისათვის”.<sup>36</sup>

. . . თავი დავანებოთ დარვინისა და მარქსის დამსახურებათა გადაჭარბებულ შეფასებებს და დაგვრჩება რომ დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის დადგენას, რომ მატრიარქალურად ორგანიზებული გეარები

<sup>35</sup> იხ. კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტომი II, 1950, თბილისი. გვ. 198.

<sup>36</sup> კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ II, 1950, გვ. 207-208.

მთარგმნელი mutterrechtliche-ს დედისუფლებიანად თარგმნის, ხოლო vaterrechtliche-ს მამის უფლებიანად რაც სწორად არ მიგვაჩნია.

იყო წინა საფეხური პატრიარქალური გეარებისა. თუ ეს დებულება საბოლოოდ დადასტურდება მსოფლიო მასშტაბით, ეს მართლაც გაამდიდრებს ჩვენს ცოდნას პირველ-ყოფილი ისტორიის შესახებ და ქართული მასალებიც სათანადო ადგილს დაიჭერენ მსოფლიო ისტორიის წყაროთა შორის.

პირველყოფილი გვაროვნულ-თემური წყობილების ორი ეპოქის – მატრიარქატისა და პატრიარქატის განვითარების სხვადასხვა პერიოდებში, ბუნებრივია ქორწინების განსხვავებული ფორმები არსებობდნენ.

ისტორიკოს მეცნიერთა შორის ასეთ მოსაზრებასაც ვხვდებით: სხვადასხვა ხალხებში პირველყოფილი საზოგადოების განვითარება მიდიოდა ორი სხვადასხვა – მატრიარქატისა და პატრიარქატის გზით.

ხსენებული მოსაზრების მიხედვით მიწათმოქმედი ტომები და ხალხები წავიდნენ პირველი გზით და ჩამორჩენ განვითარებაში ე. წ. არიელ მეჯოგე ტომებს, რომლებიც არ იცნობდნენ მატრიარქატს და განვითარების პატრიარქალური საფეხური გაიარეს მხოლოდ.

ხსენებული თეორიის ავტორებისათვის მატრიარქატი და პატრიარქატი პირველყოფილ თემურ-გვაროვნულ წყობილების განვითარების ორი ურთიერთმომდევნო საფეხური კი არ არის, არამედ განვითარების ორი სხვადასხვა გზაა.

უფრო მართებული ჩანს შეხედულება, რომ მატრიარქატი წარმოადგენს პირველყოფილ წინარეკლასობრივი საზოგადოების განვითარების უნივერსალურ სტადიას, რომელიც ყველა ხალხმა გაიარა თავის დროზე, მაგრამ მეტ-ნაკლები ხანგრძლივობით.

სავარაუდოა, რომ საქართველოში გვიანდელი პალეოლითისა და ადრინდელი ნეოლითის დროს არსებობდა მატრიარქატი. ადრინდელი მატრიარქატის ხანაში სამეურნეო შრომა მდგომარეობდა მცენარეულობის ნაყოფთა შეგროვებაში, პრიმიტიულ ნადირობასა და მეთევზეობაში. უკვე უნდა არსებულიყო სქესთა შორის შრომის დანაწილება. ქალები ეწეოდნენ უპირატესად შემგროვებლობით სამუშაოს, მამაკაცები ნადირობდნენ, ხოლო მეთევზეობაში ორივე სქესი მონაწილეობდა<sup>37</sup>.

<sup>37</sup> იხ. მ. კოსვენ. პირველყოფილი კულტურის ნარკვევები. მოსკოვი. 1953, გვ. 108-109 (რუს. ენაზე).

სავარაუდოა, რომ განვითარებული მატრიარქატი შეესაბამებოდა განვითარებული ნეოლითის ეპოქას და აღწევდა გვიანდელ ნეოლითამდე.

სამეურნეო შრომის სფერო თანდათან ფართოვდებოდა. ვითარდება სათოხნი მიწათმოქმედება. იწყებენ გარეულ ცხოველთა მოშინაურებას. ამ დროს საზოგადოებრივ წარმოებაში დიდ როლს თამაშობს ქალი. სავარაუდოა, რომ რელიგიურ რიტუალებში ქალები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ. რელიგიაც ქალისადმი პატივისცემის იდეოლოგიით უნდა ყოფილიყო გამსჭვალული.

ასეთი საზოგადოების ძირითადი უჯრედი იქნებოდა მატრიარქალური ოჯახი, რომელიც ივარაუდებდა დედის ხაზით რამოდენიმე (ოთხი-ხუთი) თაობის ახლო ნათესავეებისაგან შემდგარად.

საქართველოშიც მატრიარქატი მოიცავს გვიანდელ პალეოლითსა და ადრინდელ ნეოლითს. მომდევნო ენეოლითის ეპოქაში (“სპილენძ-ქვის საუკუნე”) ხდება თანდათანობითი გადასვლა მატრიარქატიდან პატრიარქატიზმსაკენ<sup>38</sup>. ნეოლითი საქართველოში ქრისტეს შობამდე მეოთხე ათასწლეულის დასასრულამდე გრძელდებოდა.

ადამიანის ძირითადი იარაღი მშვილდი და ისარი იყო. ამავე ხანებშია წარმოშობილი პირველყოფილი მიწათმოქმედება. ფიქრობენ, რომ ამიერკავკასია პურეული მარცვლოვნების ერთ-ერთი უძველესი კერაა.

ქრისტეს შობამდე მესამე ათასწლეულში, ენეოლითის პერიოდში მატრიარქატი თანდათან პატრიარქატმა შეცვალა. ძვ. წ. მესამე-მეორე ათასწლეულის ზღურბლზე ჩნდება პატრიარქალური გვარი. დროთა ვითარებაში გვარი, როგორც ძირითადი საზოგადოებრივი უჯრედი უკანა პლანზე დგება და ტომი ხდება ასეთად.

ქართული ეპოსი “ამირანი” მატრიარქატის წიაღში წარმოშობილად ითვლება, ქალღმერთი დალი იმ საზოგადოების ღვთაებად უნდა ჩაითვალოს, სადაც დედამთავრული ოჯახი არსებობს და ნათესაობაც დედის ხაზით იანგარიშება და აღინიშნება.

ქართულში შემორჩენილი გამოთქმა – “გუთნის დედა” მიგვითითებს, რომ თავის დროზე სამეურნეო საქმიანობაში ქალი – დედაკაცი თამაშობდა უპირატეს როლს.

<sup>38</sup> გ. მელიქიშვილი. ძველი საქართველოს ისტორიისათვის. თბილისი. 1959, (რუს. ენაზე), გვ. 144-153.

ჭანური ოხორასქირი ნიშნავს ცოლისძმას და მაზლს. ასევე მეგრული ოხორასქილი ნიშნავს ცოლისძმას და მაზლს. “ოხორე” და “მახორობა” აქ სახლს, ოჯახს ნიშნავს, ხოლო “სქირ” – შვილს. ასევეა ჭანურშიც.

ამასთან დაკავშირებით ცნობილი ენათმეცნიერი არნოლდ ჩიქობავა წერდა: “ქართული ახასიათებს სათანადო პირს იმის მიხედვით, თუ რა ნათესაურ ურთიერთობაშია ის ცოლთან, ჭანურსა და მეგრულში კი ნაჩვენებია ამ პირის კავშირი სახლთან: ცოლისძმა წარმოდგენილია სახლის შვილად (იგივე ითქმის ცოლისდის აღმნიშვნელი სიტყვის შესახებაც). იხ. ოხრასულე.

ყისი სახლის შვილია ცოლისძმა?

თუ ქმრისა, გაუგებარია როგორ აღმოჩნდა ამ სახლის შვილად ცოლის ძმაც, ცოლის დაც: წარმოდგენილია, რომ ცოლს მისი დამძებნი თან გამოჰყოლოდა. მაგრამ თუ ცოლის სახლს ვიგულისხმებთ, მაშინ სავესებით გასაგები იქნება, რომ ქმარმა – სიძემ “სახლის შვილი” უწოდოს ცოლის სახლში დახვედრილ ვაჟებსა და ქალებს, ცოლისძმებსა და ცოლისდებს (პირველნი უცოლო უნდა იყვნენ, მეორენი – უქმროცა და ქმრიანებიც). თუ ეს ასეა, მაშინ საქმე გვაქვს მატრიარქატთან: “ქალი ირთავს ვაჟს”<sup>39</sup>.

ძველი დროის მწერლები – პლუტარქე და აპ. როდოსელი მოგვითხრობენ იმის შესახებ, რომ ტიბარენებში არის ჩვეულება, რომლის მიხედვითაც, როდესაც მათი ცოლები შვილებს შობენ ხოლმე, თავშეხვეული ქმრები ლოგინში წვებიან, კვნესიან, თითქოს მშობიარე ქალები არიან. ტიბარენები ქართულ ტომად ითვლება. ი. ბაროფენს და მ. კოვალევსკის ასეთი ჩვეულება (კუვადა) იმის მაჩვენებლად მიაჩნდათ, რომ უკვე ხდება ან მოხდა გადასვლა მატრიარქატიდან პატრიარქატზე.

თედო სახოკიას აღწერილი აქვს მეგრელთა ჩვეულება – “სკუაშ მითორგინაფა”<sup>40</sup>, ანალოგიური კუვადისა (“გამოჩეკისა”).

ი. ბახოფენი შენიშნავდა, კუვადის ჩვეულების ახსნასთან დაკავშირებით, რომ “მამა ყოველთვის იურიდიულ ფიქციას წარმოადგენს, დედა, საწინააღმდეგოდ ამისა – ფიზიკური ფაქტია”. ამიტომაც როდესაც პატრიარქატი იმარჯვებს, ბახოფენის აზრით

<sup>39</sup> არნოლდ ჩიქობავა. “ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი”. თბ. 1938. გვ. 22.

<sup>40</sup> თ. სახოკია, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბილისი, 1956, გვ. 75.

მამას სურს “ფიზიკურ ფაქტად” აწციოს მამობა და ნათესაობა მამის ხაზით დაადგინოს.

საინტერესოა, რომ სომხური “ჰაირაცატ” (მკვიდრი ძმა) სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს მამის ნაშიერს.

მეცხოველეობის, როგორც მთავარი სამეურნეო საქმიანობის წარმოშობამ გაზარდა მამაკაცთა როლი საზოგადოებაში. მეურნეობის ეს დარგი მეტი სიმდიდრის დაგროვების საშუალებას იძლეოდა, ვიდრე აქამდე იყო შესაძლებელი. წარმოიშობა პატრიარქალური ოჯახი, რომელსაც ახასიათებს თავისუფალ და არათავისუფალ პირთა მეტ-ნაკლებად ორგანულად დაკავშირება და ორგანიზება ერთ დიდ ოჯახად. ამასთანავე ამ დიდი ოჯახის სათავეში იდგა “სახლის” (ოჯახის) უფროსი, “სახლის უფალი” – მამაკაცი, რომლის ბატონობაც ისტორიული აუცილებლობის პროდუქტი იყო.

საინტერესოა სიტყვა “მონაგებ-ი”, რომელიც გვხვდება ძველი ქართულის დონეზე და მიახლოებით გამოსატავდა საკუთრების ზოგად ცნებას.

ილია აბულაძის “ძველი ქართული ენის ლექსიკონის” მიხედვით მონაგებ-ი ნიშნავდა ქონებას, საქონელის შეძენას, პირუტყვს, “ნაყოფს” და “ნაყოფიერსაც”.

მწარმოებლური მეურნეობის დამკვიდრების შემდეგ განვითარდა მეცხოველეობა. პირუტყვი – ძროხა, ხარი, ცხვარი და ა. შ. გადაიქცა ღირებულების საზომად. განვითარდა ნასყიდობისა და გაცვლილობის ინსტიტუტები. ჯოგი თავისი ადვილად გასასხვისებელი ფორმით ხელს უწყობდა ვაჭრობის განვითარებას, ნასყიდობის ინსტიტუტის განვითარებას. სავარაუდოა, რომ ვაჭარი შუამავლები პირველყოფილი კომუნისტური თემის რღვევის პროცესში გაჩნდნენ და როდესაც ეს რღვევის პროცესი დასრულდა და სახელმწიფოდ ორგანიზებული საზოგადოება ჩამოყალიბდა, ვაჭრები საზოგადოების აუცილებელ შემადგენელ ფენად იქცნენ. მაგრამ თვით ვაჭრები ორ ფენად – თავისუფალი ვაჭრებისა და ყმა ვაჭრების ფენად იყოფოდნენ. გაერთიანებული ფეოდალური მონარქიის ხანაში დიდვაჭრები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. სავარაუდოა, რომ ადრეკლასობრივ ეპოქაში ვაჭრობა მესაქონლეობა-მეჯოგეობის წიაღში განვითარდა. სიტყვა მონაგებ-ი დღემდე იხმარება მოგებულის მნიშვნელობით, ხოლო ფეოდალურ ხანაში მას ჰქონდა მონაგარის, შენაძენის, ქონების და საახლოებით საკუთრების მნიშვნელობაც.



მონაგების უძველესი მნიშვნელობა უნდა იყოს – დაბადებული, შობილი პირუტყვი<sup>41</sup>. აქედან გამოთქმა “საქონლის მონაგები”, ძროხამ ხბო მოიგო და ა. შ. ილია ჭავჭავაძესთან ეკითხულობთ: “თათარმა საქონლის მონაგები. . . მთლად უნდა ჩააბაროს (საძოვრის) პატრონსა”. . .

პირუტყვი, (საქონელი) და საქონლის მონაგები უნდა ყოფილიყო საკუთრების იდეის წარმოშობის ერთ-ერთი ფაქტორი. საბა ორბელიანთან ეკითხულობთ, რომ დიდგვარმა გასცა ყოველი თავისი მონაგები და პური იყიდა. . . მონაგები ამ შემთხვევაში საკუთრების, მოუდევარ ქონებას უნდა ნიშნავდეს.

უკვე ბიბლიის ტექსტთა უძველეს ქართულ თარგმანებში მონაგები<sup>42</sup> ნიშნავდა ქონებას, შენადენს – გარჯით ნაშოვნს, საქონელს, პირუტყვს. ჩვენი აზრით საკუთრებასაც: განყიდე მონაგები შენი (მთ. 19, 21). “მისცა აბრაჰამ ყოველივე მონაგები თვისი ისაკს (დაბ. 25, 5). “დაადგინა მთავრად ყოველსა ზედა მონაგებსა მისსა (ფს. 104, 21). “მონაგებსა ობოლთასა ნუ შეხუალ” (იგ. სოლ. 23, 10).

რუსულ ენაზე “цонина” (სობინა) ნიშნავდა “საკუთრებას”<sup>43</sup> (არქაული გაგებით). ასევეა მონაგებიც.

მიწათმოქმედთა საზოგადოების წიაღში უნდა იყოს წარმოშობილი ძველქართული “ჩემება”. პროფ. ილია აბულაძეს მართებულად მიაჩნია, რომ ძველი ქართული ენის დონეზე “ჩემება” ნიშნავდა საკუთრებას, მიკუთვნებას, შენახვას. ჩემებას უკავშირდება მიჩემება, განჩემება და გამოჩემება.

ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ ძეგლში “მამათა სწავლანში” ეკითხულობთ: “დიდებასა და პატივსა ღმერთსა მიაჩემებდეს, ხოლო შეურაცხებასა და სიმდაბლესა თავთა თჳსთა ირემებდეს”. . .

სინურ მრავალთავში იკითხება: “უმეტესობა იგი უჩემე უფალსა”.

საქართველოში მრავალი საუკუნის განმავლობაში ერთმა-

<sup>41</sup> იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტომი V, თბ. 1958, გვ. 817. შდრ. დავით ჩუბინაშვილი. “ქართულ-რუსული ლექსიკონი” თბ. 1984, გვ. 822.

<sup>42</sup> ილ. აბულაძე. “ძველი ქართული ენის ლექსიკონი”. თბ. 1970, გვ. 271.

<sup>43</sup> М. Фасмер «Энциклопедический словарь русского языка». М., 1987, т.3, с. 703.

ნეთს ებრძოდა თემურ-გვაროვნული და კერძო მიწათ-მფლობელობა. კერძოსაკუთრების იდეა უპირატესად მრავალწლიანი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ზონაში იჩენდა თავს. მიწათ-მოქმედი, რომელიც ხეხილის ან ვენახის გაშენებას მოინდომებდა, დარწმუნებული უნდა ყოფილიყო რომ ადგილ-მამული სამუდამოდ თუ არა მრავალი წლის განმავლობაში მაინც მის განკარგულებაში იქნებოდა. ამიტომაც გლეხკაცი, იჩემებდა მის მიერ კარგად დამუშავებულ მიწა-ალაგს. ეს დაჩემებული ადგილ-მამულები დროთა ვითარებაში თანდათან გადაიქცეოდნენ კერძო საკუთრებად.

დაჩემება (“დააჩემებს”) ერთგან გეხვდება ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 170-ე მუხლში.

ხსენებული სამართლის წიგნის მიხედვით ხელმწიფეს უფლება აქვს რუს გატანისა. მეფეს უფლება ჰქონდა რუ გაეტანა იქ, სადაც რუ მოიხდენდა: ვენახი თუ ხოდაბუნი, რაც დახვდების, გასჭრის და გაატარებს “რომელ სოფელსაც უბოძებს და დააჩემებს იმ წყალს, ერთი მეორეს ვერ შეეცილება”. “დააჩემებს” გამოთქმა ჩემებიდან არის ნაწარმოები. “დააჩემებს” აქ ნიშნავს “დაასაკუთრებს” – საკუთრებაში გადასცემს.

საკუთრებამ გაიარა განვითარების გარკვეული საფეხურები, სანამ ის ყველასგან მოუდევარ კერძო საკუთრებად ჩამოყალიბდებოდა. პირველყოფილ-გვაროვნული წყობილების წიაღში წარმოიშვა საგვარეულო საკუთრება. გვარის წევრებს შორის სახნავ-სათესი მიწების, საბაღე და სავენახე ადგილ-მამულების, საძოვრების განაწილებას წინ უსწრებდა ხსენებული მიწების საერთო დამუშავება ჯერ მთელი გვარის მიერ და გვარის დიდ ოჯახებად დაშლის შემდეგ დიდი პატრიარქალური ოჯახების მიერ.

მიწების საერთო საგვარეულო საკუთრება თანდათან შეცვალა ადგილ-მამულების საოჯახო-საგვარეულო საკუთრებამ, დიდი პატრიარქალური ოჯახების საკუთრებამ. სავარაუდოა, რომ ტერმინი “ჩემება” სწორედ განვითარების იმ საფეხურზე იყოს წარმოშობილი, როდესაც ამ ოჯახებმა “დაიჩემეს” წინანდელი საგვარეულო საკუთრების გარკვეული ნაწილი, როგორც საერთო-საოჯახო საკუთრება. სიტყვა “ჩემება” საკუთრების მნიშვნელობით იხმარებოდა განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზეც, როდესაც საოჯახო საკუთრება გადაიქცა ინდივიდუალურ კერძო საკუთრებად. არაეისგან მოუდევარ ქონებად. ადგილ-მამულებზე კერძო საკუთრების წარმოშობას წინ უსწრებდა ჯოგებზე და სხვა სახის მოძრავ ქონებაზე საკუთრების ასეთივე სახეობის დამკვიდრება. თანდათან

ფეხს იკიდებს სასაქონლო წარმოება, ეკონომიკური განვითარების ისეთი საფეხური, როდესაც საგნები, პროდუქცია მზადდება არა მარტო მწარმოებელთა მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, არამედ გაცვლის ან გაყიდვის მიზნითაც.

უკვე ძველი ქართული ენის დონეზე გვაქვს სიტყვა საკუთარი კერძოს, თავისის, დაახლოებული მნიშვნელობით. ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ “მამათა სწავლანში” იკითხება: “განდა-იგონნეთ საქმენი სოფლისანი და საერთაადონი”. ხსენებული საფეხზე ძველში სხვა ადგილას ვკითხულობთ: “არარა განიჩემის საკუთრად თავისა თვისისა, არამედ ყოველი, რომელი აქუნ, სხუათათვის ჰნებავენ”<sup>44</sup>. “საკუთარ-ი” დაახლოებული, მახლობლის მნიშვნელობითაც იხმარებოდა.

გიორგი მთაწმინდელის თხზულებაში “ცხოვრებაი იოვანესი და ეფთჳმესი”, ვკითხულობთ, რომ იოვანე იყო “ფრიად საყუარელი და საკუთარი. . . დავით კურაპალატისა”. . . დიდად წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და დიდად საკუთარ და პატივცემულ”.

ბუნებრივია, რომ საკუთარ –ყოფამ მიიღო მნიშვნელობა დასაკუთრებისა, თავისად გახდომისა “საკუთარ ყვნა ორნი იგი იოსებისნი” ვკითხულობთ იპოლიტე რომაელის თხზულების ქართულ თარგმანში.

საერთო ქონებასთან შედარებით საერთოდან გამოყოფილი და გამოცალკეეებული საკუთარი გახდა უფრო მახლობელი და დაახლოებულია ადამიანისათვის. . . ისევე, როგორც ნათესავი და მეგობარი უფრო მახლობელია ადამიანისათვის ვიდრე, დანარჩენი ადამიანები. . . ასეთი იყო დონე შეხედულებებისა. . . თანდათან კერძო საკუთრება იმარჯვებდა საერთო საკუთრებაზე.

საკუთრების ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინის საჭიროება უკვე ადრეფეოდალურ ხანაში იგრძნობოდა. “საკუთრება”, მართალია, კუთვნილებას გამოხატავდა, მაგრამ კუთვნილებასთან ერთად ის თვისების გამომხატველიც იყო. “საკუთრება”-ს კუთვნასთან-დაკრეფასთან გააჩნდა აზრობრივი კავშირი. კუთვნა, მოკუთვნა და მოკუფხლვა უკავშირდება საკუთრების იდეის წარმოშობა-ჩასახვის ხანას, ვფიქრობთ, შემგროვებლობითი მეურნეობის დონეზე, როდესაც ადამიანები ჯერ კიდევ იმით ცხოვრობდნენ, რასაც ბუნება მზამზარეულად იძლეოდა.

<sup>44</sup> იხ. ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. გვ.360.

ძველი ქართული ენის დონეზე მოკუფხლევა, მოკუთვნა სინონიმური მნიშვნელობით იხმარება და უკავშირდება ზეთის ხილის თუ ყურძნის მოკრეფას. საკუთრებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული შესაკუთრებაც შეჩვევა, მინდობის თუ დამონების მნიშვნელობით. ბალავარიანში იკითხება: “დაჰვიწყდების საუკუნოი და შესაკუთრების საწუთოსა”. ზოგ ადამიანს ურჩევნია წუთისოფელი საუკუნო სოფელს, ზოგისთვის საწუთრო უფრო მახლობელია, საკუთარია, ვიდრე მარადიული სოფელი, საიქიო ცხოვრება.

ზოგჯერ “საკუთრება” ნიშნავდა ვისიმე ან რისიმე დამახასიათებელ ნიშანდობლივ თვისებას. საკუთარი ჰაგიოგრაფიული ძეგლების მიხედვით ნიშნავდა მეფის ან მთავრის ამაღლის წევრს. საკუთარი იხსენიება V საუკუნის ძეგლში – იაკობ ცურტაველის “შუშანიკის მარტვილობაში”. “და ჰრქუა ვინმე პიტიახშა საკუთარმან მისმან, ვითარმედ: “ამათწმიდათა მარხვათა ნურას ეტყე მას”. (VIII). საკუთარნი იხსენიებიან სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაშიც: მთავარი დავალებას აძლევს “ორთა საკუთართა”, რათა ზედმიწევნით ცნან ყოველივე. “საკუთარნი” იხსენიებიან გიორგი ათონელის ცხოვრებაშიც<sup>45</sup>. გარდა ამაღლის წევრისა “საკუთარი” შეიძლება ყოფილიყო მაღალი თანამდებობის პირიც. გამოთქმა “დიდად საკუთარ იქმნა მეფისა” ნიშნავდა მაშასადამე ძალიან დაიახლოვა მეფემ. “საკუთრება” ტერმინი შეიძლებოდა ყოფილიყო სამართლებრივი და არასამართლებრივი შინაარსისაც. გამოთქმა “მეფისა მიმართ აქუნდა საკუთრება” ნიშნავდა იმას, რომ მეფის საკუთარი იყო, მეფესთან დაახლოებული იყო.

ივ. ჯავახიშვილს თავის “ქართული სამართლის ისტორია”-ში გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ ტერმინი “საკუთრება” ბ. ზარზმელის თხზულებაში გვხვდება იმ მნიშვნელობით, როგორც ჩვეულებრივად იხმარება. მას მოთხრობილი აქვს, რომ გ. ჩორჩანელმა, შვილების ნაადრევად დახოცვის გამო “შვილთაგან ოხერ და უქმ იყო”, სიკვდილის წინ დადებული ანდერძით “მამულნი . . . და მონაგებნი მისნი დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთჳსა”-ო<sup>46</sup>.

ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებას ამაგრებს ნიკორწმინდის XI საუკუნის საბუთში ნახმარი ტერმინი “გასაკუთრება”-ც. დოკუმენტის მიხედვით გლეხისგან ყიდულობენ ვენახის მეოთხედს და მყიდველი

<sup>45</sup> იხ. “ძველი ქართული ლიტერატურა ქრესტომათია” I, 1946, ყუბა-ნეიშვილის რედაქციით გვ. 38, 89, 178, 198, 242. გვ. 455.

<sup>46</sup> ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი VII, თბილისი, 1984. გვ. 283.

ამ ვენახს გაისაკუთრებს (“გავისაკუთრე”).

იე. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა, რომ ტერმინი “საკუთრება” მეცხრე საუკუნიდან მაინც უნდა ყოფილიყო ცნობილი ქართული სინამდვილისათვის.

მაგრამ ფაქტია, რომ ტერმინი “საკუთრება”, როგორც საკუთრების ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინი გვიანი შუა საუკუნეების საბუთებში არა ჩანს, რისი მიზეზიც შეიძლება იყოს სოციალურ-ეკონომიკური რეგრესი, სტაგნაცია თუ დაჩიხულობა. არ ჩანს იგი არც ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში.

ჩვენი აზრით რუსთაველის “ვეფხისტყაოსანში” ერთგან (1262 სტროფი) პატრონობა საკუთრების მნიშვნელობით იხმარება (“მაქვს პატრონობა მრავალი საჭურჭლე-ზარადხანისა”).

“პატრონი” მეათე მეთერთმეტე საუკუნეებში ნიშნავდა “უფალს”, მესაკუთრეს. “მოვიდა პატრონი იგი ღრაქანისა, გინა უფალი” ვკითხულობთ ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ “მამათა ცხოვრება”-ში.

“საზეპურო”, “მონაგები”, “საკუთრება” და “ჩემება” “პატრონობა” ერთიმეორის გვერდით გამოხატავენ მიახლოებით იმ შინაარსს, რასაც მოგვიანებით კერძო საკუთრების ცნებაში ათავსებენ. საკუთრების ცნების წარმოშობა უნდა დამთხვეოდა ბარის რეგიონში მიწათმოქმედების გამარჯვებას, მესაქონლეობის შეთანაწყობას სოფლის მეურნეობასთან, საადგილ-მამულო ურთიერთობის გაბატონებას.

მართებულია ნიკო ნიკოლაძის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ მიწისმოქმედი ერი ეერ გაძლებს მონადირე ან მწყემსი ხალხის მონობაში. მარტო სჯული კი არა, მთელი ცხოვრების წესი გვაშორებდა თათრებს. . . თითველი ქართველი საკუთარი ვენახით თავის ლეღვის ხის ჩრდილში ცხოვრობს. არც ვენახი, არც ლეღვის ხე, არც მიწისმოქმედება მას არ ექნებოდა, თუ მიწა მუდმივ საშვილიშვილო საკუთრებად არ ჰქონოდა კერძო პირს მითვისებულ. მაჰმადიანებში კი, როგორც ყველა მონადირე თუ მწყემსი ხალხის საბრძანებელში, ანდა სოციალისტურ პროგრამაში, მიწა ღვთისა და ხვანტქრის, ან ნაციის საკუთრებაა, მარტო დროებით საღალღო პირობით მოთხოვებული დღეს ერთისათვის, ხვალ მეორესათვის. ნადირობას, მოძოვებას ეს ხელს არ უშლის, მაგრამ ვენახს არავინ აშენებს ნათხოვარ ადგილზე. ხეხილის, შემოსავლის აღებას ადამიანი, დარგვის შემდეგ ათი და ოცი წლობით უნდა ელოდოს”<sup>47</sup>

<sup>47</sup> იხ. ნ. ნიკოლაძე. ქართული პოლიტიკის ფილოსოფია. გაზ. “ახალი ივერია”, №20, 1914 წ. (24 X).

## § 5. სასამართლო პროცესი და სასამართლო წყობილება

ამა თუ იმ ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ისტორიის განხილვა სრულყოფილი არ იქნება, თუ არ განვიხილეთ მისი სასამართლო წყობილებისა და სასამართლო პროცესის საკითხები. ხოლო თვით სასამართლო პროცესის განხილვა შეუძლებელია დამამტკიცებელ საბუთთა (მტკიცებულებათა) შედარებით ღრმად შესწავლის გარეშე.

1948 წელს პროფ. ალ. ვაჩიშვილმა გამოაქვეყნა ნაშრომი — “ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან”, წიგნი II, რომლის ჭინასიტყვაობაშიაც აღნიშნავდა: “სასამართლო პროცესი მჭიდროდ დაკავშირებულია ისტორიულად მოცემულ სახელმწიფოებრივ წყობასთან, უკანასკნელის კლასობრივ ბუნებას გამოსახავს; ამ თვალსაზრისით სავსებით გასაგებია, თუ რა დიდ ინტერესს წარმოადგენს ქართული საპროცესო სისტემის შესწავლა და როგორც მისი შინაარსის, საფუძვლების, ისე მისი ფორმის, გარეგანი ნიშნების გამორკვევა”<sup>48</sup>.

ცხადია, დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის სასამართლო პროცესისა და სასამართლო წყობილების თავისებურებათა გამორკვევას სამართლის ისტორიისათვის. ყურადღება უნდა მიექცეს არა მარტო მოცემული ქვეყნის სახელმწიფო წყობილების კლასობრივ-წოდებრივ ბუნებას, არამედ მემკვიდრეობით მიღებულ ისტორიულ ტრადიციებს, ეროვნულ ურთიერთობებს, ისტორიულ განვითარების და სამართლიანობის დონეს. არ არის გამორიცხული რომ სისხლის სამართლის განვითარების საფეხური ჩამორჩებოდეს სამოქალაქო სამართლისას და ა. შ.

ცნობილ პროცესუალისტს — მ. ს. სტროგოვიჩს მიაჩნდა რომ სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში, სხვადასხვა სოციალურ ეკონომიკურ ფარმაცეებში არსებობდნენ და არსებობენ ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული სისხლის სამართლის საპროცესო სისტემები, მათში სხვადასხვაა არა მარტო კლასობრივ არსება, არამედ თვით საპროცესო ფორმებიც<sup>49</sup>.

<sup>48</sup> ალექსანდრე ვაჩიშვილი “ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან” თსუ გამ. 1948, გვ. 6

<sup>49</sup> მ. ს. სტროგოვიჩი “სისხლის სამართლის პროცესი. 1946, გვ. 33 (რუს.)

ცხადია, სადაოა თვით სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის ცნება. სჯობს ვილაპარაკოთ სხვადასხვა ცივილიზაციებზე. შესაძლებელია, ქრონოლოგიურად უფრო ღრმა ცივილიზაციებში მოინახოს სისხლის სამართლის პროცესის უფრო განვითარებული ფორმა, ვიდრე ქრონოლოგიურად უფრო ახლო მდგომებში.

სახელმწიფოს განმტკიცებამდე საზოგადოებაში თვითნებობა აღმოფხვრილი არ იყო. განვითარების ამ სტადიაზე სახელმწიფოს ძირითადი ამოცანა იყო მხარეები აეშულებინა მიემართად შუაქაცთა სასამართლოსთვის და უარი ეთქვათ თვითნებობასა და თვითგასწორებაზე. ივარაუდება, რომ მხარეები ფიცს დებდნენ, რომ დაემორჩილებოდნენ შუაქაცთა გადაწყვეტილებასა და განაჩენს. იყო დრო, როდესაც ფიცს სასამართლოს გადაწყვეტილებაზე მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა.

თითქმის ყველა ხალხში სახალხო კრება ასრულებდა სასამართლოს, მართლმსაჯულის როლს. საერთო მოვლენაა, განვითარების ადრეულ პრიმიტიულ საფეხურზე, სახალხო კრება სასამართლო ფუნქციებს მხარეთა მიერ არჩეულ შუაქაცებს აკისრებდა. ტერმინი “მედიატორე” საქართველოში გვიანფეოდალურ ხანაში შემოდის. წინასახელმწიფოებრივ სტადიაზე, ბუნებრივია ერთმანეთისაგან ვერ ანსხვავებენ სისხლის სამართალს სამოქალაქო სამართლისაგან.

ცნობილ ქართველ მეცნიერს – თეიმურაზ ბატონიშვილი ასე აღწერს ძველი საქართველოს სოციალურ-სასამართლო წყობილებას: “ოდეს გამრავლდეს შთამომავალნი უმეტეს ქართლოსიანთანი, მაშინ საზოგადოებათა ერისათა გამოირჩიენეს და დაადგინეს თავისა მათისა ყოველთა თვითოეულთა კერძოთა და ადგილთა საქართველოსა მცხოვრებთაგან რაოდენთამე სახლთა თ ს თ სად მამასახლისნი, იგინი იყვნეს უფროსნი ერისა საზოგადოებასა შორის. საზოგადოება ერისა თ თ განაგებდა ყოველთა საჭიროებათა ქვეყანისა მათისა მმართველობისას, არა უვიდოდათ მათ მეფე, არცა მთავარი, მხოლოდ მამასახლისნი; მათ ხადოდენ მამად სახლთა თ სთა, პატივსა უყოფდენ და ჯეროვნად ითმენდნენ მათსა. . .

ვერა ძალ-ედვით მამასახლისთა თავით თ სით გარდახდევინება დამნაშავეთა ღირსთა დასჯისათა, ვიდრემდის არა წარმოიდგინებოდნენ იგინი საზოგადოსა ერისა შეკრებილებასა შინა. დამნაშავენი წარიდგინებოდნენ მუნ ყოველნივე; განი-

კითხებოდნენ ერისაგან და ვინცა მათგანი აღმოსწნდებოდა ღირსად დასჯისა, მაშინ გარდაახდევინებდნენ მათ. . .

ჰყოფდეს მამასახლისნი სამართლისა აღრჩევითა ბჭეებისათა, ესე იგი აღირჩევდეს საზოგადოებისაგან მოხუცებულთა, ჭკვიანთა, გამოცდილთა, უქრთამოთა პირ-უთნობელთა კაცთა. პირველად მამასახლისი აღირჩევდა ორსა ანუ სამსა მბრჭყესა, ხოლო მომჩივარნი თჳს თჳსად ოროლსა, შეკრებოდეს ესენი ერთად და ესრეთ გარდასწყევტდეს მოჩივართა მათ სამართალსა”.

ეს საინტერესო გრძელი ციტატა თეიმურაზ ბაგრატიონის ნაშრომიდან კიდევ უნდა გავაგრძელოთ: თეიმურაზ ბატონიშვილი განაგრძობს:

“ხოლო უკეთუ იყო საქეყნო რამე ანუ სასოფლო საჩივარი ანუ ორთა თემთა ურთიერთისა მიმართ ცილობა; მაშინ მამასახლისნი მუნებურნი წარავლინებდეს და მოუწოდებდეს თჳსთანა სხვათაცა მამასახლისთა და მამასახლისსა მცხეთისასა და ესრეთ განწყენდდენ საქმეთა მათ ცილობისათა”<sup>50</sup>.

თეიმურაზ ბატონიშვილს ხელი მიუწვდებოდა თავისი დროის საისტორიო ხასიათის ნაშრომებზე და ბერძნულ-რომაულ და სომხურ წყაროებზე. ის იცნობდა და იყენებდა რა თქმა უნდა “ქართლის ცხოვრებასაც”. ცხადია, პირველყოფილ თემური წყობილების პირობებში გვარებს – “სახლებს” არჩეული ეყოლებოდათ გვარის ხელმძღვანელები – საზოგადოებრივი თანამდებობის პირები, რომლებიც თავდაპირველად მაინც ყოველგვარი ანაზღაურების მიღების გარეშე ასრულებდნენ თავიანთ თანამდებობას. განვითარების ამ ისტორიულ საფეხურზე ქართველებს “არა უვიდოდათ” არც მეფე, არც მთავარი და მხოლოდ მამასახლისები განაგებდნენ მათ.

ამ დროისათვის ერი და ჯარი ერთმანეთს ფარავდა. სახალხო კრება და მამასახლისის თამაშობდნენ დიდ როლს საზოგადოებრივ

---

<sup>50</sup>თეიმურაზ ბატონიშვილი. ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გეორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოსა. 1848 .ს.პ.

შდრ. შ. მესხია. “თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა იხ. “მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის”, 1939, ნაკვ. I ბარამიძე ა. “თეიმურაზ ბაგრატიონი და პირველყოფილი თემური წყობილების საკითხები ქართველ ტომებში”, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე 1961, ტ. 26, № 5.



ცხოვრებაში. მარტო მამასახლისის არ შეეძლო დამნაშავეთა დასჯა. როგორც თეიმურაზ ბატონიშვილი წერდა “ვერ ძალადევით მამასახლისთა თავით თუსით გარდახდევინება დამნაშავეთა ღირსთა დასჯითა”. მამასახლისებს დამნაშავეები უნდა წარედგინათ სახალხო კრების წინაშე – “საზოგადოსა ერისა შეკრებილებასა შინა”. ეს “შეკრებილება” (მეგრულად “კათა” “კათუა”) განსაზღვრავდა დამნაშავისათვის სასჯელის სახეობას.

განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე მამასახლისები აირჩევდნენ მსაჯულებს, რომელთაც ბჭეებს ეძახდნენ. მათი ამორჩევა ხდებოდა გამოცდილი, მოხუცებული, ჭკვიანი და პატიოსანი ადამიანებისაგან, უქრთამო და პირ-უთნებელთა კაცთაგან.

თუ თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობას ეყრდნობით თვით მამასახლისი აირჩევდა “ორსა ან სამსა მბრჭვესა”, ხოლო მოჩივარნი თავიანთის მხრივ ორ-ორ ბჭეს, შუაკაცს აირჩევდნენ მამასახლისისა და მოჩივართაგან არჩეული ბჭეები განიხილავდნენ სადაო საქმეს და ამ არჩეული შუა კაცების მიერ დადგენილი “განაჩენი” უკვე სავალდებულო იქნებოდა შესასრულებლად მხარეებისათვის. სავარაუდოა, რომ მხარეები საქმის გარჩევამდე იფიცებდნენ და პატიოსან სიტყვას დებდნენ რომ დაემორჩილებოდნენ ბჭეთა გადაწყვეტილებას. მამასახლისის მიერ არჩეული ბჭეები ჩვენი აზრით, ალბათ თვალ-ყურს ადევნებდნენ იმას, თუ რამდენად იქნებოდა დაცული დავის გარჩევის პროცესში საზოგადოების, გვარის – “სახლის” ინტერესები.

შესაძლოა, რომ ქართველ ტომთა ხელისუფლების მუდმივი ორგანო არსებობდა, რომელიც სახელმწიფოს წარმოშობის შემდეგ რაღაც გვარის უხუცესთა ორგანოდ გადაიქცა (შდრ. რომაელთა “სენატი”).

საერთო კანონზომიერებაა რომ სასამართლო წარმოებას განვითარების პირველ საფეხურზე აქვს მხარეთა შემარიგებლური, შუაკაცთა მხრივ შემარიგებლური, სამედიატორო ხასიათი. მას შემდეგაც, როდესაც სახელმწიფო წარმოიშვა სახელმწიფოს სახელით მოქმედი მოსამართლის მოსაქმეობა მოგვაგონებდა, ნაწილობრივ მაინც კერძოშუამავლის მოქმედებას. სახელმწიფოსასამართლოების წარმოშობის შემდეგ წაგებული მხარე იხდიდა სასამართლოს ხარჯებს.

ილია აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონის მასალების მიხედვით “ბჭე” ნიშნავდა მსაჯულს, მოსამართლეს,

მთავარს, “კრიტოსს”, კარს, მთავარ შესავალს, კარიბჭეს, ხოლო ბჭობა სჯასა და გასამართლებას<sup>1</sup>.

ადრეფეოდალურ საქართველოში “მსაჯული” და “ბჭე” სიტყვები მოსამართლეს ნიშნავდა. ბჭე ამასთან ერთად ფართო მნიშვნელობის ცნება იყო. ბჭედ იწოდებოდა მსაჯულიც, მოსამართლეს და მთავარიც.

შეიძლება ჩასწორდეს ივ. ჯავახიშვილის შეხედულება იმის შესახებ, რომ XI საუკუნიდან საქართველოში მოსამართლეს წინანდებურად მსაჯული კი არა არამედ ბჭე ეწოდებოდაო<sup>2</sup>.

საგულეებელია, რომ მოსამართლის აღსანიშნავად “ბჭე” იხმარებოდა არა მხოლოდ ადრეფეოდალურ, არამედ ანტიკურ ხანაშიაც. სამეცნიერო ლიტერატურაში პროფ. მ. კეკელიას მითითებული აქვს მრავალი შემთხვევის შესახებ, როდესაც ბჭე მოსამართლის მნიშვნელობით იხმარებოდა XI საუკუნემდეც.

მაგალითად, ქართული ოთხთავის უძველეს რედაქციებში. ივ. ჯავახიშვილის აზრით “ბჭე” X–XI სს. ჩნდება და მხოლოდ გარკვეული დროის განმავლობაში მსაჯულის აღსანიშნავად იხმარებოდა იმგვარადვე, როგორც “ბჭობა” გასამართლების მნიშვნელობით. შემდეგში “ბჭე” თუ გაქრა — “ბჭობა” მწერლობასა და სასაუბრო ენას შემორჩა, მაგრამ უკვე სხვა, სახელდობრ თათბირის მნიშვნელობით. საღრმთო წერილის ქართულ თარგმანში “ბჭე” და “ბჭენი” თუმცა ხშირად გვხვდება, მაგრამ მხოლოდ კარისა და არა მსაჯულის აღსანიშნავად.

ამდროინდელი მნიშვნელობის ნაშთს წარმოადგენს დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული “ჭიშკარი”, რომელიც “ბჭისკარისაგან” არის წარმოშობილი, ჯერ პროგრესულ ასიმილაციის წყალობით (“შ” “ს”-ს მაგიერ) და შემდეგ თავკიდური “ბ”-ს ჩამოცილებით<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> ილ. აბულაძე, “ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები)”. “მეცნ” თბ. 1973. საინტერესოა ტერმინი “ბჭეთ-მწიგნობარი”: “დაეწერე ბჭეთ-მწიგნობარმან გორდიანე მეფისამან”.

<sup>2</sup> იხ. მ. კეკელია, დავის გამჩენვე პირთა სახელწოდებისათვის ძველ ქართულ მწერლობაში (V–XI სს) იხ. “მაცნე” ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის ეკონომიკის და სამართლის სერია. №2, 1972, გვ. 150, 151.

<sup>3</sup> იხ. ივ. ჯავახიშვილი, “ქართული სამართლის ისტორია”. წიგნი მეორე ნაკვეთი მეორე ტფილისი, 1992 გვ. 476.

სწორია დაკვირვება, რომ “ჭიშკარი” “ბჭიშკარისგან” არის წარმოშობილი და რომ ბიბლიის ტექსტების უძველეს ქართულ თარგმანებში “ბჭე” მოსამართლეს კი არ ნიშნავდა, არამედ კარს (რუსული “ვოროტა”). ამ მხრივ ნიშანდობლივია გამოთქმა “ვრცელი არს ბჭე”. ამავე დროს ბჭე ნიშნავდა მოსამართლესაც. “ჩვეული იყო ბჭე იგი მიტევენად ერთისა პყრობელისა ერსა მას (მათე, 17,15). “იესუ წარსდგა წინაშე მის ბჭისა” (მათე, 27,11). უკვე ადიშის ოთხთავში, რომელიც 897 წელსაა გადაწერილი, ბჭე უკვე მსაჯულისა და მთავრის მნიშვნელობითაა ნახმარი.

მეათე საუკუნედელ ძეგლებშიაც, როგორც თარგმნილში ასევე ორიგინალურშიც ხშირად გვხვდება ბჭე მსაჯულისა და მმართველის, მთავრის მნიშვნელობით, რადგანაც ადმინისტრაცია და მართლმსაჯულება მაშინ ერთმანეთისგან არ იყო გამიჯნული. ბჭე-მოსამართლე-მსაჯულსაც ნიშნავდა და მმართველსაც. პილატე სახარების ზოგიერთ ხელნაწერში ბჭედ და მსაჯულად იხსენიება და ზოგშიც – მთავრად.

კლასიკური აღმოსავლეთის ქვეყნებში მიღებული წესის თანახმად ყველაზე მნიშვნელოვანისაბუთები, მაგალითად მიწის ნაკვეთების გასხვისების ხელშეკრულებები იდებოდა ყველას თვალწინ, მრავალი მოწმის თანდასწრებით, რომელნიც ქალაქის თუ გამაგრებული პუნქტის ჭიშკართან ე. ი. შესასვლელ კართან ისხდნენ. ქალაქის, ციხე-სიმაგრის ჭიშკარი იყო სამართლის გაჩენის (გასამართლების) და გარიგების დადების ადგილი, ხალხის თავშესაფარი ალაგი და ა. შ.

ზღუდეშემოვლებულ ქალაქებში ჩვეულებრივ, ცხადია, გაღებული ჭიშკრის გავლით მეშვეობით შედიოდნენ. არაიშვიათად თვით კერძო მეპატრონეების ეზოები ზღუდეშემოვლებული სიმაგრე იყო, სადაც ჭიშკრის მეშვეობით შეიძლებოდა შესვლა.

ბერძენი ისტორიკოსის ცნობით, სახელგანთქმულ ქალაქ ბაბილონს ასი ჭიშკარი ჰქონდა დატანებული, რომელნიც სპილენძისგან იყვნენ დამზადებულნი.

ძველი ქვეყნების ქალაქებში ქუჩების ქვაფენილები სავაჭრო საქმიანობის მოთხოვნილებების გათვალისწინებით იყო დაგებული. ქალაქის ჭიშკართან ჩვეულებრივ მოწყობილი იყო ხალხის თავშესაფარი მოედანი.

ნიკო მარის აზრით იაფეტიდებისათვის დამახასიათებელი იყო “კოლოსალური მიწის სარწყავი ნაგებობების გვერდით – ადგილობრივი ქვისგან ნაგებობათა აშენების მაღალი ტექნიკა: ციხე-

ქალაქები და ქალაქის ჭიშკართან ვაჭრობა”. . . და ჩვენ არ შევცდებით თუ დავუმატებთ, მათს ჩვეულებას შეადგენდა აგრეთვე ქალაქის ჭიშკართან მართლმსაჯულებაც.

როგორც ეს ბიბლიიდან ჩანს, ქალაქის ჭიშკართან ყოველთვის ხალხმრავლობა იყო (მეფეთა, მეორე წ. XV, 20 IV მეფეთა VI, 1 და ა.შ.).

ბიბლიიდან ჩანს, რომ ქალაქის ჭიშკართან ეწყობოდა სასამართლოს საჯარო სხდომები, ხდებოდა აგრეთვე დამნაშავეების საქვეყნოდ დასჯა (მეორე სჯულისა, XVII, 5, რუთისა IV, 1-12; ამოსისა V, 10, 12, 15);

როდესაც ეაახს მნიშვნელოვანი იურიდიული აქტის შესრულება ეწადა, მან უხმო ქალაქის ათ უხუცესს, აგრეთვე იმ პირების ახლო ნათესაობას, რომლებიც გარიგების კონტრაგენტები იყვნენ.

ტრადიცია ქალაქის ჭიშკრის ასეთი დიდი მნიშვნელობისა აღმოსავლეთში აისახა თურქეთის სახელმწიფოს სახელწოდებაში – მაღალი ჭიშკარი, მაღალი “პორტა”.

როგორც წესი, ძველი სამყაროს სინამდვილეში ქალაქის ჭიშკარზე საკუთრების უფლება ქალაქს ეკუთვნოდა. ხსენებულ გარემოებაშია ფესვგადგმული ის ამბავი, რომ სიტყვა ჭიშკარი გამოხატავდა ძალას, ძალაუფლებას, ძლიერებას (მათე, XVI, 18)

ისიც ცნობილია, თუ როგორ დიდად ფასობდა ძველ აღმოსავლეთში სახლის ხის კარი, როდესაც იძულებულნი იყვნენ მიეტოვებინათ სახლი, კარი თან მიჰქონდათ. როგორც ირკვევა კარს, ჭიშკარს რელიგიურ-საკულტო დანიშნულება ჰქონდა<sup>4</sup>.

კარის მსახური ქურუმი მოსამართლედ იყო.

აქადურ ენაზე ბაბილონის გვიანდელი სახელწოდება გააზრებული იყო, როგორც “ბაბილი” ე. ი. ღვთის ჭიშკარი. ასევე ურარტუში ღვთაებისათვის მიძღვნილ საკულტო ნაგებობას ერქვა “ღმერთის სახლი”, “ღმერთის ჭიშკარი” (გ. მელიქიშვილი).

ძველ ებრაულში “ბაბა” სიტყვა ნიშნავს კარს, ჭიშკარს, ხოლო გადატანითი მნიშვნელობით რომელიმე წიგნის, ტრაქტატის ნაწილს ანუ კარს. ქართულადაც ხომ ხმარებაში იყო წიგნის ნაწილებად, კარებად დაყოფა.

<sup>4</sup> “ეკოსი გილგამეშის შესახებ”. აკადურიდან რუსულად თარგმნილი ი. მ. დიაკონოვის მიერ. მოსკოვი, 1961, გვ. 95. King L. A. History of Babylon. London. p. 29-30.

ებრაელებში “ბაბა”-მ მიიღო მნიშვნელობა კანონის ნაწილის ანუ პარაგრაფისა.

“ბაბა ბატრა” – “უკანასკნელი ჭიშკარი” ერქვა საკანონმდებლო ტრაქტატის უკანასკნელ პარაგრაფს.

ის გარემოება, რომ “ბაბა” ჭიშკარი ერქვა კანონის ან იურიდიული ტრაქტატის პარაგრაფს და აგრეთვე ის წესწვეულება, რომ ქალაქის ჭიშკართან ხელისუფლების წარმომადგენლობის და ხალხის თანდასწრებით ხდებოდა სამსჯავრო გარჩევა, დამნაშავეების დასჯა, მნიშვნელოვანი იურიდიული აქტების გაფორმება და ა. შ. გახდა საფუძველი იმისა რომ ჭიშკარი, კარი, იგივე ბჯისკარი, ბჭე, რომელიც ბიბლიის ქართულ თარგმანებში კარის მნიშვნელობითაც იხმარებოდა, დაუკავშირდა მოსამართლესა და სამართალს. ბჭე (მთავარი კარი) და მოსამართლე, რომელიც ქალაქის მთავარ ჭიშკართან ატარებდა სამსჯავრო სხდომებს, გააზრებულ იქნა ერთმანეთთან კავშირში. ბჯისგან უნდა იყოს წარმოშობილი ბჭობა (სჯა, გასამართლება).

ნათარგმნ დიდაქტიკურ ეპოსში – “მეფეთა საღარო”-ში, რომელიც XVII საუკუნეზე გვიან არ უნდა იყოს გადმოქართულებული, ბრჭობა ნიშნავს სამართალს, აქ ხელმწიფე იგულისხმება მთავარ მსაჯულად: “თუ ხელმწიფე გულში სამართალსა ბრჭობს, ყოველს მოსაველს ბარაქა დაედება, თუ არა და ყოველს მოსაველს ბარაქა წაუვა და თემი ამოუვარდება, ხელმწიფის საქმე წახდების”.

ბჭე, მსაჯული, მოსამართლე პასუხს აგებდა როგორც ხალხისა და სახელმწიფოს წინაშე, ასევე ღმერთის ან ღმერთების წინაშეც. ქართული სამართლის ძეგლებში და განსაკუთრებით კი ვახტანგ მეექვსის სიმართლის წიგნში ხაზგასმულია მოსამართლის პასუხისმგებლობა ღმერთის წინაშე.

არსებობდა ძველი ლათინური ანდაზაც იმის შესახებ, რომ მოსამართლისათვის საკმარ სასჯელია ის, რომ ღმერთი იძიებს შურს მასზე (*Indici satis poena est quod Deum Habet ultorum*).

თეიმურაზ ბატონიშვილი ერთმანეთისაგან ტერმინოლოლოგიურად ვერ ანსხევებს ბჭეს მამასახლისის მიერ დანიშნულს და ბჭეს თუ შუაქაცს არჩეულს თვით მომჩივანი მხარეების მიერ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბჭე ადრეფეოდალურ ხანაში მანაც ეს იყო სახელმწიფოს მიერ დანიშნული მოსამართლე.

სავარაუდოა, რომ წინაკლასობრივ ხანაში საქართველოშიც იქნებოდა ტომთა ხელისუფლების მუდმივი ორგანო, მაგრამ

სათანადო ცნობა ჩვენამდე არ არის მოღწეული.

ცხადია, დავა და დაპირისპირება შეიძლება წარმოშობილიყო სხვადასხვა თემებს შორისაც.

თეიმურაზ ბატონიშვილის აზრით: “ხოლო უკეთუ საქეყნო რამე ანუ სასოფლო საჩივარი ანუ ორთა თემთა ურთიერთისა მიმართ ცილობა; მაშინ მამასახლისნი მუნებურნი წარავლინებდეს და მოუწოდებდეს თუსთანა სხვათაცა მამასახლისთა და მამასახლისსა მცხეთისასა და ესრეთ განსწმენდნენ საქმეთა მათ ცილობისათა”.

როგორც ჩანს, თეიმურაზ ბატონიშვილის აზრით სოფლებსა (ანუ თემებს) შორის საჩივარს გაარჩევდა მამასახლისთა ყრილობა მცხეთის მამასახლისის აუცილებელი მონაწილეობით და შესაძლოა თავმჯდომარეობით.

საკითხავია, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა საქართველოს ისტორიის უფრო ძველ საფეხურს ასახავს, ვიდრე ეს სტრაბონთან არის გადმოცემული? თვითონ სტრაბონი ხომ ცხოვრობდა ქრისტეს შობამდე პირველ და ქრისტეს შობის შემდეგ პირველ საუკუნეებში. (ძვ. წ. 63, ახ. წ. 19).

თუ ძველ საბერძნეთში ბარილევისი ასრულებდა სარდლის, ქურუმისა და მსაჯულთუხუცესის მოვალეობას, აღმოსავლეთ საქართველოში მდგომარეობა უფრო განვითარებული უნდა იყოს სამხედრო საქმე და მართლმსაჯულება მეფეს გადაცემული აქვს დელეგირებული აქვს მეფის (ბასილევსის) შემდეგ მეორე პირს ხოლო რელიგიურ საქმეებს განაგებს ქურუმი. ამავე დროს ქურუმი ევალება მეზობლებთან სამართლებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება; არ ჩანს, რომ ქურუმი ქვეყნის, თემის შიგნითაც ასრულებდა მოსამართლის როლს.

ქრისტიანობას გამარჯვებისა და ფეოდალური ურთიერთობის დამკვიდრების შემდეგ სასამართლო ორგანიზაციაში კარგად ჩანს წოდებრივი საწყისის გავლენა.

პროფ. ალ. ვაჩიშვილის აზრით საქართველოში პოლიტიკური ძლიერების ხანაში გატარებულია განსხვავება სამოქალაქო და სისხლის სამართლის “დარგის სასამართლოებს შორის”. “სასამართლო ფუნქციები უკვე განაწილებულია ორი კატეგორიის სასამართლებს შორის: ერთი იხილავს სამოქალაქო სამართლის

საქმეებს, ხოლო მეორის კომპეტენციაში შედის სისხლის სამართლის საქმეების გადაწყვეტა”<sup>55</sup>.

ავტორს მხედველობაში აქვს XII საუკუნის ერთ-ერთ სიგელში დაფიქსირებული “სამპარავთმძებლო სასამართლო”, რომელსაც ჩვენ ქვევით შევხებით.

ცნობილია, რომ ისეთ მსოფლიო მნიშვნელობის სახელმწიფოში, როგორც რომი იყო, ქურდობა ჯერ კიდევ “პრივატა დელიქტად” – კერძო პირის ინტერესთა დარღვევად ითვლებოდა და საჯარო საწყისების თანახმად არ ისჯებოდა.

ცნობილი ბიზანტიოლოგი – ვ. გ. ვასილევსკი იმასაც კი აღნიშნავდა, რომ ქრისტეს შობის აქვე VI საუკუნეში – იმპერატორ იუსტინიანეს ეპოქაშიც კი ქურდობა საჯარო დანაშაულად არ ითვლებოდა. ქურდობა ამ ხანებში კერძო ხასიათის გადაცდომად მიაჩნდა კანონმდებელს. საკმარისი იყო ნაქურდალის დაბრუნება გაქურდულ მესაკუთრისათვის ან მისი ორმაგი ფასის გადახდა.

ითვლებოდა, რომ დარღვეული უფლება ამით აღდგებოდა. სახელმწიფო ჯერ კიდევ არ იდგა იმ დონეზე, რომ ქურდობაში სისხლის სამართლებრივი დარღვევა – დანაშაული დაენახა. და მხოლოდ VIII საუკუნეში – (740 წელს) საკანონმდებლო ძეგლის “ეკლოგის” მიხედვით ქურდობა არამარტო სამოქალაქო დარღვევაა, არამედ სისხლის სამართლის დანაშაულიცაა და ის იწვევდა დამნაშაის სასტიკი საჯარო სასჯელით დასჯას, მაგ. ხელის მოკვეთას და ა. შ.

ჩვენ არ გაგვანია ქართული სამართლის ძეგლები VIII საუკუნის და ამიტომ ძნელია ვილაპარაკოთ მაშინდელ ვითარებაზე. არც შემდგომი პერიოდის IX-XI საუკუნის კოდექსებია ჩვენამდე მოღწეული. გიორგი მესამის<sup>56</sup> მიერ დაახლოებით 1170 წლის მახლობლად გამოცემული კანონი გვიჩვენებს, რომ საქართველოში ამ დროს ქურდობა საჯარო, სახელმწიფო დარღვევად ითვლებოდა და სასტიკად ისჯებოდა. ივ. ჯავახიშვილი მართებულად ფიქრობდა, რომ გიორგი III-ის მიერ მოწვეულმა საკანონმდებლო კრებამ “მანამდეც არსებული სამპარავთმძებლო სასამართლოს” ფუნქციები

<sup>55</sup> იხ. ალ. ვაჩიშვილი “ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან” წიგნი II, თბილისი, 1948, გვ. 28.

<sup>56</sup> იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, 1965, ი. დოლიძის რედ. დოკ. №9, გვ. 20-23.

გააფართოვა. ამიერიდან ამ სასამართლოს დაექვემდებარა ქურდობის საქმეთა გარდა მეკობრეთა და ავაზაკთა საქმეებიც<sup>7</sup>.

სახელმწიფომ იგრძნო, რომ საჭირო იყო დანაშაულთა სხვადასხვა სახეებიდან ცალკე უნდა გამოყოფილიყო ყველაზე საშიშად მიჩნეული ავაზაკობა. ქურდობა-მეკობრეობა. და ამ დანაშაულთა დევნის მიზნით შეიქმნა სპეციალური ორგანო. სახელმწიფო საკუთარი ინიციატივით იწყებს სისხლის სამართლის საქმეს. გადაიდგა ნაბიჯი წინ. ხსენებული დამნაშავეთა დევნა უკვე აღარ იყო დამოკიდებული კერძო პირთა ინიციატივაზე. ეს გარემოება კი ნიშნავდა საჯარო, სახელმწიფო საწყისის განმტკიცებას. ჩვენს წინაშეა სამძებრო პროცესის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი.

მპარავთ-მძებლნი, მეფის, სახელმწიფოს “ჩენილნი” სდევნენ გარდახვეწილ დამნაშავეებს. “თუ მრავალჯერ ეპაროს მას კაცსა, ანუ ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩენილთა, ანუ გაპატიჟონ”.

“მრავალჯერ პარვა” დანაშაულის დამამძიმებელი გარემოება იყო. როგორც ჩანს, პირველად პარვისათვის სიკვდილით არ სჯიდნენ, მაგრამ საჯარო სასჯელი არ ასცდებოდა ქურდს. სხვა ფაქტორებთან ერთად სახელმწიფოს ქმედებუნარიანობამ ხელი შეუწყო იმ გარემოებას, რომ თამარ მეფის ხანაში საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებანი მკვეთრად შემცირებულა. ყოველ შემთხვევაში თამარის მეფობის ხანაში ისტორიკოსის ცნობით “ისტორიანისა და აზმანი შარავანდედთანის” – მინაცემებით არ იყო “არცა მეკობრე და მპარავი”. ცხადია, სახელმწიფო კელაე ხელმძღვანელობდა საჯარო საწყისებით.

მაგრამ სახელმწიფოებრიობის დაცემამ, მონღოლების და სხვა დამპყრობლების შემოსევებმა უკან დასწია ქართული სამართლის დონე.

მაგრამ ვიცით, რომ XVI საუკუნის დასასრულს – 1591 წელს მეფე სვიმონ პირველმა გამოსცა განჩინება მეკობრეთმძებნელის განწესების შესახებ. სახელმწიფო კელაე ცდილობდა თავისი ქმედობაუნარიანობის ჩვენებას: ხსენებულ განჩინებაში ნათქვამია: “ვისცა სასისხარი საქმე ჰქონდეს, ჩვენს კარზედ მოვიდეს და რარიგადაც კარისა ჩვენისა სამართალი იყოს, ისრე გარდასწყუიტონ. ვისცა ჩუენისა ორდუსა რამ მოეპაროს, ის ქურდი – ჩვენს კარზედ მოიყუანონ”<sup>8</sup>. . . საქართველოში სისხლის სამართლის საქმეები

<sup>7</sup> იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია II, 2, 1929, გვ. 482.

<sup>8</sup> ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, გამოსცა ვლ. ფუთურაძე თბილისი. 1955, გვ. 38.



ამოღებული იყო ადგილობრივ ფეოდალთა იურისდაქციიდან.

რა თქმა უნდა, სამეფო სასამართლოების გვერდით არსებობდნენ საკათალიკოზო სასამართლოებიც. (საეკლესიო სასამართლოები.)

საეკლესიო სამართალი იყო ეკლესიის მიერ დადგენილი და სახელმწიფოს მიერ სანქციონირებული წესების სისტემა, რომელიც განსაზღვრავდა ეკლესიის შინაგან სტრუქტურასა და საეკლესიო ორგანიზაციას, მორწმუნეებსა და სახელმწიფოს შორის ურთიერთობას.

ფეოდალურ საქართველოში საეკლესიო სასამართლო ხელს უწყობდა ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის წარმატებულ ფუნქციონირებას. ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის გაბატონებული მდგომარეობა ქვეყანაში არ გამოორიცხავდა სხვა სარწმუნოების სასულიერო პირთა უფლებას ჰქონოდათ საკუთარი სამლოცველოები, შეესრულებინათ საკუთარი რიტუალები. გვაქვს ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ქართველთა, სომეხთა და მაჰმადიანთა სასულიერო პირები ერთობლივ მონაწილეობდნენ ერთ სასამართლო პროცესში.

საეკლესიო სამართლის ნორმებით წესრიგდებოდა მეტწილ საოჯახო და საქორწინო სამართლის საკითხები. საეკლესიო სასამართლოს ექვემდებარებოდა აგრეთვე სასულიერო პირების დანაშაულთა ან გადაცდომათა განსჯა და ა. შ. ა. ს. პავლოვის მიხედვით რელიგიად იწოდება ამა თუ იმ ადამიანთა საზოგადოებაში გაბატონებული შეხედულებათა ერთობლიობა ღმერთზე და მის დამოკიდებულებაზე ადამიანებთან.

ჩვენამდე მოღწეულია XI საუკუნის სამოციან წლებში შედგენილი ოპიზის სიგელი. ბაგრატ IV-მ ქუთაისში გაარჩია ოპიზისა და მიჯნაძორის მონასტერთა შორის წარმოშობილი სამამულო დაჟა<sup>9</sup>.

ოპიზის სიგლის მიხედვით ჩვენ წარმოგვიდგება შედარებით მაღალგანვითარებული სამართალი. მართალია, XI-XII საუკუნეებიდან ჩვენამდე პროცესუალური სამართლის სხვა ძეგლებს არ მოუღწევია, მაგრამ როგორც ამას ქვემოთ ენახავთ, მარტო ოპიზის ხსენებული სიგელიც საკმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ პროცესუალური სამართლის დარგშიც საქართველო მაშინ ბიზანტური სამართლის დონეზე იდგა.

<sup>9</sup> "საქართველოს სიძველენი", ტ. II, ე. თაყაიშვილი რედ. "ქართული სამართლის ძეგლები" ტ. II, ი. დოლიძის რედ.

ცნობილი მეცნიერი ცახარე ფონ ლინგენტალი წერდა “ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელ ხანებში დასაუღმრთო წეს-ჩვეულებათა გავლენა ძალიან დიდი იყო, მაგრამ ბიზანტიური სამართლის წყაროებში არ მოიპოვება შურისძიების უფლებისა და ღვთის მსჯავრის (ორდაღიება), როგორც დამამტკიცებელი საბუთის, არსებობის კვალი”<sup>60</sup>.

ოპიზის სიგელში ჩანს საადგილ-მამულო ურთიერთობაში წერილობითი საბუთების დონე და მნიშვნელობა საქართველოში. დავაში გამართლდა მიჯნაძორის მონასტერი, რომელსაც ყველა წერილობითი საბუთი წესრიგში ჰქონდა. წერილობით საბუთებს ეყრდნობოდნენ ოპიზის მონასტრის წარმომადგენლებიც, მაგრამ მათ მიერ წარმოდგენილი საბუთების ნამდვილობა ეჭვს ბადებდა.

ძველიდან მომდინარე წესი იყო საქართველოში – თუ საჭირო იქნებოდა, ფიცის უფლება მოპასუხე მხარეს გააჩნდა. როგორც ჩანს, მოპასუხედ მიჯნაძოროელები გვევლინებიან. ყოველი შემთხვევისათვის მათ “მოიყვანეს ხატნი წმიდათა მოციქულთანი – პეტრესი და პავლესი და ნაწილნი წმიდისა ბართლომე მოციქულისანი”.

თუ საჭირო იქნებოდა, მიჯნაძოროელნი არც ფიცის მიღებაზე იტყოდნენ უარს.

მხარეების მიერ წარმოდგენილი დამამტკიცებელი საბუთების რაობა და საფუძვლიანობა რომ უფრო სწორად გაერკვიათ, მოიწვიეს “მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი” – სამართლის მცოდნენი, იურისკონსულტები (ს. ყაუხჩიშვილი). გარდა იურისკონსულტებისა მოიწვიეს “მღვდელთ მოძღვარნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველი ხევთა ზემოთა და ქვემოთა აზნაურნი”. მიჯნაძოროელებმა წარმოადგინეს სიგელი გურგენ ერისთავთა ერისთავისა, გურგენ მეფეთა მეფისა, ბაგრატ კურაპალატისა და გიორგი მეფისა, ბაგრატ IV-ის მამისა, რომლის მიხედვითაც “იგი ტყენი და ზღვარნი მიჯნაძორისათვის დაემტკიცნეს და კრულობითა მოწმობანი კათალიკოზთა და მღვდელთ-მოძღვართანი”. . .

როგორც თავისი დავის საფუძვლიანობის დასამტკიცებლად მიჯნაძორის მონასტრის წარმომადგენლებმა მთლიანად წერილობითი დამამტკიცებელი საბუთები წარმოადგინეს.

<sup>60</sup> კარლ ედუარდ ცახარე ფონ ლინგენტალი. “ბერძნულ-რომაული სამართლის ისტორია”. III გამ. 1892, გვ. 407-408 (გერმ. ენაზე).

ასევე მოიქცნენ ოპიზის მონასტრის წარმომადგენლებიც: “და მოიღეს ოპიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისაი, რომლითა მას ტყესა და ზღვარსა მიჯნაძორიელთა ერჩოდეს”.

თუ მეფე მონასტერს შესწირავდა ადგილ-მამულს, მეფის გარდაცვალების შემდეგ იგი მომდევნო ახალ მეფეს უნდა დაემტკიცებინა. ეს წესი მიჯნაძორის მონასტერს კარგად ჰქონდა შესრულებული.

XI საუკუნეში რუსეთსა და დასავლეთ-ევროპის ქვეყნების მტკიცებულებათა სისტემაში წერილობით მტკიცებულებას უკანასკნელი ადგილი ეჭირა სხვა დამამტკიცებელ საბუთთა შორის. განსაკუთრებული მნიშვნელობა წერილობით მტკიცებულებებს რუსული სამართლის ისტორიაში მხოლოდ XVI საუკუნიდან იწყება.

შედარების თვალსაზრისით შეიძლება გავიხსენოთ, რომ ქართველთა მეზობელი ხალხის, ოსების სამართალი, როგორც ეს ვ. პეფის შრომიდან ჩანს, სრულებით არ იცნობდა წერილობით დამამტკიცებელ საბუთებს. თვით მიწის საკუთრების უფლების შესახებ სადაო საქმეებშიც კი არ გამოიყენებოდა წერილობითი მტკიცებულებანი. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, გამოწვეული იყო წარმოებითი ურთიერთობისა და კულტურის შედარებით პრიმიტიული საფეხურით ოსეთში, სადაც თემურ-გვაროვნული წყობის ტრადიციები მეტად სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა<sup>61</sup>.

ოპიზის სიგლის დონე გამორიცხავს შანთისა, მდულარისა და სხვა ორდალების გამოყენებას.

ყურადღებას იპყრობს ოპიზის სიგლის ადგილი, სადაც გეოგრაფიულად ზუსტად არის გამიჯნული ის მიწათმფლობელობა, რომელიც მეფე ბაგრატ IV-ის თავჯდომარეობით დარბაზმა მონასტერს ხელახლა დაუმტკიცა. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ დაცემის ეპოქაში, გვიანი შუა საუკუნეების “საქართველოებში” ნაკლებად შევხვდებით ტექნიკურად ასე კარგად შესრულებულ ლოკალიზებას. იგი საერთო იურიდიული კულტურის ანარეკლს წარმოადგენს.

გრიგოლ ტურელი (Gregorius Turonensis) (გარდ. 594წ.) თავის “ფრანკთა ისტორიაში” რომელიც ლათინურ ენაზე დაიწერა ათ წიგნად, მოგვითხრობს იმის შესახებ, რომ ერთ ეპისკოპოსს პანონიაში კისერზე წისქვილის ქვა მოაბეს და წყალში გადა-ისროლეს, მაგრამ

<sup>61</sup> В. Пфаф “Обычное право осетин”. Сборник сведений о Кавказе. т. 1 1871, стр.219.

წყალმა არ შთანთქა იგი, ვინაიდან ეპისკოპოსი არ იყო დამნაშავე. (წიგნი I, §33).

ადრეუგოდ აღურ დასაველეთ ეეროპაში დამამტკიცებელ საბუთთა შორის უმთავრესი ადგილი სასამართლო დუელს ეჭირა და ამ უკანასკნელის მეშვეობით მოწმეთა ჩვენების როლი და მნიშვნელობა საკმაოდ შემცირებული იყო. დ. მ. პეტრუშევსკის აზრით ძველი ინგლისური სამართალწარომებაც “უფრო მეტად დრამატიულ წარმოდგენას წააგავდა, ვიდრე იმას, რაც ჩვენ დღეს სამართალწარმოების ქვეშ გვესმის. უნდა შესრულებულიყო რიგი წეს-ჩვეულებანი ფორმალური ხასიათის და მცირე შეცდომაზე კი ფორმულის წარმოთქმის დროს ეჭვმიტანილის ბრალეულობის დამამტკიცებელ საბუთად ითვლებოდა<sup>62</sup>.

სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია იცნობს სისხლის სამართლის პროცესის სამ სახეობას, სამ ფორმას: 1. საბრალდებო პროცესს 2. ინკვიზიციურ (სამძებრო) პროცესს და 3. ე. წ. შერეულ პროცესს.

ისტორიულად უძველესად უნდა ჩაითვალოს სისხლის სამართლის პროცესის საბრალდებო ფორმა.

პროცესის ასეთი ფორმა არსებობდა მრავალ ქვეყანაში სათანადო, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული პირობების არსებობით. საბრალდებო პროცესს ახასიათებდა მხარეთა შეჯიბრებითობა, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მხარეები თანასწორი უფლებებით სარგებლობდნენ.

მ. ს. სტროგოვიჩის მართებული განმარტებით სისხლის სამართლის პროცესის ბრალდებითი ფორმა წარმოადგენს მის ისეთ აგებულებას, რომლის დროსაც სისხლის სამართლის დეენის აღძვრა დამოკიდებულია ბრალმდებლისაგან, განისაზღვრება მისი მოქმედებით. ბრალმდებელი არის დანაშაულისაგან დაზარალებული პირი. ბრალდებული უპირისპირდება ბრალმდებელს და სასამართლოს წინაშე ეკამათება ბრალდებას<sup>63</sup>.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მართებულიად არის აღნიშნული, რომ სასამართლო მხარეთა დავას წყვეტს მხარეების მიერ

<sup>62</sup> “XI-XIII საუკუნეების ინგლისის ისტორიის ძეგლები” (რუს. ენაზე). მოსკოვი, 1936, პეტრუშევსკის რედაქციით.

<sup>63</sup> მ. ს. სტროგოვიჩი. “სისხლის სამართლის პროცესი”. თსუ გამოცემა თბილისი – 1948, გვ. 37. რედაქტორი ალ. ვაჩიშვილი. მთარგმნელი – გ. კვარაცხელია.

წარმოდგენილი მონაცემების – მტკიცებულებების მიხედვით, მათი შეჯიბრების საფუძველზე. სასამართლო არ აგროვებს მტკიცებულებებს და მხოლოდ არბიტრის როლში გამოდის მოდავე მხარეთა შორის.

საქმის გასარკვევად საჭირო მტკიცებულებების შეგროვება მხარეთა მოვალეობაა და სასამართლებამდე საქმის რაიმე გამოკვლევა, როგორც წესი, არ წარმოებს. წინასწარი გამოძიება არ ხდებოდა. პროცესი საქვეყნო, ღია იყო და ზეპირად წარმოებდა.

საბრალდებო პროცესი არსებობდა ძველ საბერძნეთში ქრისტეს შობამდე VI-V საუკუნეებში, ძველ რომში დიდხანს რესპუბლიკის პერიოდში და პრინციპატის ხანაშიც. ფეოდალურ დასავლეთ ევროპაში საბრალდებო პროცესს ეხედებით როგორც ადრე-ფეოდალურ, ასევე განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაშიც. (VI-XII ს.).

ამ დროს წინასწარ არის განსაზღვრული დასაშვებ დამამტკიცებელ საბუთთა სახეები და მათი ძალა.

ფეოდალურ ხანაში წარმოიშვა ე. წ. ინკვიზიციური ანუ სამძებრო პროცესი. იგი უკავშირდება ე. წ. აბსოლიტური მონარქიის წარმოშობას და განმტკიცებას. სახელმწიფო ხელისუფლებამ იგრძნო თავისი ძალა და ხელი შეუშალა ფეოდალთა განკერძოებულებას; მეფეს უკვე არა შუალობით, არამედ უშუალოდ შეეძლო დაკავშირებოდა თავის ქვეშევრდომებს. აბსოლიტური მონარქია იყო ცენტრალიზაციისა და სახელმწიფოს სიძლიერის უფრო მაღალი დონე, ვიდრე მანამდე არსებული სახელმწიფოებრივი ფორმები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ ინკვიზიციური პროცესი წარმოადგენდა სასამართლო პროცესის ცენტრალიზაციის ცდას.

პროფ. ე. სპასოვიჩის აზრით ინკვიზიციური პროცესი დასავლეთ ევროპაში იყო ის საბრძოლო საშუალება, რომლის მეშვეობითაც დასავლურმა მონარქიამ დაამარცხა ფეოდალური ანარქია.

თავისი აგებულებით სამძებრო პროცესი უპირისპირდებოდა საბრალდებოს.

“სამძებრო პროცესში საერთოდ არ იყვნენ მხარეები, ბრალდებისა და დაცვის ფუნქციები შეერთებული იყო სასამართლოს ხელში. ბრალდებულს თითქმის არავითარი უფლება არ ჰქონდა – მონაწილეობა მიეღო პროცესში, იგი მხოლოდ გამოკვლევის ობიექტად იყო მიჩნეული. დაზარალებული კი მხოლოდ მომჩივანი იყო. დანაშაულის გახსნა და გამოკვლევა თვით სასამართლოს

ეკისრებოდა, როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოს<sup>17</sup>. ამ დროს პროცესი არ იყო საქვეყნო. იგი ტარდებოდა ფარულად და წერილობით.

სამძებრო პროცესის დროს დასაშვები იყო ბრალდებულის წამება. არ იყო გამორიცხული მოწმეების წამებაც.

სახელმწიფოს როლი, სასამართლოს როლი აქტიური იყო.

მტკიცებულებანი იყოფოდნენ ორ ძირითად ნაწილად: სრულყოფილად და არა არასრულყოფილად. სრულყოფილ საბუთად ითვლებოდა ბრალდებულის აღიარება. იურიდიულ პრაქტიკაში დაიშვებოდა ბრალდებულის წამება. სასამართლო პროცესი მით უფრო წარმატებულად ითვლებოდა, რაც უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა ბრალდებულისგან წამებით მიღებული აღიარება.

ზოგჯერ ბრალდებულს ფრჩხილებსაც კი აძრობდნენ ჭეშმარიტი აღიარების მიღების მიზნით. აქედან გამოთქმა “პოდნოკოტნაია პრაედა”. (რუსეთის მაგალითის მიხედვით).

ინკეიზიციური პროცესი იცნობდა გამამტყუნებელი და გამამართლებელი განაჩენის გარდა განაჩენის მესამე ფორმას – ეჭვქვეშ დატოვებას. (ლათინურად “აბსოლუცია აბ ინსტანცია”).

ცხადია, საბრალდებო პროცესის შეცვლა ინკეიზიციურით, ერთბაშად არ მომხდარა. სახელმწიფოებრიობის, ეკონომიკის და კულტურის განვითარებასთან ერთად საბრალდებო პროცესის ფარგლებში თანდათან ვითარდებოდა სამძებრო (ინკეიზიციური) პროცესის ელემენტები. სამართლის ისტორიის სპეციალისტთა აზრით დასავლეთ ევროპაში სამძებრო პროცესის მნიშვნელოვანი ელემენტები XIII საუკუნეში გამოჩნდა, როდესაც ჯერ კიდევ საბრალდებო პროცესი იყო გაბატონებული. აქვე შეიძლება შევნიშნოთ, რომ სამძებრო პროცესის ელემენტები საქართველოში უფრო ადრე – XII საუკუნეში გამოჩნდა მეფე გიორგი მესამის მიერ. სპეციალური სამპარავთმძებლო ორგანოს შექმნით. სავარაუდოა აგრეთვე სხვა სამძებრო ღონისძიებათა არსებობა დავით აღმაშენებლის დროიდან.

ევროპის მოწინავე სახელმწიფოში – საფრანგეთში სამძებრო პროცესი ჩამოყალიბებული სახით უკვე XVI საუკუნეში არსებობდა სამძებრო პროცესმა საფრანგეთში თავის ზენიტს მიაღწია

<sup>17</sup> მ. ს. სტროგოვიჩი. “სისხლის სამართლის პროცესი”. 1948. თსუ გაზ. გვ. 41.

ლუი XIV-ის მეფობის წლებში, კერძოდ მის 1670 წელს გამოცემულ ორდონანსში.

ინკეიზიციურ პროცესს უარყოფითთან ერთად დადებითი მნიშვნელობაც ჰქონდა. ინკეიზიციური პროცესის მეშვეობით აბსოლიტურმა მონარქიამ დაამარცხა ანარქია და ფეოდალური დაქუცმაცებულობა.

სისხლის სამართლის პროცესის ინკეიზიციურმა სისტემამ თანდათან მოსჭამა თავისი დრო. ის უკვე აღარ იყო ისტორიული აუცილებლობა. იგი მოისპო საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციის მიერ. რუსეთში სისხლის სამართლის ინკეიზიციურმა სისტემამ იარსება 1864 წლამდე. შეიქმნა სისხლის სამართლის პროცესის ახალი ფორმა რომელსაც შერეული პროცესი დაერქვა.

შერეულ პროცესში წინასწარი გამოძიება აგებულია სამძებრო საწყისების მიხედვით, სადაც მ. ს. სტროგოვიჩის სიტყვებით რომ ეთქვას, “ბრალდებული არის არა მხარე, არამედ მხოლოდ გამოკვლევის ობიექტი, რაც გამოძიებლის ერთპიროვნული შეხედულებით ტარდება და შეჯიბრებითი სამსჯავრო განხილვა, სადაც ბრალდებული და ბრალმდებელი მხარეებად გამოდიან<sup>65</sup>”.

ფეოდალურ საქართველოში პოლიტიკური ძლიერების ხანაში საბრალდებო პროცესის წიაღში უკვე წარმოშობილია, სამძებრო პროცესის ნიშნები. იყო დრო, როდესაც სისხლის სამართლის დევნა დამოკიდებული იყო არა სახელმწიფოს, არამედ კერძო პირთა ინიციატივაზე. მაგრამ გვაქვს ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ XII საუკუნეში არსებობდა “სამპარაეთმძებლო” სასამართლო, რომელიც საკუთარი ინიციატივით აწარმოებდა დევნას დამნაშავეების წინააღმდეგ.

XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე ქართულ სამართალწარმოებაში დიდ როლს თამაშობდა მოწმეთა ჩვენება და სამი სანდო მოწმისა ჩვენება დამაჯერებელ საბუთად მიიჩნეოდა.

საქართველოს ისტორიული ბედი ისეთი იყო, რომ ის ხშირად იყო როგორც საშინაო ისე საგარეო ძნელებდობის მსხვერპლი. და ერთხელ მიღწეული სოციალ-ეკონომიკური, კულტურული და სამართლებრივი დონე რიგ შემთხვევებში უკან იხევდა და რეგრესიისაკენ მიდიოდა.

როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა XI-XIV საუკუნეების საქართველოში სასამართლო წარმოებაში ორდალების არსებობის

<sup>65</sup> მ. ს. სტროგოვიჩი, იქვე, გვ. 47.

შესახებ არსად არავითარი კვალი არა ჩანს<sup>66</sup>, და მართებულად უნდა იყოს მეკლევარის მოსაზრება, რომ “შესაძლებელია ორდალები ქართული მაშინდელი სსსამართლის წარმოებას არცა ჰქონოდეს”. . . ასე რომ, გარდაქმნა უარესისაკენ არც ისე უცხო უნდა ყოფილიყო ქართული სამართლისა და ქართული სინამდვილისათვის.

XV-XVIII საუკუნეების საქართველოში ზოგან აშკარად შეიმჩნევა საბრალდებო პროცესის შედარებით დაბალი ფორმების მოძალება, სისხლის აღების ჩვეულების აღორძინება, სისხლის საფასურის გადახდის წესის საკანონმდებლო ნორმებში დაფიქსირება.

გვიანი შუა საუკუნეების ქართული სამართლისთვის დამახასიათებელია ფიცის, როგორც სასამართლო მტკიცებულების დიდი მნიშვნელობა.

დამამტკიცებელ საბუთთა (მტკიცებულებათა) სახეები გათვალისწინებულია ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში (მეექვსე მუხლში). კანონმდებელი ამბობს: “საქართველოს რიგი და სამართალი ექვსი არის. რომე ამით თავი იმართლების: პირველი ფიცი, მეორე შანთი, მესამე მღუდარე, მეოთხე – ხრმალი, მეხუთე მოწამე, მეექვსე ცოდვის მოკიდება. ამათ თითოს და თითოს თავისი სასიღვარი აქუს, თუ რომელი როგორს საქმეზედ უნდა დაუდვას”.

ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 63-ე მუხლში ფიცის გვერდით, ფიცისავე მნიშვნელობით “ჯერი” იხსენიება. თვით ბექას სამართლის წიგნი XIII საუკუნის დასასრულს ან XIV საუკუნის დასაწყისის ძეგლად ითვლება, ხოლო მისი უძველესი ხელნაწერი ჩვენამდე XVII საუკუნიდანაა მოღწეული. თუ კაცი კაცის ხელში “ნაპარავს” იცნობს და იტყვის: ამასთან სხვაც ბევრი რამე დამეკარგაო “რომლისაცა ცელს იცნას, იგი აღარ გატყდეს, შეფიცოს ორთა უმტერ-უმოყუროთა კაცითა, რომე მისთა ცელთა მის მეტი არა მისრულ იყოს. თუ არ ჯერი იყოს, საქონლის პატრონმან დაიფიცოს – რაცა წახდომოდეს, უზღოს ერთი ორად”.

ი. დოლიძეს და ივ. ჯავახიშვილს გამოთქმა “თუ არ ჯერი ყოს” გადმოცემული აქვთ “თუ არ ჯერ იყოს”, რაც არასწორია. სინამდვილეში აქ ლაპარაკია ფიცზე: გაქურდულმა ნაპარევი ნივთი იცნო კაცის ხელში და განაცხადა: ამ ნივთთან ერთად, ნაპარევთან ერთად სხვაც ბევრი დამეკარგაო. ეჭმიტანილი არ ტყდება. მაშინ იგი ვალდებულია შეფიცოს ორი უმტერ-უმოყურო კაცითა, რომე

<sup>66</sup> იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. II, 2 გვ. 495-496.



მასთან “მის მეტი არა მისრულ იყოს”. ე. ი. თუ ეკუმენიკანილი ორ უმეტერ-უმოყვრო თანამოფიცართან ერთად ვერ დაიფიცავს ე. ი. თუ ეკუმენიკანილმან “არა ჯერი ყოს”, მაშინ საქონლის პატრონი დაიფიცავს და ფიცით რა “საქონელსაც” მოპარულად დაასახელებს, ქურდი ვალდებული იქნება “უზღოს ერთი ორად”<sup>67</sup>. ე. ი. საქონლის პატრონის ფიცი ქურდს ვალდებულს გახდის ნაქურდალი გადაიხადოს ერთი ორად. არ ჩანს, ქურდს სხვა საჯარო სასჯელით სჯიდნენ თუ არა.

ჯერი ფიცის მნიშვნელობით ჩანს ქართულ სასამართლო განჩინებაში, მაგრამ ის აქაც გაუგებარ გამოთქმად დარჩა გამომცემლისათვის<sup>68</sup>. ჯერი ხშირად იხსენიება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნშიც. დამამტკიცებელ საბუთებზე ჩვენ ცალკე შეეჩერდებით.

ახლა შეგახსენებთ, რომ საქართველოში სამოსამართლო დაწესებულებებს ეწოდებოდა “საბჭო”, “სამსჯელო სახლი”, “სააჯო კარი” სა ა. შ.

ცნობილ —“ხელმწიფის კარის გარიგებაში” “სააჯო კარი” იხმარება სამოსამართლო დაწესებულების მნიშვნელობით. ხსენებულ ძეგლში ნათქვამია: “ჭყონდიდელი ორშაბათს დღეს სააჯოსა კარსა შიგან დაჯდების, ობოლთა და ქერიეთა და მიმძღაწერებულთა მოჩივართა განიკითხავს”. ივ. ჯავახიშვილის მართებული მოსაზრებით დაუჯერებელია, რომ ეს დაწესებულება შენობა მარტო ვაზირთა-უპირველესს ჰქონდა ხელთ: დანარჩენი ხუთი დღის განმავლობაში-კი “სააჯო კარი” ცარიელი დაეტოვებინათ და სასამართლო საქმეების გამრჩეველი არაეინ ყოფილიყო:

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საფიქრელია, რომ “სააჯო კარი” სასამართლოს წარმოებისა და მართლმსაჯულების საერთო დაწესებულება და შენობა უნდა ყოფილიყო, რომელშიაც ვაზირთა-უპირველესს კვირაში მხოლოდ ერთი დღე ჰქონია საქმეების გასარჩევად მიჩენილი დანარჩენი დღეები, რასაკვირველია სხვა მოსამართლეებს ექმნებოდათ<sup>69</sup>.

გვიან შუა საუკუნეებში ქართლის სამეფოს უმაღლესი მსაჯული მდივანბეგი იყო. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის

<sup>67</sup> იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 1, 1963, ი. დოლიძის რედაქციით, გვ. 448. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. VI, 1982, გვ. 414.

<sup>68</sup> იხ. “ქართული სამართლის ძეგლები” ტომი IV, 1972, თბილისი, გვ. 654.

<sup>69</sup> ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი ტომი VII, თბილისი, 1984, გვ. 340-341.

მიხედვით “მდივანბეგი თავი მოსამართლე არის”.

მდივანბეგი – იგივე ძველ-ქართული მსაჯულთუხუცესი – აღმოსავლეთ საქართველოში XVII საუკუნიდან ჩანს. მსაჯული მოსამართლე, ბჭე და მდივანბეგი ქართულ წყაროებში ერთ და იგივე მნიშვნელობით და ერთმანეთის გვერდით იხმარებოდა. ვ გაბაშვილი ფიქრობდა, რომ მდივანბეგი, როგორც სასამართლო მდივნების უფროსის ინსტიტუტი შეიძლება წარმოშობილი იყოს XV საუკუნის შუა წლებში. “დასტურდამალის” მიხედვით “თუ ელში ეს ოთხი საქმე მოჰხდეს, კაცის სიკვდილი, ბიჭრი, თვალისა და კბილის გაგდებინება, ეს კარზედ უნდა მოვიდეს, მდივანბეგმან უნდა გაარიგოს”.

კაცის სიკვდილი ქალაქშიც რომ მომხდარიყო, დამნაშავე კარზედ მდივანბეგს უნდა გაესამართლებია.

მდივანბეგი არჩევდა ძირითადად მნიშვნელოვან სისხლის სამართლის საქმეებს, მაგრამ არ იყო გამორიცხული რომ მას გაერჩია დიდი სამოქალაქო საქმეებიც. მდივანბეგების სასამართლო კოლეგიური იყო. სასამართლო სხდომას ესწრებოდა მდივანი რომელსაც “წინ ედვა” სამართლის წიგნი. მდივანი იწერდა სხდომაში მიმდინარეობას. მხარეთა ჩვენებას სამართლის წიგნში მონახავდა და სასამართლოს წაუკითხავდა სათანადო მუხლს . . . მდივანბეგები სასამართლოს გარკვეულ დახმარებას უწევდნენ იასაულებ რომელთაც ევალებოდათ საგამოძიებო ფუნქციების შესრულება. იასაულთა კატეგორიას ევალებოდა აღმასრულებელი ხასიათი ფუნქციების შესრულება.

სახელმწიფოს ხელისუფლების ინიციატივით იწყებოდა რიგ მნიშვნელოვანი საქმეების გამოძიება. შეიმჩნევა სამძებრო პროცესი ცალკეული ნიშნების შემოსვლა საბრალდებო პროცესის წიაღში.

სასამართლო პროცესი, ცხადია, მხარეთა შეჯიბრება ხასიათს ატარებდა და სასამართლო ცდილობდა, რომ მხარეებისათვის თანაბარი უფლებები მიეცა.

ივ. სურგულაძეს მართებულად აქვს აღნიშნული, რომ მდივანბეგების იურისდიქცია ფართოვდებოდა ფეოდალთა სასამართლო იმუნიტეტის შეკვეცა-შევიწროების ხარჯზე.

ხსენებულ ავტორსვე აღნიშნული აქვს, რომ მდივანბეგი ჰყავდა არც ერთ ფეოდალს, მაშინ როდესაც ცენტრალური აპარატი სხვა სახელოთა თანამოსახელე თანამდებობანი ცალკე საფეოდალოებშიც არსებობდა.

მდივანბეგები იყვნენ არა მარტო ქართლის სამეფოში, არამედ იმერეთის სამეფოშიც. მათ ვხვდებით სამეგრელოსა და გურიაშიც<sup>70</sup>.

## **§ 5. დამამტკიცებელ საბუთთა სისტემა ქართული სამართლის მიხედვით**

ამა თუ იმ ეპოქის სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში, როგორც სარკეში სწორედ აისახება ხოლმე საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული, რელიგიური თუ სამართლებრივი განვითარების დონე.

როგორც ცნობილი მეცნიერ-იურისტი ე. სპაროეიჩი იტყოდა მოცემული ეპოქის სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთთა სისტემა არის ხალხის გონებრივი განვითარების ყველაზე უფრო საიმედო საზომი მოცემულ მომენტში, მისი ჩვილობის, უმწიფობის თუ მისი მოწიფულობის და სივაჟაკაციის მაჩვენებელი. სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთთა (მტკიცებულებათა) ისტორიასა ხალხის გონების, მისი წეს-ჩვეულებების განვითარების ისტორია.

მოძღვრება სასამართლო დამამტკიცებელი საბუთების შესახებ წარმოადგენს პროცესუალური სამართლის ცენტრალურ პუნქტს, მის სულსა და გულს.

უძველეს ხანაში — წინარესახელმწიფოებრივ და წინარე-სამართლებრივ

დონეზე საზოგადოებაზე დიდი გავლენით სარგებლობდა რელიგია (ვეგულისხმობთ წარმართულ რელიგიას). ამიტომაც “ღვთის მსჯავრი” ანუ ორდალები ჩვეულებრივ მტკიცებულებად ითვლებოდა.

ორდალები, როგორც სასამართლო მტკიცებულება უკვე ისტორიულ ხანაშიც კი დამახასიათებელი იყო. მრავალი ხალხის ყოფაცხოვრებისათვის, მაგრამ განსაკუთრებით მტკიცედ და დიდხანს შეინარჩუნეს ისინი რიგმა ინდოევროპული წარმოშობის ხალხებმა: ინდოელებმა, სპარსელებმა (ირანელებმა), გერმანელებმა, სლავებმა.

ძველ ბერძნულ და რომაულ სამართალში ორდალების არსებობის შესახებ მწირი ცნობებია შემონახული. ი. კოლერს

<sup>70</sup> იხ. ე. გაბაშვილი. დარბაზის რიგის მოხელენი დასტურლამალის მიხედვით, ენიშნის მოამბე, ტ.13, 1942.

ივ. სურგულეძე. “საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის 1954, გვ. 313-338.

მ. კეკელია. სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ. წ. I და II, თბილისი. 1970, 1981.

ძველ საბერძნეთში “ცეცხლით გამოცდის” არსებობა შესაძლებლად მიაჩნია სოფოკლეს “ანტიგონეს” მიხედვით, სადაც დარაჯებს თავიანთი უდანაშაულობის დამტკიცება “ცეცხლის გამოცდით” სურთ.

რომაულ სამართალში არ ჩანს ორდალების გამოყენების კვალი. ერთ მკვლევარ სდამაფიქრებლად მიაჩნია ის გარემოება, რომ რომაელები კლდიდან აგდებდნენ დამნაშავეს, და თუ ის სასწაულებრივ გადაურჩებოდა სიკვდილს, ამის შემდეგ ის ხელახლა არ დაისჯებოდა. ფიცს, როგორც მტკიცებულებას, ბერძნული და რომაული სამართალი იცნობდა.

შეიძლება ეიფიქროთ, რომ ორდალის უძველესი სახეობა იყო ცეცხლით გაწმენდა, ცეცხლში გაველა. ცეცხლის ძალა ადამიანისათვის დიდხანს რჩებოდა ჯადოსნურ, შიშის მომგვრელ და მისტიურ რამედ. რელიგიური გადმოცემების თანახმად ცეცხლში გამოიცადა ზოროასტრი, ახალი სარწმუნოების ფუძემდებელი. არ არის გამორიცხული, რომ ზოროასტრულმა რელიგიამ ხელი შეუწყო ცეცხლის ორდალის დამკვიდრებას სპარსეთსა და მის მეზობელ ქვეყნებში.

ძველ ინდოეთშიც ცეცხლს იყენებდნენ ჭეშმარიტების დადგენის საშუალებად. ბრალდებული და მსაჯულები მიწაზე ცხრა წრეს შემოხაზავდნენ არა უბრალოდ, არამედ აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით. ამ დროს ბრალდებული ემზადებოდა სასამართლო გამოცდისათვის. ის ღოცვით განიწმინდებოდა: ცოდვებისაგან. მჭედლისგან გახურებულ შანთს წყალში ჩაუშვებდნენ და ხელმორედ ღვთაებრივ ცეცხლზე გაახურებდნენ. გახურებულ შანთს ბრალდებულს დაადებდნენ ხელზე და ეს უკანასკნელი შანთით ხელში შემოურბენდა ყველა წრეს ვიდრე მეცხრემდე და როცა მეცხრე წრეს მიაღებოდა, მეცხრე წრეზე დადებულ თივაზე დააგებდა შანთს. თივას ცეცხლი წაეკიდებოდა. თუ ბრალდებულის ხელები ასეთ გამოცდას მძიმე დამწვრობის გარეშე გადაურჩებოდა ის გამართლებულად ჩაითვლებოდა.

ცეცხლით გამოცდის უფრო სხვა სახეობას ეხედები “რამაიანაში”, სადაც მან თავი უნდა განიწმინდოს ცეცხლის საშუალებით. ანთებენ კოცონს. ეჭვმიტანილი უახლოვდება კოცონს დევდრება აგნის, ცეცხლის ღვთაებას, დაე მან დაუდასტუროს, რომ მისი გული და გონება წმინდაა და არასოდეს უღალატია რამასთვის. ცეცხლის ალში გამოჩნდება აგნი და უვნებლად გადაარჩენს მას. შემდგომ ამისა, აგნი – ცეცხლის ღვთაება, რამას მიმართაქ:

სიტყვებით: “ო, რამა, სიტა უმწიკელოა, სუფთაა, ცოდვა მას არ შეხებია, მე – ცეცხლის ღმერთი ამას ვადასტურებ სახალხოდ. მე შენ გიბრძანებ მის შერთვას”.

სიტას უმწიკელოებით და სიმართლით აღტაცებული რამა შეკრებილ ხალხს განუმარტავს, რომ მშვენიერი სიტა დიდხანს იყო რაევანას ტყეობაში და მისთვის აუცილებელი იყო ასეთი განწმენდა.

ცეცხლით ჭეშმარიტების დადგენის სცენებს ეხედებით ფირდოუსთან და “ვისრამიანშიც”. ამ უკანასკნელის მიხედვით შაჰი მოაბადი ვისისგან მოითხოვს, რომ მან თავისი სიმართლე დაამტკიცოს ცეცხლში გავლით.

ორდალებს მიმართავენ ადრეული შუა საუკუნეების ევროპაშიც. ეს ჩანს ბარბაროსული სამართლის წიგნებიდან, აგრეთვე ლიტერატურული ძეგლებიდან. იზოლდას გამოცდიან გავარვარებული შანთით და ის უვნებელი რჩება.

ორდალის ხსენებული სახის არსებობა ეყრდნობოდა რწმენას, რომ ღმერთი უშუალოდ ერევა ადამიანთა ურთიერთობაში და ამიტომაც მართალი ადამიანის ცეცხლით გამოცდას არ შეიძლება სხვა შედეგი მოჰყვეს, თუ არა ის, რომ ცეცხლის ღმერთი უვნებლად დაიცავს მას.

ქართველებს უძველესი, წინარესახელმწიფოებრივი და წინარესამართლებრივი ხანიდან ჰქონდათ კონტაქტები ინდო-ევროპული მოდგმის ტომებთან და ცხადია, ურთიერთგავლენა გამორიცხული არ არის. მაგრამ განვითარების წინასახელმწიფოებრივ საფეხურზე ორდალების ანუ “ღვთის მსჯავრის” წარმოშობისათვის სრულიად არ იყო საჭირო უცხოური ზეგავლენა. ორდალი ვერ ჩაითვლება რაიმე ისეთ მიღწევად, რომელსაც რომელიმე ხალხი თავისი ძალებით ვერ მისწვდებოდა. თითქმის ყველა ხალხი იცნობდა ორდალის ამა თუ იმ სახეობას.

ისეთი ორდალების შესახებ საქართველოში, როგორიცაა შანთი და მდულარე, ცნობები მხოლოდ გვიანი საშუალო საუკუნეებიდან მოგვეპოვება.

იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი თექვსმეტი წელი ცხოვრობდა სამეგრელოში (1633-1649). იგი წერდა: “თუკი ნიშნები იმდენად ცხადი არ არის, მაშინ დანაშაულობა ამნაირად უნდა დამტკიცდეს: ამ საგნისათვის აქეთ პატარა ქვაბი, რომელიც სიგანით ერთი მტკაველია და ირგვლივ ორი მტკაველი. ამ ქვაბს გაავსებენ წყლით და შიგ ჩააგდებენ რკინის პატარა ჯვარს. ქვაბს

ქვეშ შეუნთებენ ცეცხლს. ცეცხლი უნდა დაინთოს ვაზისაგან, რომელიც უნდა მოსძებნოს და თავისი ზურგიით ადგილზე მიიტანოს თვით ბრალდებულმა. ქებას რომ ცეცხლს შეუნთებენ და წყალი კარგად ადუღდება, ბრალდებულმა შიშველი ხელი უნდა ჩაყოს და ჯვარი ძირიდან ამოიღოს. როგორც ბრალდებული ქვაბიდან ხელს ამოიღებს, მოხელენი ამ ხელს ტილოს ტომარაში ჩაუდებენ იდაყვამდის, იდაყვთან ტომარას თავს შეუკრავენ და დაბეჭდავენ. სამი დღის შემდეგ ბრალდებულს მიიყვანენ მთაერის წინაშე, გაუხსნიან ხელს, კარგად გასინჯავენ და თუ ხელზე სრულიად არ ატყვია, რომ მდულარისაგან დმწვარიო, მაშინვე უდანაშაულოდ აღიარებენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, უკეთუ ხელი დამწვარი აღმოჩნდა, ბრალდებულს დამნაშავედ აღიარებენ და, ვითარცა ავაზაკს სასჯელს დაუნიშნავენ და არავითარ გასა-მართლებელ საბუთს აღარ მიიღებენ”.

ძირითად ხაზებში ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მერვე მუხლი ადასტურებს არქანჯელო ლამბერტის მიერ მოწოდებული ცნობების სისწორეს სამეგრელოში მდულარის, როგორც მტკიცების საშუალების შესახებ.

ამასთან დაკავშირებით მივმართოთ ხსენებული სამართლის წიგნს, სადაც ეკითხულობთ: “შანთი და მდულარე ორივე ერთი არის. ამისი ასე უნდა: ალოცოს იგი კაცი, რომელსაც შანთი ან მდულარე გაუჩინონ. მოედანს, გინა სხვას ალაგს, წყალი აუდუღონ. ზედ ჩხირი გადვან ქვაბზედა და ძაფით ან რკინისა ან სპილენძის უნაწილო ჯვარი (რომე სახე არ იყოს გამოყვანილი), გინა ვერცხლისა იყოს, ჩაჰკიდონ. და რა ადუღდეს წყალი და გარდმოზრუნდეს გარდმოიღონ, და მან კაცმან ჩაყოს ხელი სახელსა ზედა ღმერთისასა და ის ჯვარი ამოიღოს; მას უკან ფიცხლავ პარკში კელი ჩაუდეს და დაუბეჭდონ: მესამეს დღემდინ ისრე იყოს და ისრე გაუხსნან და თუ არ დასწვია მართალი არის, და თუ დასწვია მტყუანი იქნებილ და რასაც სწამებენ, გარდაახდებიონ”.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მეცხრე მუხლი მხედვით ბრალდებულის შანთით გამოცდა ასე ხდება. რკინა-გაახურებენ გაწითლებამდე, დანაშაულში ეჭვიმიტანილს კი ხელზე ქაღალდს დაადებენ და შემდეგ კი გაწითლებამდე გახურებულ რკინას ბრალდებული სამჯერ გადაახტება და გახურებულ რკინა გადაავდებს. ამის შემდეგ ხელებს გაუსინჯავენ ბრალდებულ და თუ ხელი არ დასწვა გახურებულმა რკინამ ის გამართლებულად ჩაითვლებოდა. და თუ დასწვა, გამტყუნებულად. შანთი გამოცდას მაშინ მიმართავენ, თუ ბრალდებულს მეფისა და

სახელმწიფოს ღალატი, მკრეხელობა (საყდრის და ხატის გატეხა) მრუშობა და სხვა მძიმე დანაშაულობანი ბრალდებოდა.

გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში სასამართლო პრაქტიკის მასალების მიხედვით მხოლოდ გამონაკლისის სახით იყენებდნენ შანთსა და მდუღარეს – როგორც სასამართლო მტკიცებულებას. როგორც ჩანს, ცოცხალ იურიდიულ პრაქტიკაში მას იშვიათად თუ მიმართავდნენ. ცხადია XV-XVIII საუკუნეებში საქართველო სოციალ-ეკონომიკურად და კულტურულად, სამართლებრივად ჩამორჩებოდა დასავლეთ ევროპას.

მაგრამ აქ ერთი გარემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ. ისევე როგორც საქართველოში, ბიზანტიაშიც გამონაკლისის სახით თურმე მიმართავდნენ ცხელი რკინით გამოცდას. ისტორიკოსი კანტაკუზენი მოგვითხრობს: დიდი მოტიხის ერთმა მოქალაქემ, ჰქონდა რა ამისთვის საკმაო საფუძველი, ცოლს მრუშობა დასწამა. მაგრამ ცოლი თავს არ სცნობდა დამნაშავედ. მაშინ ქმარმა გამოუცხადა ცოლს, რომ მხოლოდ მაშინ დაიჯერებს მის პატიოსნებას, როდესაც ის ცხელი რკინით გამოცდას გაივლის. ცოლს უნდა დაეკავებინა ხელში ცხელი რკინა, შემდეგ განსაზღვრული მანძილი უნდა გაეელო და შემდეგ ცხელი რკინა გადაეგდო. სწამდათ, რომ თუ ცოლი ქმარს არ ღალატობდა, მაშინ პატიოსანი მეუღლე სიდამწვრის მიღების გარეშე ჩაატარებდა ამ მოქმედებას. . . ცოლ-ქმარი უცხო პირების გარეშე გაემგზავრა ერთ-ერთ ეკლესიაში. ქმარმა, რამდენადაც შეეძლო გააცხელა რკინა და მისცა იგი ცოლს ხელში. და უბრძანა წაეღო იგი განსაზღვრულ მანძილზე. . . ასე რომ ბარბაროსულ მტკიცებულებებს გამონაკლისის სახით ბიზანტიის ცალკეულ პროვინციებშიც იყენებდნენ. . .

გიორგი აკროპოლიტი მიხეილ კომნენს ათქმევინებს: “თუ შენ მოწმე არა გყავს, მაშინ შენი სიმართლე ცხელი რკინით უნდა დაამტკიცო”. . .

ივანე ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის საუკეთესო მცოდნე, აღნიშნავდა, რომ არც საისტორიო ძეგლებში, არც სამართლის წიგნებსა და სიგელ-გუჯრებში ბრალდებულის წამებით გამოტეხვის შესახებ არსად არაფერია ნათქვამი. სავარაუდოა ქართული ფეოდალური სახელმწიფო წამების გარკვეული დონის გარეშე ვერ იარსებებდა, მაგრამ როგორც ჩანს, თავისი დონით წამება ჩამორჩებოდა დასავლეთ ევროპულს და აღმოსავლურს.

ივ. ჯავახიშვილი წერდა:<sup>71</sup> “რასაკვირველია, ჯერ ჩვენ ხელთ მყოფი მეცხრე-მეცამეტე საუკუნეების შესახებ იურიდიული ძეგლები იმდენად საკმაო არ არის, რომ გაბედული და საბოლოო მსჯელობა შესაძლებელი იყოს, მაგრამ ის გარემოება, რომ ამ “საღმრთო მსჯავრის სასამართლოში გამოყენების შესახებ საისტორიო ძეგლებშიაც არავითარი ცნობა არ ჩანს, ქართული იმდროინდელი სამართლის განვითარების მაღალ დონესთან ერთად გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლებელია ორდაღები ქართულ მაშინდელ სასამართლო წარმოებას არც ჰქონოდეს. აწ არსებულ წყაროებში ამაზე ცნობების უქონლობა უეჭველია იმის მომასწავებელი მაინც უნდა იყოს, რომ შანთი, მდულარე და ხმალი ღეთის მსჯავრის სახით თუნდაც რომ არსებულყოფ, სასამართლოს წარმოების საშუალებად მეტად იშვიათად უნდა ყოფილიყო”.

გამოთქვამს რა მოტანილ მოსაზრებას, ივ. ჯავახიშვილი მისთვის დამახასიათებელი სიფრთხილით შენიშნავს: იმის გამორკვევა, საშუალო საუკუნეების ქართულ სამართლის პროცესში ამ წესის არსებობა წყაროებში შემთხვევით არის გამორჩენილი, თუ მას მართლაც არ ჰქონია ადგილი – “მომავალი კვლევა-ძიების მოვალეობა”-აო.

ვახუშტი ბაგრატიონი, ცნობილი ქართველი მეცნიერი ისტორიკოსი თავის ნაშრომში “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”-ში აღნიშნავდა, რომ ქართველებს “წესნი სამართლისა და შერისხვისათვის აქუნდათ: სისხლი, ხრმალი, შანთი, მდულარე და ფიცნი”.

ერთი შეხედვით თითქოს გასაოცარია, რომ სასამართლო ორდაღებს ვხედვით განვითარების შედარებით მაღალ დონეზე მდგომ ქვეყნებშიც (სპარსეთი, ბიზანტია, საფრანგეთი და სხვა). ჩვენს განცვიფრებას იწვევს თუ როგორ გახდა შესაძლებელი, რომ მტკიცებულებათა სისტემაში მიღწეულ იქნა გრანდიოზული გულუბრყვილობა, როდესაც ცეცხლი, წყალი, შანთი თუ ხმალი წყვეტდა სამართლებრივ დავებს. მაგრამ მათ გვერდით არსებობდა ფიციც, ადამიანთა სინიდისისადმი ნდობის რელიგიურ-სამართლებრივი აქტიც.

---

<sup>71</sup> ივანე ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი VII, თბილისი. 1984. გვ. 382-383.



ვახუშტი ბატონიშვილის<sup>72</sup> აზრით ძველ საქართველოში იცნობდნენ მდულარეს, შანთს, სასამართლო დუელს. თუ მდულარით გამოცდას ჰქონდა ადგილი, მაშინ ქვაბით წყალს აადულებდნენ, მასში ჩაადებდნენ მცირე რკინას “მოვიდის შეწამებული შიშვლითა მკლავითა და აღმოიღოს რკინა იგი, და წამს შეუხვიონ, ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისიცა . . . ქართველებს ვახუშტი ახასიათებს, როგორც კეთილ-ბოროტზე ადრე მიმდრეკთ.

პროფ. ისიდორე დოლიძემ თავის წიგნში – “ძველი ქართული სამართალი”, რომელიც 1953 წელს დაისტამბა, გამოსთქვა ვარაუდი, რომ აღბუღას სამართლის 90-ე მუხლში, რომელიც საერთოდ ბუნდოვანია, გამოთქმაში – “ბჭესა სიავსა ხელნი დაესხნენ” – იგულისხმება მოსამართლის მდულარით გამოცდა. ხსენებული ავტორისავე აზრით ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 49-ე მუხლის მეორე ნაწილშიც, რომელიც აგრეთვე ბუნდოვანია, იგულისხმება სასამართლო დუელით, როგორც მტკიცებულებით საქმის გადაწყვეტა.

იშვიათ შემთხვევებში რომ საქართველოში, სასამართლოებში ორდალებს, როგორც მტკიცებულებებს მიმართავენ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის შედგენამდე, არ უნდა იყოს სადაო. კერძოდ სასამართლო ორთაბრძოლას რომ მიმართავენ მეჩვიდმეტე საუკუნეში, ეს ჩანს ფარსადან გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულებიდან.

ნაწილობრივ ამ მოსაზრებას ადასტურებს სასამართლო საბუთი გიორგი სააკაძის და ქაიხოსრო ჯავახიშვილს შორის დავის შესახებ. აქვე ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართული სამართლის ცნობილ მკვლევარებს – ივანე ჯავახიშვილსა და ისიდორე დოლიძეს მხედველობიდან გამორჩათ ის გარემოება, რომ “ქართლის ცხოვრების” ტექსტებში ნახმარ “მუქარა”-ში, მუქარის დათხოვაში ჩვენი აზრით იგულისხმება დუელში გამოწვევა, მათ შორის სასამართლო დუელში გამოწვევაც.

მუქარის შესახებ საუბარია თვით ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 228-ე მუხლშიც. “თუ ღიდმან ღიდსა ანუ მდაბლმან თავის სწორს მუქარა დასთხოოს, მისი ასრე იქნას: გასინჯონ რაზე დამუქრებია, ძველი მტრობა აქეთ რამე, ან ცილობენ რაზედმე? ეცადნენ, კარგად შეარიგონ. თუ ძველი სადაო რამ აქეთ,

<sup>72</sup> ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”, თბ. 1973. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, გვ. 18, 44.

მოსამართლესთან იჩივლონ და რომელიც საჩივარი აქვთ, იმან გასინჯოს და შეარიგოს, უერთმანეთოდ არც ერთისა დაიჯერება”.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის ერთ-ერთ საუკეთესო ხელნაწერში ეს მუხლი მოკლედაა ჩამოყალიბებული. “კაცმან კაცს მუქარა დასთხოვოს, ამისი ქართლში არა გაჩნდება რა, ამისთვის რომე ამაყნი კაცნი არიან და მოსამართლემ დატუქსოს და კარი გაარონინოს”.

“მუქარა” ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში უკავშირდება მხედრულ ორთაბრძოლას, გოლიათთა შერკინებას. “ქართლის ცხოვრების” მიხედვით ვახტანგ გორგასალმა მიიღო თარხან ხაზარის გამოწვევა. თარხანი კი “ითხოვდა მუქარას”. საპასუხოდ ვახტანგ მეფეს უთქვამს: “განვალ თვით ბრძოლად თარხანისა”. . . ვახტანგ მეფე ორთაბრძოლაში კლავს მტერს.

ლეონტი მროველის ცნობით სუმბატ ბიერტიანმა მიიღო ბაზოკ “ოვსთა მეფის” “მუქარა” (სუმბატმა მიიღო “თავის-თავ” ბრძოლად გამოწვევა). განგმირა “ოვსთა მეფე” და მასთან საშველად მოსული ბაზოკის ძმა ანბაზუკიც.

მაშასადამე, “მუქარა” იყო დაკავშირებული “თავის-თავ”-ბრძოლასთან და ამ ბრძოლაში გამოწვევას ნიშნავდა. და, სავარაუდოა, ის აქედან, სამხედრო სფეროდან გადასულიყო სასამართლო პროცესშიაც. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნი იხსენიებს ხმაღში გატანებას, როგორც მტკიცებულებას (მეშვიდე მუხლი). ის გამოიყენებოდა უმძიმეს დანაშაულობათა გამო-საძიებლად. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით “ხმაღში გატანება მეფეთ ორგულობასა, დალატხედ, მეფის სალაროს გატეხაზედ, ხატისა და საყდრის გატეხაზედ და მსგავს ამათებრზე ამ წესით უნდა, რომე ან ორმოცსა და ან ნაკლებს დღემდინ ალოცონ და თვით წიგნი დაუწერონ ასე: სასწორო და სამართალო ღმერთო, მე ესა და ეს კაცი გეაჯები და გეხვეწები, სხვას ჩემს დანაშაულს დღეს ამაში ნუ მკითხავ, რასაც ეს კაცი მიღებს და მეწამების, თუ იმაში უმართლე ვიყო და არას ვერიო; ამისი თავი მე დამანარჩუნე, თორემ ჩემი თავი ამას დაანარჩუნეო”.

“ამრიგი წიგნები ორთავე დაუწერონ და ან ყელზე და ან შუბის ბუდესთან შეაბან, და ის შესაბმელნი კაცნი, როგორც შეეძლოს, ისრე შეკაზმონ; ერთი თავს მოედნისას და ერთი ბოლოს დადგენ, თვითო მემათრახე ჩაატანონ, უიარაღონი, რომ თვითოს ფარისა და მათრახის მეტი იმათ არა იქონიონ რა. რა რომ დაპირისპირდნენ, გაუშვან და შეუტონ, მემათრახენი არ უნდა

მიეშველნენ. სანამდი ერთი არ გარდევარდეს. მაშინ მემათრახენი მიეშველნენ და არ მოაკვლევინონ და მეფეს მოართვან, და მერმე მეფემ ვით ხამდეს, ეგრეთ ქნას. მეფე და ჯარი ამათ გატანებას შორიდან უნდა უყურებდენ. რომე მოყვრობით ან სხვარიგად არავინ მიეშველოს. რომელიც გარდავარდების ან გაიქცევის, ის გამტყუნებული იქნების. იარალი გარდევარდნილისა გარდამგდებისა არის და ცხენი მემათრახისა. ვინ იცის, ორნიე გარდავარდენ, უნდა დააცალონ, ქვეითად ერთმანეთზე მიუშვან, და რომელიც წააქცევს, სამართალი იმას დარჩება”.

როგორც ეახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მეშვიდე მუხლიდან ჩანს, კანონმდებელი დეტალურად აღწერს ხმალში გატანების ანუ სასამართლო ორთაბრძოლის წესს, მაგრამ სამართლის წიგნიდან მოყოლებული, მისი გამოყენების შესახებ არაფერი ვიცით. როგორც ჩანს, XVII საუკუნის შემდეგ მას არ მიმართავენ.

ფიცად როგორც უკვე აღნიშნულიც გვაქვს, ფიცი ერთ-ერთი უძველესი და უმნიშვნელოვანესი მტკიცებულება იყო ძველ ქართულ სამართალში. უეჭველია, რომ ის უძველესი, წინარესამართლებრივი და წინარესახელმწიფოებრივი ეპოქიდან მომდინარე მტკიცებულებაა.

სიტყვა ფიცი ქართული ფუძე ენის წიაღშია წარმოშობილი. ის იხსენიება ქართული ენის ხანმეტ ტექსტებშიც (ქართულ “ფუც”-ძირს კანონზომიერად შეესიტყვება მეგრულ-ლაზური “ფუწ”).

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით ფიცი ერთ-ერთი პირველთაგანია მტკიცებულებებში ხსენებული სამართლის წიგნის მიხედვით “საქართველოს რიგი და სამართალი” ექვსი არის”. . . ყურადღებას იქცევს გამოთქმა “ საქართველოს რიგი და სამართალი”.

“რიგი”-ს ქვეშ უძველეს წარმართულ ხანაში იგულისხმებოდა მო-რიგ-ე ღმერთის მიერ დადგენილი ქცევის წესი, ჯერ რელიგიური და შემდეგ რელიგიურ-სამართლებრივი ნორმა. სიტყვა “სამართალი” დღევანდელი გაგებით შედარებით გვიან შემოსული ჩანს. ფიცი, როგორც სასამართლო მტკიცებულება რელიგიური ელფერის მატარებელია, რელიგიური მოვლენაა. ის ეყრდნობოდა რწმენას, რომ იმ პირს, ვინც ღმერთის სახელს ტყუილად დაიფიცავდა, უზენაესი არსება დაუსჯელად არ დატოვებდა. მაშინდელი წარმოდგენით ცრუმოფიცარი დაისჯებოდა სააქოშიც და საიქიოშიც. ფიცის ტექსტი შეიცავდა თვითწყველის ფორმულასაც. მაგალითად ასეთს: თუ ტყუილად ვფიცავდე ღმერთს, მაშინ ღმერთმა საშინელი

სასჯელით დამსაჯოს მე (და ჩემი ახლობლები).

საინტერესოა ძველი ეგვიპტური სამართლის მაგალითი. სასამართლოს განაჩენებიდან არ ჩანდა, თუ რა სასჯელი გადაუწყვიტა სასამართლომ დამნაშავეს. ძველ ეგვიპტურ განაჩენში მოტანილი იყო ბრალდებულის ფიცის ტექსტი. თვით ამ ტექსტშივე იყო მითითებული: თუ მე ესა და ეს დანაშაული ჩამედინოს, დაე მე სიკვდილით დავისაჯო. გეფიცებით ღმერთებს, რომ მე ეს დანაშაული არ ჩამიდენია. . . განაჩენში უბრალოდ იყო მითითებული, რომ სამართალში მიცემული გამართლდა ან გამტყუნდა. ი. ლურიემ გამოარკვია, რომ ცრუმოფიცარი იმ სასჯელით დაისჯებოდა, რა სასჯელსაც ითვალისწინებდა ფიცის თვითწყველა ცრუმოფიცარისთვის.

უბრალოდ ფიცის ფორმულაში გათვალისწინებული სასჯელით ისჯებოდა მოფიცარი თუ ის გამტყუნდებოდა.

სავარაუდოა, რომ უძველეს, წარმართულ ხანაში საქართველოში ფიცი უნივერსალურ მტკიცებულებას წარმოადგენდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ფიცის მეშვეობით თავის მართლება ნებისმიერი, თუნდაც უმძიმესი ბრალდებისაგან შეიძლებოდა.

თუ რა ადგილი ეკავა ფიცს ქრისტიანული რელიგიის გამარჯვების შემდეგ ადრეფეოდალურ საქართველოში ამის შესახებ საკანონმდებლო და დოკუმენტური მასალის ჩვენამდე მოუღწევლობის გამო, ძნელია რაიმეს გადაწყვეტით მტკიცება. მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ფიცის მნიშვნელობა მტკიცებულებათა სისტემის შიგნით დამოკიდებულია საერთოდ საზოგადოების და კერძოდ სახელმწიფოებრიობის და სამართლის განვითარების დონისაგან, უნდა ვიფიქროთ რომ ადრეფეოდალური და შუაფეოდალური ხანის საქართველოში მას უნივერსალური მტკიცებულების მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონოდა.

ვახუშტი ბაგრატიონის<sup>7</sup> ცნობით ძველ საქართველოში ფიცი მტკიცებულებად გამოიყენებოდა სამამულო დავების გარჩევის დროს, აგრეთვე “მცირე ქურდობისა და სხვათათვისცა დააფიციან მოწმითა, რაოდენი შეხუდის”. იგივეს იმეორებს ვახტანგ ერეკლეს ძე ბაგრატიონიც თავის “ისტორიებრი აღწერაში”.

ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ მოწოდებული ცნობები არსებითად სწორია, მაგრამ იმდროინდელი ტრადიციების მხედველობაში მიღებით ის მოწმესა და მოფიცარს, უფრო სწორად

<sup>7</sup> იხ. “ქართლის ცხოვრება” ტ. IV, გვ. 20.

თანამოფიცარს ერთმანეთში ურევს. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მოვლენა საერთოდ დამახასიათებელია გვიანი შუა საუკუნეების მწერლობისათვის საქართველოში.

სასამართლო პრაქტიკის მასალების შესწავლა გვარწმუნებს, რომ ფიცი, როგორც მტკიცებულება XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში ფაქტობრივად უფრო ხშირ შემთხვევებში გამოიყენებოდა, ვიდრე ეს ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნით იყო გათვალისწინებული.

მართალია, თვით კანონმდებელიც რჩევას იძლეოდა, ხშირად არ მიემართათ ფიცისათვის, მაგრამ ცოცხალ იურიდიულ პრაქტიკაში იძულებულნი იყვნენ, რომ სწორედ ფიცის მეშვეობით, ფიცის გამოყენებით გადაეწყვიტათ საქმეთა უმრავლესობა.

ქართული ფეოდალური სინამდვილე იცნობდა თანამოფიცართა ინსტიტუტს. ამ მხრივ ქართული ფეოდალური სამართალი დასავლეთ ევროპულს მოგვაგონებს.

XIV საუკუნის ქართული სამართლის ძეგლი – ბექა მანდატურთუხუცესის და აღბულა-ათაბაგ-ამირსპასალარის სამართლის წიგნი ფიცსა და მოფიცარს ხშირად ახსენებს.

ფიცი, როგორც მტკიცებულება გათვალისწინებულია სამართლის წიგნზე დართული ე. წ. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტშიაც. დიდი დანაშაულისათვის – ეკლესიის მეკობრეთაგან გატეხისათვის დანაშაულში ეჭვიმტანილმა იცდაოთხი კაცით უნდა იმართლოს თავი. აქ ოცდაოთხი თანამოფიცარი იგულისხმება. თანამოფიცარი უნდა ყოფილიყო სრულწლოვანი მამაკაცი, ღმერთის მორწმუნე პირი, რომელიც ცუდ საქციელში არ იყო შემწნეული და რომლის ფიცსაც საზოგადოება და სასამართლო ნდობის ღირსად თვლიდა. თანამოფიცრის შოვნა არ იყო ადვილი. სახელგატეხილ პიროვნებას თანამოფიცრად არავინ არ ამოუდგებოდა.

ოპიზის სიგელიდან ჩანს, რომ სამამულო დავის დროს ერიდებოდნენ მტკიცებულებად ფიცის გამოყენებას, თუ კი წერილობითი მტკიცებულებანი ეჭვს არ იწვევდა და წესრიგში იყო.

როგორც ირკვევა თანამოფიცართა რიცხვის დადგენა ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმეზე იყო დამოკიდებული.

როგორი იყო თანამოფიცართა ძირითადი რიცხვი ქართული სამართლის მიხედვით? თანამოფიცართა ძირითად რიცხვს იმის მიხედვით ანგარიშობენ, თუ რამდენი თანამოფიცრის წარმოდგენას

მოითხოვდა კანონმდებელი ვინმეს მკვლელობაში ეჭვმიტანილისაგან ვარაუდის სახით შეიძლება ეთქვათ, რომ საქართველოში თანამოფიცართა ძირითადი რიცხვი თორმეტი უნდა ყოფილიყო.

თანამოფიცართა ძირითადი რიცხვი რიგი ევროპელი ხალხების სამართლის წიგნთა მიხედვით თორმეტი იყო (მაგ. გერმანული და სლავური სამართლის მიხედვით).

აქედან იყო წარმოებული მათი როგორც გადიდებული, ასევე შემცირებული რიცხვიც. ფეოდალური ქვეყნების სამართლის წიგნებში ვხვდებით ორჯერ თორმეტს (24) თანამოფიცარს, ვხვდებით 48 თანამოფიცარსაც და ა. შ.

ამავე დროს მოპასუხეს ან დანაშაულის ჩადენაში ეჭვმიტანილს არ თვლიდნენ თანამოფიცართა რიცხვში. კავკასიელ მთიელთა ჩვეულებით სამართალში მოფიცართა რიცხვი ხშირად თორმეტით განისაზღვრებოდა. ზოგან მეთორმეტედ თითონ მოპასუხე ფიცულობდა. მაგ. ოსებში.

პროფ. რუსუდან ხარაძეს თავის ნაშრომში “ დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში” აღნიშნული აქვს, რომ მკვლელობაში ეჭვმიტანილ პირს თავი უნდა ემართლებინა ფიცით თორმეტი თანამოფიცარის თანადგომით.

რ. ხარაძე აღნიშნავდა: ჯერ ეჭვმიტანილი წარმოსთქვამდა ფიცის ფორმულას და “თუ ამის შემდეგ თორმეტი არჩეული დაიფიცებდა მკვლელის მიერ განცხადებულის სისწორეს, ეს უკვე საკმარისი იყო იმისათვის, რომ მკვლელის ნათქვამი ყველასთვის დამაჯერებელი გამხდარიყო”.

დ. ბაქრაძის ცნობით გურიაშიც მკვლელობაში ეჭვმიტანილს თავი უნდა ემართლებინა თორმეტი თანამოფიცარის მეშვეობით.

ფიცი დამამტკიცებელ საბუთად გამოიყენებოდა საოჯახო-ზნეობრივი ხასიათის საეჭვო ბრალეულობათა გარკვევის მიზნითაც. ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს დართულ ე. წ. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ნაწყვეტის მიხედვით “თუ ცოლი დასნეულდეს, ქმარი ცოლისა გუარსა არას ემართლების, მისთვის რომე მისსა ხელსა შიგან დამართებია. თუ გაეყაროს, შეფიცოს ნაშენითა, რომე სიძულილითა არა გაყრიდეს, და ნახევარი სისხლი დაუშუროს. და დედაკაცი ზითევს ნუ ითხოვს, თუ შვილი დარჩეს” (140-ე მუხლი).

ძეგლის გამომცემელმა ი. დოლიძემ ნიკო ბერძენიშვილის რჩევით გამოთქმა “შეფიცოს ნაშენითა” გადამწერის შეცდომად მიიჩნია და ჩაასწორა როგორც “შეფიცოს ნაბნითა”. ხსენებულმა

მკვლევარებმა ჩათვალეს, რომ ნაშენით ფიცი ნაკლებად მოსალოდნელი იყო ფეოდალურ საქართველოში. 1963 წელს გამოცემულ ერთ-ერთ ნაშრომში ჩვენც ხსენებულ მუხლში “შეფიცოს ნაშენითა” ნაცვლად “შეფიცოს ნაბნითა” ვვარაუდობდით. ცხადია, ნ. ბერძენიშვილის ავტორიტეტის გათვალისწინებით.

“ნაბნით ფიცი” იხსენიება ერთ-ერთ საბუთში და მოსალოდნელია, რომ ნიშნავდა წმინდა ჯვარისა და წმიდა ხატის ნაბანი წყალის მეშვეობით ჩატარებული ფიცის რიტუალს. “ნაბნით ფიცი” შეიძლება სვანური ეთნოგრაფიული მასალებით ცნობილი ხატის ნაბანი წყლის დაღვევას უკავშირდებოდეს.

ახლა შეიძლება დავებრუნდეთ ე. წ. “ნაშენით ფიცს”. სიტყვა “ნაშენი” გადატანითი მნიშვნელობით დღესაცაა ნიშნავს შთამომავლობას, მოდემას. ასეთი მნიშვნელობით არის ნახმარი ეს სიტყვა ქართული ენის საუკეთესო მცოდნესთან – ვასილ ბარნოვთან. “ნაშენი” ხშირად გვხვდება ქართულ საბუთებსა და საკანონმდებლო ძეგლებში.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით სიტყვა “ნაშენი” მიესადაგებოდა როგორც პირუტყვს, ასევე ადამიანსაც. “ნაშენი” იყო მაგალითად, პირუტყვის ნამრაველიც.

XII საუკუნეში ბერძნულიდან სომხურად თარგმნეს მეხუთე საუკუნეში შედგენილი სირიულ-რომაული სამართლის წიგნი. მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს ხსენებული ძეგლი მოთავსდა ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულში და მაშასადამე, ქართულადაც იქნა თარგმნილი. სირიულ-რომაული სამართლის წიგნის ქართული თარგმანის 81-ე მუხლში “ნაშენი” პირუტყვის ნამრავლს ნიშნავს. აქვე უნდა შეინიშნოს, რომ გვიანი შუა საუკუნეების საბუთებში “ნაშენი” ნიშნავს ადამიანებს, კერძოდ ვაჟიშვილებს. XVII საუკუნის მეორე ნახევრის დავთრებში “ნაშენი”, როგორც წესი, ვაჟიშვილების აღსანიშნავად იხმარება. მაგალითად “ტაბატაძე ზაზუნა კუამლი ერთი. მისი ძმა დათუნა ერთი. იმათი ნაშენი ოთხი ვაჟი”. და ასე მრავალგზის<sup>74</sup>.

აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვიკულისხმოთ, რომ ე. წ. ბაგრატ კურაპალატის წიგნის ფრაგმენტების გამოთქმა “შეფიცოს ნაშენითა” იმას ნიშნავდა, რომ ოჯახში მცხოვრები სრულწლოვანი მამაკაცები, როგორც თანამოფიცრები თავდათავ მოფიცართან

<sup>74</sup> იხ. ივ. ჯავახიშვილი. “საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები”. წიგნი მეორე. თბილისი. 1974.

ერთად ფიცულობდნენ, აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ფეოდალური სამართალი საერთოდ, მათ შორის ქართული სამართალიც ქალის ფიცს არ ენდობოდა.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 239-ე მუხლის მიხედვით “დედაკაცს არ ეფიცების, არც გარეშე კაცი შეეგდების, ამისთვის რომე გარეშეს კაცს არ გაუტყდება, არც მისის ფიცისას ინაღვლის. უნდა მოსამართლემ მოუძებნოს რაც რომ საყვარელი ყუანდეს, მშა თუ შეიღნი სიძე, ის შეაგდოს”.

ასეთი შეხედულება, უნდობლობა ქალის ფიცისადმი მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს არ არის წარმოშობილი. ვახტანგის სამართლის წიგნმა შეითვისა ქართულ სამართალში დიდი ხნის განმავლობაში შემუშავებული და გაბატონებული შეხედულება.

“ბაგრატ კურაპალატიისად” წოდებულ სამართლის წიგნის ერთ-ერთ მუხლში ვკითხულობთ: “ცილის წამებისა ასრე არს: თუ მართალსა კაცსა ასმიოდეს, საყვედური გამრავლდეს; თუ მტრობით შეიყივლოს, მაშინ ფიცოს, არა ზედა აც. თუ არა ფიცოს, სისხლი ზღოს” (120-ე მუხლი).

ცილის წამება ძველ აღმოსავლურ, აგრეთვე ფეოდალურ სამართალში მკაცრად ისჯებოდა. ჩვეულებრივ, ცილისმწამებელს სჯიდნენ იმავე სასჯელით, რაც მხოლოდ ცილდაწამებულის, თუ ცილისმწამებელის ბრალდებას დაუჯერებდნენ.

ქართული სამართლის მიხედვით თუ კი ვინმე ფიცით დაადასტურებდა, რომ მის მიერ საჯაროდ გამოთქმული სხვა პირისათვის არასასურველი ინფორმაცია სინამდვილეს შეეფერებოდა, ის პასუხს არ აგებდა. ამ შემთხვევაში კარგად ჩანს, ფიცის ძალა და მნიშვნელობა საზოგადოებაში.

და მეტი დამაჯერებლობა რომ ჰქონოდა ეჭვმიტანილის ფიცს, შემოღებულ იქნა თანამოფიცართა ინსტიტუტიც.

ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 37-ე მუხლში მოხსენიებული დასახელებული და დაუსახელებელი მოფიცარი შეესაბამება ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მეათე მუხლის “შეგდებულ” და “შეუგდებელ მოფიცარს” (თანამოფიცარს).

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში ვკითხულობთ: “ფიცი ასრე არის: ერთის ხარის შეწამებაზე, უმთხრობლოდ რომ შესწამოს, ერთი შეუგდებელი მოწამე არის; და თუ მთხრობლით სწამობს, შეგდებული მოფიცარი უნდა”. . . (მეათე მუხლი).

უფრო ძნელი იყო “შეგდებული” – (შესახლებული) მოფიცარის შონა. არ არის გამორიცხული რომ გაქურდულ-



დაზარალებულ მხარეს მთხრობელი ან მთხრობლის მახლობელი პირი შეესახლებინა მოფიცრად (თანამოფიცრად) ეჭვმიტანილისათვის. მთხრობელი ან მთხრობლის დამჯერე პირი არავითარ შემთხვევაში არ დაუდგებოდა თანამოფიცრად შეწამებულს.

შეინიშნება ის გარემოება, რომ XVIII საუკუნის დასაწყისში კანონმდებელი მოწამესა და მოფიცარს ერთი და იგივე მნიშვნელობით ხმარობს, რაც მიუთითებს სამართალგანვითარების დაზუსტებაზე. XII საუკუნის საქართველოში მოწმე და მოფიცარი ერთმანეთში არ აერეოდათ.

### **ჯერის, როგორც მტკიცებულების, მნიშვნელობის შესახებ.**

დღეს დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ “ჯერი” იურიდიული ტერმინი იყო თუ უფრო ადრე არა, XIV საუკუნეში მაინც. ჩვენ ეს გამოორკეველი გვაქვს ერთ-ერთ სამეცნიერო წერილში. ჯერი იურიდიულ ტერმინად იგულისხმება უკვე ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნში, მაგრამ ეს დღემდე შეუმჩნეველი იყო მეკლევართათვის.

ძველი ჩანს იურიდიულ კლავზულა – “დაგვაჯერა ღმერთმან”, რომელიც ჯერს უნდა უკავშირდებოდეს ფიცის მნიშვნელობით.

დავით გარეჯისა და ავალიშვილების მამულის შესახებ მიმდინარეობდა დავა. ხსენებულ საბუთში ეკითხულობთ: “მაგრამ ამ საქმისა უდაბნოს მამამ ჯერი არა ჰყო”. ე. ი. საქმესთან დაკავშირებით უდაბნოს მამამ განსაწმენდელი ფიცი არ მიიღო.

საბუთის დაბეჭდილ ტექსტში წერია<sup>7</sup>: “ამ საქმისა უდაბნოს მამამ ჯერ არა ჰყო”. ცხადია, “ჯერ” აქ არაფერ შუაშია. უნდა იყოს “ჯერი”. ეს უკანასკნელი ნიშნავდა წესსაც, რიგსაც, მართებულ საქციელსაც და შესაძლოა ოდესღაც წინარე სამართალსაც. “ჯერი” ჩანს გამოთქმაში “ჯეროვანი საქმე”, “ჯეროვანი ვალი”, “ჯერი დავადევით”, “გულის შეჯერება”, “მოწმით და ჯერით გარიგება”.

ჩამოყალიბებული გამოთქმა “დაგვაჯერა ღმერთმან” ჩანს თამარ მეფის სიგელში შიომღვიმისადმი. “ვინც ამას იკითხვიდეს, ღმერთმან დაგაჯეროს” გეხედება უფრო ადრეც, ხოლო გამოთქმა “დაჯერებული” დამტკიცებულის მნიშვნელობით იხმარება ნათარგმნ ძეგლში – “მამათა ცხოვრებაში”.

<sup>7</sup> იხ. “ქართული სამართლის ძეგლები” ტ. IV. დოკუმენტი № 506.

კაცი, რომელიც სათანადო წესების და რიტუალების დაცვით ღმერთს დაიფიცებდა – “ღმერთს გეფიცებით” იტყოდა, ამით ღმერთის სახელით თავის სიმართლეში აჯერებდა სასამართლოს და დაირტერესებულ პირთ. აქედან უნდა იყოს წარმოშობილი გამოთქმა “დაგვაჯერა ღმერთმაო”.

როდესაც რელიგიური რწმენა მტკიცე იყო, ეჭვიმტანილის განსაწმენდელი ფიცი – ჯერი საკმარისად ითვლებოდა თუნდაც მძიმე ბრალდების განსაქარებლად, მაგრამ მძიმე დანაშაულის ჩამდენნი, როგორც ამას სოციალური პრაქტიკა აჩვენებდა, ცრუ ფიცს არ ერიდებოდნენ, ამიტომაც პატიოსანი ადამიანებისაგან მოითხოვდნენ თანამოფიცართა როლში გამოსვლას, რათა მსაჯულთა ეჭვი გაეფანტათ.

გვიანი შუა საუკუნეების დასაველეთ საქართველოს ისტორიულ-იურიდიულ საბუთებში ხშირად ვხვდებით გამოთქმას “ამავალი კაცი”. (აქვე შეიძლება მოვიგონოთ “ვალამავალი” კაცი). ჩვენ ცალკე სამეცნიერო წერილი მიუძღვნენ ამ საკითხს და გამოვარკვეთ, რომ “ამავალი კაცის” ქვეშ იგულისხმებოდა სასამართლოს მიერ მოფიცრად დასახელებული პირის სოციალური და სამართლებრივი მდგომარეობით ტოლი, ყაღარი, უმტერ-უმოყვრო, მიუკერძოებელი კაცი. თუ თანამოფიცრად დასახელებდნენ, ვთქვათ, თავადიშვილს, მაგრამ რაიმე მიზეზით თავადიშვილის დაფიცება ვერ მოხერხდებოდა, მისი “ამავალი კაცი” იქნებოდა არა ერთი, არამედ რამოდენიმე აზნაურიშვილი, რადგანაც თავადიშვილის ფიცს მეტი მტკიცებითი ძალა ჰქონდა აზნაურის ფიცთან შედარებით.

საერთოდ რამდენიმე გლეხის “ამავალი კაცი” ფიცით მტკიცების პროცესში შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთი აზნაური.

რაც უფრო დიდგვაროვანი იქნებოდა თანამოფიცარი, მით უფრო ნაკლები რაოდენობა იქნებოდა საკმარისი დავის გადასაწყვეტად. ერთი დიდგვაროვანი მოფიცრის “ამავალი კაცი” იქნებოდა რამდენიმე გვარდაშალი. რაც უფრო დიდგვაროვანი იქნებოდა თანამოფიცარი, მით უფრო მეტი ძალა ექნებოდა მის ფიცს.

XVIII საუკუნის დასაწყისში შედგენილი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, მართალია, ქალაქში “მოფიცართ” (იგულისხმება თანამოფიცართა) ამოკვეთას ითვალისწინებდა, მაგრამ თავეცათა ფიცი აქაც ნებადართული და დაშვებული იყო.

სამართლის წიგნი ადგენდა: “ქალაქში მოფიცარი ამოკვეთილი არის. რაგინდ დიდ საქმეს, სისხლსა თუ ბევრს ვალს და საქონელს ან მოქალაქე გარეშე კაცს სწამობდეს და ან გარეშე კაცი მოქალაქეთ სწამობდეს, თავეცათ აძესთ ფიცი, მოფიცართ ერთმანეთს ვერ შეუბდებენ”.

თუმცა “ქალაქში” – თბილისში თავეცათა ფიცი კანონ-მდებელს სანდო მტკიცებულებად მიაჩნია, მაგრამ თანამოფიცრებს უკვე აღარ ენდობა.

სასამართლო პრაქტიკის მასალებით დასტურდება, რომ თუ ქართველი და უცხოელი დაობდნენ რაიმე ქონებრივ საქმეზე, სასამართლო ერიდებოდა უცხოელის დაფიცებას და უფრო თბილისელს აკისრებდა ფიცს. “ამ ქვეყნის კაცის” ფიცი უფრო სანდოთ ითვლებოდა.

ქართული ფიცი და სპარსულიდან შემოსული ზენაარი საქართველოში ხელშეკრულების მნიშვნელობითაც იხმარებოდა.

საინტერესოა, რომ უკვე წერილობით დოკუმენტებში ეხედებით გამოთქმას – “ნასყიდობის საფიცარსა” და “სიგელსა და ფიცს”.

ბ. ვინდშიდს<sup>76</sup> ერთ-ერთ თავის ნაშრომში მოტანილი აქვს მასალა, საიდანაც ჩანს, რომ ძველი რომის სამართლისთვის უცხო არ იყო ხელშეკრულება იმის შესახებ, რომ ხელშეკრული მხარეები იმ დაეებს, რომლებიც მათ შორის შეიძლება წარმოიშვას (წამოიჭრას), ფიცის მეშვეობით გადაწყვეტენ. ერთი მხარე მეორეს შესთავაზებდა ფიცით გადაწყვეტათ სასარჩელო საქმე, თუ მეორე მხარე ფიცზე უარს იტყოდა, ეს იმის მომასწავებლად ითვლებოდა, რომ მან საქმე წააგო.

## §6 ცოდვის მოკიდება

ქართული სამართალი იცნობდა ისეთ მტკიცებულებასაც, როგორიც არის ცოდვის მოკიდება. სამწუხაროა, რომ ისეთ კაპიტალურ ნაშრომში, როგორიცაა “ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი” სათანადოთ არ არის ასახული “ცოდვის მოკიდება” და “ჯერი”.

“ცოდვის მოკიდება” რომ შედარებით დამოუკიდებელი მტკიცებულება იყო კარგად ჩანს ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მეექვსე და მეთოთხმეტე მუხლებიდან.

ვახტანგ VI-ის სასამართლო წიგნი გვაუწყებს: “ცოდვის მოკიდება ასრე არის: დიდი საქმე ცოდვით არ გარდასწყდების. ერთის მარჩილისა (ან ცოტა უფროსი, გინდა უმცროსი) საქმე

<sup>76</sup> ბ. ვინდშიდი “რომის სამართლის მიხედვით ვალდებულებათა შესახებ” (რუსულად), სპბ. 1875, გვ. 173.

უნდა იყოს. მაგრამ იქნების ისეთი კაცი, რომ იმისგან ცოდვის მოკიდება და სულზე შევარდნა ძროხაზედაც დაეჯერებოდეს.

და ცოდვის მოკიდება ასრე არის, რომე ვისაც ამგვარი რამ შეეწამოს, იმ კაცმან ის შემწამებელი კაცი ზურგთ აიკიდოს, და ასრე უნდა თქვას: შენიმც ცოდვა მათ, მეორედ მოსულას მემცა მაქვს და შენდა ნაცვლადაც მე განვიკითხები, თუ მე ეგ მექნას". თუ ამრიგად ეს შეიძლო, აღარავინ რასა ემართლების. და თუ ვერ მოიკიდა, რასაც სწამობენ, უნდა პასუხი გასცეს".

ცოდვის მოკიდებას, როგორც მტკიცების საშუალებას იცნობდა ქართველ მთიელთა სამართალიც. ამავე დროს ეთნოგრაფიული მონაცემებით ხევესურეთში არ იყო ცნობილი ორდალების ისეთი სახეობანი როგორიცაა შანთი და მდულარე მთაში უპირატესად მიმართავენ ფიცსა და ცოდვის მოკიდებას.

ფიცისგან განსხვავებით, რომელიც სამოქალაქო დავების დროს უპირატესად მოპასუხეს ეკისრებოდა, ცოდვის მოკიდება შეიძლებოდა დაკისრებოდა, როგორც მოპასუხეს, ისე მოსარჩელესაც. პროფ. ალექსანდრე ვაჩიშვილი ფიქრობდა, რომ "ცოდვის მოკიდება", როგორც დამამტკიცებელ საბუთთა მეტად თავისებური ფორმა სპეციფიკურია ქართული პროცესისათვის, ვინაიდან სხვა ხალხია სასამართლო წარმოებაში მას ვერ ენახულობოთ"<sup>77</sup>.

მართალია, პროფ. ალ. ვაჩიშვილი მსოფლიო სამართლის ისტორიის საუკეთესო მცოდნე იყო, მაგრამ ეს მოსაზრება მაინც დაზუსტებას მოითხოვს. შესაძლოა, რომ მტკიცებულების ხსენებულ ფორმას გარკვეული ანალოგი მოექებნოს სადმე, ვთქვათ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ჩვეულებით სამართალში. ეს საკითხი ცალკე კვლევას მოითხოვს.

1751 წელს ბერი დავითაშვილის მეუღლემ სეხნია ზუბიაშვილის ოჯახს მიწების შესახებ უსარჩლა. ამირინდო ამილახვარმა ასეთი "სამართალი გააჩინა".

"სეფისკვერადე პავლე წარდგეს სეხნია ზუბიაშვილის საფლავეზე და ასე ცოდვა აიკიდოს რომე: "სეხნია ზუბიაშვილო, შენი ცოდვა ჩემი იყოს, თუ ეს მიწები ტყუილათ არა გჭეროდეს და ეს წიგნიც ტყუილი არ იყოს". თუ ასე ვერ გამოიცოდოს, ზუბიაშვილის ცოლ-შვილს დარჩეს".

<sup>77</sup> ალ. ვაჩიშვილი. "ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან". წიგნი მეორე. 1948, გვ. 85-86.

მოტანილი საბუთიდან ჩანს, რომ სიმბოლური “ცოდვის აკიდების” რიტუალი გარდაცვლილის საფლავზე ხდებოდა.

მართალია, ფიცი, როგორც სასამართლო მტკიცებულება მრავალ ქვეყანაში იყო ცნობილი, მაგრამ ფიცისაგან ნაწარმოებ განშტოებულ მტკიცებულებას თუ მტკიცებულებებს საქართველოს გარეშე იშვიათად შეხვდებით.

ქართველი კანონმდებელი სწორედ ფიცით, “ჯერით”, ცოდვის მოკიდებით და სხვა ანალოგიური მშვიდობიანი მტკიცებულებების მეშვეობით ცდილობდა სოციალური ზავის მიღწევას კონფლიქტში ჩათრეულ მხარეთა შორის.

## §7 მოწმის ჩვენება

ქართული სამართალი “პოლიტიკური ძლიერების ხანაში” იცნობდა მოწმის ჩვენებას, როგორც მნიშვნელოვან მტკიცებულებას.

მხითარ გოშის სომხური სამართლის წიგნში (XII ს.) ნათქვამია, რომ ქართველებს სამი მოწმის ჩვენება მიაჩნიათ დამაჯერებლად.

მოწმედ ითვლებოდა ის პირი, რომელიც სასამართლოს ან გამოძიების ორგანოს ჩვენებას აძლევდა მისთვის ცნობილ გარემოებათა გამო, რომელსაც მნიშვნელობა ქონდა სასამართლოს მხრივ გასარჩევი საქმის გადასაწყვეტად.

მოწმედ ითვლებოდა ის პირი, რომელიც მართლმსაჯულების, გამოძიების ორგანოებს განსახილველი საქმის გარემოებების ან ბრალდებულის პიროვნების შესახებ პირადი აღქმის მეშვეობით მიღებულ ცნობებს აწვდიდა.

სამოქალაქო სამართლის პროცესში მოწმედ ითვლება ის პირი, რომელიც მხარეთა დაეაში არ მონაწილეობს და რომელსაც შეუძლია სასამართლოს მისცეს ჩვენება ისეთი ფაქტების შესახებ, რომელთაც არსებითი მნიშვნელობა აქვთ სადაო საქმის გადაწყვეტისათვის.

სამართლის თითქმის ყველა სისტემას მეტნაკლებად აინტერესებდა საკითხი: რა ფაქტები და ამბები შეიძლება დაამოწმოს მოწმემ და რა პირობები უნდა იყოს დაცული მოწმის მიერ ჩვენების მიცემისას.

სისხლის სამართლის პროცესის ცნობილი მეკლევარი პროფ. მ. ს. სტროგოვიჩი მართებულად აღნიშნავდა, რომ მოწმის ჩვენება ძირითადი დამამტკიცებელი მასალაა სისხლის სამართლის საქმეთა დიდი უმრავლესობისათვის, მაგრამ ამასთან ერთად მოწმის ჩვენების

შეფასება ყველაზე რთულ საქმეს წარმოადგენს. ეს სირთულე მრავალწახნაგოვანია. ზოგიერთი მოწმე სწორად ვერ აღიქვამს მომხდარს, ზოგიც განგებ ამახინჯებს აღქმულს. ზოგიც შიშით თუ სხვა მოტივით ნახულის ნაწილს მაღავეს და ა. შ.

ადრეკლასობრივ, ნახევრად პატრიარქალურ და ფეოდალურ საზოგადოებებში მოწმის ჩვენებას შედარებით უფრო მცირე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, ვიდრე განვითარებულ კლასობრივ საზოგადოებებში, კერძოდ განვითარებულ ფეოდალურ ან გვიანფეოდალურ ქვეყნებში.

ვ. პუაფის აზრით, მაგალითად ოსების პრიმიტიული ხალხური სამართლისათვის უცხო იყო მტკიცებულებათა ისეთი სახეები, როგორიც იყო წერილობითი დოკუმენტები და მოწმეთა ჩვენება, რომ ოსურ სამართალწარმოებაში მეტად მცირე მნიშვნელობა ჰქონდა მოწმის ჩვენებას.

ვ. პუაფი პირადად აწარმოებდა დაკვირვებას ოსთა სამართალწარმოებაზე. მისი დაკვირვებით ოსური სამართლისათვის უცხო იყო მოწმეთა დაკითხვა. იგი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ მოწმეთა დაკითხვა მას არასოდეს არ შეუმჩნევია ოსების სასამართლოებში, და თუ ამას საერთოდ ადგილი ექნებოდა, მხოლოდ როგორც რუსული სამართალწარმოებიდან ნასესხებს.

ცხადია, ასეთ ვითარებაში მოწმეთა ჩვენებებზე და წერილობით მტკიცებულებებზე მეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ფიცს. ვ. პუაფის მონაცემებით ოსების ჩვეულებითი სამართალი არ იცნობდა წერილობით დამამტკიცებელ საბუთებს XIX საუკუნის დასაწყისშიც კი.

ყველგან, სადაც პირველყოფილი გვაროვნული ტრადიციები ძლიერი იყო და სისხლის აღების ჩვეულებაც არსებობდა, მოწმის ჩვენებისათვის, როგორც მტკიცებულებისათვის ხელსაყრელი პირობები არ არსებობდა. ყოველი მოწმე შეიძლებოდა გამხდარიყო შურისძიების მსხვერპლი.

დანაშაულებრივი ქმედების თვითმხილველი მოწმე იშვიათად თუ გაბედავდა სასამართლოსთვის მიეცა სწორი ჩვენება და თუ კი ვინმე ნებაყოფლობით ისურვებდა მოწმის როლში გამოსვლას სასამართლოს სრული საფუძველი ექნებოდა ასეთი მოწმის პატიოსნებასა და გულწრფელობაში დაეჭვებულიყო. ეს გარემოება მართებულად აქვთ აღნიშნული ვ. პუაფს და მ. კოვალევსკის.

ფეოდალურ საქართველოში პოლიტიკური ძლიერების ხანაში მოწმე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამართალწარმოებაში.

“დიდ სჯულისკანონში”, რომელიც XII საუკუნის პირველ ათეულში უკვე თარგმნილია ბერძნულიდან ქართულად, საერო ბიზანტიურ “კოდიკონზე” მითითებით აღნიშნული იყო, რომ მართო ერთი მოწმის ჩვენება “არა ისმინებისო”. იმავე პოზიციაზე იდგა “მცირე სჯულისკანონიც, რომელიც უფრო ადრე იყო თარგმნილი ქართულად და მისადაგებული ქართულ სინამდვილეს”. “მცირე სჯულისკანონის” მიხედვით – “ორთა, გინა სამთა მოწმეთა ჩვენების საფუძველზე “დაემტკიცების ყოველი სიტყეაო”.

უკვე აღნიშნულიც გვქონდა, რომ მხითარ გოშის სამართლის მიხედვით საქართველოში სამი მოწმის ჩვენება ითვლებოდა ნდობის ღირს მტკიცებულებად.

ცხადია, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაშიაც ცნობილი იყვნენ ისეთი მოწმეებიც, რომელთა დანიშნულებაც იმდენად სასამართლოში სწორი ჩვენების მიცემა კი არ იყო, რამდენადაც ის, რომ გარიგების დადების დროს თავის დასწრებით უზრუნველყო მისი სიმტკიცე და ნამდვილობა.

როგორც ჩანს, მოწმის ცნებაც წინარეკაპიტალისტური საზოგადოებების სინამდვილეში საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არ იყო. ცნობილ პროცესუალისტს ე. ვ. ვასკოვსკის განმარტებული აქვს, რომ მოწმის ჩვენება არის პროცესში არა მონაწილე, პროცესის შედეგებით არა დაინტერესებული პირის ცნობა (ინფორმაცია) სასამართლოსათვის საინტერესო ფაქტობრივ გარემოებათა შესახებ<sup>7</sup>.

ფეოდალურ საქართველოში ზოგ შემთხვევაში საღვთო წიგნის-სახარების ფურცლებსაც კი იყენებდნენ მნიშვნელოვანი საბუთების დასაწერად. სახარების ტექსტს, რა თქმა უნდა, ხელს არ ახლებდნენ და ფურცლის დაუწერელ, თავისუფალ ადგილებს იყენებდნენ საბუთების მისაწერად. სახარებას ეკლესიაში საგულდაგულოდ ინახავდნენ და საბუთებიც დაცული იყო განადგურებისაგან. ამასთან დაკავშირებით აკად. გრიგოლ წერეთელი აღნიშნავდა, რომ ეკლესია სანოტარო კანტორის როლსაც ასრულებდაო.

კორიდეთის სახარების ქართული და ბერძნული მინაწერები სათანადო სამეცნიერო შენიშვნებითურთ გამოცემული აქვთ შესაბამისად ცნობილ მეცნიერებს – ნიკო მარს და გრ. წერეთელს.

---

<sup>7</sup> ე. ვ. ვასკოვსკი, “სამოქალაქო სამართლის პროცესის სახელმძღვანელო”. მოსკოვი, 1917. გვ. 248 (რუს.).

კორიდეთის სახარების ფურცლებზე მინაწერ დოკუმენტებში ვხვდებით ერთ ჩვენთვის საინტერესო საბუთს. ხსენებული დოკუმენტის – “დაწერილის” მოწმეებად დასახელებულნი არიან “სრულიად კორიდეთნი”. მთავარი მოწმეები, რა თქმა უნდა, იყვნენ დასახელებული მოწმეები – კორიდეთის მცხოვრებნი. სავარაუდოა, რომ “სრულიად კორიდელთა” მოწმობას შედარებით ნაკლები მნიშვნელობა ექნებოდა, ვიდრე ხუთი სახელდებული მოწმისას, ალბათ იმიტომ, გამყიდველის მიმართ პრეტენზიები მოსალოდნელი იქნებოდა მხოლოდ სათითაოდ დასახელებული მოწმეების მხრივ<sup>79</sup>.

კორიდეთის სახარების მინაწერებიდან ჩანს, რომ სასამართლოც და საზოგადოებაც კრიტიკულად აფასებდა მოწმეთა ჩვენებებს.

განსაკუთრებით ფასობდა მორწმუნე, მოძღვრიანი და თვითმხილველი მოწმე.

დავით ბატინიშვილის მიერ შედგენილ “სამართალში” გათვალისწინებულია ვითარება, როდესაც ორი სოფელი დაობდა მიჯნების ადგილმდებარეობის შესახებ და არსებობდა საშუალება მოწმეთა მეშვეობით გადაწყვეტილიყო საქმე.

ასეთ ვითარებაში რომელი მხარეც მოფიცარს წამოაყენებდა, ის ჩაითვლებოდა გამარჯვებულად. ჩანს, სარგებლობდნენ მტკიცებულებათა მიმართ ფორმალური მიდგომით. აქ უფრო დამამტკიცებელ საბუთთა გამოანგარიშებასთან გვაქვს საქმე, ვიდრე მათ შეფასებასთან. მაშინდელ საქართველოში, როგორც ჩანს, გავრცელებული იყო დამამტკიცებელ საბუთთა ფორმალური თეორია, რომელიც დამამტკიცებელ საბუთებს პყოფდა “უკეთეს” და “უარეს” მტკიცებულებებად. ამასთან ერთად თვით ცალკეული მტკიცებულებებიც იმის მიხედვით ფასდებოდა, თუ საიდან, რომელი წოდების წარმომადგენელ პირთაგან მომდინარეობდა ის. თავადის და აზნაურის, როგორც მოწმის ჩვენება უფრო სანდოდ და ფასეულად ითვლებოდა, ვიდრე გლეხისა და ხელოსნისა.

ორი და სამი მოწმის ერთნაირი ჩვენება, უფრო სრულ მტკიცებულებად ითვლებოდა, ვიდრე ერთისა, თუნდაც რომ ეს უკანასკნელი ჭეშმარიტების მაუწყებელი ყოფილიყო. და მოსამართლეს ამაში დარწმუნებული ყოფილიყო.

<sup>79</sup> იხ. გრ. წერეთელი “კორიდეთის ხელნაწერი და მისი ბერძნული მინაწერები”, ტფილისი, 1937, გვ. 71.

შდრ. ნ. მარი “კორიდეთის ბერძნული სახარების ქართული ხელნაწერები”, “იზვესტია აკადემიი ნაუკ” სერია VI, № 4, 1911, გვ. 230 (რუსულად).



მე-18-ე საუკუნეში შედგენილ ერთ-ერთ განჩინებაში ვკითხულობთ:

“ბეჟან ხაჩიაურის მამულზედ რომ დაობენ, თუ იესემ სამი მოწამე წამოაყენა და იმ მოწმეთ იმოწმეს, რომ ხაჩიაურის ვენახი ეს არისო და ლუარსაბს უჭირავსო, უნდა ლუარსაბმა დაანებოს იესეს ეს ვენახი”<sup>80</sup>.

მხითარ გოშის სომხური სამართლის წიგნის მიხედვით კი იქ სადაც სამი მამაკაცის მოწმობა იყო სავალდებულო, იქ ექვსი დედაკაცის მოწმობა შეიძლებოდა ყოფილიყო მათი ტოლფასი მტკიცებულება. ასევე, ყურანის მიხედვით, ორი ქალის მოწმობა ერთი მამაკაცის მოწმობის თანაბარი იყო. XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისში მეტ-ნაკლებად შეიცვალა შეხედულება ქალებზე რუსეთსა და ევროპაში. შეიძლება ამის გამოხატულება ყოფილიყო დავით ბატონიშვილის “სამართალში” გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ქალის, როგორც მოწმის ჩვენება სასამართლოში ისევე სანდო შეიძლება იყოს, როგორც მამაკაცისა.

ქართულ ენაზე არსებობს კონსტანტინე (კოტე) ვაჩიშვილის ნაშრომი – “მოწმის ჩვენების ფსიქოლოგია”. ავტორის აზრით ის გარემოება, რომ მოწმეები კეთილსინდისიერად ცდებოდნენ, ადრეც იცოდნენ, მაგრამ ექსპერიმენტულად იგი დასაბუთებული იქნა XIX საუკუნის დამლევს და XX საუკუნის დასაწყისში. “ამ საკითხებს ევროპაში იკვლევდნენ გროსი, შტერნი, ლიპმანი, ლისტი, რევოლუციამდელ რუსეთში, ზავადსკი, გოლოდოვსკი, კულიშერი და სხვები. თავის დასკვნებში მოწმის ჩვენებათა სარწმუნოების უარყოფამდე და მოწმეებისათვის ფსიქოლოგიური ექსპერტიზის გამოყენების აუცილებლობამდე მივიდნენ”<sup>81</sup>.

ხსენებულ ავტორთაგან ყველაზე დიდი სახელით სარგებლობდა ვ. შტერნი, რომელიც თავის ცდების შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მცდარი ჩვენება საერთო წესია, სწორი კი გამონაკლისი. მოწმეებს ხშირად ავიწყდებოდათ მომხდარი და როგორც ვ. შტერნი ფიქრობდა: დავიწყება არის საერთო წესი, დამახსოვრება კი გამონაკლისის წარმოადგენს.

<sup>80</sup> იხ. “ქართული სამართლის ძეგლები”, ტომი V, გვ. 595.

<sup>81</sup> კ. ვაჩიშვილი. “მოწმის ჩვენების ფსიქოლოგია” იხ. “კრიმინალისტური ექსპერტიზის საკითხები”. კრებული № 3, თბილისი, 1959, გვ. 179.

## მთხრობელი.

ქართული სამართლის ისტორია და ქართული ეთნოგრაფია იცნობს მთხრობელის ცნებას.

ძველ საქართველოში მთხრობელი ერქვა ბოროტმოქმედების თვითმხილველ პირს, რომელიც გასამრჯელოს მიღების მიზნით აცნობდა დაზარალებულს დამნაშავეს ვინაობას, და აუცილებლობის შემთხვევაში (“თუ დასჭირდეს”) სასამართლო პროცესშიც მონაწილეობდა, როგორც ბრალდების მოწმე.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 38-ე მუხლის მიხედვით თუ კაცი კაცს მთხრობლის მეშვეობით დასწამებს დანაშაულის ჩადენას და იმ “დაწამებულს” მთხრობლის ტოლი ყმა ეყოლებოდა, ეს უკანასკნელი ხმალში უნდა გამოსულიყო მთხრობლის წინააღმდეგ: “თუ მთხრობელს გაემარჯვოს”, დამარცხებულ მხარეს “სამთხრობლოც” უნდა გადაეხადა და “სისხლიც”. ხოლო თუ სასამართლო დუელში მთხრობელი დამარცხდებოდა, ეჭვიმტანილს (დაწამებულს) მთხრობელს გადასცემდნენ ხელშეკრულს და სისხლის საფასურსაც გადაახდევინებდნენ.

კანონმდებლის მიხედვით “მთხრობელი იმას ქვიან, რომელსაც უნახავს თვალითა, როგორც მოუპარავს ან დაუმაღავს, ყველა უამბოს, როდესაც ქურდი სასამართლოსთან მოიყვანონ, და არ გატყდეს, პირს წამოუდგეს და მთხრობელმა გასტეხოს”.

თუ მთხრობელი დამნაშავეს “გასტეხდა”, მას ჯილდოდ “სამთხრობლო” ერგებოდა. ცრუ მთხრობელს იმავე სასჯელით დასჯიდნენ, რაც იმის ენით მართალ კაცს ედებოდა. ზოგჯერ ცრუ მთხრობელს სცემდნენ, ჯარიმას გადაახდევინებდნენ და ისე გააგდებდნენ. მთხრობელს უპირატესად ქურდებისა და ტყვეებით მოვაჭრეთა წინააღმდეგ იყენებდნენ. მთხრობლობას კანონმდებელი საეაღდებულოდ მიიჩნევდა. “საღმრთოს წანახედისა და ხელმწიფის ორგულობის შემთხვევაში. ჩვეულებრივ კი მთხრობელობა გამართლებულად არ ითვლებოდა.

არის ცნობები იმის შესახებ, რომ დანაშაულში ეჭვიმტანილს დაზარალებული მხარე ე. წ. “დასახალბულ” თანამოფიცართან ერთად ფიცით თავის გამართლებას მოსთხოვდა. ხოლო დასახელბულ (“შეგდებულ”) თანამოფიცრად სწორედ მთხრობელს მიუთითებდა. იგულისხმებოდა, რომ მთხრობელი მას თანამოფიცრად გვერდში არ ამოუდგებოდა და დამნაშავეს მხილებაც ასე მოხდებოდა.

წერის გამოგონებით ადამიანმა თავისი აზრი, თავისი მესხიერება უკედაყო. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სასამართლო ჭეშმარიტების დადგენის საქმეშიც, დაწერილში (დოკუმენტში) გარკვევით რჩებოდა ფიქსირებული ადამიანის ნება, ხელშეკრულების დამდები მხარეების ნება-სურვილი, გადასახადების გადახდის ფაქტი, სახელმწიფოს მიერ გამოქვეყნებული კანონის თარიღი და ა. შ.

ანტიკურ საქართველოში, მოსალოდნელია, არამეულ და ძველ ბერძნულ დამწერლობას იყენებდნენ.

ანტიკური ტრადიციის მიხედვით ძველ კოლხებს თავისი საკუთარი დამწერლობა უნდა ჰქონოდათ.

აპოლონ როდოსელის “არგონავტიკის” მეოთხე წიგნის მიხედვით კოლხებს “შენახული აქეთ თავიანთ მამათგან ნაწერი კვირბები, რომლებზედაც მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი (IV, 279-281). კვირბებში უნდა იგულისხმებოდეს სპილენძის, ქვის თუ თიხისაგან დამზადებული ძველისძველი ფირფიტები, საკრალური თუ კარტოგრაფიული ხასიათის ჩანაწერებით.

სტრაბონის გადმოცემით კორიბანტები, რომელთაც დამწერლობის შექმნა მიეწერებათ “კოლხთაგანნი არიან”.

ერთი ძველი ანონიმი ავტორის აზრით, კოლხეთში დაცული ტყავი ნამდვილად ოქროს საწმისი არ იყო (ეს პოეტური გამონაგონია), არამედ ტყავზე ნაწერი წიგნი, რომელიც შეიცავდა იმის აღწერას, თუ როგორ შეიძლება მივიღოთ ოქრო ქიმიის საშუალებით”.

სხვადასხვა მიზეზების გამო ადრეული ხანის წერილობითი საბუთები ჩვენამდე არ არის მოღწეული.

X-XI საუკუნეებიდან ჩვენამდე მოღწეულ ქვებზე ამოკვეთილ იურიდიული ხასიათის წარწერებს არაიშვიათად “დაწერილი” ეწოდებათ, ხოლო ქაღალდზე და ეტრატზე დაწერილ საბუთებს უპირატესად “ფელს” ეძახიან.

X საუკუნიდან სამართლებრივი შინაარსის დოკუმენტებს ეხვდებით კედელში ჩატანებულ ქვებზე. საბუთების ხსენებული სახეობა სულ ცამეტიოდეა შემონახული.

სავარაუდოა, რომ ქართული “კელი”, ისევე როგორც ლათინური “მანუს” ერთ დროს საკუთრებასაც ნიშნავდა, სამართალსაც და უფლებასაც.

თვით კავკასიის რეგიონშიც ცხოვრობდნენ რიგი ისეთი ხალხებისა, რომლებიც მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლებამდე არ

იყენებდნენ წერილობით მტკიცებულებებს სამართალწარმოებაში. თვით მიწებზეც საკუთრების უფლების ირგვლივ სადაო საქმეებში, კი არ გამოიყენებოდა წერილობითი საბუთები (მგ. ოსებთან: პუფაფის ცნობით).

წერილობითი დოკუმენტის აღმნიშვნელი უძველესი ქართული ტერმინი “დაწერილი” სესხის ხელშეკრულებასაც გულისხმობდა ადიშის ოთხთავში, რომელიც 897 წელსაა გადაწერილ ნახსენებია საგანქორწინებო დოკუმენტი – “განსატყეპელი წიგნი” (მათე, V 31).

ანდერძის გამომხატველ აქტს ერქვა “აღქმის წიგნი”.

XI-XIII საუკუნეებში ყოველ იურიდიულ დოკუმენტს “დაწერილი” ერქვა, თუ ის მეფისგან არ იყო გამოცემული “სიგელი” კი მხოლოდ მეფის სახელით გამოცემულ დოკუმენტს ეწოდებოდა (ნ. ბერძენიშვილი).

ტერმინები “წიგნი” და “სიგელი” გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში არა მხოლოდ და მხოლოდ მეფეთა, არამედ კერძო პირთა სახელით შედგენილ საბუთებსაც ამავე ხანებში სესხის ხელშეკრულებას ან სავალო ხელწერილს უმრავლეს შემთხვევებში მაინც თამასუქს უწოდებდნენ.

თამასუქი, არაბულის ზეგავლენით შედარებით გვიან არის შემოსული. უფრო ადრე სესხის ხელშეკრულების აღსანიშნავად იხმარებოდა ვალის წიგნი და ვალის ხელწერილი.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში<sup>12</sup> ნათქვამი იყო:

“ვალი რომ კაცსა კაცის ემართოს, მოვიდოდეს და იჩილოს უნდა მოადიც მოაყვანიოს, თამასუქი გაუსინჯონ, ბეჭდო, ქრონიკონი, დამწერი და მოწამე, ამიტომ რომე ბევრს ტყუილითაც მოიგონებენ. იქნების გარდაეხადოს, თამასუქი შერჩემოდეს, ან ერთის რასმე მიზეზით კიდევ წამოედოს. ესეები იქნების, მაგრამ ამას მოსამართლემ კარგა გულისყური უნდა გაავლოს და კარგად გამოძებნოს, თუ გამოძებნით შეიტყო ხომ კარგი იქნების, და თუ ვერ შეიტყო – ან მოწმით ან ფიცით” (143-ე მუხლი). “თუ გამოძიებით შეიტყო” აქ უნდა ნიშნავდეს ისეთი მტკიცებულების ან მტკიცებულებების მეშვეობით საქმის გამოძიებას, როდესაც თამასუქის ნამდვილობა დასტურდებოდა ფიცის და მოწმის ჩვენების გამოყენების გარეშე.

<sup>12</sup> ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963, ი. დოლოძის რედ.

სავარაუდოა, რომ გამოძებნით შეტყობაში კანონმდებელი გულისხმობდა თამასუქის, როგორც წერილობითი დოკუმენტის გარეგნული ნიშნების მიხედვით, აგრეთვე შინაარსობრივ შესწავლას.

სასამართლო ერთ-ერთი მოდავე მხარის მიერ წარმოდგენილი წერილობით საბუთს “გულისყურით” სწავლობდა, რომელსაც “კარგად გამოძებნით” საქმის შეტყობა ერქვა.

თამასუქს უსინჯავდნენ ბეჭედს, ამოწმებდნენ დოკუმენტის დათარიღების სისწორეს, შემდეგ იკვლევდნენ ხელწერას და თუ მოწმეები ცოცხლები იყვნენ, მათაც დაკითხავდნენ. კანონმდებლისთვის ცნობილი ყოფილა ყალბი თამასუქის შედგენის შემთხვევები.

თუ თამასუქის უტყუარობა ან ნატყუარობა ამ გზით ვერ გამოირკვეოდა, მაშინ საქმე მოწმის ჩვენებით ან ფიცის მეშვეობით უნდა გადაწყვეტილიყო.

საერთო წესის მიხედვით, რაც უფრო დიდ თანხას შეადგენდა ვალი, მით უფრო მეტი მოწმე და მოფიცარი უნდა წამოეყენებინა თავისი სიმართლის დასადასტურებლად კრედიტორს.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 151 მუხლის მიხედვით<sup>8</sup>, როდესაც ეჭვიმტანილს ქურდობა “მართალი სამართლის” დონეზე არ უმტკიცდებოდა (“მართლის სამართლით არა ჩნდეს”) ასეთ ვითარებაში ჭეშმარიტების დასადგენად ფიცს მიმართავდნენ (“ფიცით გამართლდეს”). მაშასადამე, კანონმდებელს შესაძლებლად მიაჩნდა ფიცის მეშვეობით, მართალი, ჭეშმარიტი სამართლის დადგენა.

თამასუქის უტყუარობის დადგენის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 263-ე მუხლი, რომელიც სხუაქვეყანას ვალის აღებას ეხება.

კანონმდებელი ზრუნავდა იმის შესახებ, რომ უცხოეთში აღებული ვალი არ გახდეს სიყალბის საბაბი.

თუ საქართველოს გარეთ – უცხოეთში აღებულ ვალს კაცი უცხოეთშივე გადაიხდიდა, ხოლო გამსესხებელი მსესხებლის ნათესავებისაგან უკვე საქართველოში ხელმეორედ მის გადახდევინებას მოითხოვდა, ეს გარემოება არასასურველ ვითარებას შექმნიდა სოციალურ პრაქტიკაში.

ძველ ევგვიპტეში წერილობითი ხელშეკრულების ტექსტები დიდხანს ატარებდნენ მათი საზვიამო სიტყვიერი დაპირებებიდან წარმოშობის კვალს.

---

<sup>8</sup> ვახტანგ მეექვსე “სამართლის წიგნი”. ტექსტი გამოსაცემად დაამზადა, გამოკვლევა და ტერმონთა საძიებელი დაურთო თინა ენუქიძემ. თბილისი

უკვე ძველ ეგვიპტეში სესხის ხელშეკრულების არსებობის დასადასტურებლად აუცილებელი იყო წერილობითი საბუთი. ხოლო, თუ ვინმე სესხს წერილობითი გაფორმების გარეშე აიღებდა და უარს იტყოდა თავის ვალზე, მას შეეძლო ფიცის მეშვეობით ემართლებინა თავი. ასეთ ვითარებაში დებიტორის სინიდიხზე იყო დამოკიდებული ვალის ნამდვილობის აღიარება.

ძველ ქართულში ოფიციალური საბუთების მნიშვნელობით გვხვდება აგრეთვე გუჯარიც.

გრიგოლ ბაკურიანის ტიპიკონის ბერძნულ ტექსტში გუჯარს შეესატყვისება “ტომდს”, რომელიც საშუალო საუკუნეების ბერძნულში, როგორც ეს სოფოკლესის ცნობილი ლექსოკონიდან ჩანს, გრაგნილს და დოკუმენტს ნიშნავდა.

გუჯარი სიგლის მნიშვნელობით გვხვდება შუა საუკუნეების საქართველოში. ასე გაჩნდა “სიგელ-გუჯარი”. მაგალითად 1703 წელს ქვათახევის მონასტრისადმი ბოძებულ საბუთს “სიგელ-გუჯარი” ერქვა.

საბუთის აღსანიშნავად გვხვდება “ნიშანიც”.

საბუთებს ზოგჯერ “კელი” ან “ჯვარი” ერქვათ.

წყისეს სტელის წარწერაში იკითხება:

“ესე ჯუარი ქრისტესი მე, კონსტატი, ძემან სტეფანესმან და გუდასმან, აღჰმართე სახლსა მცხეთის ჯუარისასა, ნასყიდესა ქუეყანასა ზედა, შაჰრამანსა, სალოცველად ჩუენდა, ცოლისა და შვილთა. ნოემბერს იზ. ამენ”<sup>84</sup>.

ჯერჯერობით წყისეს წარწერა ქვაზე ამოკვეთილი პირველი იურიდიული საბუთია საქართველოში. ქვაჯვარი (“ჯვარი ქრისტესი”) აქ იურიდიული საბუთის მნიშვნელობით იხმარება. ის შედგენილი უნდა იყოს VI-VI სს. მიჯნაზე.

ეკლესიას და მონასტერს ერჩივნა, რომ მისთვის შეეწირათ ნასტიდი ადგილ-მამული – “ნასყიდევი ქვეყანა”, როგორც მოუდევარი ქონება. სწორედ ეს გარემოებაა ხაზგასმული წყისეს წარწერაში ჩვენამდის რომ ადრეფეოდალური ხანის ნასყიდობის ან შეწირულობის დოკუმენტებს მრავლად მოელწიათ, ყველა მათგანში ჩვენ გვექნებოდა იურიდიული გამოთქმა – კლაუზულა “უჯუარობით დამტკიცება”.

ცნობილ ოპიზის სიგელში, რომელიც ბაგრატ მეოთხის

<sup>84</sup> იხ. ვ. ცისკარიშვილი. “ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო”. თბილისი. 1959. გვ.74. “ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათა” V-X საუკუნის ძეგლები. თბილისი, 1953, ა. შანიძის რედ. გვ. 2.

(1027-1072) დროსაა შედგენილი, საბუთის ბოლოს, რომელსაც ჩვენამდე სრული სახით არ მოუღწევია, ნათქვამია: “და თქვენ, წმინდაო მეუფეო ქართლისა კათალიკოსო და წმინდანო მღვდელთმოდღუარნო, უჯუარო”. . .

მოსალოდნელია, რომ წინადადება მთავრდებოდა ფრაზით – “უჯუარობით დაუმტკიცეთ”. . . და საბუთის გამომცემლებსაც ასე აქვთ აღდგენილი ტექსტის ნაკლული ნაწილი. 1073 წელს დაწერილ სიგელში გიორგი მეფისა მღვიმისადმი ვკითხულობთ:

“და თქვენ წმიდაო მეუფეო ქართლისა კათალიკოზო, და ყოველნო მღვდელთმოდღუარნო, უჯუარობით და წყევით დაუმტკიცეთ დაწერილი სიგელი ესე”.

მეფე დავით აღმაშენებლის ანდერძში, რომელიც დაახლოებით 1123-1124 წლებში უნდა იყოს დაწერილი, საბუთის ბოლოს უმაღლეს საეკლესიო პირებისადმი მიმართვაში ნათქვამია:

“უკეთუ ჟამი მომცეს ღმერთმან და სხუაი უკეთესი ანდერძი დავწერო, იგი თქვენ, თქვენმიერიოთა კანონითა, უჯუარობითა, წყევითა და შერევენებითა დაამტკიცეთ, წმიდაო მეუფეო, ქართლისა კათალიკოზო და ყოველნო მღვდელთმოდღუარნო!”

1170 წლით დათარიღებულ მეფე გიორგი მესამის სიგელში მღვიმისადმი, საბუთის ბოლოს ნათქვამია:<sup>85</sup>

“აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანება და სიგელი ესე ჩუენი, ყოველთავე დაუმტკიცეთ და ნუ ვინ უშალავთ, თვინიერ შეწევნისა და თანადგომისა და თქვენ წმიდაო მამადმთავარო ქართლისა კათალიკოზო, და წმიდანო მღვდელთმოდღუარნო უჯუარობითა დაუმტკიცეთ”. . .

ჩვენამდე მოღწეულია ერთი საინტერესო საბუთი – ერთგულების წიგნი მანგნელ-თბილელ იოანესი კათალიკოს თეოდორესადმი, რომელიც შედგენილი უნდა იყოს დაახლოებით 1437 წელს, სადაც ვკითხულობთ: “ესე წიგნი გკადრეთ და მოგახსენეთ, თქვენ წმიდასა დედაქალაქსა მცხეთასა. . . ქართლისა კათალიკოზს თეოდორეს მე, მანგლელ-თბილელ მთავარეპისკოპოსმან იოანე, მას ჟამსა ოდეს გამიწყერ და ომფორი წამიღე და მერმე კიდევ მიბოძე. . .

<sup>85</sup> იხ. “ქართული ისტორიული საბუთები IX–XIII სს”. შეადგინეს და გამოცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ე. სილაგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. “მეცნ” თბ. 1984, დოკ. № 3, გვ. 34; დოკ. № 6, გვ. 43; დოკ. № 8, გვ. 59; დოკ. № 11, გვ. 70.

და მე ესე საერთო ღწიგნი მოგახსენე: ვიყუნეთ დღეს და დღესისაგან წაღმა თქუენნი ერთგულნი და ერთგულად მლოცველი მოსამსახურენი, მტერთა ზედა მტერნი და მოყუარეთა ზედა მოყუარენი. ვისცა გაუწყრეთ და შეაჩუენნეთ, ჩვენცა შევაჩუენოთ და უჯუარო ვყუნეთ; და ვისცა თქუენ სწყალობდეთ, ჩვენცა მათნი მლოცველნი ვიყვნეთ”<sup>66</sup>.

მოტანილ დოკუმენტში გამოთქმა “უჯუარო ვყუნეთ” შეჩვენებას უკავშირდება და ამ შეჩვენებას ამაგრებს.

ჩვენი აზრით არა მხოლოდ XV საუკუნის საბუთში, არამედ ჩვენს მიერ ზემოთ მოტანილ მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეების ძეგლებშიც “უჯუარობა” შეჩვენებას უკავშირდება.

დავით აღმაშენებლის ანდერძშიც უჯუარობა წყევასა და შეჩვენებას უკავშირდება.

დაახლოებით 1459 წ. შედგენილ დოკუმენტებში ღასურიძე კუმურდოელი იოვანეს მიერ კათალიკოს ღავითისადმი მიცემულ ერთგულების წიგნში ნათქვამია: “. . . ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ეპისკოპოსნი იქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავსედა; და თქუენ დიდითა ხუაშნითა მაკურთხეთ”. “ვინ თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნენ, ჩუენგანცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს”.

უჯუარობა და შეუნდობლობა მსგავსი და შესაძლოა ერთმანეთთან დაკავშირებული ღონისძიება იყო. კუმურდოელი პირდება ქართლის კათალიკოსს, რომ ვისაც არ “უჯუაროდ” და შეუნდობლად გამოაცხადებს, თითონაც ისე მოეპყრობა როგორც უჯუაროს და შეუნდობელს, სანამდის თქუენგან ახსნილობისა და შენდობის ნიშანი არ მოგვივიდეს”-ო.

ანალოგიურ ფორმულა-კლაუზულას ეხედებით იმავე ხანებში (დაახლ. 1479წ.) შედგენილ “ერთგულების წიგნში” ანჩელ არქიმანდრიტისა დავით კათალიკოსისადმი.

ჩვენამდე მოღწეულია “ერთგულების წიგნი” ზოსიმე კუმურდოელისა ბასილ კათალიკოსისადმი (შედგენილია დაახლოებით 1529 წელს). ხსენებული დოკუმენტის ბოლოს ზოსიმე კუმურდოელი პირდება კათალიკოსს: ვინც “თქვენგან უჯუარო

<sup>66</sup> იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ. 1970, ი. დოლიძის რედ. დოკ. 26, გვ. 184.



იყოს”-“წმიდათა მოციქულთა და მამათა კანონთა ქუეშემცა არსო”<sup>77</sup>.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ “უჯუაროდ ყოფნა” საეკლესიო სასჯელია და შეჩვენებას უნდა უკავშირდებოდეს. 1187 წელს თამარ მეფის ბრძანებით შეადგინეს სიგელი გელათისადმი, რომელსაც ახლავს კრულვითი და განკარგულება-ბრძანებითი ნაწილიც. აქ ეკითხულობთ: “და თქვენ, წმიდანო კათალიკოსნო და წმიდანო მღვდელთმთავარნო, უჯუარობითა დაუმტკიცეთ”...

ზემოხსენებულ სიგელს ერთვის ქრისტეს მიერ ქართლის კათალიკოსის” თევდორეს მტკიცებითი ხასიათის მინაწერი – (“მოწამე და დამამტკიცებელი ვარ”). ამ მინაწერში ეკითხულობთ: “ვინ და რამანცა გუარმან კაცმან, რაისაც უამსა მიზეზის მოღებითა ხელყოს შლად და ქცევად ამას ბრძანებასა და გაგებულსა, კრულმცა არს პირველად დაუსაბამოისა ღმრთისა პირითა, ათორმეტთა მოციქულთა ჯუართა, შეიდთა კრებათა მადლითა, ხუთთა პატრიარქთა ჯუართა, კათოლიკე ეკლესიისა და შენ ღმრთივ – აღმართებულის სუეტიისა ცხოველის მადლითა, ყოველთა პატრიარქთა ჯუართა და მღვდელთმოძღუართათა და ჩემ, გალახაკისაცა ჯუართა”<sup>78</sup>.

ჯვარი დალოცვის, კურთხევის საშუალებაც იყო და კრულების საშუალებაც. “ჯუარი” ზემოთ მოტანილ მინაწერში მოჩანს, როგორც კრულის საშუალება. (ვალკვა გამოყოფილი საერთოდ პატრიარქთა ჯვარები და მათ შორის საქართველოს კათალიკოსის ჯვარიც.

მაშასადამე, “უჯუარობით დამტკიცება”, როგორც სპეციფიკური გამოთქმა ემსახურებოდა საბუთის სიმტკიცეს, სიგელის ურღვეობას. ვინც ხელს შეუშლიდა მეფის მიერ გაცემული სიგელის სიმტკიცეს, “ხელყოფდა” მას “შლად და ქცევად”, მას აღეკვეთებოდა ჯვარის მადლი და ამდენად შეჩვენებული იქნებოდა.

დაახლოებით 1250 წელს შედგენილ გრიგოლ სურამელის “დაწერილს” მღვიმისადმი თან ახლავს კრულვითი ნაწილიც, სადაც ნათქვამია, რომ თუ ვინმე ხსენებულ საბუთში დადგენილ-დაწესებულს დაშლის და ხელყოფს, მას თავისი ჯუარით რისხავდესო ქრისტე ღმრთის ხატი, რომელიც “მდგომარე არს”

<sup>77</sup> ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გვ. 219, 252. იქვე დოკუმენტი №31, გვ. 197.

<sup>78</sup> “ქართული ისტორიული საბუთები” IX-XIII სს. თბ. 1984, გვ. 79, საბუთი №114.

სამთავროს ტაძარსა შინა-ო. ეინც “დაწერილთ” დადგენილხ დაარღვევს, ის ქართლის კათალიკოზის “ჯუარითა კრულია ცოცხალი და მკედარი გაუხსნელად”.

ზემოთ ხსენებულ საბუთს თან ახლავს მინაწერი “უჯუარობითა და კანონით დამტკიცების” შესახებ (. . . “უჯუარობითა და კანონითა დაუმტკიცებია” არსენ მანგლელს). საბუთის კრულით ნაწილში ნათქვამია: “შემცვალებელნი ამათნნი იყვნენ კრულ. წყეულ და შერვენებულ ცათა შინა და ქვეყანასა ზედა სიტყვითა ღვთისაითა, ათორმეტთა მოციქულთა ჯვართა და მადლითა”. . . და ა. შ.

დაახლოებით 1272 წელს შედგენილი დავით მეფის სიგელის ხახულის ღვთისმშობლისადმი თან დართული აქვს სეთი მიმართვა: “თქუენ წმინდანო მღდელთ-მოძღუარნო, აფხაზეთისა და ქართლისა კათალიკოზნო, უჯუარობით დაამტკიცეთო”<sup>99</sup>.

1282 წელს ნიკოლოზ ქართლის კათალიკოზის მიერ გაცემულ საბუთს ასეთი კრულივითი მინაწერი ახლავს:

“და ვინ და რამანცა გუარმან კაცმან, რა გინდა მიზეზის მიღებითა შეგიცვალოს, რისხაემსცა მამაი, ძე და სული წმინდა, კრულმცა არს დაუსაბამოისა ღმთისა პირითა, ათორმეტთა წმიდათა მოციქულთა ჯუარითა და მადლითა, შეიღთა კრებათა მადლითა და ჯუარითა, ხუთთა პატრიარქთა ჯუარითა და მადლითა” და ა. შ.

როგორც ვნახეთ, “უჯუარობითა დამტკიცება” პირდაპირ უკავშირდება ან შესაძლოა ანალოგიურიც კია “ათორმეტთა წმიდათა მოციქულთა ჯვართა და მადლითა”, “შეიღთა კრებათა მადლითა და ჯვართა” დაკრულვასთან.

წერილობით საბუთს სჭირდებოდა რელიგიურ-იდეოლოგიური მხარდაჭერა და ფიცი და დოკუმენტის დაურღვეველობის რწმენა.

საეკლესიო-სამართლებრივი გამოთქმა “უჯუარობით დამტკიცება” უთუოდ ქრისტიანულ ხანაშია წარმოშობილი.

ჩვენი აზრით მისი წინამორბედი წარმართულ ხანაში იქნებოდა “უჯერობით დამტკიცება” საგულისხმებელია, რომ შორეულ წარსულში, წარმართობის ხანაში “ჯერი” იყო რიგის წესის, სჯულის სინონიმი.

სავარაუდოა, რომ “სჯულში” გულისხმობდნენ სამართალსაც და რელიგიასაც. “ჯერის” დარღვევა — ხელშეკრულებით თუ ფიცით

<sup>99</sup> ქართული ისტორიული საბუთები . . . , თბ. 1984, გვ. 176, იქვე გვერდი 106.

ნაკისრი ვალდებულების დარღვევა აღიქმებოდა, როგორც წესჩეულების, ჯეროვანი ქცევის წესის და რიტუალური სიწმინდის ხელყოფა.

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონის მიხედვით (XI ს) უჯერო ნიშნავდა უწესოს, უსამართლოს, უკანონოს.

გელათისადმი შეწირულობის ერთ-ერთ სიგელში, რომელიც 1545 წელსაა შედგენილი, გვითხულობთ: “ვინცა-ვინ ამა ჩვენგან დადგინებულსა მოძღვარსა უჯერო და ურიგო ჰკადროს, ანუ სიკედლითა, ანუ დაკოდითა ანუ ხელით დაჭირვითა, ანუ გაცურცუთა, ანუ მეკობრობითა”. . . სათანადოდ უნდა დაისაჯონო, ისე, როგორც საყდრის ძველ იადგარსა და გუჯარში სწერიან<sup>80</sup>.

ჩვენი აზრით, როდესაც ქრისტიანობამ გაიმარჯვა, მან “უჯერობით დამტკიცება” უარყო და მის ნაცვლად “უჯვარობით დამტკიცება” შემოიღო.

მოსალოდნელია, რომ “უჯერობა” იყო მძიმე სასჯელი რელიგიურ-საერო ხასიათისა. არ არის გამორიცხული რომ ის წყევლა-კრულვას უკავშირდებოდა.

მაგ. ურარტული წყევლა იყო: “დაე ღვთაება ხალდი, ღვთაება თეიშება, ღვთაება შივინი მიწაზე ნუ დატოვებენ ნურც თვით მას, ნურც მის სახლს, ნურც მის თესლს”.

წერილობითი მტკიცებულების გაჩენასთან ერთად ჩნდება შესაძლებლობა ნატყუარი ანუ ყალბი საბუთის დამზადებისა.

ცხადია, ყალბი დოკუმენტები მზადდებოდა, რამდენადაც ეს ყალბის მქნელის შესაძლებლობაში იყო, მას მიამსგავსებდა ნამდვილ საბუთს.

ნატყუარი საბუთების შესახებ კარგი მასალები აქვს გამოყენებული ივანე ჯავახიშვილს.

XV საუკუნის დოკუმენტებში –კახთა მეფის ალექსანდრეს მიერ ნაბოძებ “სიგელსა და ნიშანში” საუბარია იმის შესახებ, რომ მეფემ “გააცუდა” (გავაცუდეთ) ფ. ჭავჭავაძის მიერ გაცემული ნატყუარი საბუთი.

ხსენებული დოკუმენტიდან აშკარად ჩანს, რომ ნატყუარი საბუთი დაიწერა ანგარების მიზნით –სხვისი ადგილმამულის მისათვისებლად.

ვინმე ფრიდონ ჭავჭავაძემ მამულის გამო ატეხილი დავის დროს სასამართლოს თავისი “უფლებების” დასადასტურებლად

<sup>80</sup> ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ი. დოლიძის რედ. გვ.185-186.

ყალბი წერილობითი დოკუმენტი – “ნატყუარი სიგელი” წარუდგინა მოსამართლეებმა შეისწავლეს რა წარმოდგენილი საბუთი, შესძლეს მისი ნატყუარობის დადგენა. აღმოჩნდა, რომ ყალბი დოკუმენტი შეუდგენია სამღვდლო პირს – ვინმე ზეკნელის ძეს.

იმ შემთხვევაში, როდესაც საბუთის სიყალბის შესახებ წარმოიშობოდა ეჭვი, მაგრამ ფიცის გარდა სხვა არავითარი საშუალება არ არსებობდა მისი ნამდვილობის დასამტკიცებლად, იძულებულნი იყვნენ ფიცისთვის მიემართათ. საქართველოში, ისევე როგორც ბიზანტიაში, როგორც ჩანს, დასავლეთ ევროპასთან შედარებით ნაკლებად იყო განვითარებული სანოტარო საქმე.

ბიზანტიური სამართლის სპეციალისტებს მართებულად აქვთ აღნიშნული, რომ ბიზანტიური ნოტარიატისთვის დამახასიათებელი იყო გარკვეული განუვითარებლობა.

სხვა რამეების გარდა ეს ჩანს იმ დიდ როლში, რასაც მოწმეთა ინსტიტუტი თამაშობდა გარიგებათა დადებისას და მათი დოკუმენტურად გაფორმებისას.

სამართლის ისტორიკოსთა აზრით დასავლეთ ევროპაში მეთორმეტე საუკუნიდან შეიმჩნევა ნოტარიუსის სტატუსის ამაღლება თავის მხრივ სანოტარო აქტის ავტორიტეტმა, როგორც ასეთმა, გამოიწვია მოწმეთა ინსტიტუტის მნიშვნელობის გარკვეული დაცემა, თუმცა თვით აქტში მოწმეთა დასწრების ფაქტი ყოველთვის აღინიშნებოდა.

ბიზანტიაში კერძო-სამართლებრივი სახის აქტი, მათ შორის სანოტარო წესით დამოწმებულიც, ნამდვილად და, მაშასადამე; ძალის მქონედ ითვლებოდა. არა იმდენად ნოტარიუსის მიერ მისი დამოწმების ფაქტის, არამედ აქტის შედგენაში მოწმეების მონაწილეობის გამო. თუ სადავო გახდებოდა ამა თუ იმ საბუთის ნამდვილობა, მოწმეებს მოსამართლის წინაშე უნდა დაედგინებინათ საბუთის შემდგენელთა ნების გამოვლინების მთავარი მონაცემები.

ბიზანტიაში კანონმდებელი არაიშვიათად მიუთითებდა თუ ამა თუ იმ კერძო-სამართლებრივი აქტის ნამდვილობის დასადასტურებლად რამდენი და როგორი მონაცემების მქონე მოწმე იყო საჭირო. სასამართლო პრაქტიკის მასალების მიხედვით მოწმეთა ჩვენებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ბიზანტიური სამართლის მკვლევარებს აღნიშნული აქვთ, რომ თვით წერილობითი საბუთის სტრუქტურაში გათვალისწინებული იყო სპეციალური კლაუზულის – ფორმულის ჩართვა,

რომ საბუთის შედგენაში მონაწილეობდნენ “ქვემოთ ხელისმომწერი მოწმეები”, რომელთა თვალწინაც მოხდა ნასყიდობის საგნის გადახდა.

როგორც ერთი მკვლევარი აღნიშნავდა, ეს იყო “უძველესი ფორმულა, რომელიც პაპირუსზე შედგენილ საბუთებში მეექვსე საუკუნიდან ჩანს”<sup>1</sup>.

ი.პ. მედვედევი, რომელმაც შეისწავლა ბიზანტიური საბუთები, აღნიშნავს რომ მათში უპირატესად გვხვდება ხუთი ან შვიდი მოწმის დასახელება, თუმცა ჩვენამდე მოღწეულია დოკუმენტები, რომლის ნამდვილობასაც ადასტურებს ექვსი ან ცხრა მოწმე, შეიმჩნევა მისწრაფება, რომ რაც შეიძლება მეტი მოწმე დაისწრონ საბუთის ნამდვილობის დასამოწმებლად. ტენდენცია, რომელიც რიგ ბიზანტიურ კერძო-სამართლებრივი სახის საბუთებში იგრძნობა, რომ რაც შეიძლება მეტი მოწმე ადასტურებდეს თავისი ხელმოწერით გარიგებას, სამეცნიერო ლიტერატურაში შეფასებულია, როგორც “სუბსკრიპციონული ინფლაცია”.

მისწრაფება იმისკენ, რომ კერძო სამართლებრივი საბუთების ნამდვილობას და სისწორეს რაც შეიძლება მეტი მოწმე უნდა ადასტურებდეს, ცნადა გულისხმობს რომ სხვანაირად რაღაც საფრთხე ემუქრებოდა აქტში გამოთქმული ნების აღსრულების საქმეს.

ჩვენამდე მოაღწია ათონის ივერთა (ქართველთა) მონასტრის არქივიდან გაცვლილობას საბუთმა. იგი შედგენილია 982 წელს. საბუთს ხელს აწერდა ათი მოწმე. გარდა ამისა ხელს აწერდნენ დოკუმენტი ავტორები, სულ ექვსი კაცი.

როდესაც საქმე ეხებოდა უძრავი ქონების გასხვისებას, როგორც წესი, მოწმეებად გვევლინებიან გამყიდველის ნათესავები და მეზობლები, ის პირები, რომელთაც კანონით მინიჭებული პქონდათ უპირატესი შესყიდვის უფლება<sup>2</sup>, მაგრამ იგი არ გამოუყენებიათ. ამით ხსენებული მოწმეები ადასტურებდნენ, რომ ხელი აიღეს თავიანთი უპირატესი შესყიდვის უფლების განხორციელებაზეც. იმპ. ირინამ (797-802) თავისი ერთ-ერთი ნოველით განსაზღვრა “ნდობით ღირსი” მოწმეების რამდენიმე კატეგორია.

<sup>1</sup> ი. პ. მედვედევი “ბიზანტიური დიპლომატიკის ნარკვევები” გამომც. “ნაუკა”, 1988 (რუს. ენაზე), გვ. 176.

<sup>2</sup> იხ. ი. ვინი “უპირატესობის უფლება გვიანბიზანტიურ სოფელში // “Византийский временник” 1984, ტომი 45, გვ. 226-227.

ლბურგმანის აზრით, როდესაც კანონმდებელი სანდო მოწმეებზე მსჯელობდა, მას მხედველობაში ჰქონდა მოწმეთა სოციალური სტატუსი და არა მათი კულტურული დონე.

ლევ VI-ის (866-912) მიერ გამოცემული ერთ-ერთი (43-ე) ნოველის მიხედვით, როგორც სოფლად ასევე ქალაქად ანდერძისა და სხვა კერძო სამართლებრივი საბუთების ნამდვილობა შეიძლებოდა დაედასტურებინათ არამართო წერა-კითხვის კარგად მცოდნე, არამედ წერა-კითხვის უცოდინარ მოწმეებსაც, თუ ისინი თავისი ცხოვრების წესით ნდობით ღირსი ადამიანები იყვნენ.

ისევე როგორც ქართულ კერძო სამართლებრივ, ასევე ბიზანტიურ შესაბამის აქტებშიც მოწმეებად ეხედებით როგორც წერა-კითხვის მცირე მცოდნე, ასევე მის უცოდინარ მოწმეებსაც. წერა-კითხვის უცოდინარი მოწმე საბუთს ჯვარს დაუსვამდა, ხოლო მის ნაცვლად ხელს აწერდა საბუთის შემდგენელი მდივანი ან ერთ-ერთი წერა-კითხვის მცოდნე მოწმე.

როგორც წესი, კერძო სამართლებრივ საბუთებში აუცილებლად აღინიშნებოდა, თუ წერა-კითხვის უცოდინარი მოწმის ნაცვლად ვინ მოაწერა ხელი.

## **§9. ძველი ქართული სისხლის სამართალი**

ა) დანაშაულისა და სასჯელის ცნებათა გამომხატველი ტერმინები ძველი ქართული სამართლის მიხედვით

უძველეს, წინაკლასობრივ ხანაში საქართველოში არსებობდა პირველყოფილი თანასწორობა. იგი ეყრდნობოდა ინდივიდის სისუსტეს. ადამიანი მტკიცედ იყო მიჯაჭვული კოლექტივს და მის გარემომცველ მიკრო გარემოს. ბუნებრივია, რომ ტომისა და გვარის წევრი ადამიანი მტკიცედ იცავდა კოლექტივის ზნეჩვეულებებს და მას არ უპირისპირდებოდა.

ძველ ბერძნულში “დიკე” აღნიშნავდა ჩვეულებას, ქცევის ისეთ წესს, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ ადამიანები თავიანთ ყოველდღიურ ცხოვრებაში და ამასთან ერთად ის მოიცავდა ჯერარსობით სფეროსაც. ზოგიერთი მონაცემებით “დიკე” აღნიშნავდა სამართალსაც და სამართლიანობასაც.

ისევე როგორც ყველგან, საქართველოშიც ზნე-ჩვეულებები წარმოადგენდნენ დიდ სოციალურ ძალას. ქართული ანდაზაც ხომ გვასწავლის – “ჩვეულება სჯულზე უმტკიცესიაო”.

მეცნიერი ეთნოგრაფი გ. შურცი (და არა შულცი) ჩვეულებებს ადარებს კიბოსა და კიბოსებრთა შემოსაღტულ ნაჭუჭს, რომელიც

ერთსა და იმავე დროს ემსახურება როგორც თავდაცვის მიზნებს, ასევე სხეულის რბილი ნაწილების საყრდენსაც წარმოადგენს. “იმ ზომით, – ამბობს შურცი, –რა ზომითაც სხეული იზრდება ან მიისწრაფვის მიიღოს სხვანაირი გარეგნობა, მაგარი ნატუჯი იქცევა წინააღმდეგობად განვითარების გზაზე და სულ უფრო აღინიშნება უზომოდ შევიწროებულობის გრძნობა. სანამ, დასასრულ, ჯიუტი ნატუჯი დაწოლის შედეგად არ გასკდება, მაგრამ მაშინვე წარმოიშობა ახალი ნატუჯი, უფრო კარგად მორგებული. მთავარი მიზეზი ველური ხალხის უძრავობისა იმაში მდგომარეობს, რომ ნატუჯი ხელს უშლის მათ განვითარებას, ველურებს კი არ ძალუძთ მისი დამსხვრევა. მაკრონალდი ძალზე მოხდენილად ლაპარაკობს ამის შესახებ: “კაფრი ჩასტიდებია ძველ ადამ-წესებს, თუმცა ისინი ბორკილებზე მეტად ავიწროებენ მას”<sup>3</sup>.

ძველი წეს-ჩვეულებების მნიშვნელოვანი ნაწილი განვითარების გზაზე დიდ დამაბრკოლებელ ძალას წარმოადგენდა არა მარტო ველურებში, არამედ სახელმწიფოებრიობის მქონე ხალხებშიც.

ამასთან ერთად ისიც მხედველობაშია მისაღები, რომ ყოველ ცალკე აღებულ გეარსა და ტომს თავისი წეს-ჩვეულება გააჩნდა და სახელმწიფო ზოგჯერ იძულებული იყო ისინი მოეთმინა. ზოგჯერ ე. წ. “პოლიტიკური დანაშაული” ხდებოდა ცხოვრების მოძველებული ფორმების წინააღმდეგ ბრძოლის არც თუ უნაყოფო ფორმად.

ქართული ტერმინი “დანაშაული” შედარებით გვიანი წარმოშობისაა. ბერძნული ტექსტის “დანაშაული” ქართულად ბრალით არის გადმოღებული. (მარკ. 23, 22).

ადრევეოდალურ ხანაში ბრალი ბრალსაც ნიშნავდა და დანაშაულსაც. “ბრალი” დანაშაულის მნიშვნელობით იხმარება “ძველი აღთქმის” ქართულ თარგმანებშიაც. ქრისტიანული რელიგიის მოძღვრება ქართული სამართლის თეორიული საფუძველი იყო. რელიგია დიდ ზეგავლენას ახდენდა ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებაზე, რაც აისახა კიდევაც დანაშაულის ცნების გამომხატველ ქართულ ტერმინოლოგიაშიც. საუკუნეების განმავლობაში საქართველოში დანაშაულს ცოდვა და შეცოდება შეესატყვისებოდა.

დანაშაულის აღსანიშნავად ზოგჯერ ვხვდებით ბოროტ-მოქმედებას, ძვირისმოქმედებას. იოანე ოქროპირის ერათ-ერთი ქადაგების ქართულ თარგმანში, რომელმაც ჩვენამდე X საუკუნის

<sup>3</sup> პ. შურცი. “პირველყოფილი საზოგადოების კულტურა”. სპბ. 1910, გვ. 256. (რუს.ენაზე).

ხელნაწერით მოაღწია დანაშაულის მნიშვნელობით ცოდვა და ბრალი იხმარება (შდრ. ვაჟა-ფშაველა: “ვაი ეგეთა სამართალს მონთლულს ცოდვა-ბრალითა”).

წმიდა იოანე ოქროპირის “სწავლაში” სინანულისათვის, რომელმაც ჩენამდე X-XI საუკუნეების ხელნაწერით მოაღწია ბერძნული დედნის სასჯელი ქართულად გადმოცემულია “სატანჯველით”, ხოლო დანაშაული – “ცოდვით”<sup>4</sup>.

გარდა ზემოხსენებულისა დანაშაულის ცნების გამოსახატავად ძველი ქართული ენის დონეზე იხმარებოდა გარდამავლობაც. 1184 წელს შედგენილ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონშიც ეხვდებით (თავი 18 §11) გარდამავალს (“გარდამავალი ტიპიკონისა”).

რუსული “პრესტუპიტ ზაკონ”-იდან არის წარმოშობილი “პრესტუპლენიე”. აქაც დანაშაული კანონის, სჯულის გარდამავლობად არის გააზრებული.

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონში “გარდამავალი ტიპიკონისა” ნიშნავდა წესდების დამრღვევს, დამნაშავეს, რომელიც უნდა დაისაჯოს.

“ბრალი” სახარების ქართული თარგმანების მიხედვით ლათინურ “კულპა”-ს შეესატყვისება. ივ. ჯავახიშვილის აღნიშნული აქვს, რომ სახარების ქართული თარგმანის “ბრალს” ბერძნულ დედანში შეესატყვისება “ჰემატია” (იოანე 18, 38).

არსენ იყალთოელის მიერ თარგმნილ “დიდ სჯულისკანონში” ბერძნულ “ტო ენკლემა”-ს ყოველთვის ქართული ბრალი შეესატყვისება ბრალის მნიშვნელობით. “მცირე სჯულის კანონშიაც” ბრალეული დამნაშავეს ნიშნავდა.

სულხან – საბა ორბელიანის მიხედვით ბრალი მცირე რამე დანაშაულია, ხოლო დანაშაული საერთოდ დანაშაულს ნიშნავდა ფეოდალური ხანის საქართველოში.

შოთა რუსთაველთანაც ბრალი უპირატესად ნიშნავდა დანაშაულს, ხოლო უბრალო – უდანაშაულოს.

დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოში ცოდვა, ბრალი და დანაშაული არ იყო ზუსტად გამოიჯნული. მაგრამ საკუთრივ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში ტერმინები დანაშაული და დამნაშავე უკვე დამკვიდრებული ჩანს, მაგრამ ჯერ კიდევ მთლიანად არ იყო ხმარებიდან გამოსული ძველი ტერმინოლოგიაც.

<sup>4</sup> იხ. “მამათა სწავლანი”, აბულაძის გამოცემა. აკ. შანიძის რედაქციით. თბ. 1955. გვ. 36, 51-52.



დანაშაულის ცნების ევოლუცია საერთოდ სამართალ-განვითარების ნაყოფია.

თავდაპირველად დანაშაული უპირატესად კერძო პირის უფლებების ხელყოფად მიიჩნეოდა. ერთ ხანს კი საერო კანონი და რელიგიური ნორმა ერთმანეთთან იყო შერწყმული. განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე რელიგია და სამართალი ერთმანეთისგან იქნა გამოიჯნული.

დანაშაულისა და სასჯელის ცნებათა განვითარება საერთოდ ფეხდაფეხ მიჰყვება სახელმწიფოებრიობის განვითარებას და განმტკიცებას.

გარდა ამისა, ხსენებული ცნებების შემუშავებასა და დაზუსტებაში ერთგვარი დადებითი როლი შეასრულეს ბერძნულიდან ნათარგმნმა საეკლესიო და საერო სამართლის წიგნებმა და უფრო მეტად ეროვნული საეკლესიო სჯულმდლობის ძეგლებმა. ასე იყო დასავლეთ ევროპასა და რუსეთშიც.

ძველ რუსეთში ტერმინი “პრესტუპლენიე” თუმცა ბერძნულიდან ნათარგმნ ძეგლებში იხმარებოდა კიევის სახელმწიფოში, მაგრამ ძველ რუსულ სამართლის წიგნებში მას ვერ ვხვდებით. აქ იხმარებოდა ტერმინი “ობიდა” – წყენა, წყენინება. რუსული ფეოდალური სამართალი XI – XII საუკუნეებში ჯერ კიდევ ვერ ანსხვავებდა სამოქალაქო და სისხლის სამართალდარღვევებს ერთიმეორისაგან.

არსებობს გარკვეული სოციოლოგიური კანონზომიერება. იქ სადაც დანაშაული “წყენინება”-ა სასჯელიც ამ წყენინებისთვის (ზიანისთვის) სამაგიეროს მიზლვად, შურისძიებად გვევლინება. შურისძიებას ცვლის ტალიონის სისტემა – მოწესრიგებული შურისძიება: “თვალი თვალის წილ, კბილი კბილის წილ”. თანდათან ჩნდება “სისხლიც” – საზღაური შურისძიების უფლებაზე უარის თქმისათვის.

საჯარო – სახელმწიფო სასჯელები შედარებით გვიან ჩნდება. შედარებით გვიან დგება ის ხანა, როდესაც სახელმწიფო დანაშაულს განიხილავს, როგორც მთელი საზოგადოების ინტერესების ხელყოფას და თითონ მოქმედებს დამნაშავეების წინააღმდეგ.

თავდაპირველად ძნელი იყო სასჯელისა და შურისძიების ერთმანეთისგან გარჩევა. სახელმწიფოებრიობის ზღურბლზე შურისძიება შეიძლებოდა მტრული გვარის ყველა წევრის მიმართ. შემდეგში თანდათან იზღუდება იმ პირთა წრე, ვის მიმართაც შეიძლებოდა შურისძიების განხორციელება. მომდევნო საფეხურზე

უკვე ამ შეზღუდულ პირთა მიმართ შურისძიების განხორციელების უფლება დროით იზღუდება. ეს დროთი შეზღუდული შურისძიების უფლება აისახა კიდევ სამართლის წიგნებში.

სისხლის სამართლის განვითარების დონე გარკვეულად დაკავშირებულია სახელმწიფოებრიობის განვითარებასთან.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ის, რაც დამნაშავეს ჩადენილი ბოროტმოქმედებისა თუ გარდამავლობითი მოქმედებისათვის მოსამართლის განაჩენით უნდა გადახდენოდა “სასჯელის” სახელით იყო ცნობილი, მაგრამ ამ სიტყვის გარდა სხვა ტერმინებიც არსებობდა: “სისხლი” და “მისაგებელი”<sup>55</sup>.

ჩვენი აზრით უმრავლეს შემთხვევებში X – XII საუკუნეებში სასჯელი, საშჯელი ნიშნავდა სამსჯავროს, განკითხვას, გასამართლებას.

V – X საუკუნეების მასალების მიხედვით სასჯელი (საშჯელი, სარჯელი, სარჩელი) ნიშნავდა ტანჯვას, სატანჯველს, სამართალს, განაჩენს, დასჯას, მსჯავროს. გამონაკლისის სახით სასჯელი მისი თანამედროვე მნიშვნელობითაც იხმარებოდა.

X საუკუნეში სასჯელის ცნების აღსანიშნავად “სატანჯველი გეხდება მაგრამ “დასჯა” და “სასჯელი” ყოველთვის ერთმანეთისაგან კარგად არ იყო გამიჯნული. “სასჯელი” ზოგჯერ სამართალსაც ნიშნავდა.

“დიდ სჯულისკანონში” სასჯელის მნიშვნელობით გააქვს ბრალთათვისი მტანჯველობა. სასჯელის გაგებით იხმარებოდა პატიუი, რომელიც პართული წარმოშობის სიტყვა უნდა იყოს. (მანდრონიკაშვილი).

ჩვენი აზრით საქართველოში “სისხლი” თანაარსებობდა საჯარო სასჯელების გვერდით. მხითარ გოშის სომხური სამართლის წიგნში ერთგან სასჯელის ნაცვლად შურისძიება (“კიეჟ”) არის ნახმარი.

მსგავსი შემთხვევა ჩვენ დავძებნეთ პეტრე მოციქულის კათოლიკე ეპისტოლეს ქართულ თარგმანშიც. პეტრე მიმართავდა რა მორწმუნეებს, ურჩევდა მათ, რომ ისინი დამორჩილებოდნენ მეფეებს “გინა მთავართა, ვითარცა მის მიერ მოვლინებულთა შურისმძიებლად ბოროტის მოქმედთათვის, ხოლო მაქებლად კეთილის მოქმედთათვის”. რისხვა და შურისძიება ჩანს სასჯელის

<sup>55</sup> იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. II, 2, გვ. 503 I გამოცემა.

მნიშვნელობით პავლეს ეპისტოლეს ერთ ქართულ თარგმანში (რომაელთა, 13, 4).

1784 წელს თელავის სემინარიის რექტორმა გაიოზმა რუსულიდან თარგმნა სამხედრო ტიპიკონი. დანაშაული, როგორც ტერმინი აქ უკვე საბოლოოდ დამკვიდრებული ჩანს, ხოლო სასჯელის შესატყვისად: იხმარება “სატანჯველი”.

1774 წელს “მორიგის ლაშქრობის განაჩენის” მე-19 მუხლში და სხვაგანაც ნახმარი სასჯელი, როგორც ჩანს, ნაწილობრივ მაინც მივიწყებას მისცეს და კვლავ სატანჯველს დაუბრუნდნენ. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ იშვიათ შემთხვევებში თვით გაიოზ რექტორიც ხმარობს სასჯელს მისი დღევანდელი მნიშვნელობით: “რითამე სასჯელითა ჯერ არს დასჯად” (გვ. 247).

ცალკეული სასჯელებიდან, რომელსაც ფეოდალურ საქართველოში იყენებდნენ, შეიძლება დავასახელოთ “გუემა”, “ლედიო მიმთხვევა”, “ტაჯგანაგის” (მათრახის) კრვა, “ციხესა შიგან პატიმარ ყოფა”, “ციხესა და საპყრობილესა შიგან შეყენება”, ექსორია და გაძევება, “ასოთა მიღება ანუ განპატიუება”, “სიბრძითა დასჯა”, “სიკედილად დასჯა”, “ძელსა ზედა ჩამორჩობა” და ა. შ.

გვიანი შუა საუკუნეების “საქართველოში” არსებობდა დასჯის იარაღი “ხაჯალური”, “ხაჯალაური”<sup>\*</sup> – სპეციალური კონსტრუქციის ჯაჭვი, გამოიყენებოდა ადამიანის დასასჯელ იარაღად სამეგრელოში, აჭარაში და აფხაზეთში.

ამავე სახელწოდების დამსჯელი იარაღი გამოიყენებოდა იმერეთშიც. . . კერძოდ “ხაჯალაურად” იგულისხმება სპეციალური კონსტრუქციის კისერზე შესაბმელი ხის იარაღი (უდელი), რომელიც სასამართლოს მიერ გამოყენებულია ერთ-ერთი მსხვილი ფეოდალის დასასჯელად იმერეთში მეთვრამეტე საუკუნეში.

ბ) კერძო და საჯარო სასჯელები ფეოდალურ საქართველოში  
კერძო სასჯელები

სასჯელების გამოყენების არეალი, სასჯელთა სახეობები, სასჯელის მიზნები და ამოცანები მრავალ ფაქტორზე იყო დამოკიდებული, რომელთა შორისაც განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების დონე, სახელმწიფოებრიობისა და სამართალგანვითარების ტენდენციები, წარსულიდან მიღებული სამართლებრივი მემკვი-

<sup>\*</sup> მაკარი ხუბუა. “ხაჯალური და დადიანური” იხ. “მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის”. ნაკვეთი II, 1938. გვ. 163.

დრეობა და რელიგიის გავლენა სამართალზე.

სოციოლოგიური კანონზომიერებაა, რომ უძველეს ადრეკლასობრივ ხანაში და შესაძლებელია უფრო წინათაც ქართული სამართალი იცნობდა კომპოზიციების ანუ სისხლის დაურეების სისტემასა და ამასთან ერთად ოჯახების სოლიდარული პასუხისმგებლობის ინსტიტუტსაც.

პროფ. ალექსანდრე ვაჩიშვილი ფიქრობდა: საფიქრებელია, რომ კომპოზიციები ქართულ სამართალში მაშინაც კი არსებობდნენ, როცა სახელმწიფო თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზე იდგა, როცა ფეოდალური მონარქია აყვავების ხანას განიცდიდა. დაახლოებით ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამდა უფრო ადრე ივანე ჯავახიშვილიც. არსებითად ივ. ჯავახიშვილის და ალ. ვაჩიშვილის მოსაზრებანი მისაღებია<sup>77</sup>. კომპოზიციების სისტემა მკაცრად შეზღუდულ ფარგლებში სავარაუდოა, რომ არსებობდა მთიან რეგიონებში სახელმწიფო სასჯელების გვერდით, მაგრამ მთავარ სასჯელად მაინც საჯარო სასჯელი უნდა ყოფილიყო. პოლიტიკური ძლიერების ხანაში ბატონობდა, ცხადია, სახელმწიფო სასჯელები. მაგრამ გვიან საშუალო საუკუნეებში ეკონომიურ და პოლიტიკურ უკანდახევასთან ერთად უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს კომპოზიციების სისტემა.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ გიორგი მესამისა და თამარის მეფობის წლებში, თუნდაც შედარებით ჩამორჩენილ რეგიონებში “სისხლი” (კომპოზიცია) წარმოადგენდა სასჯელის ძირითად სახეობას.

როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება ძლიერი იყო, სახელმწიფო-საჯარო სასჯელების როლი და მნიშვნელობაც იზრდებოდა. შედარებით სუსტი სახელმწიფოებრიობის დონეზე შედგენილ ქართული სამართლის წიგნებიდან ჩანს, რომ “სისხლის”, როგორც ქონებრივი სასჯელის გვერდით გამოიყენებოდა საჯარო, სახელმწიფო სასჯელიც. “სისხლი”, როგორც ქონებრივი სასჯელი, მრავალგვარი დანაშაულისათვის იყო გათვალისწინებული. (მკვლელობა, ადამიანის დაჭრა, მიხდომა, აკლება, ქალის მოტაცება, სასაფლაოზე “დასხმა” და ა. შ.). თავის დროზე სისხლის, როგორც

<sup>77</sup> იხ. ალ. ვაჩიშვილი. “ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან”. წიგნი პირველი, თბილისი. 1946, გვ. 4.

შდრ. ივ. ჯავახიშვილი. “ქართული სამართლის ისტორია”, წიგნი მეორე, ნაწ. II, გვ. 506. (პირველი გამოცემა.

ქონებრივი სასჯელის დაწესებამ დადებითი როლი შეასრულა: შურისძიება შეცვალა და სახელმწიფოს და საზოგადოებას მშვიდობის დამყარების საშუალება მისცა.

ზოგადად აღებული “სისხლი” ლათინურ კომპოზიციას და გერმანულ ვერგელდს მოგვაგონებს. ქართული სამართლის მიხედვით არსებობდა ქონებრივი საზღაურის განსაკუთრებული სახეობა – ადამიანის პატივისა და თირსების ხელყოფისათვის – საუპატო და უარზანგობა.

ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით სისხლის საფასური დამოკიდებული იყო ადამიანის წოდებრივ და სამსახურებრივ მდგომარეობაზე. ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის მიხედვით “კაცი ვითაცა გვარად იყოს, აგრე ზემო-ქვემოებით” დის სისხლი (28-ე მუხლი).

დიდებული აზნაურის სისხლი შეფასებული იყო ორმოც ათას თეთრად, საშუალო აზნაურისა ოც ათას თეთრად, “უქვედაერისა” – თორმეტ ათას თეტრად.

ცოლის უბრალოდ დაგდება ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 29-ე მუხლის მიხედვით შეფასებული იყო ნახევარ სისხლად (“სისხლის ნახევარი მისცეს”).

ძმის მიერ ძმის მოკვლა ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 22-ე მუხლის მიხედვით ორმაგი “სისხლის” გადახდით ისჯებოდა “ამად რომე საღმრთოდ ბრალია და საკანონო არის ასკეცი”. ასეთი დანაშაულის ჩამდენი რელიგიურ სასჯელსაც ვერ გადაურჩებოდა.

საერთოდ მნიშვნელოვანი პრობლემა იყო მესისხლე მხარეების შერიგება, მათი დაზავება, მათ შორის მშვიდობის ჩამოგდება. ასეთი აქციისათვის გათვალისწინებული ყოფილა სათანადო გადასახდელი – საპირო. თვით სისხლის საფასურის გადახდა ადვილი საქმე არ იყო და ამიტომ კანონმდებლობა ითვალისწინებდა სისხლის საფასურის გადახდის საწინდარს – სანახშიროს.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით საქართველოში კაცი “მამულით”, “კაცობით”, ბატონის სამსახურით (მეფის სამსახურით), ციხით, მონასტრით და უფროსის კაცის მოყვსად მოკიდებით “ამაღლდების”, “სისხლი გაუდიდდების”. (23-ე მუხლი). თუ კაცი ადგილ-მამულს ან მის ნაწილს დაკარგავდა, მას სისხლიც მოაკლდებოდა.

დადებული თავადის “მთელი სიკვდილის სისხლი” XVIII საუკუნის დასაწყისში კანონმდებელს 1536 თუმნად ჰქონდა

შეფასებული. ასეთსავე პატივს იზიარებდა მთავარეპისკოპოსიც. ერთი მეხუთედით ნაკლებად იყო შეფასებული “მიტროპოლიტის სისხლი”. შუა თავადის და დიდებული თავადის სახლის კაცის სისხლი, აგრეთვე ეპისკოპოსის სისხლი შეფასებული იყო შვიდასსამოცდამდე თუმნად. ასევე იყო შეფასებული არქიმანდრიტის სისხლიც, ხსენებული სამართლის წიგნის 29-ე მუხლის მიხედვით “გადიდებულის აზნაურის სისხლი შეფასებულია ასოთხმოცდამდე თუმნად. “ასრე წინამძღვრის სისხლი”.

შუა აზნაურის და მღვდელ-მონაზონის სისხლი შეფასებული იყო ოთხმოცდამდე თუმნად.

შუა აზნაურის ტოლად იყო აღიარებული დიდ-ვაჭარი მოქალაქე.

“ცალმოგვი” – “მესამეს აზნაურის” სისხლი და მღვდლის სისხლი და “მეორე” ვაჭრის სისხლი შეფასებული იყო ორმოცდარვა თუმნად. მთავარ-დიაკონის და მსახურის სისხლი შეფასებული იყო ოცდამდე თუმნად. “მესამე ვაჭრის” სისხლიც ასევე შეფასებული იყო ოცდამდე თუმნად. გლეხ კაცისა და “მეოთხე ვაჭრის” სისხლი შეფასებული იყო თორმეტ-თორმეტ თუმნად. (33-ე მუხლი).

სისხლის საზღაურის გადახდის აღსანიშნავად საქართველოში გავრცელებული იყო გამოთქმა – “სისხლის დაურევა”. ხელმწიფის მოხელის მკვლელობისათვის დამნაშავე მხარეს უნდა გადაეხადა დამატებით “საჯელოს” სისხლიც. გამოთქმა “კერძო სასჯელი” პირობითია. კერძო სასჯელის ცნება გულისხმობს, რომ დამნაშავე ისჯება კერძო ინტერესის ხელყოფისათვის და რომ სასჯელის ძირითადი მიზანია კერძო ინტერესის დაკმაყოფილება. მაგრამ ეინაიდან ჩვენს შემთხვევაში ეს სასჯელი სახელმწიფო ხელისუფლების დასტურით და ნებართვით ხორციელდება, და არაიშვიათად თვით სახელმწიფო ხელისუფლებას უდევს წილი ქონებრივ სასჯელებში, ჩანს, რომ ე. წ. “კერძო სასჯელი” თავიდან ბოლომდე კერძო არ არის, არამედ მხოლოდ უპირატესად არის კერძო. გარდა ამისა, რიგ შემთხვევებში დამნაშავე “სისხლის ფასაც” ანაზღაურებდა და დამატებით სახელმწიფო სასჯელითაც ისჯებოდა. საფიქრებელია, რომ ბარის საქართველოში უკვე ადრე-ფეოდალურ ხანაში “სისხლის” ცნება არ ამოწურავდა სასჯელის ცნებას.

საინტერესოა, რომ ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ ძეგლებში (უპირველეს ყოვლისა მხედველობაში გვაქვს მეთორმეტი საუკუნემდე ნათარგმნი) დედნის სასჯელის ცნების გამოსახატავად

ქართულში “ სისხლი” არ ჩანს. მოსალოდნელი იყო, რომ ძველი ტრადიცია ამ დროის ძეგლებს შემოენახათ.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით “სისხლი” ქართულ სამართალში “სისხლის ფასს” ნიშნავდა და ქონებრივ საზღაურს წარმოადგენდა, რომელიც დამნაშავეს კანონით განსაზღვრულ სასჯელის გარდა დაზარალებულის ან მისი მემკვიდრისათვის უნდა გადაეხადა<sup>8</sup>.

მიუხედავდ იმისა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვა აზრიც იყო გამოთქმული, ი. ჯავახიშვილის შეხედულება არსებითად სწორად უნდა ჩაითვალოს.

ჩვენი აზრით “სისხლი” რომ სასჯელის ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინი ყოფილიყო, ის უთუოდ თავს იჩენდა “ძველი აღთქმის” და “ახალი აღთქმის” ტექსტების ქართული თარგმანის შესაბამის ადგილებში.

ბექასა და აღბუდას სამართლის წიგნში სახელმწიფო სასჯელის აღსანიშნავად “პატიუი” იხმარება. XI საუკუნის ცნობილ მეცნიერთან და მწერალთან ეფრემ მცირესთან “პატიუი” იხმარება როგორც სასჯელის ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინი. გვხვდება აგრეთვე სატანჯველი, ტანჯვა და იშვიათად “სასჯელიც” სახელმწიფო-საჯარო სასჯელების აღსანიშნავად.

XII საუკუნეში შედგენილი მხითარ გოშის სამართლის წიგნის მიხედვით სომხეთში გამოიყენებოდა როგორც სახელმწიფო ასევე კერძო სასჯელიც მკელელის მიმართ. დამნაშავეს ჯერ ხელს მოაჭრიდნენ და შემდეგ სისიხლის საფასურსაც გადაახდევინებდნენ.

გვაქვს ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ მპარავს (ქურდს) “შვიდეულს” ახდევინებდნენ. ქურდი ნაქურდალს აბრუნებდა და “შვიდეულსაც” იხდიდა. გვხვდება აგრეთვე “სამეულის” და “ხუთეულის” გადახდის შემთხვევებიც.

1590 წელს შედგენილ მეფე სვიმონ პირველის ბრძანებაში ბეკობრისმძებნელის შესახებ მითითებულია, რომ ქურდი ნაპარავს სამეულად იხდის, საიდანაც ერთნახევარი მეფეს ერგება, ხოლო ნახევარი – ბეკობრისმძებნელს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში სისხლი (კომპოზიცია) შეიცავდა საჯარო ელემენტებს.

საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებანი რომ XII საუკუნის საქართველოში სასტიკად ისჯებოდა, ამის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი.

<sup>8</sup> იხ. ივ. ჯავახიშვილი. “ქართული სამართლის ისტორია”, წიგნი მეორე, ნაწ. მეორე, ტფილისი, 1929. გვ. 504.

საქართველოში რომ XII საუკუნეში კარგა ხნის ჩამოყალიბებული იყო შეხედულება, რომ ქურდობა, როგორც დანაშაული, მხოლოდ კერძო პირის ინტერესების ხელყოფა არ არის.

სვიმონ მეფის ერთ-ერთი ბრძანების მეხუთე პუნქტის თანახმად თუ ქურდი “უმტეროს თემში” რაიმეს მოიპარავდა მას ნაპარავის ხეთჯერადი გადახდა მიეჯებოდა, საიდანაც ნიეთის ორმაგი ღირებულება დაზარალებულს, გაქურდულს ერგებოდა. ასევე ნაქურდალის გაორკეცებული ღირებულება ერგებოდა სახელმწიფოს, ხოლო ერთი - მის მძებნელს.

სვიმონ პირველის ბრძანების მეექვსე პუნქტის მიხედვით მეფის საბატონოს შინაგან ქურდობისათვის დამნაშავეს შეიდევლად ახდენინებდნენ. აქედან ოთხი წილი სახელმწიფოს ერგებოდა, ერთი ნაწილი ერგებოდა მეკობრისმძებნელს და ორი ნაწილი – “პატრონს” (გაქურდულს).

“დასტურლამალიც” იცნობდა საბატონო (სამეფო) წილს კომპოზიციაში.

ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელის ნაშრომიდან ჩანს, რომ სამეგრელოში ქურდს, ქონებრივთან ერთად სახელმწიფო სასჯელსაც უფარდებდნენ.

ცხადი ხდება, რომ ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნში, ისევე როგორც ვახტანგ მეექვსის “სჯულში” საჯარო სასჯელები გაცილებით უფრო მკრთალად არის წარმოდგენილი “სისხლთან” შედარებით, მაშინ როდესაც ცოცხალ იურიდიულ პრაქტიკაში სახელმწიფო სასჯელებს საკმაოდ ფართოდ იყენებდნენ.

მოტანილი მასალებიდან ჩანს, რომ საქართველოს სინამდვილეში საჯარო და კერძო სასჯელები ერთმანეთისაგან ჩინური კედლებით არ იყვნენ გამიჯნულნი. კერძო სასჯელების წიაღში საჯარო საწყისები შეაღწევენ და ღიდხანს იარსებებენ.

ვახტანგ ბატონიშვილის ცნობით საქართველოში ქურდებს და ავაზაკებს ნაქურდალ-ნაძარცვის შეიდევლად – შეიდმაგად გადახდა შეეფარდებოდათ. მაგრამ დანაშაულის სამჯერ გამეორების შემთხვევაში, დამნაშავე სასტიკი საჯარო ხასიათის სასჯელით ისჯებოდა.

სისხლის სამართლის განვითარება დაკავშირებულია სოციალ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ პროგრესთან, სახელმწიფო ხელისუფლების გაძლიერებასთან. ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს ცალკეულ სამეფო – სამთავროებად დაშლამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა სამართალგანვითარებაზე. გვიან



შუა საუკუნეებში შეირყა შეხედულება დანაშაულის, როგორც საზოგადოებრივი მშვიდობის დარღვევის შესახებ, რამაც ხელი შეუწყო კერძო სასჯელების გარკვეულ აღორძინებას, სისხლის სამართლის განვითარების დონის დაცემას.

## **§10 საჯარო სასჯელები ფეოდალურ საქართველოში**

პოლიტიკური ძლიერების ხანაში სახელმწიფომ დანაშაულის ჩადენის ცალკეული შემთხვევების მიღმა შეამჩნია მთელი საზოგადოებისა და ცხადია, საკუთარი ინტერესების ხელყოფა და თავის ხელში აიღო დამნაშავეთა დასჯის საქმე.

სახელმწიფოებრიობის განვითარების ყოველი ახალი ეტაპი შესაბამისად იწვევდა სისხლის სამართლის ინსტიტუტების სათანადო განვითარებას.

რაც უფრო განვითარებული იყო სახელმწიფოებრიობა, სასჯელთა სისტემაში მით უფრო გაბატონებული მდგომარეობა ეკავათ საჯარო სასჯელებს.

გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში არსებობდა განვითარებული სახელმწიფოებრიობა და მისი შესატყვისი საჯარო ხასიათის სასჯელებიც.

იე. ჯავახიშვილის აზრით გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში სასჯელთა ერთი ჯგუფი ქონებრივი თვისებებისა იყო, მეორე ჯგუფი დამნაშავის თავისუფლების აღკვეთისათვის იყო განკუთვნილი, მესამე გვემითი იყო, რომლის დანიშნულებას ფიზიკური და ზნეობრივი სასჯელის მიყენება შეადგენდა. მეოთხეს – ასოთა მიღება, ანუ განპატიჟება ეკუთვნოდა და მეხუთესა და უმაღლეს სასჯელთა ჯგუფს დამნაშავის სიცოცხლის მოსპობა ჰქონდა გათვალისწინებული.

IX-X საუკუნეებიდან, ქართული კულტურის აღმავლობის ამ შესანიშნავი ხანიდან შეიმჩნევა როგორც საჯარო სასჯელების ახლებურად ჩამოყალიბება, ასევე სასჯელთა სისტემის შედარებითი პუშანიზაცია, რომელიც უფრო ნათლად ვლინდება XI-XII საუკუნეებში და ნაწილობრივ XIII საუკუნეშიც, ვიდრე მონღოლების შემოსევამ არ შეაფერხა ქართული კულტურის ნორმალური განვითარება.

XI-XII საუკუნეებში სიკვდილით დასჯა, როგორც წესი, ევროპისა და აზიის სახელმწიფოთა მნიშვნელოვან ნაწილში ნორმალურ და საერთო სასჯელად ითვლებოდა. ასე გაგრძელდა

გვიან შუასაუკუნეებშიც. ინგლისი ითვლებოდა სიკვდილით დასჯის კლასიკურ ქვეყანად, ხოლო რუსეთი იყო სხეულებრივი სასჯელების გამოყენების სანიმუშო სახელმწიფო.

გიორგი მესამის მეფობის მეფობის წლებში საქართველოში ძლიერი ცენტრალიზებული ხელისუფლება არსებობდა. გიორგი მესამე დაახლოებით 1118 წელს უნდა იყოს დაბადებული. ის გამეფდა 1156 წელს და იმეფა 1184 წლამდე.

მეფე გიორგი მესამის<sup>7</sup> მეფობის წლები იყო საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკური ძლიერების ხანა, საჯარო, სახელმწიფო სასჯელების ბატონობის ხანა. სახელმწიფო თავისი ინიციატივით დევნიდა ქურდებსა და მეკობრეებს. სიკვდილით დასჯასა და დამასახიჩრებელ სასჯელების გამოყენებასაც არ ერიდებოდნენ. ძლიერი იყო სამძებრო პროცესის ელემენტები. ამის შესახებ უკვე აღნიშნული გვაქვს.

ბაგრატ III-ის დროს (მეფობდა X საუკუნის სამოციანი წლების დასაწყისიდან 1014 წლამდე) ძლიერდება სამეფო ხელისუფლება არ ერიდებიან სახელმწიფოს ინტერესების სასარგებლოდ უკიდურესი ზომების მიღებასაც. ამ დროისათვის საქართველოში საჯარო სასჯელების როლი და მნიშვნელობა იზრდება ქვეყნის ცხოვრებაში. ბაგრატ III, გიორგი III და თვით გიორგი ბრწყინვალეც კი სახელმწიფოებრივი მიზამშეწონილებისათვის არღვევენ მორალურ-სამართლებრივ ნორმებს. ფეოდალების სეპარატისტული მისწრაფებების წინააღმდეგ ბრძოლაში ზოგიერთი ქართველი მეფე არ ერიდებოდა კანონისა და მორალური ნორმების დამრღვევთა მიმართ სასტიკი ღონისძიებების გამოყენებას, მათ დაპატიმრებასა თუ ამოხოცვას.

XI-XII საუკუნეები საქართველოსათვის სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული აღმავლობის ხანა იყო. პოლიტიკური ძლიერების და კულტურული აღმავლობის შედეგად, თავისთავად წარმოიშვა სასჯელთა სისტემის ჰუმანიზაციის პრობლემა. აქ არც მეზობელი ქვეყნის – ბიზანტიის ზეგავლენაა გამოსარიცხი. ეს საერთო აღმავლობის ხანა დაემთხვა ფილოსოფიის განვითარებასაც. ეს იყო დრო, პეგელის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, როცა ადამიანებმა ცაში ღმერთიც კი აიძულეს რომ ფილოსოფიური არგუმენტები მოესმინა.

---

<sup>7</sup> იხ. ჯ. სტეფანაძე. "მეფედ-მეფე გიორგი მესამე". II გამოცემა. თბილისი. 1999. გვ. 36-44.

ჩვენამდე თამარ მეფის ორი ისტორიკოსის თხზულებაა შემორჩენილი. თამარ მეფის ისტორიკოსის – “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედიანი”-ს ავტორის თქმით, თავისი ზეობის წლებში თამარ მეფეს არაეინ დაუსჯია არც დამასახიჩრებელი სასჯელით და არც მათრახის ცემით, მით უფრო არც სიკვდილით. ისტორიკოსი აქებს და იწონებს მეფის ასეთ საქციელს.

“ისტორიანი და აზმანი შარავანდედიანის” ავტორის სიტყვით თამარ მეფეს საქართველოში არა თუ სიკვდილით დასჯა მოუსპია, არამედ აგრეთვე სხეულებრივი სასჯელებიც ამოუკვეთია, რომლებიც ადამიანს ასახიჩრებდნენ. როგორც ჩანს, არ მიმართავდნენ არც ღირსების დამამცირებელ სასჯელებს. .

იგივე ისტორიკოსი – “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედიანის” ავტორი სიამაყით წერდა, რომ თამარის მეფობის ხანაში “არა იყო მიმძღავრებული, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი; იტყოდა ვითარმედ: “შე ვარ მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა. მოწყალებისათვის კმა გეყავნ დადიანი ვარდან, გუზან, რომელი თვალთ-მრუმე ოდენ ყვეს; ბოცოისძე ბოცო და ამათნი მიმდგომნი დიდებულნი და აზნაურნი, რომელნი ჩანან შეწყალებულნი”-ო<sup>100</sup>.

თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობით, ხსენებულმა მეფემ, მართალია, სხეულებრივი და ასოიდამაზიანებელი სასჯელები აკრძალა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ერთ დამნაშავეს მაინც ამოწვეს თვალებიო. . .

ვფიქრობთ, რომ ზუსტ ცნობებს შეიცავს თამარის მეორე ისტორიკოსის – ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულება, სადაც ეკითხულობთ:

“დღეთა შინა თამარისთა არაეინ გამოჩნდა მიმძღავრებული მეცნიერებითა მისითა, არცა ვინ დასჯილი, თვინიერ ძუელისა სჯულისა, რომელ ძეს ავაზაკთა ზედა, ძელსა ზედა ჩამორჩობა. თვით არცა ვის ღირსსა სიკუდილისასა და არცა პატივისასა მიეხადა თანანადები, არცა ვინ ბრძანებითა მისითა ასომოკვეთილ იქმნა, და არცა სიბრძითა დაისაჯა, თვინიერ გუზან, ღირსი სიკუდილისა, რომელ ორგულებით განდგა და კოლას სადმე მათათა შინა ავაზაკობდა მალვით. ესე შეიპყრეს მთიბავთა თავისითა და დავით მეფისა წინაშე მოიყუანეს. ხოლო მან იცოდა დიდი მოწყალება თამარისა, ამისთვის მისსა შეკითხვამდის თუალნი დასწუნა, ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთასა”. . .

<sup>100</sup> ქართლის ცხოვრება, ტომი II. თბ. 1959, გვ. 34, გვ. 141.

ხსენებულ ისტორიკოსთა ცნობების შეჯერების შედეგად ირკვევა, რომ თამარ მეფე არ იძლეოდა ნებართვას, რომ მის ვრცელ სახელმწიფოში სიკვდილით დასჯა გამოეყენებინათ. მეფის ნებართვის გარეშე კი საქართველოში სიკვდილით დასჯა აკრძალული იყო.

თამარის პირველი ისტორიკოსის სიტყვებიდან ჩანს, რომ მეფე დამასახიჩრებელი სასჯელების გამოყენება კი აკრძალა, მაგრამ გამონაკლისის სახით ერთ მძიმე დამნაშავეს თვალები ამოუწვეს; ის დააბრმავეს. ეს შემთხვევა მაშინ რომ ერთადერთი იყო, ამას ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრეც ადასტურებს, რომელიც აღნიშნავს:

“... მისსა სამეფოსა შინა ერთიცა მსახური არ გაპატიებულა, თუნიერ გუზან ტაოსვარელისაგან კიდე: მას თუალნი დასწუნეს”<sup>101</sup>.

გუზან ტაოსკარელის დასჯა დაბრმავებით თამარის ნებართვის გარეშე მოხდა. ეს იყო ერთადერთი შემთხვევა დამნაშავე ადამიანის დაბრმავებისა დავით სოსლანის ბრძანებით. რამდენიმე ისტორიკოსი ამ ერთადერთ ფაქტ პატიოსნად გადმოგვცემს.

თუ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრის მიერ მოწოდებული ცნობა ზუსტია, მაშინ თამარის ეპოქის საქართველოში ავაზაკობის შემთხვევები არ უნდა ყოფილიყო. ისტორიკოსის თქმით ამიერიდან “ქარავანსა ვერავის ძარცუიდა ამერი და იმერი, ძველი სამეფო აფხაზეთისა დაწყნარებით ჰქონდა, რომელი ერთიცა ქათამი არსად მოიკვლოდა: მპარავი, ავის მოქმედი, აღარ იყო. თუ ნაპარევი ვინმე პოვის, კარსა ზედა მიიღოს და დროშათა ქუეშე დადვას. ოესმან, მთიულმა და ყიფჩაყმან და სუანმან ვერ იკადრიან პარეა”.

XIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსების აზრით, თამარ მეფის დროს გატარებულმა სახელმწიფო ღონისძიებებმა და სასჯელების პუმანიზაციამ დადებითი შედეგები მოიტანა.

ეთიკური მონარქიზმის იდეას, რომლითაც თამარ მეფე ხელმძღვანელობდა, დადებითი შედეგები მოუტანია. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ქრისტიანული ეკლესიის ზეგავლენა ხალხის მორალურ-პოლიტიკურად აღზრდაზე. ისტორიკოსები მიგვანიშნებენ იმის შესახებაც, რომ ხალხის მატერიალური მდგომარეობა გაუმჯობესდა. გლეხები და მდაბიო ადამიანები აზნაურებივით იმოსებოდნენ. ღარიბი მთიელები აგრეთვე ოსები, სვანები და ყიფჩაყები ისეთ მდგომარეობაში ცხოვრობდნენ, რომ “პარეას” არ კადრულობდნენ.

<sup>101</sup> “ქართლის ცხოვრება”. ანა დედოფლისეულ ნუსხა, თბ. 1942, გვ. 240.

ბასილი ეზოსმოძღვრის ცნობით თამარის მეფობის დროს მეკლელესაც კი სიკვდილით არ სჯიდნენ. სასტიკი სასჯელის გამოყენება მეფის ნებართვის გარეშე არ ხდებოდა. ხუთმა ძმამ — კახაბერის შვილებმა სიცოცხლეს გამოასალმეს ანტონ ჭყონდიდელის ორი ძმა. მიუხედავად იმისა, რომ კახაბერის შვილებმა უსამართლოდ მოკლეს მეფესთან დაახლოებული დიდო სახელმწიფო მოღვაწის ძმები, თანახმად მაშინდელი ქართული სამართლის დანაწესისა, ისინი სიკვდილით მაინც არ დაუსჯიათ.

ისტორიკოსი წერს: “და თამარ, რამეთუ ჭალასა მდგომმან, მოუწოდა ხუთთავე და სიბრძნითა თუისითა შეიპყრნა და თუითო თუითოსა ციხესა შესუა, რათამცა განიწუართნეს. არამედ ივინი ივინე იყუნეს, ამისთვის ექსორია ყუნა მაკედონიას საბერძნეთი — სასა და მუნ მოსწყდეს ყივჩაყთა მიერ კარგნია ჭაბუკნი ბრძოლას შინა, ვითარცა გუესმა”-ო.<sup>102</sup>

როგორც ჩანს, თამარ მეფეს იმედი ჰქონდა, რომ კახაბერის შვილები, ცალ-ცალკე ციხეებში გამომწყვდეულნი “განიწუართებოდნენ”.

მაგრამ ასე არ მოხდა. მეკლელეებმა თავიანთი საქციელი არ მოინანიეს.

ჩვენი აზრით, როგორც ჩანს, საქართველოსა და ბიზანტიას შორის არსებობდა ხელშეკრულება, რომელიც ღღეს დაკარგული და რომლის მიხედვითაც საქართველოს ბიზანტიას აწვდიდა ისეთდამნაშავეებს, რომელთა გამოყენებაც მას შეეძლო თავისი საზღვრების დასაცავად და ყივჩაყების წინააღმდეგ ბრძოლებში გამოსაყენებლად. როგორც ჩანს, ქართველებიც ღებულობდნენ მონაწილეობას ყივჩაყთაგან ქრისტიანული იმპერიის საზღვრების დაცვაში.

თუ გიორგი მესამის მეფობის წლებში სასჯელის სახით სიკვდილით დასჯის გამოყენება არავის გაუგვირდებოდა, თამარის მეფობის წლებში ეს გაუგონარი რამ იქნებოდა.

თამარის ზეობის წლებში არც ერთი პირი არ დაუსჯიათ სიკვდილით პოლიტიკური (სახელმწიფო) დანაშაულისათვის. სიკვდილით დასჯის გამოუყენებლობა პოლიტიკური დანაშაულობათათვის ნიშნავს იმას, რომ ადამიანის სიცოცხლე გადაულახავი ზღუდეა პოლიტიკური მიზნების მიღწევის გზაზე.

<sup>102</sup> იხ. ბასილი ეზოსმოძღვარი “ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი”. ივ. ჯავახიშვილისა, გამოცემა, თბილისი, 1944, გვ. 24.

საქართველოს მეზობელ კულტურულ სახელმწიფოში – ბიზანტიაში XII საუკუნის დასასრულსა და XIII საუკუნის დასაწყისში სასჯელის ღონისძიებად არ იყენებენ სიკედილით დასჯას.

უნდა ეივარადოთ, რომ ცდებოდა ივანე ჯავახიშვილი, როდესაც წერდა, რომ ბიზანტიაში “ მარტო სიკედილით დასჯა ყოფილა მოსაობილიო”<sup>103</sup> მეცნიერი ფიქრობდა, რომ დამასახიჩრებელ სასჯელებს იქ მაინც მიმართავდნენ.

არა, ბიზანტიაში ზოგჯერ დამასახიჩრებელ სასჯელების ამოკვეთასაც ახერხებდნენ. მართალია, არა საკანონმდებლო გზით, მაგრამ რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ფაქტობრივად.

ამასთან დაკავშირებით ნ. სკაბალანოვიჩი წერდა: საკანონმდებლო ღონისძიებები არ მიუღიათ, მაგრამ ფაქტობრივად კონსტანტინე დუკის მმართველობის წლებში არ გამოუყენებიათ არც სიკედილით დასჯა და არც დამასახიჩრებელი სასჯელები”.<sup>104</sup> კონსტანტინე X დუკას ზეობის წლები იყო 1059-1067.

ქართული სინამდვილის გავლენა, ცხადია, ეტყობა მხითარ გოშის სამართლის წიგნსაც. ცნობილია, რომ მხითარ გოში დიდხანს ცხოვრობდა ჩრდილოეთ სომხეთში, რომელიც მაშინ საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემოდიოდა.

თავის სამართლის წიგნში თამარ მეფის თანამედროვე მოღვაწე მხითარ გოში (+1213) განუხრელად ატარებს სასჯელთა შემსუბუქების ტენდენციას და რჩევას იძლევა სიკედილით დასჯა დამნაშავეებს შეუცვალონ სხეულებრივი, ასოთა მოკვეთის სასჯელებით. როგორც ჩანს, მხითარ გოშის სამართლის წიგნში ჯერ კიდევ არ იყო უარყოფილი დამასახიჩრებელი სასჯელები.

როგორც ვხედავთ, ქართული იურიდიული პრაქტიკა სავსებით და თანმიმდევრულად არ ჰქონდა ათვისებული სომხურ სამართალს, თუმცა მისი გავლენა განუცდია.

სამწუხაროა, რომ მხითარ გოშის სამართალზე ქართული სინამდვილის ზეგავლენას გვერდს უვლის ზოგიერთი სომეხი მკვლევარი.

<sup>103</sup> ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II, ნაკვ. II, ტფილისი 1929<sup>წ</sup> გვ. 540.

<sup>104</sup> ნ. სკაბალანოვიჩი. “ბიზანტიის სახელმწიფო და ეკლესია XI საუკუნეში” (რუს.). 2 პ ბ. 1884, გვ. 359.

1516 წელს დაწერილ თომას მორის “უტოპიაში”, სადაც მომავლის იდეალური სახელმწიფოა დახატული, შენარჩუნებული იყო სიკვდილით დასჯა და სხეულებრივი სასჯელები. სიკვდილით დასჯა შენარჩუნებული იყო აგრეთვე ცნობილი მოაზროვნის თომას კამპანელას “მზის ქალაქშიც”. ეტიენ კაბე, ცნობილი უტოპისტი, მომავლის იდეალურ სახელმწიფოში ტოვებს სიკვდილით დასჯას და სხეულებრივ სასჯელებს.

XIII საუკუნის საფრანგეთში იურისტი ბომანუარი წერდა, რომ სენიორს უფლებს აქვს თავის შეხედულებისამებრ განაგოს სერვის სიცოცხლე, მოკლას იგი სამართლიანად თუ უსამართლოდ და ამისათვის იგი მხოლოდ ღმერთის წინაშე აგებს პასუხსო.

ამავე დროს ფეოდალებსაც გააჩნდათ უმაღლესი იუსტიციის უფლება.

საფრანგეთში ფეოდალის კოშკის წინ სახრჩობელათა რაოდენობის მიხედვით შეიძლებოდა გვემსჯელა მისი სიძლიერის შესახებ, როგორც გონებაბახვილურად შენიშნა ბონმარმა. ფეოდალის ღერბის უმთავრეს ნაწილს სახრჩობელა წარმოადგენდაო.

XIII საუკუნის დასაწყისისათვის საქართველოში არა თუ ფეოდალს, არამედ მეფესაც არ გამოუყენებია დამნაშავეთა სიკვდილით დასჯის უფლება. ყმის სიკვდილით დასჯის უფლება საქართველოში ფეოდალს არასოდეს ჰქონია.

რაც შეეხება სხეულებრივ სასჯელებს, მისი გავრცელებულობა და ამოკვეთა ამა თუ იმ სახელმწიფოში დამოკიდებული იყო საზოგადოებაში პიროვნების მდგომარეობისაგან, კულტურის დონისაგან და იმ მიზნებისაგან, რომლის მიღწევასაც სასჯელისაგან მოელოდა კანონმდებელი.

თამარ მეფისა და ლაშა-გიორგის ხანაში სასჯელთა სახეების ჰუმანიზაციას ჰქონდა ადგილი. მაგრამ ადრეულ საუკუნეებში და გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოში მიმართავენ ხელის მოკვეთას, ფეხის მოჭრას, თვალების ამოწვას, გამოსატყურისებას და ა.შ. მოღალატე რაჭის ერისთავი მეფემ დაბრმავებით და ცალი ფეხის მოჭრით დასაჯა.

მონასტრებში იყენებდნენ მტკივნეულ სხეულებრივ სასჯელებს ასოთა მოკვეთისა და დაბრმავების გარეშე. როგორც გიორგი მთაწმინდელის თხზულებიდან ჩანს, თასმით ცემა ქართულ მონასტერში დანაშაულის სიმძიმის შესაბამისად სამ ხარისხად ყოფილა დაწესებული და თუ მსუბუქი შფოთისათვის ბერს თასმას 30-ჯერ დაარტყამდნენ, უფრო სერიოზული დანაშაულისათვის 40-ჯერ თასმის ცემას უსჯიდნენ, ხოლო კიდევ უფრო მძიმე “გარდამავლობისათვის მას “ღუედითა მიმთხევავ” სამოცჯერ მოუწევდა.

საქართველოში იცნობდნენ გამაწილებელ სასჯელებს – ვირზე შესმას, თავზე ლაფის დასხმას, გაპარსვას, გატიტვლებას, ყელზე თოკმობმული დამნაშავეის ქუჩა-ქუჩა ტარებას, “თავზე ნაცრის დაყრას” და ა.შ.

ქართული სამართლის ნორმების მიხედვით “მეკობრისა და ზედა დამსხმელის” მოკვლა პასუხისმგებლობას გამორიცხავდა.

გვიან შუა საუკუნეებში არსებული ინფორმაციის მიხედვით, მკრეხელობა სიკვდილით ისჯებოდა.

იმერეთის სამეფოში მეფე სოლომონ მეორის დროს საკმაოდ ხშირად მიმართავდნენ საჯარო სასჯელებს. სიკვდილით სჯიდნენ აგრეთვე ტყვეების გამყიდველს “დაწვევდნენ გროვა შეშაზე”

## დანაშაულის სუბიექტი

ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 187-ე მუხლის მიხედვით “ათს წლამდის ყმაწვილის ნაქნარის რასაც ფერის საქმისა, ავის კაცის ნაქნარს ავს საქმესთან არ ჩაიგდების თავის ტოლს უზამს თუ უფროსს ყმაწვილობით და უჭკუობით უქნია, საფათერაკოსავით არის. მისმან მშობელმან, მისის ყმაწვილობისაგან მკუდარს სამარხი მისცეს და დატრილს და დასნეულებულს სააქიმო მისცეს, სხვას ვერასა შეუა”<sup>108</sup>.

ქართული სამართლის მიხედვით, მაშასადამე ყმაწვილი პასუხს არ აგებდა ათ წლამდე. მისი მოქმედება “ყმაწვილობით და უჭკუობით” ჩადენილად ითვლებოდა.

მაშასადამე ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით აბსოლუტური შეურაცხადობის ასაკია ათ წლამდე.

ცხადია, სასამართლო პრაქტიკა კანონმდებლობაში არსებულ ხარვეზებს შეავსებდა დანაშაულის სუბიექტის საკითხშიც, რაც სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს.

ივანე ჯავახიშვილს საქართველოში დანაშაულის სუბიექტის ცნებასთან დაკავშირებით მოაქვს სომეხი ისტორიკოსის ვარდანის ცნობა, რომლის მიხედვით 1170 წელს გიორგი მეფემ თავის ქვეყანაში მპარავი და მეკობრე მოსპო “რათგან ყოველთა ლაშქართა

---

<sup>108</sup> “ქართული სამართლის ძეგლები”, ტომი I, თბილისი, 1963. გვ. 527-528 შდრ. ალ. ვაჩიშვილი “ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან”, წიგნი პირველი, თბილისი. 1946. გვ. 204-205.



თანდგომითა სჯულად დასდო მცირისა და დიდისა საქმისათვის უწყალოდ ყოელისა კაცისა ძელზე აღბმა და ჩინებულთაგან მრავალი ძელზე ჩამოახრჩევს". ი. ჯავახიშვილს დამტკიცებული აქვს, რომ ქართული სამართალი პირუტყვებს არ ცნობდა დანაშაულის სუბიექტად და ამ ნაწილში ვარდანის ცნობა სანდო არ არის.

ვარდანი XIII საუკუნის ბოლოს ცხოვრობდა და როგორც ჩანს, ქართული სამართლის დონეს სუსტად იცნობდა. XIII საუკუნის დასასრულს საქართველოს, სომხეთსა და მეზობელ ქვეყნებში კულტურული განვითარების დონე დაცემული იყო. ვარდანს დამახინჯებული აქვს გიორგი III კანონმდებლობის შინაარსიც. თვით გიორგი III-ის ჩვენამდე მოღწეული სიგელი ვარდანის ზემოთ მოტანილ ცნობას უარყოფს. აქ საუბარია მრავალჯერ მპარავის სიკდილით დასჯაზე: "თუ მრავალჯერ ეპაროს მას კაცსა, ანუ ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩენილთა ანუ გაპატიჟონ"-ო. არა თუ მცირე პარვისათვის, ერთგზის ჩადენილ დიდი პარვისათვის დამნაშავეს სიკდილით არ სჯიდნენ. სიკდილით შეიძლებოდა დაესაჯათ მრავალჯერ მპარავი.

## §11 დანაშაულის სუბიექტური მხარე

დანაშაულის სუბიექტური მხარის საკითხი როგორც სისხლის სამართლის კანონმდებლობის, ასევე სისხლის სამართლის თეორიის ერთ-ერთი ურთულესი და ძირითადი საკითხია.

ქართულის სამართლის მიხედვით დანაშაულის სუბიექტური მხარის დამუშავების დონის შესახებ იურიდიულ ლიტერატურაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. მკვლევარები სამართლიანად მიუთითებენ, რომ ქართულმა სამართალმა დანაშაულის სუბიექტური მხარის დამუშავების სფეროში საკმაოდ მაღალ დონეს მიაღწია XI-XIII საუკუნეებში ქართულმა სამართალმა ათთვისა დანაშაულის სუბიექტური მხარის დამუშავების ის დონე, რაც გააჩნდა ბერძნულ-რომაულ სამართალს, ბიზანტიურ სამართალს, ამ მხრივ დადებითი როლი შეასრულა საეკლესიო სამართალმა, ბერძნულიდან "მცირე სჯულისკანონის" ქართულად მთარგმნელმა – ექვთიმე მთაწმინდელმა.

პროფ. ალ. ვაჩიშვილის აზრით<sup>106</sup> ქართულ სამართალს შეთვისებული ჰქონია შეხედულება, რომლის თანახმად სისხლის

<sup>106</sup> ალ. ვაჩიშვილი. "ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან", წიგნი I, თბ. 1946, გვ 199 – 201.

სამართლის პასუხისმგებლობის დადგენის დროს სასამართლოს უნდა გაერკვია არა მარტო დამნაშავეის მოქმედებით მიყენებული ზიანი, არამედ აგრეთვე ის სუბიექტური განწყობილება, რომელიც ჩადენილ მოქმედებაში გამოაშკარავდა. ქართული სამართალი იცნობდა განზრახვასა და გაუფრთხილებლობას – ბრალეულობის ორ ძირითად ფორმას – და სხვადასხვა იურიდიულ შედეგებს უკავშირებდა მათ. ეს ფაქტი უეჭველად მოწმობს, რომ ამ მთავარი საკითხის დარგში ჩვენი ეროვნული სამართალი კულტურული განვითარების მაღალ საფეხურზე იდგა<sup>107</sup>.

მართალია, ეს განვითარებული საწყისი “მთლიანად ყველა შემთხვევაში არ იყო გატარებული,” მაგრამ ამის ახსნა უნდა ვეძიოთ იმდროინდელ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ვითარებაში სუბიექტური ბრალეულობის სრული სახით გატარება ვერ შესძლო ევოლუციური ხანის ვერც ერთმა სახელმწიფომ.

## §12 სამოქალაქო სამართალი

სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიამ იცის შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ ხალხში (სახელმწიფოში) სამოქალაქო სამართალი მაღალგანვითარებულია, ხოლო სისხლის სამართალი მეტ-ნაკლებად ჩამორჩენილი. დიდი ისტორიკოსი თეოდორ მომზენი ამასთან დაკავშირებით წერდა:

“რომაელები, ჩვეულებრივ, ცამდე აჰყავთ, როგორც ისეთი ხალხი, რომელიც იურისპრუდენციისადმი არნახული ნიჭით იყო დაჯილდოებული და მათი საუცხოო კანონმდებლობით გაოცებული არიან, როგორც რადიკალური ზევიდან მოვლენილი საჩუქარით; ეს, ალბათ, იმიტომ კეთდება, რომ საკუთარი კანონმდებლობის გამო სირცხვილით არ გაწითლდნენ. მაგრამ საკმარისია მივუთითოთ რომაელების უმაგალითოდ მერყევ და განუვითარებელ სისხლის სამართლის კანონმდებლობაზე, რომ დავარწმუნოთ ამ აზრების უსაფუძვლოებაში ისინიც კი, რომელთაც სრულიად უბრალოდ უნდა მოსჩვენებოდათ ძირითადი დებულება, ჯანსაღ ხალხს ჯანსაღი კანონმდებლობა აქვს, ავადმყოფს კი ავადმყოფი”<sup>107</sup>.

ცხადია, რომ ძველი რომაული სამოქალაქო სამართალი მსოფლიო მასშტაბით ერთ-ერთი, თუ ერთადერთი არა, ყველაზე

<sup>107</sup> თ. მომზენი. “რომის ისტორია”. ტომი I, მოსკოვი, 1936, გვ. 410 (რუს ენაზე)

განვითარებული იყო თავისი დროისათვის. ქართველთა ინტერესი ძველი რომის სამოქალაქო სამართლის მიმართ ბუნებრივია. საქართველო მრავალი საუკუნის განმავლობაში ცხოვრობდა ბერძნულ-რომაული კულტურული სამყაროს არეალში. ცხადია, არ არის საკამათო, რომისა და ბიზანტიის სამოქალაქო სამართალი სხვადასხვა დროს გავლენას ახდენდა ქართულ სამართალზე. ძველი ქართული სამართალი, როგორც ე.წ. “ხალხთა სამართლის” ერთ-ერთი ნაწილი შეძლებისამებრ გავლენას ახდენდა რომის სამოქალაქო სამართალზეც.

ძველი ქართული სამოქალაქო სამართალი იქნებოდა ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი ძველივე ქართული ჩვეულებითი სამართლისა. უძველესი წარმართული ხანის ჩვეულებითი სამართლის შესახებ ჩვენს განკარგულებაში არსებული ინფორმაცია საკმარისი არ არის იმისათვის, რომ მისი სრული სურათი აღვადგინოთ. რაც შეეხება ფეოდალური ხანის სამოქალაქო სამართალს, ზოგიერთ უცხოელ მკვლევარს ეჩვენებოდა, რომ საქართველოში სამოქალაქო სამართლის განვითარების დონე წინ უსწრებდა სისხლის სამართლის ისტორიულ სიმაღლეს. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სისხლის სამართლის განვითარება მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული. ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი კი სახელმწიფოს პოლიტიკური ძლიერებაცაა. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში უკვე აღარ არსებობდა გაერთიანებული საქართველო. სახელმწიფოებრიობის დონე დაცემული იყო. პოლიტიკური ძლიერების ხანაში ქართული სისხლის სამართლის განვითარების დონე არ ჩამორჩებოდა სამოქალაქო სამართლისას.

საქართველო კრისტიანულ ხანაში, თუ პირველყოფილისა ბარის რეგიონს მივიღებთ მხედველობაში, წარმოგვიდგება როგორც სასოფლო-სამეურნეო ქვეყანა შედარებით განვითარებული მესაქონლეობით. სოფლის მეურნეობა და მრავალწლიანი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოყვანა შეთანწყობილი უნდა ყოფილიყო მესაქონლეობასთან. ძველ ქართულში ხუასტაგი, ხუასდაგი, ხოსტაგი ნიშნავდა ქონებას, საქონელს, პირუტყვს, განძს, ფულს. ხუასტაგის მოყვარე კი ნიშნავდა ქონების, განძის, ოქროს მოყვარულს.<sup>7</sup>

ნივთების კლასიფიკაცია ქართულ სამართალში თანდათან ყალიბდება, როგორც უძრავი, მოძრავი და თვითმრავალი (მამული,

<sup>7</sup> ილია აბულაძე. “ძველი ქართული ენის ლექსიკონი”. თბილისი, 1973, გვ. 564.

“საქონელი”, “საყოფელი”). ვფიქრობთ, რომ ქართულ სამართალში ნივთების ასეთი კლასიფიკაცია ჩამოყალიბდა ბერძნულ-რომაული სამართლის გავლენისაგან დამოუკიდებლად. ასეთი კლასიფიკაცია ნივთებისა მეტ-ნაკლებად მოჩანს ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნში (ი. დოლიძე).

საქართველო იყო მრავალწლიანი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ქვეყანა. ვენახი და ხეხილი ნაყოფს მრავალი წლის შემდეგ იძლევა. ამიტომ მიწაზე კერძო საკუთრების იდეის წარმოშობა აქ შედარებით ადვილი იყო. ადამიანი, რომელიც მრავალი წელი უცდიდა თავისი ნაშრომ-ნაღვაწიდან ნაყოფის მიღებას, უფრო ადრე ხდებოდა კერძო საკუთრების იდეით გამსჭვალული, ვიდრე ის ინდივიდი, რომელიც ერთწლიანი სასოფლო-სამეურნეო კულტურის მოყვანით იყო დაკავებული.

თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო საერთო-საგვარეულო საკუთრება ადგილ-მამულზე, რომელიც თანდათან უნდა შეეცვალა დიდი ოჯახების საკუთრებას, ხოლო ეს უკანასკნელი კი ინდივიდუალურ ანუ კერძოს საკუთრებას. ცხადია, კერძო საკუთრება თავდაპირველად მოძრავ ქონებაზე გაჩნდებოდა. კერძო საკუთრების საგანი იქნებოდა აგრეთვე პირუტყვი – ძროხა, ხარი, ცხვარი და ა.შ. ე.წ. “საყოფელი”, ხვასტაგი. რაც შეეხება ადგილ-მამულს, კერძო საკუთრება აქ პირველად განვითარდებოდა სასახლკარო ნაკვეთზე, ეზოზე.

ძველ ქართულ ენაზე “მონაგები<sup>109</sup>” ნიშნავდა საერთოდ ქონებას, სავარაუდოა, კერძო საკუთრებას, შენაძენს, საქონელს, პირუტყვს. ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ ძეგლებში მონაგებს არაიშვიათად ენაცვლება “ნაყოფი”. თუ ძროხა ხბოს მოიგებდა, ეს იქნებოდა მისი “ნაყოფი” და ამავე დროს “მონაგებიც”. მონაგებში იგულისხმებოდა ისეთი ქონება, რომლის გაყიდვის უფლებაც მეპატრონეს გააჩნდა. “განყიდე მონაგები შენი” (მთ. 19, 21) იკითხება ახალი აღთქმის ერთ-ერთ უძველეს ქართულ თარგმანში.

ნასყიდი, ნასისხლი, მონაგები, ხმლით ნაშოები და ა.შ. ქართული სამართლის ნორმების მიხედვით მოუდევარ ქონებად ითვლებოდა.

მიწის გაყიდვის შესახებ ინფორმაცია ჩვენ VI–VII საუკუნეებიდან გავგაჩნია. ნასყიდი ადგილ-მამული, “ნასყიდევი ქვეყანა” უკვე წყისეს წარწერაში იხსენიება.

<sup>109</sup> ილია აბულაძე. “ძველი ქართული ენის ლექსიკონი”. თბილისი, 1973, გვ. 564.

V-VI საუკუნეებიდან ჩვენამდე რომ მოღწეული იყოს ჩვეულებითი სამართლის ნორმების ჩანაწერი, სავარაუდოა, რომ ის მეტ-ნაკლებად ემსგავსებოდა “სალიკურ სამართალს”, მაგრამ ერთი რამით იქნებოდა მასზე უფრო განვითარებული: მიწაზე, ადგილ-მამულზე კერძო საკუთრება “ნასყიდვე ქვეყანაზე” კერძო საკუთრება უთუოდ იქნებოდა აღიარებული.

საქართველოში უცხო ენიდან ნასესხები “საზეპურო” შემოდის საკუთარის, თავისის მნიშვნელობით, მაგრამ ეს დიდხანს არ გაგრძელდებულა. “საზეპურო”-ში იგულისხმებოდა “ზეპურთა” ხელში მოხვედრილი ქონება. “საზეპუროს” ქართული ენის წიაღიდან აღებულმა “საკუთარმა” აჯობა.

წარჩინებულთა წრეშივე უნდა გაჩენილიყო ძველ სომხეთში ადგილ-მამულზე კერძო საკუთრება. სომხურმა ენამ მისთვის უცხო წარმოშობის “სეპუ” და “სეპაკან” გამოიყენა საკუთრების ზოგადი ცნების შესაქმნელ საწყის “მასალად”. აქედან სომხურ ენაში საკუთრების ზოგად ცნებას გამოხატავს “სეპაკანუთიუნ”.

ძველი ქართული ენისათვის დამახასიათებელი იყო იმ სიტყვების შედარებითი სიმრავლე, რომელიც გამოხატავდნენ მესაკუთრის, პატრონის, მფლობელი ცნებას.

ძველი ქართული ენის წიაღში ვხვდებით – “პოვნიერ”-ს მფლობელის, პატრონის, მესაკუთრის მნიშვნელობით. “რომელინი – იგი პოვნიერი იყვნენ დაბნებისანი, გინა სახლებისანი, განწყიდდეს” (საქმე მოციქულთა, 4, 34).

პოვნას ძველ ქართულში აღმოჩენის, პოვნის, ნახვის მნიშვნელობა გააჩნია, ხოლო პოვნილი, პოვნებული ნიშნავდა ნაპოვნს.

პოვნიერი ქონების პატრონის, შემძღვებლის მნიშვნელობით ჩანს დავით ჩუბინაშვილთან და ილია აბულაძესთან, მაგრამ მას ჯერ კიდევ არა აქვს საკუთრების ზოგადი ცნების მნიშვნელობა.

“პოვნიერ”-ში აისახა სოციალ-ეკონომიკური ცხოვრების ის ღონე, როდესაც ნივთის პირველად დაუფლებას, პოვნას, ნაპოვნის გათავისებას უნდა ჰქონოდა დიდი მნიშვნელობა.

ძველ ქართულში კუთვნა ნიშნავდა დაკრეფას. ამასთან კუთვნას უკავშირდებოდა გამოკუთვნა, განკუთვნილება, განკუთვნება, მოკუთვნა იგივე განსაკუთრებული. საკუთრება მოკუთვნა იგივე “მოკუფხლეა”, დაკრეფაა.

მოკუფხლეა, შესაძლოა უკავშირდებოდეს შემგროვებლობით მეურნეობას, მაგრამ ახლა ამის მტკიცება ძნელია. ილია აბულაძის

“ძველი ქართული ენის” მონაცემებით მოკუფხლვა ესაა ყურძნისა და ზეთისხილის ნარჩენის მოკრეფა.

საინტერესოა, რომ სოფლის მეურნე ქართველმა წამს – წუთის მესამოცე ნაწილს, უწოდა “მარცვალი ჟამისა”.

ანტიკური ხანის საქართველოში გაერცელებული ყოფილა სატაძრო მეურნეობები. არსებობდა რა თქმა უნდა სატაძრო საკუთრებაც.

ტაძარსა და მეთემეს შორის მყარდებოდა საკუთრებითი ურთიერთობა “განჩემებითი” ურთიერთობა. . . “განუჩემოთ უფალსა პირველ ნაყოფად სიწმინდელ ოცდახუთი ათასი წყრთა” (ეზეკ 45,1).

ჩემება საკუთრების მნიშვნელობით ჩანს ძველი ქართული ენის მასალების მიხედვით. “დიდებასა და პატივსა ღმერთსა მიაჩემებდეს, ხოლო შეურაცხებას და სიმდაბლესა თავთა თვისთა იჩემებდეს”, ნათქვამია ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ “მამათა სწავლანში”.

სახელმწიფო, რა თქმა უნდა, გადასახადის გარეშე ვერ იარსებებდა. გადასახადს თავდაპირველად ნატურალური სახე უნდა ჰქონოდა. ძველ ინდოეთში სიტყვა “ბალი” - გადასახადის აღმნიშვნელი ტერმინი სიტყვა-სიტყვით სატმლის მირთმევას ნიშნავდა ძველინდური “ბალი” დახლოებით იმასვე ნიშნავდა, რაც ქართული სამართლისათვის ცნობილი - “გოჭკომური”.

შუა საუკუნეების სამეგრელოში “გოჭკომური” იყო მეფის, მისი ამალის, ან ბატონის გამოკვების ვალდებულება. ის იხსენიება მრავალ საბუთში.<sup>100</sup>

XI საუკუნეში შედგენილ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონში იხმარება გამოთქმა “საკუთრად” რომელიც აკად. აკაკი შანიძეს<sup>101</sup> მართებულად აქვს გაგებულის, როგორც “საკუთრებაში” (4, 3).

საკუთრება. ეს ტერმინი ჩანს ერთ-ერთ აგიოგრაფიულ ძეგლშიც. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ტერმინი “საკუთრება” ბასილი ზარზმელის თხზულებაში გვხვდება იმ მნიშვნელობით, როგორც ჩვეულებრივად იხმარება. XI საუკუნეში ქართულ სამართალს შეეძლო “საკუთრება” სიტყვის მეშვეობით გამოეხატა საკუთრების ზოგადი ცნება.

<sup>100</sup> იხ. ქართული სამართლის ძეგლები. ტომი III, ი. დოლიძის რედ. თბ. 1970, გვ. 412 და სხვა.

<sup>101</sup> აკაკი შანიძე. “ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი თბ. 1971, გვ. 63.

ძველი ქართული ენის დონეზე საკუთარი ნიშნავდა კერძოს, თავის დაახლოებულს ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ “მამათა სწავლაში” ვკითხულობთ: “განლა-იგონნეთ საქმენი სოფლისანი, საკუთარნი აქუნ, სხვათათვის მნებავნ. . .”

საკუთარი აქ უპირისპირდება საერთადოს და ჩვეულებრივი მნიშვნელობით იხმარება. ასევე “საკუთრად განჩემებასაც” სამართლებრივი მნიშვნელობა აქვს.

მაგრამ ლიტერატურულ წყაროებში ზოგჯერ გვხვდება სიტყვა “საკუთრება” არა იურიდიული მნიშვნელობით.

XIII საუკუნის ერთ საბუთში გამოთქმა “საკუთრებით ერთგულობდი” ნიშნავს “განსაკუთრებით ერთგული იყავ”. რაჟდენ პირველმოწამის “მარტვილობის ავტორის სიტყვით რაჟდენს “მეფისა მიმართ აქუნდა საკუთრება”, რაც ნიშნავს დაახლოებული იყო მეფესთან, მეფის “საკუთარი” იყო. სავარაუდოა, რომ ერთგან რუსთაველთან “პატრონობა” საკუთრების მნიშვნელობით იხმარება.

XI საუკუნის საბუთის - ნიკორწმინდის დაწერილის მიხედვით საქართველოში ხშირი იყო მიწის ყიდვა-გაყიდვა. მიწას ყიდდა გლეხიც და არ არის გასაკვირი, რომ აქ იხმარება გამოთქმა “გავისაკუთრე”.

ამ ხანებში - X -XII საუკუნეებში ქართული სამოქალაქო სამართალი განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა.

### §13 ბირაჰნობა

ძველი ქართული ენის დონეზე გირაოს აღმნიშვნელ ტერმინად წინდი მოჩანს. წინდი გირაოს მნიშვნელობით იხმარება პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონის ქართულ რედაქციაში (XI საუკუნე).

დაწინდება, დაწინდება, ძველი ქართული ენის დონეზე პოლისემიურია, მრავალი მნიშვნელობის მქონე იყო. დაწინდებული ნიშნავდა დანიშნულს “განთხოვილს”. დაწინდება, დაწინდება ნიშნავდა თხოვას, ცოლის შერთვას. ილია აბულაძის “ძველი ქართული ენის ლექსიკონის” მიხედვით, გამონაკლისის სახით დაწინდება ყიდვასაც ნიშნავდა.

გირაენობის და ნასყიდობის აღრევა პატრიარქალურ-ფეოდალური ქვეყნებისათვის თითქმის ყველგან იყო დამახასიათებელი.

საბა ორბელიანს წინდი განმარტებული აქვს, როგორც “ვალისთვის მძევალი”, ხოლო მძევალი განმარტებულია როგორც წინდათ დასმული კაცი.

“წინდი” ქართულში XII საუკუნეში ლათინური “პიგნუს”-ის შესატყვისად იხმარებოდა. ამასთან “დიდი სჯულისკანონის” ბერძნული დედანი ერთმანეთისგან განასხვავებდა ჩვეულებრივ გირაოს – “პიგნუსს” ჰიპოთეკისაგან. ამ უკანასკნელის შესატყვისად ქართულად ერთ ხანს “დანადებს” ხმარობდნენ. დანადებში უნდა იგულისხმებოდეს დასაკარგავად, გასასხვისებლად განწირული ნივთი.

როგორც აღვნიშნეთ, ძველი ქართული ენის დონეზე დაწინდავიდეასაც ნიშნავდა. ამ შემთხვევაში ენამ ასახა საგირაენო სამართლებრივი ურთიერთობის მეტად აღრინდელი დონე, რომელსაც რომის სამართალში “ფიდუციური გაყიდვა” ეწოდებოდა. ფიდუციური გაყიდვის არსი კი იმაში მდგომარეობდა, რომ არსებული ვალის უზრუნველსაყოფად მოვალე (დებიტორი) მევალეს (კრედიტორს) გადასცემდა მთელ თავის ქონებას ან მის გარკვეულ ნაწილს, გააფორმებდა რა ამ გადაცემას, როგორც გაყიდვას. ამ შემთხვევაში თუ დებიტორი უსახსრობის, სიღარიბის მიზეზით ვალს ვერ იხდიდა, კრედიტორი თავს იკმაყოფილებდა მისთვის გადაცემული ქონების გაყიდვის გზით. ამ შემთხვევაში მევალე (კრედიტორი) მას ყიდდა, როგორც მესაკუთრე.

ფიდუციური გაყიდვა იყო არა უბრალოდ გაყიდვა, არამედ მინდობილი გაყიდვის აქტი, დამყარებული გულგებაზე, რომ კრედიტორი ბოროტად არ ისარგებლებდა თავისი უფლებით და დებიტორს დაუბრუნებდა ნივთს, როცა ეს უკანასკნელი სათანადო შეასრულებდა თავის ვალდებულებას. ცხადია, ფიდუციური გაყიდვა მთელ რიგ სირთულეებს წარმოშობდა და ეს გარემოება ჩანს საბუთებში, სადაც ჭირს გარკვევა ადგილ-მამული დაგირავებული იყო თუ გაყიდული.

ბექასა მანდარტუხუცესის სამართლის წიგნში (XIV ს.) წინდი იხსენიება ორ სხვადასხვა მუხლში (43 და 44-ე).

დაგირავებული ყანა, ვენახი თუ სახლი გადიოდა კრედიტორის ფაქტობრივ მფლობელობასა და სარგებლობაში, სანამდე დებიტორი ვალს არ გადაიხდიდა.

საქართველოში გავრცელებული ჩანს ანტიქრესისის ინსტიტუტი.

აღბულა ათაბაგ-ამირისსპასალარის სამართლის წიგნის მუხლებშიც გვხვდება გირაენობის მომწესრიგებელი ნორმები (იხ. 83-ე მუხლი).

ჩანს, თუ კრედიტორი დებიტორის მამულში ჩადგებოდა



“საწინდრად”, მაშინ ყოველ სამ წალიწადში თავნი ვალის ყოველ “ოც თეთრს” თითო თეთრი დააკლდებოდა. შუა კაცები წყვეტდნენ საკითხს, რა მოცულობით უნდა “ეჭამა” დებიტორის ადგილ-მამული კრედიტორს დებიტორის მამულის სამოცი წლის განმავლობაში სარგებლობა (“ჭამა”) – კრედიტორის წინაშე დებიტორის ვალს აქარწყლებდა. ასე, რომ თუ ტიპიური ანტიქრესისის შემთხვევაში კრედიტორი, როგორც წესი, დებიტორის მამულს სარგებლის ანგარიშში ჭამდა და თავნი ვალი კი კვლავ გადასახდელი ხდებოდა, აღბუღას სამართლის წიგნის მიხედვით, საქმე სხვაგვარად წყდებოდა. სამოცი წლის განმავლობაში კრედიტორის მხრივ დებიტორის მამულით სარგებლობა, როგორც წესი, ვალს აქარწყლებდა.<sup>12</sup>

აღბუღას სამართლის წიგნის 94-ე მუხლი ითვალისწინებს საგირავნო ურთიერთობებს, მათ შორის მიწის (ადგილ-მამულის) დაგირავებას.

ქართულ სინამდვილეში “მამულსა შიგა საწინდრად დგომა” ჩამოყალიბებული იურიდიული ფორმულაა. კანონებში იხსენიება აგრეთვე “დიდი მიწის ცოტა საქონლით” დაწინდვის პრაქტიკა.

აღბუღა ათაბაგ-ამირსპასალარის სამართლის წიგნის 95-ე მუხლის მიხედვით (ჩვენი აზრით) ფეოდალს პრეტენზია აქვს გაყიდოს ან დააგირავოს მამული. . . ეტუობა, საკუთრების უფლების ელემენტთა ბალანსი თანდათან ფეოდალის მხარეზე გადადის. მეფეს თავის მხრივ საკუთარი შეხედულება აქვს ამ საკითხზე. ფეოდალის ხელთმოყოფ მამულზე მეფესაც აქვს უფლება და როგორც ჩანს, მეფესა და ფეოდალს შორის რაღაც კომპრომისთან გვაქვს საქმე. ფეოდალს უფლება ეძლევა გაყიდოს ან დააგირავოს მამულის ნახევარი, ხოლო მეორე ნახევარზე ბატონის (მეფის, მთავრის) უფლება ხელუხლებელი რჩება.

რუსეთში 1550 წელს გამოიცა ბრძანებულება, რომლის მიხედვითაც “ვატჩინის” მფლობელებს მხოლოდ მათი ნახევრის გაყიდვისა და დაგირავების უფლება ეძლეოდათ. ვინც წინდაუხედავად მოიქცეოდა და მთელი “ვატჩინის” საფასურს გადაიხდიდა, ზედმეტად გადახდილ ფულს კარგავდა. ფორმალურად ფეოდალს მამულის გაყიდვის უფლება არ უნდა ჰქონოდა ხელმწიფის დაუკითხავად, მაგრამ დრო შეცვლილა და XIV – XV საუკუნეებში

---

<sup>12</sup> იხ. გნადარეიშვილი. “გირავნება გვიანი შუა საუკუნეების ქართული სამართლის მიხედვით. საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის აღმანახა

ეს ხდებოდა. გლეხსაც არ ჰქონდა უფლება გაეყიდა ადგილ-მამული “მისის პატრონის” ხელჩაურთავად. კანონმდებლის აზრით, “ადგილი ბატონისა არის”.

კანონმდებელი, ერთი მხრივ, იბრძვის დებიტორის ინტერესების დასაცავად და შეძლებისამებრ ცდილობს დაამკვიდროს სარგებლის რაც შეიძლება დაბალი ღონე, დაბალი სასესხო პროცენტი, მაგრამ სახელმწიფოს არც კრედიტორთა ინტერესების უზრუნველყოფა შეუძლია; უნდა მონახულიყო რაღაც “ოქროს საშუალო” მათ ინტერესებს შორის. ფულის გასესხება ხდებოდა წელიწადში მაქსიმუმ ოცი პროცენტი სარგებლით.

მოგვიანებით, შესაძლოა ბიზანტიური სამართლის ზეგავლენით წლიური სარგებელი (სასესხო განაკვეთი) განისაზღვრა 12 პროცენტით.

უკვე XVIII საუკუნის საბუთებიდან ხშირად შეიძლება ამოვიკითხოთ ანტიქრესისის პირობა, თუმცა “ანტიქრესისი” როგორც ტერმინი არ გვხვდება.

1785 წელს ერთმა თბილისელმა მოქალაქემ მეორისაგან სესხად აიღო ოთხი თუმანი და ხუთი მინალთუნი. დებიტორმა გირაოდ დასდო სახლი. კრედიტორი სარგებლობს ამ სახლით. საბუთებში დებიტორი აცხადებს: “ამ თარიღიდან არც მე სახლების ქირა გოხოვო და არც შენ თეთრის სარგებელი მთხოვო. როცა შენი თეთრი მოგცე, ჩემი სახლები მე დამანებო და თუ ამ სახლის ან კედელი, ან ჭერი, თავისთავად დაიქცეს, უჩემოდ შენ ნურას დახარჯავ, მე შემატყობინო, ან დედაჩემსა, რომ ჩვენ მოვიდეთ, ჩვენი ფული დაიხარჯოს. . .”<sup>113</sup>

## ვალდებულებითი სამართალი

ვალდებულებითი სამართალი საკითხები ქართული სამოქალაქო სამართლის მნიშვნელოვანი დარგია.<sup>114</sup>

<sup>113</sup> იხ. “დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის”, წიგნი პირველი. შემდგენლები ნ. ბერძენიშვილი და მ. ბერძენიშვილი. თბილისი, 1962, გვ. 289 – 290.

<sup>114</sup> ი. ფუტკარაძე. “ქონებრივი ქირაენობა ქართულ სამართალში”. იხ. საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის აღმანახი № 14, 2000.

ი. ფუტკარაძე. “ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (ისტორიულ-იურიდიული გამოკვლევა). თბილისი, 2002 (იურ. მეცნ. დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი ავტორეფერატი). მისსივ: “ქართული ვალდებულებითი სამართლის ისტორიის ნარკვევები”, თბილისი, 1976.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ფეოდალური სამართალი, აგრეთვე ძველი რუსეთის სამართალიც მეტ-ნაკლებად შეიცავდნენ ვალდებულებითი სამართლის ნორმებს, მაგრამ თავისი განვითარების დონით ისინი ვერ შეედრებოდნენ ძველი რომის სამოქალაქო სამართალს. მეკლევარი ისტორიკოსები ფიქრობენ, რომ გვიანი შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპულ სამართალს სწორედ რომაელების ვალდებულებითი სამართლის წიაღიდან სჭირდებოდა სამართლებრივი ნორმების სესხება. რომის სამოქალაქო სამართლის ხსენებული სფერო წინ იდგა ფეოდალურ სამართლის შესაბამის დარგთან შედარებით.

მართებულია სპეციალურ გამოკვლევებში გამოთქმული შეხედულება, იმის შესახებ, რომ “ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტების განვითარება მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ წინსვლას”.

ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტებში კარგად ჩანს, თუ რა დონეზეა განვითარებული სასაქონლო-ფულადი მეურნეობა ამა თუ იმ ქვეყანაში, ბატონობს მასში კერძო სამართლებრივი თუ სახელმწიფო მეურნეობრივი – საჯარო სამართლებრივი საწყისები.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართულ ვალდებულებით სამართალში “ბევრი რამე ჯერ კიდევ ბუნდოვანი რჩება, და მთლიანი სურათის აღდგენაც შეუძლებელი ხდება”. . . ეს გარემოება იმიტაც არის განპირობებული, რომ სათანადო წყაროები და მასალები ჩვენამდე სასურველი სისრულით არ არიან მოღწეულნი. ხელს გეშლის რა თქმა უნდა, სამართლის წიგნების მეტისმეტი ლაპიდარულობა და ნორმაშემოქმედებითი ეკონომიურობა, ზოგადი ნორმების არ არსებობა. მიუხედავად ამისა ქართული სამართლის ისტორიის სპეციალისტები ცდილობენ შეძლებისამებრ აღადგინონ ძველი ქართული ვალდებულებითი სამართლის შედარებით დამაკმაყოფილებელი სურათი.

ერთი შეხედვით მონათმფლობელურ და ფეოდალურ საზოგადოებათა სინამდვილეში მკაცრად შეზღუდული უნდა ყოფილიყო ქონებრივი ქირავნობის არეალი. პირველადი მასალების სათანადო შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ეს ასე არ ყოფილა. ქონების ქირავნობა, როგორც ჩანს საკმაოდ განვითარებული ყოფილა ფეოდალურ საქართველოში, ყოველ შემთხვევაში უფრო მეტად, ვიდრე თეორიულად მოსალოდნელი იყო.

ქართული ვალდებულებითი სამართლის ხუთი ინსტიტუტი – ქონების ქირავნობა, პირადი ქირავნობა, ნაწუქრობა, ქონებით

უსასყიდლო სარგებლობა (ნათხოვრობა) და სამიძღვემოო რჩენის ხელშეკრულება შესწავლილი აქვს ი. ფუტყარაძეს.

ქირაურობას ძველი ქართული ენის ღონეზე “მიზღი” ერქვა გვიანი შუა საუკუნეების საბუთებში ჩანს უმეტესად “ქირა”. ორივე ტერმინი უცხო წარმოშობისაა. ამან არ უნდა გაგვაკვიროს. ქართულში ხშირი იყო დიდი ენებიდან სესხების შემთხვევები. ბაჟისა და გირაოს აღსანიშნავად ქართულს გააჩნდა შესაბამისად საზვერე და წინდი, მაგრამ სპარსულიდან შემოვიდა ბაჟი და გირაო. ქირის აღმნიშვნელი ერთ-ერთი ძველი ტერმინი უნდა ყოფილიყო “მოსასყიდლება”. შესაძლოა გასამრჯელო და გადასახდელიც ეხმარათ.

მესაკუთრე უფლებამოსილი იყო გაექირაებინა საკუთარი ნივთი. ნივთის გაქირაების უფლებამოსილება გააჩნდა მოგირავენსაც, კრედიტორი, რომელმაც გირაოდ ხელთ იგდო დუქანი ან საცხოვრებელი სახლი, მათ ქირით გასცემდა, აქირაებდა. გაქირაებულ ნივთს თუ რაიმე გადასახადი ედო, მას გამქირავებელი იხდიდა. აქირაებდნენ წყლის წისქვილს. ხელშეკრულებაში წინასწარ იქნებოდა დადგენილი, თუ რა ხასიათის შეკეთება ან რემონტი ევალებოდა დამქირავებელს და გამქირავებელს. გაქირაებული ნივთის მნიშვნელოვანი შეკეთება უმრავლეს შემთხვევაში გამქირავებელს ევალებოდა. XIV საუკუნის ქართული სამართლის – ბექა-აღბუღას კანონების 79-ე მუხლის თანახმად “თუ კაცმან კაცი დაიქირავოს რა გინდა რა საქმისათვის, მისითა გულითა ექირაოს და მის შიგან მოკედეს, არა ვინ რას ემართლების ქირისაგან მეტსა. ამავე წესითა სახედრისა იყოს. . .”

კანონი ერთ სიბრტყეზე განიხილავდა “სახედრისა და კაცის დაქირაებას. თუ დამქირავებელს რაიმე ბრალი არ მიუძღოდა, კაცისა და სახედრის სიკედილისათვის, ის პასუხს არ აგებდა.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 229-ე მუხლის მიხედვით “კაცმა რომ კაცი იქირაოს და სადაც გაგზავნოს, ან სალაშქროდ, ან წყალში შეგზავნოს, ან ხეზე აგზავნოს, ან რასაც ამასთანაზე იქ რომ მოკედეს ან დაშავდეს, სისხლს არავინ ემართლება, თავის ქირისათვის მამკედარა და თუ ეს კაცი ან უთხოვნია, ან ძალად დაუჭერია და გაუგზავნია სადაც, და იქ იმის საქმეზე მამკედარა ან დაშავებულა, მთელი სისხლი უნდა მისცეს”.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის ზოგიერთ ხელნაწერში 229-ე მუხლის უფრო ვრცელ ვარიანტს ვხვდებით, აქ უფრო ვრცლად არის გადმოცემული ქირაურობა: “ვინც ვინმე გაგზავნოს სადმე და

იქი მოკედეს, მოჯამაგირე იყოს თუ სხვა, თუ იქ იავადმყოფებს და ღლით მოკედების, მის სულზე უნდა გაისაჯოს, სხვას ვერას შეუვლენ გამგზავნელს. ეს გაგზავნილი კაცი, ან სენს შეესწრა და ან იმ ალაგს პავამ ან სიხაშმემ, თუ ყაზახმან მოკლას, ნახევარი სისხლი გაუწნდება, რისაც გვარისა არის, ამისთვის რომ გამგზავნელს უნდა სიკდილი ამ რიგითა, რომ თუ ან ყმა არის და ან კაცი, გასამრჯელოს სთხოვს და გამოართმევს, ამისთანას არა ეთხოება რა. და ან თავის სხვისშვილი და მოჯამაგირე არის, ამისი მეოთხედი სისხლი მიეცემის. ამისთვის რომ მოჯამაგირეთ დაუჭირავს. მაგრამ ამისთვის არ დასდგომია, რომ სასიკედილოს ადგილს გაგზავნოს” ნაქირავეები კაცი თუ სამუშაოს შესრულების პროცესში მოკედებოდა, დამქირავებელი ამისთვის პასუხს არ აგებდა, იმიტომ რომ დაქირავებულმა “თავისი ქირისათვის” გასწია რისკი. ძალად დაჭერილ კაცს ან “ნათხოვნ” კაცს თუ გაგზავნიდნენ სადმე რაიმე საქმის გასაკეთებლად და თუ ის გაგზავნილი კაცი ან დაშავდებოდა ან მოკედებოდა, გამგზავნი დადუპულ-დაშავებულის მთელი სისხლით აგებდა პასუხს.

229-ე მუხლის ვრცელი ვარიანტი, სავარუდოა, რომ უფრო გვიან არის სამართლის წიგნში შეტანილი და გარკვეულად ამძიმებს დამქირავებლის პასუხისმგებლობას. ჩანს, რომ დაქირავებულ პირთა მდგომარეობა არ იყო სახარბიელო და დაქირავება არაიშვიათად სახიფათო იყო დაქირავებულისათვის.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 230-ე მუხლის მიხედვით იკრძალება საძოვრად წაყვანილი სხვისი პირუტყვის სამუშაოდ გამოყენება. “ვინ ვისი პირუტყვი საძოვარზე წაიყვანოს, “ეაძოებო”, და მუშაობა დააწყებინოს, მუშაობაზე ან მოკედეს, ან დაშავდეს, მთლად უნდა ეზღოს, ამისთვის რომ საძოვარზე წაიყვანა, ფასი გამოართო და მუშაობა დააწყებინა”. ნაქირავებ პირუტყვს დამქირავებელმა უნდა მოუაროს. და თუ არ მოუარა და “სადმე დაშავდა” “უნდა ნახევარი და ერთი წილი უზღოს”. თუ დაქირავებული პირუტყვი დამქირავებლის ხელში მოკედება, მაგრამ პირუტყვს სენი უკვე დამქირავებლის ხელშიც სჭირდა, ასეთ შემთხვევაში დამქირავებელი ფიცით იმართლებდა თავს (გულს აჯერებდა) და დამქირავებელიც “ვერას შეუვიდოდა”.

230-ე მუხლის ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით დაქირავებული პირუტყვის “ფათერაკად” დადუპეისათვის პატრონი მხოლოდ ფასის ნახევარს გადაახდევინებდა დამქირავებელს (“ნახევარი დაიკლოს პატრონმან”-ს ნათქვამია კანონში.

ცნობილია, რომ იჯარის, როგორც სამართლებრივი ინსტიტუტის დამუშავებით რომის სამართალი ჩამორჩებოდა გაცილებით უფრო ადრე ჩამოყალიბებულ ძველ ბაბილონურ სამართალს ხამურაბის კანონების სახით. ხსენებული კანონების ისტორიული სიმაღლის მაჩვენებელი იყო ის გარემოება, რომ ის ანსხვავებდა იჯარის ოთხ სხვადასხვა სახეობას, მაშინ როდესაც ძველ ებრაულ კანონებში საერთოდ არ იყო ნახსენები იჯარა, ხოლო რომის სამართალი ვერ ანსხვავებდა იჯარას ვიწრო გაგებით ქონების ქირავნობისა და პირადი ქირავნობისაგან.

ქართულმა მასალებმა შემოგვინახეს ინფორმაცია მიწის ხანგრძლივი და მოკლევადიანი გაქირავების შესახებ. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში ეკონომიკის შედარებით დაბალი დონე აისახა იმ გარემოებაში, რომ უპირატესად საქმე გვაქვს სამღებროების, წისქვილების, აბანოების, ღუქნების და სხვათა ერთწლიან იჯარასთან. საქართველოსთვის ამავდროულად ხანებში დამახასიათებელი იყო მოკლევადიანი სესხებიც, რა თქმა უნდა, ეკონომიკის შედარებითი ჩამორჩენილობის შედეგი უნდა ყოფილიყო. გვიანი შუა საუკუნეები საქართველოში თავისი ისტორიული სიმაღლით არ შეიძლება ჩავთვალოთ გვიანფეოდალურ ხანად, როდესაც ფეოდალიზმის წიაღში აშეკარად გამოკეცილი კაპიტალისტური ურთიერთობები ვითარდებოდა. XIV – XVII საუკუნეებში სხვა ვითარება იყო ევროპის რიგ ქვეყნებში. აქ ბატონყმობა ისპობოდა და კაპიტალიზმი მყარდებოდა. სამუშაო და პროდუქტიული რენტა ფულადი რენტით იყო შეცვლილი. შესაბამისად პატრიარქალური ურთიერთობანიც ქრებოდა. ქართული საბუთების მიხედვით საოჯახო ხელშეკრულებებში მოჩანს პატრიარქული მორალური ნორმების გადმონაშთები: “ავიღე იჯარით თქვენი აბანო. . . თუ თქვენი გვარისა ვინმე იბანოს, უფულოთ იყოს და თუ სტუმარი მოიყვანოთ ფული მიბოძოთ. . .”<sup>115</sup>

პირადი ქირავნობის ფეროშია შექმნილი გამოთქმა “ჯამაგირის ყმა”, სადაც სოციალური მიმიკრია წარსულისკენაა მიმართული.

ქართული ვალდებულებებითი სამართალი იცნობდა ნათხოვრობას. მკვლევართა აზრით ნათხოვრობის ხელშეკრულება მხოლოდ ნიუთის გადაცემის შემდეგ ითვლებოდა დადებულიად. გამონაკლისის სახით შეიძლებოდა, როგორც ეს ი. ფუტყარაძეს აქვს აღნიშნული.

<sup>115</sup> იხ. საქ. ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის აღმანახი № 14, 2000. გვ. 9.

სასამართლოს გამოატანა გადაწყვეტილება, რომლის ძალითაც მხარეთა ნათხოვრობითი ურთიერთობა ნიეთის ფაქტობრივ გადაცემამდე წარმოიშობოდა: მესაკუთრეს შეიძლებოდა დაკისრებოდა მიწის განათხოვრების ვალდებულება.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში სპეციალური განყოფილებაა, რომელსაც ეწოდება: “ქ. მიბარებულია რასაცა ნიეთისა, და გინა ნათხოვარისა, ასრე იქნებოდესო”.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 210-ე მუხლის მიხედვით “თუ კაცი კაცი ინათხოვროს და თუ მოკედეს, ვერას შეუა. და თუ არადა, მისეუი არა არის რა, უნდა მისცეს თავისი პატრონსა მისსა, როსაც სთხოვოს, ამისთვის რომე, თუ არ დგებოდა, რატომ პატრონს არ მისცა ან არ შეატყობინა? თუ გიჟი იყო – აგრევე. თუ არადა, ყაზახმა და ქურდმა მოსტაცა, რატომ გაგზავნა ასეთს ალაგს, რომ მოაპარვინა ან მოატაცვებინა?”

თუ ვინ იცის, მან არ გაგზავნა და მან არ აწყენინა რა, და ის კაცი თვითონ წავიდა და გაიპარა, დიდია თუ ცოტა და გზაზე ყაზახი შეხვდა და დაიჭირა, და წაიყვანა, ამისი ასე იქნას.

ვინც ის კაცი ითხოვა და ებარა და ყუანდა, ჯერი დაედების რამე, ასე რომე არც მას კაცს ძალად გაეგზავნოს და არც არა დასაკარგავი ეწყინოს რამე. რადგან ასრე ჯერი უყოსა, აღარა ემართლების, ორთავე სწორად ძებნონ.

როსაც გამოწნდეს და იპოვონ, თუ როგორც ჯერი იქნა, ისრე ყოფილიყოს და მართალი იყოს, ის კაცი თავისავ პატრონს მიეცეს. და სხვა საზღაური, რაც იმის მამპარავს გამოართვან ვისაც რომ ის კაცი ნათხოვრად ყუანდა და ებარა, იმას მიეცეს, ამისთვის რომე უბრალოდ დაუფიცნია და ფიცის საუპატიო მან ქურდმან უნდა გარდუხადოს”.

კანონმდებელი განაგრძობს: “ერთი ესეც, რომ ვინც ის კაცი ითხოვა, ის კაცი რომ თავის სახლში იყოს და მას, ნათხოვნ კაცს, კარგადაც ინახავდეს და ანაზღეულად მის სახლში ან ყაზახი დაესხას და ან ქურდი, და ის კაცი მოიპარონ და მოიტაცონ, ამისი ასე იქნას. რადგან უთხოვნია, პატრონი თავისას ისევე ითხოვს, მაგრამ რადგან იმგვარად მომხდარა, სულ აღარ მიეცემის, იმ კაცის ნახევარ-ფასი უნდა მიეცეს და ორთავე სწორედ სძებნონ. თუ ვისმე მართლა შეაწნდეს ის კაცი, გამოერთვას.

და თუ – ფასი, ფასიცა და საზღაურიც შუა გაიყონ სწორედ, ამისთვის რომე იმ კაცმა, ერთი ესე, რომ ნახევარი ფასი უწინ, მეორე ესე, რომე მანც იმასთან ეძება, მესამე ესე, რომე მან, კაცის

მომპარავმან, იმის სახლი გატეხა და იქიდან წაიყუანა..”

ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილ გრძელ მუხლში ყაზახი ნიშნავს ავაზაკს, ყაჩაღს, თავდასხმელს, რომელმაც ადამიანიც შეიძლება მოიტაცოს, აქვე ქურდიც ნათხოვარი კაცის გამტაცებლად იგულისხმება. “ჯერი” კი ფიცს, განსაწმენდელ ფიცს ნიშნავდა. ჩვეულებრივ “ჯერი” დაეკისრებოდა ეჭვმიტანილს. დანაშაულის ჩადენაში ეჭვის მიტანა კი პატიოსანი ადამიანისათვის პატივისა და ღირსების შელახვად ითვლებოდა. ამიტომაც იმ შემთხვევაში, როდესაც პატიოსან ადამიანს “უბრალოდ” აფიცებდნენ და შემდგომ გამოირკვეოდა, რომ ის ტყუილად დააფიცეს, ამ უკანასკნელს “ფიცის საუპატიო” ანაზღაურება უნდა მიეღო.

თუ კაცი კაცს “ნათხოვრებდა” და ნათხოვარი კაცი არასაეჭვო ვითარებაში მოკედებოდა, მთხოვნელი პასუხს არ აგებდა. თუ ნათხოვნი კაცი მთხოვნელთან “არ დგებოდა”, მაშინ მთხოვნელი ვალდებული იყო ნათხოვარი კაცი პატრონისათვის დაებრუნებინა. იმ შემთხვევაში, თუ ნათხოვარი კაცი არანორმალური, გიჟი გამოდგებოდა, მთხოვნელი ვალდებული იყო ის პატრონისთვის დაებრუნებინა. მთხოვნელს ნათხოვარი კაცი ისეთ სახიფათო ადგილზე არ უნდა გაეგზავნა, საიდანაც მისი “მოტაცება” ადვილი იქნებოდა.

თუ ნათხოვარი კაცი თითონ გაეპარებოდა მთხოვნელს და მას გზაზე “ყაზახი” დაიჭერდა და წაიყვანდა. ასეთ შემთხვევაში ის “ვინც ის კაცი ითხოვა, ებარა და ყუანდა” დაიფიცებდა, განსაწმენდელ ფიცს მიიღებდა და ეჭვებისაგან გათავისუფლდებოდა. მთხოვნელი და ნათხოვარი კაცის პატრონი, ორივენი ვალდებული იყვნენ ეძებნათ დაკარგული და მოტაცებული. თუ ნათხოვარ კაცს იპოვნიდნენ, ის თავის პატრონს დაუბრუნდებოდა, ხოლო კაცის “მამპარავი გადაიხდიდა საზღაურს, რომელიც მიეცემოდა იმას, - ვისაც ის “კაცი ნათხოვრად ყვანდა” – და “ებარა”. ეს იმიტომ რომ მას “უბრალოდ დაუფიცნია და “ფიცის საუპატიო” კი ქურდს უნდა გადაეხადა მისთვის.

თუ კაცის მთხოვნელი-მონათხოვრე ყოველგვარ გონიერულ ზომას მიიღებდა ნათხოვნი კაცის შესანახად, მაგრამ მიუხედავად ამისა ქურდი თუ ყაზახი ნათხოვნი კაცს მაინც მოიტაცებდა. მთხოვნელი ნათხოვარი კაცის ნახევარ ფასს მაინც გადაიხდიდა და კაცის პატრონიც და მთხოვნელიც ვალდებული იყვნენ იგი ეძებნათ. თუ მოტაცებულ კაცს იპოვნიდნენ, კაცის ფასსა და “საზღაურსაც” ნათხოვარი კაცის პატრონი – გამნათხოვრებელი



და მონათხოვრე შუა გაიყოფდნენ.

ღავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნის პროექტის 122-ე მუხლის მიხედვით მონათხოვრეს, რომელიც არამართლზომიერად მოეპყრობოდა ნათხოვარ ნივთს და ნივთი დაიღუპებოდა ორმაგად უნდა აენაზღურებინა მისი საფასური.

ქართული სამართლის ნორმების მიხედვით მიბარებული დაკარგვისათვის მიმბარებელი ვალდებული იყო იგი აენაზღაურებინა. “თუ პირუტყვი მიიბაროს კაცმა კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზლოს. და იმან ქურდი იპოვნოს და იმას გამოართვას.

თუ ავის პატივით შეუნახოს და მართებულზე ნამეტნავი აქეშოს, და მტლე იყოს, მოკუდეს, - უნდა უზლოს. თუ ან კლდეს გადაადგოს, ან მგელს შეაჭამოს, ამ მტერს მოაკელეინოს, - უნდა უზლოს.

თუ ვინ იცის, ან სენით მოკუდეს, ან სიბრმითა, ტყავი და ხორცი პატრონს უნდა მიუტანოს, სხვას არ ემართლება”. . . (211-ე მუხლი ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნისა).

ქართული ფეოდალური სამართალი იცნობდა ჩუქების ხელშეკრულებას. ჩუქების ხელშეკრულების თანახმად ერთი მხარე (მჩუქებელი) უსასყიდლოდ გადასცემს თავის ქონებას საკუთრებად მეორე მხარეს (დასაჩუქრებულს). როგორც ერთი ფილოსოფოსი შენიშნავდა, ფეოდალური საზოგადოების მთელი ფილოსოფია არსებული ქონების მოხმარებაში მდგომარეობდა. ეკონომიკა ნელა ვითარდებოდა. საზოგადოების პოლიტიკური სტრუქტურა კი ისეთი იყო, რომ მეფეს ფეოდალების და საერთოდ სამხედრო წოდების მისამხრობად სიუხვის და ჩუქების გამოყენება ისტორიული აუცილებლობის დონეზე სჭირდებოდა. რუსთაველთან ნათქვამია: “უხვი ახსნილსა დააბამს, იგი თვით ების, ვინ ების”-ო. “ახსნილში” იგულისხმებოდა ისეთი ადამიანი, რომელიც არავისთან არ იყო “მოკიდებულის” ურთიერთობაში. პროფ. გიგო ნათაძე ფიქრობდა, რომ “ახსნილი” უპირატესად ყოვლისა უნდა იყოს ისეთი კაცი, ვინც არაფრით, არც ავითა და არც კარგით არ არის დაკავშირებული სხვასთან, “ამიტომ მის საქციელს, რაც უნდა ცუდი იყოს იგი, არ ეთქმის არც ღალატი, არც ორგულობა, არც მტრობა. იგი არც მტერია, არც მოყვარე, არც ერთგული, არც ორგული. ამ შემთხვევაში ახსნილი არის ის, ვინც არაფრით არ არის დაკავშირებული სახელმწიფო აპარატთან, არც მის სამეურნეო და არც საადმინისტრაციო ან პოლიტიკურ აპარატთან.

პატრონყმური წყობილების დროს, მართლაც, შეიძლება

რომ ვასალური ურთიერთობის გარეშე მდგომი თავისუფალი პირი “ახსნილად” წოდებულიყო. რუსთაველის აზრით, “უხვი მეფე ორგულს დაიმორჩილებს, ხოლო “ახსნილს” დააბამს. “ახსნილი” “მოკიდებულის” საწინააღმდეგო ცნება იყო. სიუხვის მეშვეობით მეფეს “შექმლო “ახსნილი” სამეფო ხელისუფლებისადმი “მოკიდებულად” ექცია.

მეფე სიუხვით, მოწყალების გაღებით უნდა ნერგავდეს პატივისცემას ხელისუფლებისადმი:

“მეფეთა შიგან სიუხვე, ვით ედემს ალვა, რგულია,

უხესა ჰმორჩილობს ყოველი, იგიცა ვინ ორგულია. . .

რასაცა გასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია /50/.

მეფისათვის სიუხვე პოლიტიკური აქციაა. როგორც ნ. ბერძენიშვილმა გამოარკვია, ტერმინ “მოკიდებულის” შინაარსი ფეოდალურ საქართველოში ცვალებადი ყოფილა. ერთ დროს “მოკიდებული” იხმარებოდა ფეოდალური ხანის “პარტიის” მნიშვნელობითაც კი. ლეონტი მროველთან “მოკიდება” მეგობრულ ურთიერთობაში ყოფნას ნიშნავს. XI საუკუნის დოკუმენტში (ნიკორწმინდის დაწერილი) “მოკიდული” (მოკიდებული) ნიშნავს პირს, რომელიც მფარველობის ქვეშაა, მაგრამ მას გარკვეული მოვალეობაც ეკისრება იმის მიმართ, ვისაც “მოეკიდა”

“მოკიდება”, ისევე როგორც საჩუქრის მიღება ნებაყოფლობითი იყო. ჩუქება ქართულ სამართალში გამოიხატებოდა ტერმინებით “ძღვენი”, “ნიჭი”, “ქრთამი”, “ფეშქაში”, მიცემა და ა.შ. იოანე ბაგრატიონის სჯულებიდან ჩანს, რომ სახელმწიფო თავისი შემოსავლის გარკვეულ ნაწილს სტუმრების “საჩუქრად” გამოყოფდა.

ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 61-ე მუხლის მიხედვით “თუ კაცმან კაცსა კარგად და პირწყლიანად ყოფნისთვის სამოყვროდ მისცეს რამე, გინა სამამულო, გინა სასაქონლო, და რა გინდა რა ხანის გამოსავლისათვის და ქვემო ყოფისათვის თხოვას არას ემართლების. . .”

საჩუქრის გაცემა კაცს მეგობრად და მოყვრად მოგვიდებდა რიგ შემთხვევებში “კარგად და პირისწყლიანად” ყოფნისათვის დასაჩუქრება აუცილებელი იყო. საჩუქარის სახით შეიძლებოდა როგორც უძრავი, ასევე რა თქმა უნდა, მოძრავი ქონების გადაცემა.

ძველი ქართული სამართალი იცნობდა პირის სამისდღეშმოო რჩენის ინსტიტუტსაც. ფეოდალური სახელმწიფო საქართველოში შეძლებისამებრ ცდილობდა, ეზრუნდა ქვრივების, ობლების, უპატრონო მოხუცების უკანონო შეილების ცხოვრების პირობების

გაუმჯობესებაზე. საერთოდ უძველესი ადრეკლასობრივი საზოგადოებიდან მომდინარეობდა შეხედულება, რომ მეფე, ხელმწიფე და სახელმწიფო ვალდებულია იზრუნოს ხალხზე და პირველყოვლისა ქერიეებზე და ობლებზე. ერეკლე მეორის “ანდრძის” თანახმად მებატონეებს უნდა ეზრუნდათ ქერიეებზე, ობლებზე და ა.შ. მათ თავისი სარჩო “მართებულად სამართლით” უნდა მიეღოთ მებატონისაგან. მეფე ცდილობდა შეძლებისამებრ ყმაგლეხებზე ეზრუნა. შეგნებული იყო ის გარემოება, რომ გლეხობის გაღატაკება და ამოწყვეტა სახელმწიფოს დაძაბუნებას გამოიწვევდა.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 110-ე მუხლის მიხედვით უკანონო შვილი (ნაბიჭვარი) მამულში წილს ვერ დაიდებდა. ასეთი იყო საერთო წესი. თუმცა ზოგიერთი გამონაკლისი, ჩანს დაიშვებოდა. “ნაბიჭვარი” ცხადია, უფრო ნაკლები უფლებებით სარგებლობდა შვილებთან შედარებით. ნაბიჭვარი თავისსავე ძმას, კანონიერ შვილს ერგებოდა ყმად. ერთი ინფორმაციის მიხედვით თავადის ნაბიჭვარი აზნაურის ღირსებას ღებულობდა. თუ ნაბიჭვარი ძმებთან ყოფნას არ მონდომებდა, ეს მისი ნება იყო, მაგრამ მას უნდა სცოდნოდა, რომ კანონით მას ძმებთან “არაფერი წილი არა აქვს”, ვისთანაც უნდოდეს წავიდეს, ძმებს პასუხი არა აქვთ. თუ ნაბიჭვარი ძმებს ეყმობოდა.

თუ უკანონო და ეყოლებათ ძმებს, ეს უკანასკნელები ვალდებული იყვნენ გაეთხოვებინათ ის და ყმა ქალის ღონეზე მსითუეიც მიეცათ. კანონმდებლის აზრით, ნამუსიანი ძმები თავიანთ უკანონო დას კარგად უნდა მოექცნენ “და თუ ენამუსების, ნამუსიანი კაცი ამას ხომ არ იკადრებს, კარგად არ გაისტუმროს!” – ეკითხულობთ სამართლის წიგნში.

“ნაბიჭვარი” ბუშის სინონიმი იყო.

კანონმდებელი ადგენდა: “თუ ერთი ძმა ამოვარდა და ბუშის მეტი არა დარჩა რა, ჩვენს სამართალში ძმებმან ერთის ყმის მამულის ოდენი მამული უნდა მისცენ. თუ უნდოდეს იმათთან დადგეს და თუ უნდოდეს, ბატონს ეყმოს. მაგრამ საქონელიც უნდა უწილადონ ბიძაშვილებმან. მამას თუ ან ბუშისათვის ან მართალის შვილისათვის სიცოცხლეში მიუცია რამე, ის არ ჩაეთვლები, მისია, ვისთვისაც მიუცემია”.

კანონმდებელს მხედველობაში აქვს აზნაურთა წოდება. კეთილშობილის ბუშის თუ კანონიერი ძმა “ამოუვარდებოდა” უშვილოდ, ბუში “ყმის მამულის” სადარ მიწას მიიღებდა. დანარჩენი მამული ბუშის ბიძაშვილებს ერგებოდათ. როგორც ჩანს ბიძა-

შვილების ხელში გადადიოდა “საქონელიც” (მოძრავი ქონება უნდა იგულისხმებოდეს, მათ შორის პირუტყვიც). ამ “საქონლიდან” ბუშს რაღაცას უწილადებდნენ, ალბათ, შუა კაცთა მონაწილეობით.

#### §14 საოჯახო სამართალი

ფეოდალური საოჯახო სამართალი ორგანული, შინაგანად დაკავშირებული ნაწილი იყო შუა საუკუნეებში მოქმედი ქართული სამართლისა. ქართული საოჯახო სამართლის განხილვა არ შეიძლება მოვწყვიტოთ ქართული სახელმწიფოსა და ქართველი ხალხის ისტორიას.

ფეოდალიზმი ისეთი საზოგადოება იყო, რომლის წარმოებით ურთიერთობის საფუძველიც იყო - ფეოდალ-მემამულეთა კლასის მონოპოლური საკუთრება წარმოების უმთავრეს საშუალებაზე - მიწაზე და მეტ-ნაკლებად ამ საშუალებას მოკლებულ მიწათმოქმედის ექსპლუატაცია.

გარკვეული განსხვავება იყო აღმოსავლურ და დასავლურ ფეოდალიზმს შორის. საქართველოში ძირითადად დასავლური ტიპის ფეოდალიზმის ქართული ვარიანტი ბატონობდა.

ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში ადგილ-მამული და ოჯახი, მიწის საკუთრება და ქორწინება საკმაოდ მჭიდროდ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული.

ოჯახი წარმოადგენს კაცობრიობის მოდგმის განგრძობის, მოსახლეობის ზრდის მთავარ საზოგადოებრივ ფორმას, მაგრამ მხოლოდ ამით არ ამოიწურება მისი მნიშვნელობა. ოჯახი ის პირველადი საზოგადოებრივი უჯრედია, სადაც ხორციელდება უმნიშვნელოვანესი სოციალური აქცია - ადამიანის აღზრდა, პიროვნების ფორმირება - ის თავის თავში აერთიანებს საზოგადოებრივ, ეკონომიკურ, ზნეობრივ, იდეოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ, აგრეთვე ბიოლოგიურ ურთიერთობებს.

#### §15 საქორწინო სამართალი

რამდენიმე ასეული წელი ემზადებოდა საქართველო ქრისტიანული რელიგიის გამარჯვებისათვის. ისტორიულად საკმაოდ მოკლე დროში ქრისტიანობა - ქრისტიანული რელიგია მოიცავს მთელ საქართველოს. უკვე ვახტანგ გორგასალმა ცამეტი ეპარქია დააარსა მის სამეფოში, ხოლო 506 წელს მოწვეულ დვინის საეკლესიო კრების აქტებიდან ჩანს, რომ საეპარქიო კათედრების რიცხვი საქართველოში ოცდამრამდე იყო გაზრდილი.

ამიერიდან ქრისტიანული მოძღვრება გადაიქცა მორალისა და სამართლის თეორიულ საფუძვლად.

მტკიცე მონოგამია და განქორწინების შეზღუდვა თუ დაუშვებლობა ერისკაცთა ცხოვრების პრინციპებად გამოცხადდა. კარგი მეოჯახეობა სასურველ სათნოებად ჩაითვალა. ამიერიდან განსხვავებულად დაისვა საერო და სასულიერო პირების ქორწინების საკითხი.

პავლე მოციქული ეპისკოპოსების ცოლოსნობის მომხრე იყო. საქართველოში ადრექრისტიანულ ხანაში იყვნენ ცოლოსანი ეპისკოპოსები, როგორც ამის შესახებ ნათქვამი იყო შატბერდის მატრიანეში.

სანამ საქართველოში ცოლოსანი ეპისკოპოსები იყვნენ, ეს თანამდებობა მამიდან შვილზე გადადიოდა მემკვიდრეობით. ამასთან დაკავშირებით კ. კეკელიძე აღნიშნავდა:

“ასეთი მოვლენის გამოძახილი ჩვენში უახლოეს საუკუნეებამდე გვესმის, ყოველ შემთხვევაში სამღვდელოების შესახებ. ხოლო როდესაც ცოლოსანი ეპისკოპატი არ არსებობდა, მაშინ იერარქიული მემკვიდრეობა არაპირდაპირი, საგვარო უნდა ყოფილიყო, არა მამიდან შვილზე, არამედ ამავე გვარის სხვა წევრზე”. წარჩინებული გვარი ყოველთვის ცდილობდა, რომ ეპისკოპოსის მაღალი სასულიერო თანამდებობა მისი გვარის ფარგლებიდან არ გასულიყო. როდესაც აღმოსავლეთის ეკლესიამ ეპისკოპოსებს აუკრძალა ცოლის შერთვა, მხოლოდ მღვდლებმა და დიაკვნებმა შეინარჩუნეს ხსენებული უფლება.

მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე ნიკეაში დადგენილ იქნა წესი, რომლის მიხედვითაც დაუქორწინებელი პირი სასულიერო წოდებაში შესვლის შემდეგ ვერ დაქორწინდებოდა, მაგრამ თუ დაქორწინებულმა მიიღო ხელდასმა, იგი ცოლს არ ეყრებოდა.

მოგვიანებით დაადგინეს: ხელდასმის წინ ეპისკოპოსი ვალდებული იყო ცოლს გაჰყოფა. ეს მოთხოვნა გაიმეორეს ტრულის საეკლესიო კრების დადგენილებებშიც.

ქორწინების, როგორც ღვთაებრივი დანაწესის მიზანი სამშაგია, ესაა: კაცობრიობის მოდგმის შენარჩუნება და გამრავლება. ამით ეკლესიის მსახურთა აღწარმოებაც უზრუნველყოფილი იქნებოდა. გარდა ამისა ქორწინების მიზნად ითვლებოდა მეუღლეების მეგობრობა, ურთიერთდახმარება და შემწეობა. ქორწინების მესამე მიზნად ითვლებოდა ხორციელი ცოდვისაკენ მიდრეკილების

აღლაგმეა, ხორციელი ტკობისაკენ სწრაფვის შენელება.

ამიერიდან საეკლესიო სამართალი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა სისხლით ნათესაობას, როგორც ქორწინების დამაბრკოლებელ მიზეზს. ქრისტიანულმა ეკლესიამ გააფართოვა იმ პირთა წრე, რომელთა შორისაც ქორწინება ნათესაური კავშირის გამო იკრძალებოდა. კიდევ მეტი, ქრისტიანულმა ეკლესიამ შემოიღო ნათესაობის ახალი სახეობა – “სულიერი ნათესაობა”. ნათლობის მეშვეობით მონათლული ზღებოდა ეკლესიის, როგორც მორწმუნეთა საზოგადოების წევრი და იძენდა საეკლესიო უფლებანარიანობას. საეკლესიო სამართლის სფეროში ნათლობას იგივე მნიშვნელობა ეძლევა, როგორც სამოქალაქო სამართლის მიხედვით დაბადებას. ნათლიასა და ნათლულს შორის აღიარებული იქნა “სულიერი ნათესაობა”, ხოლო ხსენებული ნათესაობა ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებად იქცა. აიკრძალა ნათლიასა და ნათლულს შორის ქორწინება. აიკრძალა ქორწინება არა მარტო ნათლიასა და ნათლულს შორის, არამედ მათ შვილებს შორისაც. დასასრულ XII საუკუნეში საეკლესიო პრაქტიკამ საბოლოოდ გაუთანაბრა სულიერი ნათესაობა ხორციელს.

ქრისტიანულმა საეკლესიო სამართალმა აითვისა ნათესაობის ხარისხის გამოთვლის რომაული სისტემა, რომელსაც ცნობილმა კანონისტმა ალექსეი პავლოვმა რომაული იურისპრუდენციის უგენიალურესი გამოგონება უწოდა. ამ სისტემის მიხედვით დაბადება ითვლება ნათესაობის ხარისხად. დაბადებათა ის რიცხვი, რომლის მიხედვითაც მყარდება ნათესაობა ორ პირს შორის, ზუსტად ასახავს ნათესაობის ხარისხს მათ შორის.

საქართველოში სამეფო საგვარეულოში და დიდებული აზნაურების წრეში, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ პირველ საუკუნეებში საეკლესიო სამართლის ნორმებს ყოველთვის განუხრელად არ იცავდნენ. მეფე-მთავრების და ფეოდალების ოჯახებში პოლიტიკური და ეკონომიური მოტივებით შექმნილ ოჯახებში დასაშვებად ითვლებოდა სისხლით ნათესაობის მეხუთე და მეექვსე ხარისხში ქორწინება.

წარმართული ხანის საქართველოში ბიძაშვილის ცოლად შერთვა ნებადართული ჩანს. ქრისტიანობის მიღებამდე სამეფო საგვარეულოში ენდოგამია დასაშვებად ითვლებოდა. ზოგიერთი მონაცემებით, იშვიათ შემთხვევებში ბიძაშვილებზე უფრო ახლო ნათესაეებსაც კი ირთავდნენ ცოლად.

“ქართლის ცხოვრებაში” ვახტანგ გორგასალს მიეწერება ასეთი ანდერძი: “უკეთუ არღარა შემოვიქცე ცოცხალი, დაი ჩემი ხუასანძე შეირთოს მირიან, რომელი ეყვოდა ვახტანგს მამის ძმისწულად ” მაშასადამე, ვახტანგ მეფის ანდერძის მიხედვით მისი და უნდა შეერთო ბიძაშვილს, მირიანს.

გამოსარკვევია, ახლო ნათესავთა შორის ქორწინება იყო თუ არა დამახასიათებელი საერთოდ წარმართული ეპოქისდროინდელი ქართველებისათვის. დასადგენია მდებრივთა შორის იყო თუ არა მიღებული ასეთი ქორწინება.

## §16 დაქორწინების პირობები.

1. ქრისტიანულ ხანაში ორივე დასაქორწინებელი მხარე ქრისტიანი უნდა ყოფილიყო. არაქრისტიანთან ქორწინება არ დაიშვებოდა.

2. დაიშვებოდა არამართლმადიდებელ ქრისტიანთან ქორწინება მართლმადიდებლისა, მაგრამ ასეთი ქორწინების შედეგად ბავშვი მართლმადიდებელ სარწმუნოებაზე უნდა აღზრდილიყო.

3. მექორწინეთა შორის სჯულისკანონით დადგენილი ხორციელი და სულიერი ნათესაობის გამომრიცხველი ხარისხები დაცული უნდა ყოფილიყო.

4. ქორწინების დროს დაქორწინებულთა ნებას უნდა გაწეოდა ანგარიში.

XII საუკუნის დასაწყისში შედგენილი ქართული საეკლესიო “ძეგლის წერის” მიხედვით ორივე დასაქორწინებელი პირი ქრისტიანი უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ქრისტეს რწმენის გარეშე არ შეიძლება აღამიანზე ღვთის კურთხევის გარდმოვლენა, რომელიც საიდუმლოს მეშვეობით ხდება. ქორწინება რელიგიური საიდუმლობაა.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების “ძეგლის წერაში” საუბარდებულოდ იყო მიჩნეული ზემოთ ჩამოთვლილი საქორწინო პირობები. ამასთან ერთად ეკლესიის გარეშე აიკრძალა გვირგვინის კურთხევა. ქალის საქორწინო ასაკად 12 წელი იქნა აღიარებული. ვაჟებისთვის საქორწინო ასაკად 15-16 წელი უნდა ყოფილიყო. აიკრძალა “კიდის-კიდე და არაერთგან კურთხევა გვირგვინთა” ე.ი. არ შეიძლებოდა, რომ საქმრო და საცოლვე ერთმანეთისაგან დაშორებით დაქორწინებულყვნენ. ასეთ ქორწინებას ივ. ჯავახიშვილი წარმომადგენლობით ქორწინებას უწოდებდა. “კიდის კიდე” ქორწინების ცერემონიალში, როდესაც საცოლვეს უკურთხებდნენ გვირგვინს, აქ მისი საქმროს ნაცვლად გვირგვინის ქვეშ

სხვა მამაკაცი იდგა ხოლმე, მაგრამ ჯერისწერის დროს მისი სახელი კი არ იხსენებოდა, არამედ ნამდვილი საქმროსი – წარმომადგენლის ქორწინებას წინ უძღოდა დანიშვნა, რომელიც მნიშვნელოვან იურიდიულ აქტად ითვლებოდა. საბუთებით დასტურდება, რომ საქართველოში დანიშნული ქალის დაგდება სრული სისხლის გადახდით ისჯებოდა.

რუის-ურბნისის “ძეგლის წერიდან” არ ჩანს დასაქორწინებელთა წოდებრივი განსხვავებულობა ითვლებოდა თუ არა ქორწინების დამაბრკოლებელ მიზეზად. მაგრამ არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ იმდროინდელ ვითარებაში ქორწინება დაბად და მაღალ წოდებათა გვარისშვილებს შორის იშვიათი, გამონაკლისი შემთხვევა უნდა ყოფილიყო.

გავიხსენოთ, რომ ბიზანტიაში VI საუკუნეში იმპერატორ იუსტინიანეს კანონმდებლობის მიხედვით საცოლქმროთა წოდებრივი სხვადასხვაობა ქორწინების დამაბრკოლებელ მიზეზად ითვლებოდა. თვით გვირგვინის კურთხევა ფასიანი გახდა. როდესაც 1218 წელს ეტიფანე კათალიკოსი ქართული ეკლესიის საკურთხებლად ჩავიდა ანისში, იგი იძულებული გახდა მრევლის აზრისათვის ანგარიში გაეწია: “ყოვლად უწესო არს ალება თქუენგანცა გუირგუინისა კურთხევისათვის ასისა დრამისა”-ო აღიარებდა იგი და ადგენდა, რომ მომავალში გვირგვინის კურთხევისათვის მექორწინეთ ოცდაცამეტი დრამა გადახდესო.

გვიანი შუა საუკუნეების ქართული კანონმდებლობის მიხედვით ქორწინება ერთსა და იმავე დროს რელიგიური საიდუმლოებაც იყო და სამოქალაქო აქტიც.

## **§17 ქალების სამართლებრივი მდგომარეობა ოჯახსა და საზოგადოებაში**

ადრეუფოდალურ ხანაში საქართველოში სპარსეთისა და სომხეთის ანალოგიურად ქალები დამატარებელ მდგომარეობაში მყოფებად ივარაუდებიან. ამ მიმართულებით მიგვითითებს იაკობ ცურტაველის “შუშანიკის მარტილობაც”.

ვესევი კესარიელი, ეყრდნობა რა მეორე საუკუნის სირიელ მწერალს – ვარდეზანს – მოგვითხრობს, რომ სომხეთში ოჯახის თავ მამაკაცს უფლება ჰქონდა ცოლის მოკვლისა. ქალის უუფლებო მდგომარეობა სომხეთში დასტურდება სააკ პორტევის კანონებით და იმპერატორ იუსტინიანეს მიერ გამოცემულ 536 წლის 31-ე ნოველით.



ადრეუგოდალური ხანის სომხეთსა და საქართველოში მზითვის ინსტიტუტი არ უნდა ყოფილიყო განვითარებული. ქალთა უუფლებობა ქონებრივი ურთიერთობათა სფეროში განაპირობებდა მათ უუფლებობას პირადი ურთიერთობის საკითხებშიაც.

VIII – X საუკუნეების საქართველოში საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში შეიმჩნევა წინსვლა. ბასილი ზარზმელის “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებიდან” ვგებულობთ, რომ წარჩინებულთა წრეში ქალებს მშობლების ქონებაზე მემკვიდრეობის უფლება ჰქონიათ. სავარაუდოა, რომ მეცხრე-მეათე საუკუნეებში საქართველოში მზითევი უკვე ჩამოყალიბებული სახით არსებობდა. ამიერიდან ქალი ნიეთი კი არ არის, არამედ პიროვნებაა. ის შემოდის ქმრის სახლში “იმ სფეროთი გარემოცული, რომელშიც ბატონობს მისი ნება და რომელშიც გამოიხატება მისი დამოუკიდებლობა. მზითევი არის ქალის პიროვნება, გამოხატული გარესამყაროში. ცნობილია, რომ აღმოსავლეთს ჰქონდა ურვათი, მაგრამ მან ვერ შეძლო რომ მზითვამდე ამადლებულიყო.”<sup>16</sup>

მიწა, ადგილ-მამული, როგორც მზითევი, დასტურდება დავით აღმაშენებლის მიერ არიშინთადმი ბოძებულ წყალობის წიგნში, XIII საუკუნის ერთ-ერთ სიგელში, გრიგოლ ბაკურიანის ძის ტიპიკონში და ა.შ. უამთააღმწერლის ცნობით რუსუდანის ასულს – თამარს მზითვად გაატანეს აწყვერი – მთელი სენიორია.

ვარლამ დონდუას დაკვირვებით “ქე” ნიშნავდა შეილს, მაგრამ აუცილებლად მემკვიდრე შეილს, ქალიშვილი იქნებოდა ის თუ ვაჟიშვილი. მიუხედავად ამისა, მამაკაცისა და ქალის უთანასწორობა ჩანს ქართულ სამართალში. ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის მიხედვით ქმარს, რომელიც უბრალოდ “დააგდებდა” ცოლს სჯიდნენ ნახევარი სისხლის გადახდით. ცოლს კი ქმრის მიტოვებისათვის მთელი სისხლის გადახდევინებით სჯიდნენ. ამასთან ერთად მეუღლური ერთგულების მოთხოვნის უფლება მამაკაცების პრივილეგია იყო.

მიუხედავად ამისა, საქართველოში დიდხანს იყო შენარჩუნებული ქალისადმი პატივისცემის უძველესი ტრადიციები (შესაძლოა მატრიარქატის ეპოქიდან შემორჩენილი). არსებობდა ქართული ჩვეულება, რომლის მიხედვითაც, ქალის, როგორც მშვიდობის სიმბოლოს გამოჩენა, მეომარ მხარეთა შერიგებას მოასწავებდა. ერთი ქართველი ისტორიკოსის ცნობით “საქარ-

<sup>16</sup> იხ. ივანიშვევი. თხზულებანი, 1876, კიევი, გვ. 110.

თველოში ძველათ წესათ იყო, რომ ვისაც გასჭირებია შესახვეწრად, ან დედასა ან ჯაღაბს გაუგზავნიდეს; მეფენი და თავადნი პატივს დასდებდიან.”

როსტომ მეფემ 1642 წელს თავისი მოსისხლე მტრის – ნოდარ ციციშვილის დედას, რომელიც შესახვეწრად ეახლა, დიდ პატივად დასდო და მისი თხოვნით ნოდარს და მის მომხრეებს – სიცოცხლეს შეუნარჩუნა და ბოლოს “გაცლის გზაც” კი მისცა.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით (42-ე მუხლი) ბატონს ეკრძალებოდა ყმის ოჯახის, ყმის ცოლის პატივისა და ღირსების ხელყოფა. მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ სხვაგან გვექნება საუბარი.

### **§18 მშობლებსა და შვილებს შორის პირადი და ქონებრივი ურთიერთობა**

მშობლებსა და შვილებს შორის ურთიერთობაში საქართველოში ბარბაროსულ წესზე არ საუბრობენ ბერძენი და რომაელი მწერლები. სირიელ მწერალს ვარდესიანს (ახ. წ. II ს.) აღნიშნული ჰქონია, რომ ძველ სომხეთში ოჯახის თავი მამაკაცს ჰქონია უფლება ყოველგვარი პასუხისმგებლობის გარეშე მოეკლა საკუთარი შვილები.. მაგრამ ეს ეხება წინარექრისტიანულ ეპოქას. ცხადია, ქრისტიანული ხანის სამართალი მშობლებს ასეთ ვრცელ უფლებებს არ მისცემდა შვილების მიმართ.

536 წლის ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანეს მიერ გამოცემული 31-ე ნოველის მიხედვით სომხეთში მშობლების ქონებას იმკიდრებენ მამაკაცები და არა ქალები.

არ ჩანს, რომ ამ ხანებში მშობლებს შვილების სიკვდილ-სიცოცხლის უფლება ჰქონოდათ. ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლის – “ცხრათა ძმათა კოლაელთა მარტვილობის” მიხედვით, საქართველოშიც მშობლებს შვილების მიმართ ისეთივე ფართე უფლებები უნდა ჰქონოდათ, როგორიც იყო ძველ რომში მეფეების ხანაში. როგორც ჩანს, მშობლებს შვილების მოკვლის უფლებაც კი ჰქონიათ. რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს შესაძლებელი იქნებოდა ქრისტიანობის გამარჯვებამდე. ნაწარმოების დათარიღება ძნელდება. ზოგიერთ ავტორს (მაგ. ბ. ჩოლოყაშვილს) ის ადრეულ ხნის ნაწარმოებად მიაჩნია. ზოგსაც კი შესაძლებლად მიაჩნია VI საუკუნით დათარიღება. “კოლაელთა მარტვილობაში” აღწერილი ამბები წარმართულ და არა ქრისტიანულ საქართველოს ეხება. ქრისტიანული ეკლესია თავისი სჯულისკანონი არ იძლეოდა

შვილების სიკედილით დასჯის და მონად გაყიდვის საშუალებას.

ქრისტიანული რელიგიის დამკვიდრების შემდეგ მშობლებსა და შვილებს შორის პირადი და ქონებრივი ურთიერთობა ცივილიზებულ ხასიათს ღებულობს. ვასილი დიდის მოძღვრების მიხედვით მშობლებმა რომელითაც თავის შვილებს თანაბრად მიანიჭეს სიცოცხლე, უნდა იკისრონ ვალდებულება, რომ მათ თანაბრად მისცენ სარჩო და საბადებელი. მაგრამ ფეოდალიზმმა და პატრიარქალურ-ფეოდალურმა ურთიერთობამ თავისი დაღი დაასვა ქართულ სამართალს და მშობლებსა და შვილებს შორის ურთიერთობას.

### **§19 მეუღლეთა შორის პირადი და ქონებრივი ურთიერთობა**

მეუღლეთა შორის ქონებრივი და პირადი ურთიერთობა ერთმანეთისგან ჩინური კედლით არ შეიძლება იყოს დაშორებული. წარმართულ ხანაში, ქრისტიანობის მიღებამდე ეს ურთიერთობა საგულევებელია უფრო პატრიარქალური ხასიათისა და მძიმე უნდა ყოფილიყო ქალისათვის, ვიდრე ქრისტიანულში.

ფეოდალიზმის განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე ბარის საქართველოში წარმოიშვა და განვითარდა მზითვის ინსტიტუტი, რომელმაც ხელი შეუწყო ქალის სამართლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესებას.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით “თუ კაცმან თავისი ცოლი მრუშობაზე დაახელოს და მოკლას, არა ძმისაგან, არა ნათესავისაგან სისხლი არ ეთხოვების” (42-ე მუხლი). ეს ნორმა ძველისძველია და სავარაუდოა, რომ ჩვეულებითი სამართლის ნორმებითაც იყო გათვალისწინებული. ქმრის ასეთ უფლებას იცნობს უძველესი სემიტური კანონმდებლობა ხამურაბის კანონების სახით; ის შედგენილია ქრისტეს შობამდე მეთვრამეტე საუკუნეში, ხამურაბის კანონების 129-ე მუხლის მიხედვით “უკეთუ კაცის ცოლს სხვა მამაკაცთან მწოლარეს წაუსწრეს, ორივენი უნდა შეკრან და წყალში გადაყარონ”. . .

დაახლოებით ასეთსავე მკაცრ ნორმას ვხვდებით XIX საუკუნის დასაწყისში შედგენილ საფრანგეთის სისხლის სამართლის კოდექსშიც (324- მუხლი).

ვახტანგის სამართლის წიგნის 42-ე მუხლით გათვალისწინებულ შემთხვევაში ცოლის მიმართ ქმრის განუსაზღვრელი ხელისუფლების გამოვლინებასთან არ გვაქვს საქმე. ეს ჩანს

იქიდანაც, რომ იმავე მუხლის სხვა პუნქტით შეურაცხყოფილ ქმარს არამარტო ცოლის, არამედ ცოლის საყვარლის მოკვლის უფლებაც ეძლეოდა.

XV საუკუნის ერთი საბუთის მიხედვით გამრეკელ ჯავახიშვილს მეუღლე გულსურაბ შემოსწერა. ქალმა ტყეში ქოხი ააგებინა და ოცი დღე იქ ცხოვრობდა. დედამთილმა და ქალიშვილმა დიდი ხეწნით დააბრუნეს გულსურაბი შინ. საბუთიდან ჩანს, რომ გულსურაბ რამოდენიმეჯერ დააგდებს ქმარს, მაგრამ მას დიდი ხეწნით ისევ აბრუნებენ ოჯახში. თითქოს მოსალოდნელი იყო, რომ დიდი სახელმწიფო მოხელე და ძლიერი ფეოდალი, გორის მოურავი იუკადრისებდა ცოლის ასეთ საქციელს და როგორც V საუკუნეში ვარსკენ პიტიახშმა ჩაიდინა, ცოლს შეუთვალადა, თუ ნებით არ დაბრუნდები ოჯახში, ძალით მოგათრევო. როგორც ვნახეთ იგი ასე არ მოქცეულა. ცოლქმრული ურთიერთობა მეხუთე საუკუნესთან შედარებით უფრო რბილ ფორმებში გვევლინება. ჩანს ქალებს შესამჩნევად უფრო საპატიო და თავისუფალი მდგომარეობა მოუპოვებიათ.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა 1771 წლით დათარიღებული ერთი პირობის წიგნი, სადაც ვკითხულობთ: “ესე წიგნი და პირობა მოგართვი თქვენ, აბაშიძეს ქაიხოსროს მე, პაპიძე ივანემ, ასე რომ ჩემი ცოლი შემომწერა და თქვენ შემოგეხეწა, ავით მეკიდებო, არ შემინახაო. მოველ და შემოგეხეწე – ეს პირობა მოგარვი: თუ რაც შეძლება ჩქონდეს ცოლქმრობის პირობით კიდევაც ჩავაცვა, კიდევაც დავახურო, არც გალახვით, არ ავით მოპყრობით – თუ რა სუჩი (სულში) გამოიყვანოს რამე ჩემში: ამას იქით მეფის სოლომონის მოღალატე ვიყო, მისი აღექსანდრეს თოფის მსროლელი ვიყო – თუ ცოლს რიგიანად არ მოვექცეო” – აცხადებს დოკუმენტის შემდგენელი – პაპიძე.

## **განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით**

ქორწინება ოჯახის საფუძველია; ხოლო ოჯახი მთელი საზოგადოების სოციალური უჯრედია. სახელმწიფო ხელისუფლებისათვის სულ ერთი არ არის, იქნება თუ არა ოჯახი მტკიცე. ქორწინებას, შესაძლებლობაში მაინც, კანონმდებელი განიხილავს, დაქორწინებულთა მუდმივ და არა დროებით თანაცხოვრებად.

შუა საუკუნეების რიგი ქრისტიანული ქვეყნების კანონმდებლობა, მიუხედავად სახარების მოძღვრების მიხედვით მრუშობის მიზეზის გარდა განქორწინების პრინციპულად დაუშვებლობისა,

ცხოვრების პირობების კარნახით იძულებული ხდება შეიმუშაოს განქორწინებისათვის საკმაო საკანონმდებლო მოტივები.

ქრისტეს მოძღვრებით განქორწინება დაიშვებოდა მხოლოდ ცოლის მრუშობის შემთხვევაში. მაგრამ დროთა ვითარებაში ზემოხსენებულ მოტივს გარდა აღიარებულ იქნა სხვებიც. მაგალითად ცოლის მიერ მუცლის მოშლა აღიარებულ იქნა როგორც განქორწინებისათვის საკმაო საფუძველი.

“ახალ აღთქმაში” სამი ევანგელისტი გადმოგვცემს ქრისტეს მოძღვრებას განქორწინების შესახებ. ეს ევანგელისტებია: მათე, მარკოზი და ლუკა.

მათ შორის შეიმჩნევა ზოგიერთი წინააღმდეგობა.

ეს გარემოება გარკვეულ გასაჭირში აყენებდა საეკლესიო მამებს ჯერ კიდევ აღვრინდელი ქრისტიანობის ეპოქაში. ამანვე გამოიწვია განქორწინების საკითხში სხვადასხვა გზით წასვლა აღმოსავლეთსა და დასავლეთის ეკლესიებისა.

აღმოსავლეთის მართლმადიდებლური ეკლესია ძირითადად ეყრდნობოდა მათეს სახარებაში გამოთქმულ დებულებებს და აუთარებდა მას. დასავლეთის კათოლიკური ეკლესია ეყრდნობოდა ძირითადად ევანგელისტების მარკოზისა და ლუკას გამონათქვამებს და განქორწინებათა სრული შეუძლებლობის აღიარებამდე მიდიოდა.

“ძველ აღთქმაში” – მოსეს კანონების მიხედვით, განქორწინება დაშვებული იყო. “უკეთეს განუტეოს ქმარმან ცოლი თვისი და შეირთოს სხუა, მან იმრუშა და ცოლი თუ განვიდეს ქმრისაგან და შეერიოს სხუას, მანცა იმრუშა”, - ვკითხულობთ მარკოზის სახარებაში (X, 11-12).

ამასვე იმეორებს ლუკას სახარებაც: “ყოველმან, რომელმან განუტეოს ცოლი თვისი და სხუა შეირთოს, მან იმრუშა; და რომელმან განტეეებული ქმრისგან შეირთოს, მანცა იმრუშა (XVI, 18).

მათეს სახარების მიხედვით კი გარკვეული მიზეზით განქორწინება დასაშვებია. ეს მიზეზია ცოლის მრუშობა (მათე, V, 31 – 32).

საგანქორწინებო კანონმდებლობა წარმოადგენდა როგორც საეკლესიო ისე საერო ხელისუფლების კომპეტენციას. ეკლესია და სახელმწიფო ინაწილებენ კანონმდებლობასა და სამართალწარმოებას განქორწინების საკითხებზე.

უძველესი ქართული ტრადიციის მიხედვითაც მრუშობა ითვლებოდა განქორწინების კანონიერ საფუძვლად. ქართული

ხალხური ჩვეულებითი სამართალი ითვალისწინებდა მრუში ცოლის საჯაროდ ვირზე შესმას და სახალხოდ თავზე ლაფის დასხმას მის ასეთნაირად გაწბილებას და მასთან განქორწინებას.

ქართული სამართლის მონაცემების მიხედვით განქორწინების შემდეგი საფუძველი შეიძლებოდა ყოფილიყო ცოლის სნეულება. აღმოსავლეთის ქრისტიანული ეკლესია თანდათან ანგარიშს უწყეს იმ გარემოებას, რომ ქრისტეს მოძღვრება რელიგიურ-ზნეობრივია და არა იურიდიული. ამიტომაც ცხოვრების მოთხოვნილებათა თანახმად ჯერ მრუშობის ცნებას აფართოებს და შემდეგ სხვა მოტივებსაც აღიარებს განქორწინების საფუძველად.

აღმოსავლეთის ეკლესია პატარძლის მხრივ ქორწინებამდე ქალწულობის დაკარგვასაც მრუშობად თვლიდა და მას განქორწინების მიზეზად აღიარებდა.

განქორწინებისათვის ლეგალურ საფუძველად იქნა აღიარებული ერთ-ერთი მეუღლის საქორწინო თანაცხოვრებისათვის უვარგისობა. ვახტანგ VI სამართლის წიგნი მამაკაცის მხრივ სქესობრივი შეუღლებისათვის უვარგისობას განქორწინების საფუძველად თვლიდა (168-ე მუხლი). განქორწინების მიზეზად გამოდგებოდა აგრეთვე ერთ-ერთი მეუღლის ბერად ან მონაზვნად აღკვეცა.

საქართველოში ქორწინების შეწყვეტის კანონიერ მოტივად ითვლებოდა აგრეთვე სქესობრივი ზნეობის დამრღვევი დანაშაული ე.წ. სოდომური ცოდვა.

დავით ბატონიშვილის “სამართლის” მიხედვით განქორწინების მოტივად გამოდგებოდა:

ა) მეუღლეთა ხასიათის უკიდურესი სხვაობა;

ბ) ცოლის სიგიჟე, ბნედიანობა, განუკურნებელი სენით დაავადება, მძიმე გადამდები სენით ავადმყოფობა ან პირში მყრალი და აუტანელი სუნის არსებობა.

გ) უშვილობა;

დ) ქმრის მიმართ ცრუ ხმების გავრცელება.

ქართული ფეოდალური საზოგადოების სინამდვილეში მემკვიდრეობის სამართალს სოციალურად მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მიწის საკუთრებას საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემაში წამყვანი ადგილი ეჭირა. ფეოდალური წყობილების დროს ადგილ-მამულის ერთი პირიდან მეორის ხელში გადასვლას უმთავრესი და დომინირებული მემკვიდრეობის ის წესი იყო, რომელიც სანქციონირებული იყო სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ.

ფეოდალური სამართალი, თავისი ტიპური სახით, არ ავლენდა მკაფიო ზღვარს საკუთრების ისეთ ელემენტებს შორის, როგორიც არის მფლობელობა, სარგებლობა და განკარგვა. საადგილ-მამულო საკუთრების ცნებაში იგულისხმებოდა როგორც შედარებით სრული კერძო საკუთრება, ასევე მიწის მემკვიდრეობითი მფლობელობა – ფეოდალში, ასევე მისი მთელსიცოცხლივი (სამიღვლეში) მფლობელობა – ბენეფიციუმი.

საქართველოში მიწების ყიდვა-გაყიდვა საკმაოდ იყო ზაფერცელებული. საქართველოში მიწის ფეოდალური საკუთრების ფორმები ადრეფეოდალურ ხანაში ყალიბდება. მეცხრე-მეათე საუკუნიდან საკარგავების სისტემამ განაპირობა პატრონყმობა, ხოლო მოგვიანებით მიწების მემკვიდრეობითმა მფლობელობამ – ბატონყმობა.

ძირითადი მნიშვნელობა ტერმინისა “მამული” იყო მემკვიდრეობით მიღებული საკუთრება. მაგრამ გარდა ხსენებულისა მამულად იწოდებოდა როგორც ნასყიდი, ნასისხლი, ნაწყალობევი, შეწირული ასევე ზოგიერთი სხვა კატეგორიის მიწაც.

ნასისხლი, ნასყიდი (“ალალი, ნასყიდი”) მიწა, მემკვიდრეობითი ურთიერთობის სფეროში მისი მესაკუთრეთა მხრივ თავისუფლად შეიძლება გადასხვისებულიყო. მემკვიდრეობის ობიექტად საქართველოში შეიძლება ყოფილიყო როგორც მოძრავი, ასევე უძრავი ქონებაც.

საერთოდ უძრავ-მოძრავი ქონების გარდა მემკვიდრეობის ობიექტი შეიძლება ყოფილიყო “სახელოც” სახელმწიფო თანა-

<sup>117</sup> იხ. გ. ნადარეიშვილი “ძველი ქართული საოჯახო სამართალი”, თბილისი, 1996, გვ. 104-123.

ბესარიონ ზოიძე “ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი”, თბილისი, 2000.

მდებობა. საბუთებში გვხვდება იმის შესახებ მინიშნებაც, “სახელოს” მზითვადაც ატანდნენ. აქ უნდა იგულისხმებოდეს ის შემთხვევა, როდესაც გასათხოვარ ქალს ძმები არა ჰყავდა და ქმარი საკუთარ მამულზე შემოჰყავდა. ასეთ შემთხვევაში, რადგანც ქალს ერიდებოდნენ სახელმწიფო თანამდებობაზე, მისი ქმარი ღებულობდა მას.

გარდა ამისა მემკვიდრეობის ობიექტად შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც ვალი – სავალო პასუხისმგებლობა, ასევე კრედიტორული უფლებებიც. ბატონყმური საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური წყობილება შესაძლებელს ხდიდა, რომ ყმა-გლეხობა ყოფილიყო მემკვიდრეობის ობიექტი.

კანონით მემკვიდრეებში პირველ რიგში დადგავალი ხაზის ნათესაები ითვლებოდნენ. კონსტანტინე პორფიროგენეტიც ადასტურებს, რომ შვილის შემდეგ გარდაცვლილის ძმა იყო უახლესი მემკვიდრე. გვერდითი ხაზის ნათესაეი რომ მეორე რიგის მემკვიდრე იყო, ეს კარგად ჩანს “რკონის დაწერილიდანაც”. აქაც შვილის შემდეგ ძმა მოსჩანს უახლოეს მემკვიდრედ.

ქართულ საბუთებში გამოძახილს პოულობს ოდესღაც არსებული გვარის ყველა წევრის სამემკვიდრეო უფლება გარდაცვლილი თანამოგვარის ქონებაზე. საქართველოში უმკვიდრო დარჩენილი მამული მეფის განკარგულებაში გადადიოდა.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 113-ე მუხლის მიხედვით ოჯახის გაყრის შემდეგ დედა ან მამა უფლებამოსილი იყო რომელიმე შვილთან დარჩენილიყო საცხოვრებლად. თუ შვილები უმემკვიდრეოდ გადაეგებოდნენ და თანაც მშობლებზე ადრე გარდაიცვლებოდნენ, მშობლები მიიღებდნენ შვილის ქონებას.

ვახტანგ მეექვსის სპეციალური კანონის მიხედვით დადგენილი იყო: “თუ ქალაქში კაცი ამოვარდეს და თუ არ დარჩეს მამული და მიწა-წყალი, ვინც იმისი ვარისი გამოჩნდეს, იმისთვის გეიბოძება ჩვენ ხელი არა გვაქვს. . . ” ვარისში აქ მემკვიდრე იგულისხმება.

1722 წლის 6 სექტემბერს ვახტანგ მეექვსემ წყალობის წიგნი უბოძა მოქალაქეებს იმასთან დაკავშირებით, რომ მათ სამეფო ხელისუფლებას კარგი სამსახური გაუწიეს მტრებთან ბრძოლაში. “აწ თქვენისა მოდგომისა და ერთგულებისა და გარჯილობისა სამუქაფოდ ესე წყალობა გიყავით, რომელ პირველთაგან გედვათ და აწ აღმომიკვეთია. თუ ქალაქში კაცი ამოვარდეს და არ დარჩეს არცა ძეი, არცა ასული, იმისი საქონელი სახლი, კარი და აგარაკი, მამული და მიწა-წყალი, ვინც ამისა



ჯარის გამოჩნდეს, იმისთვის გეიბოძებია, ჩვენ ხელი არა გვაქვს ღვა ვერც ვინ ჩვენი მოსაქმე მიედავების". როგორც ზემოთ მოტანილი თორიდიული დოკუმენტიდან ჩანს, მეთურამეტე საუკუნის ოციან წლებამდე თბილისშიც ისეთივე რიგი იყო მემკვიდრეობისა, როგორც საერთოდ მთელ სამეფოში.

ერთ დროს, განვითარების ადრეკლასობრივი განვითარების ღონეზე მემკვიდრეთა წრე ფართე იყო: მასში თითქმის მთელი ჯგუარი ან საოჯახო თემი (დიდი ოჯახი) მოისაზრებოდა. სოციალურ-ჰუმონიკური და პოლიტიკური განვითარების უფრო მაღალ დონეზე — ფეოდალიზმის ხანაში მემკვიდრეთა წრე მცირე მონოგამიური ოჯახის წევრებით შემოიფარგლა. ისტორიული სიმაღლის უფრო მაღალ საფეხურზე, როდესაც ფეოდალიზმის წიაღში ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობანი, კანონმდებლობამ გააფართოვა მემკვიდრეთა წრე. უკვე უშვილო კაცის ქონება ბეითაღმანად არ ჩაითვლებოდა. მემკვიდრეთა წრე ოჯახის გარეთ მიიწევდა.

რაც შეეხება ანდერძის ინსტიტუტს, შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ფეოდალური სამართალი არ იცნობდა მამულის ანდერძობას. ეს გასაგებიცაა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ფეოდალურ საქართველოში "ანდერძი ხშირად ფართო მნიშვნელობით გამოიყენებოდა და მასში წყდებოდა სახელმწიფო — საოჯახო ცხოვრების მრავალი წერილმანი თუ მსხვილმანი საკითხი. წმინდა ქონებრივი ხასიათის ანდერძები უფრო გვიანფეოდალური ხანიდანაა დამახასიათებელი. . . "118

## **§22 ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წყობილება და მისი თავისებურებანი**

ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წყობილების თავისებურებანი სპეციალურად აქვს განხილული პროფ. ივანე სურგულაძეს თავის ერთ-ერთ ნაშრომში.

ავტორის დასკვნები ასეთია:

1. საქართველოსათვის ისევე როგორც რუსეთისათვის დამახასიათებელი იყო მიწის საკუთრების დანაწილება.

2. ფეოდალურ საქართველოს წოდებრივი მონარქიის საფეხური არ გაუვლია.

<sup>118</sup> იხ. ბ. ზოიძე. "ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი". გამომცემლობა "უფლება", ტფილისი, 2000, გვ. 320 - 321.

3. ცენტრალიზებული მონარქიის პერიოდი საქართველოში დიდხანს არ გაგრძელებულა (XI – XIII სს.) საქართველოს აბსოლუტურ მონარქიამდე არ მიუღწევია.

4. ქალაქებს საქართველოში არ შესრულებიათ ის როლი, რაც მათ რუსეთსა და დასავლეთ ევროპაში შეასრულებს.

5. გვიანფეოდალური საქართველოს ცალკეულ სამეფოებში პოლიტიკური სუვერენიტეტი არ დაქუცმაცებულია, თუმცა მეფის ხელისუფლება რეალურად სუსტი იყო.

6. სახელმწიფოებრივი წყობილებისა და სამართლის ინსტიტუტებმა საქართველოში ბოლომდე შეინარჩუნა ქართული, ნაციონალური ხასიათი.”<sup>119</sup>

ყველა ხალხი, ასე ვთქვათ, საკუთარი ისტორიის შეილია. აქ ისიც იგულისხმება, რომ შედარებით მცირერიცხოვანი ხალხების ისტორიაში დიდ როლს თამაშობდა საგარეო ფაქტორი, დიდი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკური აქციები, მათი ძირეული ინტერესები.

აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ძველი საქართველოს სახელმწიფო წყობილების თავისებურებათა გასაგებად დიდი მნიშვნელობა აქვს მიწაზე, ადგილ-მამულზე საკუთრების თავისებურებებს.

ისტორიულ ნაშრომებში კარგა ხანია შემჩნეულია ის გარემოება, რომ არსებობს, ან ყოველ შემთხვევაში, წინააპი-ტალისტურ საზოგადოებაში მაინც არსებობდა, შინაგანი, მჭიდრო კავშირი ქვეყნის სახელმწიფო წყობილებასა და მიწათმფლობელობის წესს შორის. აქ უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მიექცეს საკითხს – არის თუ არა სახელმწიფო ქვეყნის მიწის ფონდების რეალური მესაკუთრე? წინააპიტალისტურ ხანაში ადგილ-მამული, როგორც ცნობილია, სიმდიდრის უმთავრესი სახეობა იყო. ცხადია, არსებობდა არც თუ ფარული კავშირი ქართულ მიწათმფლობელობასა და სახელმწიფო წყობილებას შორის.

ისტორიული მეცნიერების მონაცემებით, იმ ქვეყნებში, სადაც სხვადასხვა მიზეზებით, სადაც ადგილ-მამულებზე კერძო საკუთრება

<sup>119</sup> იხ. ივ. სურგულაძე “საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის”. “ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიან-ფეოდალურ პერიოდში”. თსუ გამომცემლობა (1953). ხსენებული ნაშრომის VII თავის სათაურია “ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილების თავისებურებანი” იხ. გვ. 457 – 477.

არ წარმოიშობოდა, მუდამ არსებობდა ტენდენცია, რომ სახელმწიფო ხელისუფლება დესპოტიზმის სახით ჩამოყალიბებულიყო. საწარმოო საშუალებებზე სახელმწიფო საკუთრება, სახელმწიფოს, როგორც მესაკუთრისა და პოლიტიკური ძალაუფლების ისეთ მძლავრ შენადნობს, რაც დესპოტიზმისა და ტოტალიტარიზმის ნაყოფიერი ნიადაგი ხდება.

ეკონომიკისა და პოლიტიკური ორგანიზაციის ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებამ სახელმწიფო ისეთ მძლავრ ძალად აქცია, რომელიც მანამდე წარმოდგენილი იყო. სახელმწიფოს აღმოაჩნდა ისეთი დიდი ხელისუფლება ადამიანზე, როგორც ბერძნულ მითოლოგიაში ბედისწერას გააჩნდა მათ მიმართ. . . ასეთნაირად შეიძლება გავიგოთ ნაპოლეონ ბონოპარტის გამოთქმა: “პოლიტიკა ბედია”.

ცნობილია, რომ როდესაც რომაელებთან შედარებით განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურზე მდგომმა გერმანული წარმოშობის ტომებმა დაიპყრეს რომის იმპერიის ევროპული ნაწილი, მათ სახნა-სათესი მიწები და სათიბებიც კი, კერძო საკუთრების სახით დაინაწილეს და დაირიგეს (იგულისხმება ალოდი).

ამ გარემოებამ კი ისტორიულ პერსპექტივაში, ხელი შეუწყო წარმოების პროგრესული წესის აღმოცენებას.

ძველ გერმანულში “ალოდ”, “ალლოდ” ნიშნავდა გასხვისებად მიწის საკუთრებას. ისტორიკოსთა უმრავლესობა ფიქრობს, რომ ალოდი (“ალლოდ”) საბოლოოდ ჩამოყალიბდა VI – VIII საუკუნეებში. თვით ალოდი დროთა ვითარებაში სახეს იცვლიდა – თავდაპირველად ის ტრიალებდა მხოლოდ ნათესავთა ვიწრო წრეში. ადგილ-მამულები, როგორც წესი, მემკვიდრეობით ხასიათდებოდა და გადადიოდა გარდაცვალებულების ვაჟიშვილების ხელში. მიწა გადაიქცა ყიდვა-გაყიდვის, გაცვლის, ჩუქების საგნად, რამაც ხელი შეუწყო, ხელი გაუმართა თემის რღვევას და მდიდართა და ღარიბთა ფენის წარმოშობას. ფეოდალიზმის ჩამოყალიბებამ გამოიწვია პირობითი ფეოდალური საკუთრების ბენეფიციუმის (“საკარგავის”) და ფეოდი (“მამულის”) წარმოშობა.<sup>200</sup>

ცხადია, გარკვეული მიზეზობრივი კავშირი არსებობს მიწათმფლობელობის ალოდურ ფორმასა და იმ საზოგადოებრივ და სახელმწიფო წყობილებას შორის, რომელიც შუა საუკუნეების

<sup>200</sup> იხ. ა.ი. ნეუსიხინ, საადგილ-მამულო ალოდისა და ოჯახის ფორმის ევოლუციის შესახებ აღმენებში VI – IX საუკუნეებში. იხ. კრებული “სრედნიე ვეკა”, 1951 წ. ტ. 8. /А.И. Неусихин. «Средние века» т.8. 1956/

ევროპაში არსებობდა. მაგრამ თვით ძველი აღმოსავლეთის რიგ ქვეყნებშიც, სადაც ოფიციალურად არსებობდა მიწაზე სახელმწიფო საკუთრება, ხსენებული საკუთრების ფორმის გვერდით შეზღუდულად უშვებდნენ ადგილ-მამულზე კერძო მფლობელობას გარკვეულ საუკუნეებში ზოგან დაშვებულიც კი საკარმიდამო მიწების ყიდვა-გაყიდვა.

იქ, სადაც ადგილ-მამულებზე სახელმწიფო საკუთრება იყო აღიარებული, იკრძალებოდა ამ მიწების ანდერძით გასხვისებაც, მაგრამ არსებობდა ანდერძის თავისუფლების სუროგატიც – შეილად აყვანა. მიწის გაყიდვას ახერხებდნენ შეილებულების მეშვეობით. შეილად აყვანილი (შვილებული) იყო ის პირი, რომელიც სახელმწიფო საკუთრებაში მეოფე მიწას საადგილ-მამულო კანონისათვის გვერდის ავლით ყიდულობდა, ხელში იგდებდა.

შუა საუკუნეების ფეოდალურ აღმოსავლეთში, ზოგან მაინც არსებობდა მიწის კერძო მფლობელობის გარკვეული სახეობა – “მულქი”, მაგრამ ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში უმთავრეს როლს მაინც მიწებზე სახელმწიფო საკუთრება ასრულებდა. ასე რომ საკუთრების ფორმათა მრავალფეროვნება, საკუთრების ფორმათა ე.წ. პლურალიზმი, არც აღმოსავლური ფეოდალიზმისათვის იყო უცხო და მაინც აქ სახელმწიფო სექტორი განსაზღვრავდა ამინდს.

რაც შეეხება მიწის საკუთრების დანაწილებას, რაც ფეოდალურ საქართველოში უთუოდ არსებობდა, ეს გარემოება მაინც ვერ აგვიხსნის ბევრ რამეს, თუ აქ იმასაც არ დაეძინო, რომ რიგ სახელმწიფოებში მიწის საკუთრების დანაწილებამ ხელი არ შეუშალა ძლიერი ფეოდალური მონარქიის წარმოშობას, რომელიც შემდეგ აბსოლუტურ მონარქიაშიც გადაიზარდა. აქ, ალბათ, მხედველობაშია მისაღები რამდენიმე გარემოება:

1. საქართველოს გეოგრაფიული მდგომარეობა, მისი მდებარეობის თავისებურება – მისი მთავორიანობა, რაც ბუნებრივი პირობების გამო, აადვილებდა ცალკეულ რეგიონთა ერთმანეთისგან განკერძოებულობას.

2. სამეფო დომენის შედარებითი სიმცირე. სამეფო დომენი უნდა გამხდარიყო ეკონომიკური და პოლიტიკური საძირკველი რეაქციული ცენტრიდანული ძალების ასალაგმავად, რაც მნიშვნელოვანწილად ვერ მოხერხდა.

3. ისიც მხედველობაშია მისაღები, რომ რიგი საუკუნეების განმავლობაში საგარეო პირობების თვალსაზრისით საქართველო არახელსაყრელ გარემოცვაში მოყვა.

როცა ჯვაროსნული ლაშქრობების დროს ევროპა აქტიურობდა ჩვენი აგრესიული მეზობლების წინააღმდეგ, საქართველომ ეს გარემოება კარგად გამოიყენა.

მაგრამ XIII საუკუნის მეორე მეოთხედიდან მოძალებულ მომთაბარე და ნახევრად მომთაბარე მტრებს, რომლებიც ძლიერ სამხედრო ძალას წარმოადგენდნენ, საქართველომ და მისმა კულტურულმა მეზობლებმა, სათანადო წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს.

აქ თავი იჩინა ფეოდალურმა განკერძოებულობამ, არმიის შეიარაღების გაუმჯობესებისათვის ზრუნვის შედარებით დაბალმა დონემ და ა.შ. ხოლო გვიანი შუა საუკუნეების “საქართველოებში” საერთოდ მოიშალა მუდმივი არმია.

განვითარების გვიანფეოდალური სტადიის ისტორიულ სიმაღლეზე ასეულა ვერ მოასწრო საქართველომ, რომ მონღოლებისა და თემურ-ლენგის შემოსევების შედეგად ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების დონე დაეცა. . .

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საქართველოს გვიანფეოდალური ხანა დგება მხოლოდ მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან.

მიუხედავად მრავალი უარყოფითი ფაქტორის, საქართველოში არ ჩამოყალიბებულა ე.წ. აღმოსავლური დესპოტია.

ქართული აგრარული წყობილება და მის ნიადაგზე აღმოცენებული სახელმწიფოებრივი წეს-წყობილება (განსაკუთრებით მხედველობაში გვაქვს გაერთიანებული ფეოდალური მონარქიის პერიოდი), შუა საუკუნეებში უზრუნველყოფდა ქვეყანაში ნორმალური სოციალური ცხოვრების პირობებს.

როგორც ჩანს, წარმოებით ურთიერთობათა ფეოდალური ტიპის ქართული ვარიანტი სახელმწიფოსა და პიროვნებას შორის ურთიერთობას, ბატონობისა და მორჩილების ურთიერთობას, როგორადაც იგი თვით წარმოებისა და საზოგადოების პოლიტიკური სტრუქტურიდან აღმოცენდებოდა, შედარებით პროგრესული, განვითარებისუნარიან ფორმას ანიჭებდა. ცხადია, გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა თვით სახელმწიფოს უკუგავლენას ქვეყნის ეკონომიკაზე და საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე.

ქართული ფეოდალიზმი დასავლეთევროპულს უფრო წააგავდა, ვიდრე ბიზანტიურს.

ბიზანტიაში წარმოუდგენელი იქნებოდა ისეთი გამოსვლა ფეოდალებისა, როგორსაც ადგილი ჰქონდა ინგლისში 1215 წელს და “თავისუფლების დიდი ქარტიის” მსგავსი იურიდიული ძეგლის

მიღება. საქართველოში კი ფეოდალების ასეთი გამოსვლა მეტ-ნაკლებად შესაძლებელი იქნებოდა. მხედველობაში გვაქვს ყუთლუ არსლანის გამოსვლა თამარ მეფის დროს. რის შემდგომაც ჩნდება სამართლებრივი გამოთქმა – კლაუსულისა, რომ მეფემ თავისი გადაწყვეტილება მიიღო “თანადგომითა და ერთნებაობითა დიდებულთა. . .” დიდებულ აზნაურთა თანდგომასა და ერთნებაობას სამეფო ხელისუფლება საჭიროებდა.

ქვეყნის ცხოვრებაში რომ ეკონომიკა, ეკონომიკური ფაქტორი დიდ როლს თამაშობდა ეს სადაო არ არის, მაგრამ არ შეიძლება ეკონომიკაში, ეკონომიკურ პოტენციაში დავინახოთ სახელმწიფოსა და საზოგადოების განვითარების ერთადერთი და ძირითადი ფაქტორი. . . მარქსისტებს ეგონათ, რომ მარქსმა აღმოაჩინა ისტორიის განვითარების კანონი. . . რომ ეკონომიკური ბაზისი განაპირობებს ზედნაშენს და ა.შ. მაგრამ თვით მარქსი “კაპიტალის” მესამე ტომში სულ სხვა აზრს გამოთქვამდა. არ შეიძლება ვეძებოთ საწარმოო პირობების მესაკუთრეთა უშუალო მწარმოებლებთან დამოკიდებულებაში მთელი საზოგადოებრივი წყობილების გასაღები. ეს დამოკიდებულება ყოველ მოცემულ მომენტში საზოგადოების საწარმოო ძალების განვითარების საფეხურს შეესაბამება, მაგრამ აქ არ შეიძლება ყოველთვის ვიპოვოთ მთელი საზოგადოებრივი წყობილების და მაშასადამე სუვერენიტეტისა და დამოკიდებულების პოლიტიკური ფორმის მოკლედ “ყოველი მოცემული სპეციფიური სახელმწიფოებრივი ფორმის შინაგანი საიდუმლოება, მისი ფარული საფუძველი”. ზემოხსენებული ეკონომიკური ფაქტორები რომ უშუალოდ განაპირობებდეს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ წყობილებას, მაშინ ისტორია მითოლოგიური იქნებოდა. ბაზისი ე.წ. ზედნაშენებს ავტომატურად განსაზღვრავდა.

ერთ ხანს ამ მოსაზრებებს ეთანხმებოდა კარლ მარქსიც, რომელიც მართალია, ბაზისით ზედნაშენური მოვლენების განსაზღვრულობის კონცეფციას იზიარებდა, მაგრამ იძულებული იყო ელიარებინა, რომ “ერთი და იმავე ეკონომიკურ საფუძველს – ერთსა და იმავე მთავარი პირობების მიხედვით, - უთვალავ სხვადასხვა ემპირიულ გარემოებათა, ბუნებრივ პირობათა, რასობრივ ურთიერთობათა, გარედან მოქმედ ისტორიულ გავლენათა და სხვათა მეოხებით შეუძლია თავის გამომჟღავნების დროს ისეთი დაუსრულებელი ვარიაციები და გრადაციები გვიჩვენოს, რომელთა გაგებაც მხოლოდ ემპირიულად მოცემულ გარემოებათა ანალიზის

მეშვეობით შეიძლება”. . . 201

როგორც ვხედავთ, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ყოველი მოცემული სპეციფიკური სახელმწიფოებრივი ფორმის შინაგანი საიდუმლოების ამოხსნა, მისი ფარული საფუძვლის გამოცნობა, დამოკიდებულია უთვალავი სხვადასხვა ემპირიული გარემოებების, ტრადიციების, გარედან მოქმედი ისტორიული ფაქტორების და ა.შ. მოქმედებისაგან.

ისტორიულ-იურიდიული მეცნიერების განვითარების დღევანდელ საფეხურზე ცალკე უნდა გამოვყოთ ზოგიერთი “ემპირიული გარემოებანი” და მათ შორის უპირველეს ყოვლისა, გეოგრაფიული ფაქტორი – “თითოეული, ამა თუ იმ ფორმით გეოგრაფიულად განკერძოებული გარემო (მისი ტერიტორიული კომპლექსი) სპეციფიკურად ახდენს გავლენას საზოგადოებაზე, და ეს გავლენა შეიძლება გამოვლინდეს არა მხოლოდ საზოგადოების განვითარების ტემპებში, არამედ მის თვისობრიობასა და მიმართულებაში. . . ”<sup>202</sup>

გეოგრაფიული ფაქტორი დაკავშირებულია ტექნიკისა და წარმოებითი ურთიერთობის განვითარებასთან. მხედველობაში მისაღებია აგრეთვე ლანდშაფტის დემოგრაფიული ტევადობა ე.ი. მოსახლეობის მაქსიმალური რაოდენობის გათვალისწინება, რომელშიც საწარმოო ძალების მოცემულ დონეზე ლანდშაფტური ერთეულის ტერიტორიაზე შეიძლება იარსებოს და თავი ირჩინოს.

მთაგორიანი საქართველო თავისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობებით მამული სახელმწიფოების წარმოქმნისა და ფეოდალთა განკერძოებულობისათვის ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა.

ისტორიაში შეიძლება ისეც მოხდეს, რომ ხალხმა, რომელსაც სამხედრო თვალსაზრისით ძლიერი მტრისაგან პირისაგან მიწისა აღგვა ემუქრება, ხსენებული საშიშროების შეგნების გათვალისწინებით, სახელმწიფოს მართვის სისტემაში ისეთი ცვლილებები შეიტანოს, რაც მოცემულ პირობებში ხელსაყრელია ქვეყნის გადარჩენისათვის.

<sup>201</sup> იხ. კარლ. მარქსი “კაპიტალი” ტომი III, ნაწილი II, ტფილისი, 1934, გვ. 310 – 311.

<sup>202</sup> ე.ა. ანუშინი “გეოგრაფიული ფაქტორი საზოგადოების განვითარებაში”, მოსკოვი, 1982, გვ. 31 -32 (რუს. ენაზე).

შდრ. გ. ყორანაშვილი “წინააკაპიტალისტური წარმოების წესები”, “მეცნიერება” 1988, გვ. 92 -98.

მაგრამ თვითმპყრობელურად და სამხედრო წესით ცენტრალიზებული ხელისუფლება უკვე მტრის მოგერიებისა და დამარცხების შემდეგაც არ თმობს თავის განსაკუთრებულ უფლებამოსილებას, და შეიძლება მოხდეს ისე, რომ სახელმწიფო ხელისუფლებამ მიაღწიოს საზოგადოებაზე სახელმწიფოს გაბატონებას, აქედან გამომდინარე მთელი უარყოფითი შედეგებით.

ქართულ ფეოდალურ სახელმწიფოს შეგნებული ჰქონდა, რომ უნდა მოწესრიგებულიყო ხე-ტყის ჭრის, ნაკრძალების დაცვის, თევზაობის, ნადირობის და ადამიანთა მოსაქმეობის სხვა სფეროები. საქართველოში ოდითგანვე არსებობდა თანამდებობა ტყის მცველების, ტყის მცველთხუცესის, მონადირეთხუცესის და ა.შ. ქართული საკანონმდებლო ძეგლების უმრავლესობა რომ დაკარგული არ იყოს, ჩვენ მეტი საშუალება გვექნებოდა წარმოგვედგინა სახელმწიფოს ზრუნვა ბუნების დაცვის მიმართულებით.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით, გლეხს და საერთოდ, სახელმწიფოს ქვეშევრდომს, უფლება ეძლევა ქვეყნის მასშტაბით, ისარგებლოს წყლით, შეშით და ბალახით. “ქვეყანაზედ ეს სამი არ დაეჭირვის კაცსა და ხელმწიფვისა არის – წყალი, შეშა და ბალახი” (169-ე მუხლი). მაშასადამე, წყალი, შეშა და ბალახი სამეფო საკუთრებად ითვლებოდა და თვით სახელმწიფო ხელმწიფის სახით, ქვეშევრდომებს უფლებას ანიჭებდა მათით სარგებლობაზე.

საყურადღებოა, რომ სახელმწიფო პრეტენზიას არ აცხადებდა ადგილ-მამულებზე მთელი ქვეყნის მასშტაბით, როგორც ეს აღმოსავლური ფეოდალიზმის ვითარებაში მოსალოდნელი იყო.

წყალს აღმოსავლეთ საქართველოში, გასაგებია დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც სოფლის მეურნეობა მოწესრიგებული სარწყავი მოწყობილობების გარეშე აქ ვერ იარსებებდა და სახელმწიფოს მძლავრი ხელი, რომელიც წყლით სარგებლობას მოაწესრიგებდა უთუოდ ემსახურებოდა ქვეყნის, ხალხის ინტერესებს.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში ვკითხულობთ: “წყალი, ასრე, რომე ხელმწიფე წყლისა და რუს გატანას მოინდომებს, ქვეყნის შენობისა და პურის მოსავლისათვის იქს, რომე კოდის პური არ დააკლდეს, და სადაც ეპრიანების, რუს თავს ვერავინ დაუშლის, სადაც რუ მოიხდენს; ვენახი და ხოდაბუნი, რაც დახვდების გასჭრის და გაატარებს. რომელ სოფელსაც უბოძებს და დააჩემებს იმ წყალს, ერთი მეორეს ვერ შეეცილება, მას უკან სათავის კეთება და რუს ამოწმენდა არავისგან დაიშვება” (170-ე მუხლი).



კოდისპური სახელმწიფო გადასახადის სახეობა იყო XVIII საუკუნის დასაწყისის აღმოსავლეთ საქართველოში. ასეთი გადასახადი ჩანს საერთოდ გვიანი შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში. მას იხდიდა თითოეული კომლი. წყაროებიდან ჩანს, რომ კომლი იხდიდა ოთხ კოდ პურს ან ორ კოდ პურს და ორნახევარ კოდ ქერს. მეთვრამეტე საუკუნეში გ. ჯაფარიძის გაანგარიშებით, კოდი შეიცავდა 30-დან 34-მდე კილოგრამს.

გამოთქმა “დაჩემებას” ზემოხსენებულ მუხლში დასაკუთრების მნიშვნელობა აქვს. აკი “ჩემება” საკუთრების მნიშვნელობით იხმარებოდა უკვე ადრეუფოდალური ხანიდან მოყოლებული.

წყალს, შეშას და ბალახს, როგორც სახელმწიფო ქონებას, მეფე გარკვეული მიზნით არ უჭერდა ქვეშევრდომებს: “ბალახი მთასა და ბარსა კაცს კაცისგან იმიტომ არ დაეჭირვის, რომ ხელმწიფეს ცხერის საბალახე ეძლევის და ძროხის ნახირის თავი: და თუ ერთი მეორეს ბალახს დაუჭერს, ესეები ხელმწიფეს დააკლდების” – ნათქვამია ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნის 171-ე მუხლში.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 172-ე მუხლის თანახმად “მთა და შეშა ამისათვის არ დაიჭირვის, თუ ბარის კაცი სახლს არ ააშენებს და შეშით არ დარჩების, ქვეყანაზე შენობა მიაკლდების და ხელმწიფეს ლაშქარ-ნადირობა დააკლდების. მაგრამ, იქნებისმცა, მთის პატრონს ერთი ერთი სანადირო ალაგი ყორულად ჰქონდა და იქ არ მოაჭრევენოს”.

სახელმწიფოს ინტერესები მოითხოვდნენ ქვეყნის “შენებას”, მოსახლეობის კეთილდღეობის ამაღლებას, რის შედეგადაც მეფეს ეყოლებოდა სათანადო რაოდენობის გადასახადის გადამხდელი და მოლაშქრე. საქართველოში უძველესი ხანიდან ლაშქრობა და ნადირობა ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული. ნადირობა ითვლებოდა ლაშქრობისათვის მზადებად, მის ერთგვარ რეპეტიციად. ნადირობა იკრძალებოდა ნაკრძალ ადგილებში; რომელსაც სამართლის წიგნი “ყორულს” ეძახის. ამ ფორმით სახელმწიფო ყურადღებას აქცევდა ბუნების დაცვას.

ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს, რომ “ეძანს ქვეით და ახალქალაქს ზეით გარდმოდის ქცია მაღლის კლდიდან, ვითარცა ღარიდამ, ძირს აქუს ტბა დიდი, ამას ზემოთ ვერ აღვალის ორაგული და ღიღნი თევზნი, არამედ არს მას ზემოთ კალმახნი, ღიღნი და მცირენი, მრავალნი და გემოიანნი”.

ავტორის სიტყვებით მეფე ვახტანგ მეექვსეს მოუნადირია “ტბა ესე კირსაგლითა. . . და იპყრეს ორაგული, თვინიერ კალმახისა და სხვა თევზთა, მას ქრთს ღღესა – შ”. მაშასადამე, ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც კარგად იყო ინფორმირებული მამის თევზაობის შესახებ, მოგვითხრობს, რომ 1704 წელს მეფემ, კალმახისა და სხვა თევზების გარდა, აქ ცხრაასი (შ) ორაგული დაიჭირა. . . ჩანს, რომ სათევზაო ადგილებს ეფექტურად იცავდნენ და უელიდნენ მეფეებისა და დიდკაცობის გასართობად და მათი ინტერესებისათვის, მაგრამ, ალბათ, ხალხის ინტერესებსაც ითვალისწინებდნენ.

რა თქმა უნდა, ბუნების დაცვის წესებს, თევზაობის რიგს თითონ მეფეები არღვევდნენ და “კირსაგლით” ნადირობდნენ ტბებზე და თანაც ზომიერებას ვერ იცავდნენ თევზის ჭერაში. . . ერთი რამ ფაქტია, ღღეს როდესაც ბუნებას იცავს სახელმწიფო მოხელეთა მთელი არმია, ძნელია დავასახელოთ რომელიმე პატარა მდინარე ან ტბა, სადაც ერთ ღღეს 900 ორაგულისა და აგრეთვე მრავალი კალმახისა და სხვა თევზის დაჭერა შეიძლებოდა. სხვა საქმეა, რომ მეფეს მეტი ზრუნვა მართებდა ბუნების დაცვაზე.

თვით სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარეობდა, რომ გლეხებისათვის, ხელოსნებისათვის–საერთოდ უშუალო მწარმოებლებისათვის შექმნილი ყოფილიყო ცხოვრების ასატანი, მინიმალური პირობები. გლეხი წყლითაც, ბალახითაც და შეშითაც ისარგებლებდა, მაგრამ სათანადო სახელმწიფო გადასახადის გადახდის პირობით. ერთადერთი-ნაკრძალი იყო, სადაც იკრძალებოდა ტყის მოჭრა – “იქ არ მოაჭრევენოს”<sup>203</sup>.

ცხადია, კანონმდებელი ზრუნავდა სოფლის მეურნის და საერთოდ უშუალოდ მწარმოებლის ინტერესების დაცვაზე. ამასთან, სახელმწიფოს მესვეურებს კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ სალაშქრო სამსახურს მხოლოდ ის ქვეშევრდომი შეძლებდა, რომელიც ეკონომიურად ძლიერი და წელგამართული იყო. მხოლოდ მოშენებულ და არა გავერანებულ ქვეყანას შეეძლო ყოფილიყო სახელმწიფოს ეკონომიური დასაყრდენი. რაც უფრო ეკონომიურად ღონიერი იქნებოდა საგლეხო კომლი, რაც უფრო გადახდისუნარიანი იქნებოდა მწარმოებელი, რაც უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა

<sup>203</sup> ვახტანგ მეექვსე. სამართლის წიგნი. თ. ენუქიძის რედაქციით. თბილისი. 1955.

“სამართალი ვახტანგ მეექვსისა”. ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბილისი. 1981. გვ. 230-231.

სახელმწიფოს შემოსავალი, რაც უფრო კარგად იცხოვრებდა ქვეშევრდომი, მით უფრო ძლიერი იქნებოდა სახელმწიფო.

ქართველ ისტორიკოსებს XIII საუკუნეში ეამაყებოდათ ის გარემოება, რომ დიდი თამარის მეფობის ხანაში სახელმწიფო, ქვეყანა ეკონომიკურად მოღონიერებულია, რომ გლეხები აზნაურებივით იმოსებოდნენ, რომ ქარავანს არავინ აყაჩაღებდა “რომელ ერთიცა ქათამი არსად მოიკვლოდა”. . . უფრო გვიან, როდესაც საქართველო პოლიტიკურად დაქუცმაცებული იყო, როგორც ჩანს, ქართველი გლეხი მეტ-ნაკლებად მაინც ინარჩუნებდა სამეურნეო ძლიერებას. ყოველ შემთხვევაში ქართველ მეცნიერ-ბატონიშვილს თეიმურაზს, რომელმაც პოლონეთში იმოგზაურა, ეჩვენებოდა რომ ქართველი გლეხი ეკონომიკურად უფრო ღონიერი იყო პოლონელზე.

ზუსტად რომ ვიცოდეთ ფეოდალურ საქართველოს ცალკეულ პერიოდებში შრომის ნაყოფიერების დონე, ეროვნული შემოსავლის ფულადი გამოხატულება ქვეყნის მოსახლეობაზე გაანგარიშებით, შეგვეძლოს შევადაროთ ერთ სულ მოსახლეზე ეროვნული შემოსავალი სხვა ქვეყნის ასეთსავე მონაცემებს, მაშინ გაგვიადვილდებოდა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონეზე საუბარი.

მსოფლიოს ისტორიას ახსოვს ეკონომიკურად ძლიერი სახელმწიფოები ღარიბი მოსახლეობით და მდიდარი და ეკონომიკურად ძლიერი სახელმწიფოები ეკონომიკურად ძლიერივე მოსახლეობით. გვაქვს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ საქართველოში გაერთიანებული ფეოდალური მონარქიის ხანაში, პოლიტიკური ძლიერების ხანაში სახელმწიფო ეკონომიკურად საკმაოდ ძლიერი იყო, ხოლო მისი მოსახლეობაც ეკონომიკურად ღონიერი.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში მოთავსებული ნორმების დიდი ნაწილი ძველი დროიდან მომდინარე “ძველი რიგი” ჩანს. ტრადიციული უნდა იყოს ე. წ. “დახუთვასთან” დაკავშირებული სამართლებრივი ნორმაც. ძველია უპირველეს ყოვლისა თვით ტერმინი “დახუთვა”. ამ საკითხზე სპეციალური წერილი აქვს გამოქვეყნებული ივ. ქავთარაძეს. “დახუთვა” გულისხმობს საზოგადოების განვითარების იმ დონეს, როდესაც ხუთი თითით რამის ხელში მოქცევა, ძალით რამის დაუფლება არ იყო დაგმობილი. მაგრამ სახელმწიფოს და სამართლის წარმოშობის შემდეგ საუკუნეებმა გაიარა. სახელმწიფო ხელისუფლება განმტკიცდა. თვითნებობის აღაგმვა წესად იქცა. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 173-ე მუხლი ადგენდა: “ქვეყანაში ამისი ყადაღა

სახელმწიფოსგან უნდა იყოს და არის, რაემე რაგინდ დიდი საქმე სისხლი და ვალი ემართოს, ერთი მეორეს ნურც მოსტაცებს, ნურც დაიხუთავს. თუ ვისმე ქართული ჰქონდეს – ან ხელმწიფეს შესჩივლოს ან მის მდივანბეგსა და მოსამართლესა და ისრე თავისი საქმე გაარიგოს. თორემ თავისთავად ვინც ან მოიტაცოს რაიმე ან დაიხუთოს ექესი თუმანი სახელმწიფო ჯარიმა გამოიღოს და წანართმევიც ისრეე პატრონს მისცეს”.

ზემოთ მოტანილ მუხლში “სახელმწიფო” იხმარება, როგორც სახელმწიფოს ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინი, რაც თავისთავად გარკვეული მიღწევას: “ქვეყანაშიც” სახელმწიფო იგულისხმება, მაგრამ ტაეგოლოგიის ასაცილებლად კანონმდებელი აქ “სახელმწიფოს” ხმარებას ერიდება: “ქვეყანაში ამისი ყადაღა სახელმწიფოსგან უნდა იყოს და არის”. კანონმდებელი აქვე ლაპარაკობს “სახელმწიფო ჯარიმის” შესახებაც.

სახელმწიფო უკვე ვეღარ ითმენს თუნდაც ვალის უპირო გადამხდელის მიმართ თვითნებობას. . . ძალის გამოყენება სახელმწიფოში – მხოლოდ საჯარო (სახელმწიფო) ხელისუფლების განუყოფელ უფლებად მოჩანს.

მაგრამ ამ წესიდან ზოგიერთი გამონაკლისიც დაიშვებოდა სახელმწიფოში მცხოვრები უცხოელების მიმართ: “თუ შორეულმან ასეთი კაცი იხუთოს, რომე მისი თემისა იყოს, იცნობდეს და საქმე მიუწვდებოდეს, მართებულია და სხვის კაცისა კი არა მართებს”. . . ნათქვამია ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 174-ე მუხლში.

ყოველ ასე თუ ისე მოწესრიგებულ სახელმწიფოში აღიარებენ საკუთრებისა და ძალაუფლების გარკვეულ თეორიას, გარკვეულ შეხედულებათა სისტემას თუ რიგს, რომლითაც შემდგომ ხელმძღვანელობენ ცხოვრებაში, მაგრამ განვითარებს განსაზღვრულ საფეხურზე საკუთრების და ძალაუფლები ცნებები ერთ ნაკადად წარმოდგინებოდა და ისინი ერთმანეთისაგან არ იყვნენ გამიჯნულნი.

ამ დონის სიტყვა ტერმინი უნდა გელი, რომელიც, საერაუდოა, ერთსა და იმავე დროს ნიშნავდა ძალაუფლებასაც, უფლებასაც, სამართალსაც, თანამდებობასაც და საკუთრებასაც. “ხელისუფლება”-ში ჩენი ვარაუდით, ერთ ხანს იგულისხმებოდა სამართლის უპირატესობა, ბატონობა ძალაზე. “კელში” იგულისხმებოდა სამართალი, ხოლო “უფლება”-ში ძალა და ბატონობა.

“ხელისუფლების” თავდაპირველი ეტიმოლოგია იქნებოდა საკუთრება – ძალაუფლება, ბატონობა “დომინიუმ”. მაგრამ თანდათანობით ქონებრივ ურთიერთობათა განვითარებამ, უფლების

როგორც სამართლით ნებადართული ქცევის მოთხოვნილება წარმოშვა. “კელ”-მა ძალის და თანამდებობის მნიშვნელობასთან ერთად “უფლების” მნიშვნელობაც მიიღო და დიდხანს შეინარჩუნა კიდევ. დღემდე შემორჩენილ გამოთქმაში – “რა ხელი გაქვს”, “ხელი” უფლებას ნიშნავს.

საკუთრება-ძალაუფლება ერთ დროს ერთიანად მოიაზრებოდა. “კელის” გეერდით და “კელთან” ერთად ამ იდეის გამომხატველი ერთ დროს უნდა ყოფილიყო სიტყვა “საკუთრება”, რომელიც სათანადო წყაროების მიხედვით ნიშნავდა ერთის მხრივ ნათესაობას, ახლობლობას, მეგობრობას, თვისებას, ხოლო მეორე მხრივ, სხეულებრივ, ფიზიკურ ნიშან-თვისებასა და გამონაკლისის სახით საკუთრების დღევანდელი გაგებით “პროპრიეტას”-ს.

საქართველოში ისევე როგორც ძველ ეგვიპტეში, ძველ ინდოეთში და რიგ სხვა ქვეყნებშიც თავდაპირველად საკუთრება და პიროვნება, საკუთრება და ნათესაობა, საკუთრება და მეგობრობა ერთ მთლიანობაში წარმოიდგინებოდა. ეს შეხედულება უნდა მოდიოდეს იმ დროიდან, როდესაც გაბატონებული იყო პატრიარქალური ურთიერთობა. ყოველი ოჯახის უფროსი – “სახლის უფალი” თავისი “სახლის” პატარა მეფეც იყო და მესაკუთრეც. საკუთრება მოიაზრებოდა როგორც მესაკუთრის პიროვნების და, ალბათ, ნათესაობისაგან განუყრელი ნაწილი. მკვლევარები ძველ ინდოეთსა თუ ეგვიპტეში ტიპოლოგიურად მსგავს წარმოდგენებსა და დამოკიდებულებებს პოულობენ საკუთრებისმიერ ურთიერთობებში.

“არტხაშასტრას” მიხედვით “სეამინ” არის ის პირი, ვისაც რაიმეს მიმართ გარკვეული ძალაუფლება გააჩნია ე. ი. მესაკუთრე. მაგრამ “სეამინ”-ი იყო არა მარტო ბატონი, რომელსაც მონა ჰყავდა, არამედ ის პირიც, რომელსაც მსახურები ჰყავდა და რომელთა მიმართაც ის დამქირავებელი იყო.

დამახასიათებელია, რომ რუსთაველის პოემის ერთი ადგილის მიხედვით ფეოდალურ საქართველოში “პატრონობა” ნიშნავდა საკუთრებას. სხვა მონაცემებით “პატრონობა” ძალაუფლებას, სამკვიდრო ქონების დაუფლებას, მეფობა-ბატონობას და ა. შ.

იმ ქვეყნებში, სადაც მიწებზე კერძო საკუთრების აღმოცენებამდე წარმოიშვა სახელმწიფო, ეს გარემოება დიდხანს, მრავალი საუკუნეების განმავლობაში განსაზღვრავდა სახელმწიფო წეს-წყობილების თავისებურებას. ამ ქვეყნებში დიდხანს, საუკუნეების განმავლობაში ატროფირებულად იყო განვითარებული სახელმწიფო იძულების ფენომენი და არაიშვიათად სახელმწიფო ბატონობდა

საზოგადოებაზე. სახელმწიფო უდიდეს გავლენას ახდენდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაზე; არ იყო გამორიცხული სახელმწიფოს გადაქცევა მნიშვნელოვან იდეოლოგიურ და ეკონომიკურ ძალად. ასე რომ სახელმწიფოს წარმოშობის თავისებურება ძალიან დიდხანს განსაზღვრავს და წარმართავს მისი განვითარების გზებს.

სახელმწიფოს ბატონობა საზოგადოებაზე საქართველოში, როგორც წესი, არ შეინიშნება. გავიხსენოთ, რომ ცნობილ მეცნიერს პ. მილიუკოვს მიაჩნდა, რომ რუსეთის ისტორიის თავისებურება იმაში მდგომარეობდა, რომ იქ სახელმწიფო ბატონობა საზოგადოებაზე.

ნიშანდობლივია, რომ ქართული სამოქალაქო სამართალი, საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული დაცემულობის ხანაშიც კი როცა სახელმწიფოებრიობის სადავეები მოშლილი იყო, თავის შედარებით მოწინავე ტრადიციებს არ თმობდა, მაშინ, როდესაც სახელმწიფოებრიობასთან უშუალო კავშირში მყოფი სისხლის სამართალი დაცემის ნიშნებს ავლენდა.

დადებით მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოებაც, რომ ქართულმა ენამ შესძლო ტერმინოლოგიურად უფლების განსხავება სამართლისაგან, ისტორიულ მეცნიერებაში ერთ დროს გაბატონებული იყო აზრი, რომ აღმოსავლეთის ქვეყნებში საერთოდ არ არსებობდა მიწაზე, ადგილ-მამულზე კერძო საკუთრება. ეს იყო სწორხაზოვანი შეხედულება, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის აღმოსავლეთმცოდნეობისათვის იყო დამახასიათებელი და რომელიც მარქსიზმის კლასიკოსების და მარქსისტი მეცნიერების მეშვეობით დიდხანს იყ გაბატონებული ჩვენში.

ფიქრობდნენ, რომ აღმოსავლური ფეოდალიზმის პირობებში მიწის მუშას, მიწადმოქმედს უშუალოდ უპირისპირდებოდა არა მიწის კერძო მესაკუთრე, როგორც ეს დასავლეთ ევროპაში იყო, არამედ სახელმწიფო, რომელიც მიწის მესაკუთრეც იყო და სუვერენიც.

კ. მარქსი ფიქრობდა რომ აღმოსავლეთის ქვეყნებში სახელმწიფო მიწის უზენაესი მესაკუთრეა და რომ სუვერენიტეტი აქ ნაციონალური მასშტებით კონცეტრირებულ მიწის საკუთრებაა და რომ ამიტომ ამ ქვეყნებში რენტა და გადასახადი ერთმანეთს ემთხვეოდა<sup>204</sup>.

<sup>204</sup> იხ. კ. მარქსი “კაპიტალი”, ტ. 3, ნაწ. 2. 1935 წ. გვ. 310.

დღეისთვის ასეთი ცალმხრივი შეხედულება შესწორებას : მოითხოვს. აღმოსავლეთის ქვეყნებში ადგილ – მამულებზე კერძო საკუთრება, მართალია, გაბატონებული არ ყოფილა, მაგრამ იგი ასე თუ ისე, მაინც არსებობდა მიწებზე სახელმწიფოს საკუთრების გვერდით. გაბატონებული იყო, რა თქმა უნდა ადგილმამულებზე, სახელმწიფო საკუთრება.

ცხადია, ყველა შემთხვევაში რენტა და გადასახადი ერთმანეთს ვერ დაემთხვეოდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ფეოდალურ აღმოსავლეთში დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და საქართველოსაგან განსხვებით განვითარებული არ იყო საბატონო მეურნეობა, სადაც ფეოდალი მოგვევლინებოდა წარმოების ორგანიზატორის როლში.

“მულქი” არაბულში მრავალცნებიანი სიტყვაა. მისი ერთ-ერთი მთავარი მნიშვნელობა იყო მიწაზე კერძო საკუთრება. “მულქს”, როგორც ასეთს იცნობდნენ ახლო აღმოსავლეთში, შუა აზიაში და ამიერკავკასიის მუსლიმანურ პროვინციებში.

“მულქი” “იქტა”-საგან განსხვავდებოდა იმით, რომ მსგავსად ფეოდალური ხანის ევროპაში ცნობილი ნასყიდი ადგილ – მამულისა, ის რაიმე სახელმწიფო სამსახური არ იყო დამძიმებული.

როგორც ჩანს, თავისთავად მდიდარ არაბულ ენას შუა საუკუნეებში არ გააჩნდა ევროპული გაგებით საკუთრების აბსტრაქტული ცნების გამოხატველი სიტყვა ლათინური “პროპრიეტას”-ის თუ გერმანული “აიგენტუშ”-ის (Eigentum) შესადარი. “მულქი” ნიშნავდა კერძო მფლობელობის და მხოლოდ მოგვიანებით მიეცა მას ასე თუ ისე საკუთრების მნიშვნელობა.

ზოგან “მულქი” ნიშნავდა მიწის წვრილ, ნამცეცა საკუთრებასაც.

“მულქის” სხვა მნიშვნელობათაგან განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის გარემოება, რომ მას არაბულში სენიორიისა და სახელმწიფოს გაგებითაც ხმარობდნენ.

არაბ ავტორებთან “სახელმწიფოს” ცნების გამოსახატავად უპირატესად ვხვდებით “მულქს”, უფრო იშვიათად “მამლუქატს”, ხელმწიფეს კი აღნიშნავდნენ მალიქ ან მელიქ სიტყვით.

საკუთრება-მფლობელობის, სენიორია-სახელმწიფოს ერთი სიტყვით გამოხატვა არაბულში არ უნდა იყოს მოულოდნელი. მიწის სახელმწიფო საკუთრება და პოლიტიკური ძალაუფლება აქ მჭიდროდ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული.

ქართული სამართლის ისტორიის მკვლევარებს შემჩნეული

აქეთ, რომ საქართველოს არ გაუვლია წოდებით-წარმომადგენლობითი მონარქიის ხანა. ეს გარემოება აღნიშნული აქვს პროფ. ივ. სურგულაძეს. მისი აზრით, ფეოდალური ქვეყნების პოლიტიკური სტრუქტურების სახე-სხვაობები წარმოიშობა ფეოდალური საკუთრების თავისებურებებისაგან. ხსენებული ავტორი წერდა: “ამ საკუთრებაზე აშენებული იერარქია პოლიტიკური ორგანიზაციის სხედასხვა ფორმაში ყალიბდება. არაბეთის ხალიფატმა არ იცოდა ისეთი წოდებები, როგორიც რუსეთმა და დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებმა. არც წოდებრივი მონარქია ყოფილა იქ”. ავტორის აზრით, ბიზანტიის სენატორები და კურიალები წოდებებს შეადგენენ, მაგრამ ეს წოდებები, განსაკუთრებით სენატორების, უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფო მოხელეებისგან შედგებოდნენ. სენატორი ჯერ სახელმწიფოს მაღალი მოხელე იყო და შემდეგ მემამულე”. სწორია პროფ. ივ. სურგულაძის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ბიზანტიის სახელმწიფო საბჭოს, კონსისტორიას არასოდეს არ ჰქონია ის ძალა და მნიშვნელობა, როგორც ჰქონდა საფრანგეთის გენერალურ შტატებს”.

ჩვენის მხრით შეგვიძლია დავძინოთ, რომ ბიზანტიის სახელმწიფო საბჭოს არც ის ძალა და მნიშვნელობა გააჩნდათ, როგორიც საქართველოში დარბაზის-დიდებულ აზნაურთა საკრებულოს. წოდებრივ-კორპორაციული პრინციპი საქართველოში უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე ბიზანტიაში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ფეოდალური პოლიტიკური სტრუქტურის სახესხვაობები განსაზღვრულია საკუთრების თავისებურებით. საკუთრების რაგვარობას, მის თავისებურებებს, რა თქმა, დიდი მნიშვნელობა აქვს და მნიშველოვანწილად ისინი განაპირობებენ პოლიტიკურ სტრუქტურებს. . . მაგრამ ისტორიაში ყველაფერი ასე მარტივად არ ხდება. უმრავლეს შემთხვევაში მიზეზთა მთელი კომპლექსი და არა ერთი რომელიმე, თუნდაც მნიშველოვანი მიზეზი განაპირობებს ისტორიულ მოვლენებს.

დასავლეთ ევროპული ტიპის ფეოდალური დაქუცმაცებული საკუთრება ყველა ვითარებაში რომ წოდებრივ-წარმომადგენლობით მონარქიას წარმოშობდეს, მაშინ იგი საქართველოშიაც ადვილად დამკვიდრდებოდა. როგორც ჩანს, ამისთვის საჭირო იყო პირობათა მთელი კომპლექსი: ჩამოყალიბებული სახე უნდა ჰქონოდათ წოდებებს; წოდებები უნდა არსებობდნენ არა მარტო თავისთავად, არამედ თავისთვისაც: მათ შეგნებული და გაცნობიერებული უნდა



ქონდეთ თავიანთი კორპორაციულ-წოდებრივი ინტერესები, რომლებიც ასე თუ ისე ემთხვევა საერთო სახალხო ინტერესებსა და ეპოქის მოთხოვნას – სამართლიანობას. ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების გარკვეული დონე უნდა იყოს მიღწეული, უნდა არსებობდეს გვიანფეოდალური საზოგადოება და ამ საზოგადოების წიაღში ჩასახული უნდა იყოს კაპიტალისტური (ბურჟუაზიული) წარმოებითი ურთიერთობის წინამძღვრები.

არსებობს მოსაზრება, რომ მონღოლთა და სხვა დამპყრობელთა შემოსევებს რომ არ შეეშალათ ხელი, საქართველოში სოციალ-ეკონომიკური განვითარება შეიძლებოდა ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობების ჩასახვა-განვითარების გზით განვითარებულიყო. თუ ეს ასე მოხდებოდა, მოსალოდნელი იყო, რომ საქართველოშიც ჩამოყალიბდებოდა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია.

ხომ არ შეიძლება დავეჭვდეთ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ ზემოხსენებულ მოსაზრებაში? – ფიქრობენ, რომ XII საუკუნის დასასრულსა და XIII საუკუნის დასაწყისისათვის ფეოდალურმა საქართველომ სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ისეთ საფეხურს მიაღწია, რომ ხელსაყრელი საგარეო პირობების არსებობის შემთხვევაში მისი შემდგომი წინსვლა ფეოდალური საზოგადოების წიაღში ახალი – ბურჟუაზიული ურთიერთობების ჩასახვა-წარმოქმნის გზით შეიძლებოდა წარმართულიყო (ნ. ბერძენიშვილი).

ფიქრობთ, რომ თუ ფეოდალური საზოგადოების განვითარების ისეთ საფეხურზე, როდესაც ახალი ბურჟუაზიული ურთიერთობების ჩასახვა-წარმოქმნა ხდება, გვიანფეოდალურ საზოგადოებას ვიგულისხმებთ, წამოყენებული მოსაზრება სწორია.

მონღოლთა ბატონობის ხანიდან საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური განვითარების პროგრესული მიმართულება შეფერხდა, ხოლო “მეთხუთმეტე საუკუნიდან საქართველოში მკვეთრად იჩინა თავი მეცამეტე საუკუნეში დაწყებულმა ეკონომიკურმა დაქვეითებამ”, რაც გამოწვეული იყო “უცხოელ დამპყრობთა გაუთავებელი ლაშქრობებით და საერთაშორისო ურთიერთობაში მომხდარი ღრმა ცვლილებებით (მონღოლთა ბატონობა, თემურ ლენგის გამანადგურებელი შემოსევები, ბიზანტიის იმპერიის დაცემა, ირანის და თურქეთის დაპყრობითი და დამარბეველი ლაშქრობები XVI-XVIII

სს-ში, საერთაშორისო საეკონომიკური გზების გადანაცვლება და სხვა” (გ. მეღლიჩიშვილი. ნ. შოშიაშვილი).

ქვეყნის ეკონომიკურ დაქვეითებას თან ახლდა მისი პოლიტიკური, კულტურული და სამართლებრივი განვითარების შეფერხება და მოშლა. მოხდა გარდაქმნა უარესის მიმართულებით. მოსახლეობის დიდი ნაწილი მოისპო. რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, ბატონყმობის “რიგი” მოიშალა და იგი მწარმოებელი მოსახლეობისთვის საშინლად დამძიმდა.

მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადა ფეოდალთა წოდებამ. ქართველ ისტორიკოსებს შემჩნეული აქვთ, რომ ამ ხანებში სახელმწიფო მოხელე ერისთავთა ინსტიტუტი გაქრა. დასავლეთ საქართველოში ერისთავები გამთავრდნენ და ამით სახელმწიფოებრიობის მიღწეული დონე მოშალეს. ქართლში კი ერისთავები გათავადდნენ, ხოლო კახეთში მეფის მოურავეებად გადაიქცნენ. ეკონომიკურ დაქვეითებას დაერთო პოლიტიკურიც. გაძლიერდა თავადთა წოდება და ჩამოყალიბდნენ სათავადოები. მეფეს უკვე უჭირდა უშუალოდ, თავადების გვერდის ავლით დაკავშირებოდა თავის ქვეშევრდომებს. ერთიანი ფეოდალური მონარქია მოიშალა.

მართებულია ქართველ ისტორიკოსთა მოსაზრება, რომ ქვეყნის პოლიტიკური დაშლა-დაქუცმაცების და ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტების პირობებში საქართველოს მთის რაიონებში მოხდა სოციალურ-პოლიტიკური ინსტიტუტების კონსერვაცია და პატრიარქალურ გვაროვნული წყობილებების ინსტიტუტების ერთგვარი აღორძინება.

უნდა ითქვას, რომ მეთხუთმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეების საქართველოში არ იყო პირობები ისტორიის გვიანფეოდალური სტადიის წარმოშობა-განვითარებისათვის. გამოთქმულია ასე თუ ისე საფუძვლიანი მოსაზრება, რომ მხოლოდ მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან (და ისიც მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში) დაიწყო გვიანფეოდალური პერიოდი.

ასე რომ XIII საუკუნიდან – მონღოლთა ბატონობის დაწყებიდან, საქართველოში ისტორიული პროგრესი შეფერხდა აქ შეიძლება ისიც შევნიშნოთ, რომ ცალკეული კრიტერიუმების მიხედვით მეთოთხმეტე-მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისის საქართველოში თვით ბარის რეგიონშიც კი სამართლებრივი განვითარების დონე რიგ შემთხვევებში არა თუ გვიანფეოდალური ხანის სიმაღლეზე იდგა, არამედ ზოგჯერ ე. წ. განვითარებული ფეოდალიზმის დონესაც კი ჩამორჩებოდა. რეგრესი შეინიშნებოდა

სახელმწიფოებრიობის სფეროშიც. საერთო კრიზისმა გამოიწვია სახელმწიფოებრიობის დონეზე დამოკიდებული ისეთი დარგის დაჩხულობა, როგორიცაა სისხლის სამართალი.

შექმნილმა ვითარებამ შეაფერხა წოდებათა კორპორაციების ჩამოყალიბებაც. ფაქტია, რომ საქართველოში არ არსებულა წოდებრივ წარმომადგენლობითი მონარქია. ეს გარემოება ჩვენი ისტორიის მნიშვნელოვანი ფაქტია. მონარქიის ხსენებული ფორმა ხელს უმართავდა საზოგადოების სხვადასხვა წოდებათა შორის კომპრომისის მიღწევას, საერთო ეროვნული ინტერესების დაცვას, დემოკრატიული სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების ჩამოყალიბებისთვის საფუძვლის ჩაყრას. საქართველოს ნორმალური განვითარების პირობებში წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის წარმოშობა-განვითარება იქნებოდა ჩვენი სახელმწიფოებრიობის განვითარების აუცილებელი და წარმატებული საფეხური.

ის გარემოება, რომ საქართველოში წოდებრივ წარმომადგენლობითი მონარქია არ არსებობდა, მისი სახელმწიფოებრივი წყობილების თავისებურებას კი არ შეადგენდა, არამედ მისი ნორმალური ისტორიული განვითარების შეფერხების შედეგს. ხსენებული გარემოება სახელმწიფოებრივი წყობილების თავისებურებად მხოლოდ მაშინ შეიძლება ჩაგვეთვალოს, თუ ის საქართველოს შინაგანი ისტორიის განვითარების ბუნებრივ-ისტორიული პროცესის შედეგი იქნებოდა.

ისტორიკოს ნ. შოშიაშვილის მართებული მოსაზრების თანახმად “საქართველოში წოდებათა ისტორია რამდენადმე განსხვავდებოდა ანტიკური სამყაროს, შუა საუკუნეების და დასავლეთ ევროპის, რუსეთის და აღმოსავლეთის ქვეყნების წოდებათა ისტორიისაგან. ეს განაპირობა წინა კაპიტალისტურ ფორმაციების თავისებურებებმა: საქართველოში არ ყოფილა ანტიკური სამყაროსათვის დამახასიათებელი კლასიკური ხასიათის მონათმფლობელობა, ხოლო ფეოდალური ურთიერთობის განვითარება არახელსაყრელი საგარეო ვითარების შედეგად შეფერხდა და გახანგრძლივდა”.

ბარის საქართველოში წოდებათა წარმოშობა ივარაუდება ქრისტეს შობამდე პირველ ათასწლეულში. სავარაუდოა, რომ საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობამდე არსებობდა წინარესახელმწიფო და წინარესამართალიც. ამავე ხანებში უნდა არსებულიყო წოდებრივი წარმონაქმნებიც. დასაშვებია ქურუმთა

“წოდების” არსებობა. სასულიერო არისტოკრატიის გვერდით საერო არისტოკრატიაც იქნებოდა საზოგადოების წარჩინებულთა შორის წარმოდგენილი.

უკვე ქრისტეს შობამდე პირველი ათასწლეულიში უნდა ჩამოყალიბებულიყო მდაბიოთა ფენა, მსახურ-მონების სახით, რაღაც საშუალო ყმასა და მონას შორის.

გავიხსენოთ სტრაბონის (63წ. ქრ. შობამდე + 19 ქრ. შობის შემდეგ) ცნობები ძველი იბერიის შესახებ: “ამ ქვეყანაში ადამიანთა ოთხი გვარი მოსახლეობს: ერთი (გვარია) და პირველი, რომლის განაც მეფეებს სხამენ მახლობლობისა და ასაკის მიხედვით უხუცესებს, ხოლო მეორე (ამ გვარიდან) მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს, მეორე გვარი არის ქურუმთა, რომლებიც ზრუნავენ აგრეთვე მეზობლებთან სამართალზე. მესამე (გვარი) არის მხედართა და მიწათმოქმედთა. მეოთხე გვარი არის ხალხისა, რომლებიც სამეფო მონები არიან და აკეთებენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო. საზოგადო აქეთ მათ ქონება ნათესაობის და მიხედვით მართავს და განაგებს თითოეულს უხუცესი<sup>205</sup>”.

სტრაბონი, როგორც ჩანს, სარგებლობდა სხვადასხვა ხანის რამდენიმე ავტორის თხზულებიდან და ამიტომაც მისი ცნობები მოითხოვენ კრიტიკულ მიდგომას. მისივე ცნობით “იბერია მეტწილად კარგად არის დასახლებული ქალაქებითაც და დაბებითაც ისე რომ აქ არის კრამიტიანი სახურავები, სახლები არქიტექტურულად მოწყობილი, ბაზრები და სხვა საზოგადო დაწესებულებანი”. . .

იმ ხანებში თუ იბერია კარგად იყო დასახლებული ქალაქებით და ა. შ. ეს იმას ნიშნავს, რომ იბერია იგულისხმება ცივილიზებულ ქვეყნად. ხოლო ნათესაობისდა მიხედვით საზოგადო ქონების ქონა თითქოს და განვითარების უფრო დაბალ საფეხურზე უნდა მიგვითითებდეს.

მხედართა და მიწადმოქმედთა “გენე“-ში, მესამე “გვარში” უნდა იგულისხმებოდნენ გვიანდელი მოლაშქრე-მსახურებისა და გლეხების წინამორბედნი..

უკვე ავლნიშნეთ, რომ სტრაბონის მიერ აღწერილი იბერთა მეფე არც მთავარსარდალია, არც მსაჯულთუხუცესი და არც ქურუმ-უხუცესი, რაც თითქმის წარმოუდგენელია იმ ხანებისათვის. ვფიქრობთ რომ იბერთა მეფე იყო უმაღლესი სამხედრო, საერო და სასულიერო ხელისუფლების მატარებელი, მაგრამ მას თავისი

<sup>205</sup> იხ. თ. ყაუხჩიშვილი “სტრაბონის გეოგრაფია” თბ., 1957წ. გვ. 129-130.

წლებები დელიგირებული უნდა ჰქონოდა სარდლის, უმაღლესი ქრუმისა და მსაჯულთუხუცესის ხელში.

სტრაბონის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის წლებში აღმოსავლეთის ზოგიერთ ქვეყანაში მეფე საერო ხელისუფლებასთან ერთად სასულიეროსაც ინარჩუნებდა.

იბერიაში სტრაბონის მიხედვით ქურუმების მოვალეობას შეადგენდა მეზობლებთან სამართალზე ზრუნვა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ სამართალი და რელიგია ძველ საქართველოში ერთმანეთისაგან ბევრად არ იქნებოდა გამიჯნული. სავარაუდოა, რომ სამართალი, ქცევის წესთა ერთობლიობა, ღმერთის, კერძოდ მო-რიგ-ე ღმერთის ბოძებულად ითვლებოდა და მისი სახელწოდებაც რიგი იქნებოდა.

სტრაბონი ახსენებს ქალაქებს – წიწაჭურს, შორაპანსა და ტრაპეზუნტს.

მრავლის მთქმელია სტრაბონის ცნობა იმის შესახებ, რომ დასავლეთ საქართველოში არის ოთხი შესასვლელი: “ერთი არის კოლხური ციხე-სიმაგრე შორაპანზე და მასთან არსებულ ვიწროებზე, რომლებზედაც ფაზისი მიმდინარეობს, სწრაფი და ხმაურა მიემართება კოლხიდაში, რომელზეც (ე. ი. ფაზისზე) ასოცი ხიდით გადასვლება მისი მიხვეულ-მოხვეულობის გამო”.

საზოგადოება, რომელსაც შეეძლო ასოცი ხიდის გადება რიონზე (ფაზისზე) არ უნდა ყოფილიყო დაბალი დონისა.

ანტიკური მემკვიდრეობა, მართლმადიდებლური ქრისტიანობა, ადგილ-ჩამულებზე კერძო საკუთრების განვითარება, ამასთანავე საქართველოს მთაგორიანი რელიეფი და ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა აზია-ევროპის შესაყარზე, უპირატესად არახელსაყრელი საგარეო პირობები, ყველაფერი ეს გავლენას ახდენდა ქართული წოდებრივი საზოგადოების ჩამოყალიბებაზე.

როდესაც ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა და წყობილების თავისებურებებს ვსწავლობთ, მნიშვნელოვანია პასუხი გავცეთ კითხვაზე, ეს გარეგნულად თვალში საცემი თავისებურებები წარმოადგენს ქართული ფეოდალური სახელმწიფო სტრუქტურის, მისი პოლიტიკური რეჟიმის შინაგან, იმანენტურ გამოვლენას, მისი შინაგანი კანონზომიერების შედეგს, თუ უპირატესად დაუძლეველი და მძიმე ფაქტორის გავლენის პროდუქტს?

დედამიწის შედარებით მცირე გეოგრაფიულ უბანზე საქართველოში საკმაოდ რთულ თავისებურებებთან გვაქვს საქმე და იგი მხოლოდ ბარსა და მთიან რეგიონებს შორის განსხვავებაზე

როდია დამოკიდებული. მთა და მთის წინა რეგიონი, ერთი მხრივ იყო „ქართველობის“ შენარჩუნების თითქოს ამოუწურავი წყარო, მაგრამ მას შემდეგ რაც გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს მთა-გორიან მხარეებს მოეპაღლა ქართველ მთიელებზე უფრო პრიმიტიული, ექსტენსიური მეურნეობისა და მეკობრულ-ყაჩაღური ცხოვრების მატარებელი უცხო წარმოშობის ტომები, ვითარება გართულდა. გაჭირდა შედარებით პროგრესული ფეოდალური ურთიერთობის შენარჩუნება.

იმ ქვეყნებში, სადაც სახელმწიფო წარმოიშვა თემურ-ტომური მიწათმფლობელობის რღვევამდე, სახელმწიფო გახდა თემის, თემთა კავშირის, ტომის ან ტომთა კავშირის უფლების მონაცვლე მიწისმფლობელობის თუ მიწისმესაკუთრეობის საქმეში. ასეთ ქვეყნებში არაიშვიათად სახელმწიფო ხდება მიწის მესაკუთრე, განსაკუთრებით კი ცენტრალიზებული სახელმწიფო.

როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში ქრისტიანობამ გაიძარჯვა, კახეთში წარმართული სატაძრო მამულები უმთავრესად სახელმწიფოს ხელში გადავიდა.

კახეთი და კუხეთი ადრეფეოდალურ ხანაში, როგორც სპეციალისტები ფიქრობენ სამეფო დომენს წარმოადგენდა. ამიტომაც აქ ფეოდალიზაციის პროცესი – კერძომემალური ურთიერთობანი შედარებით დაგვიანდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს გარკვეული თავისებურება გააჩნდა დასავლეთ საქართველოსთან შედარებით.

აღმოსავლეთ საქართველოსათვის, როგორც ცნობილია, დამახასიათებელია ატმოსფერული ნალექების სიმცირე, ცხელი და მშრალი ზაფხული და, ცხადია, რომ ასეთ ვითარებაში მიწათმოქმედება აქ თხოულობს ხელოვნურ რწყევას.

მართებულია ი. გაგოშიძის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობის ეკონომიური საფუძველი იყო „სარწყავი“ ინტენსიური მიწათმოქმედება, კერძოდ მევენახეობა.

სწორია მოსაზრება, რომ ანტიკურ და ფეოდალურ ხანაში თვით სახელმწიფოს არსებობაც აღმოსავლეთ საქართველოში მდინარეების – მტკვრის, ალაზნის, იორის და ა. შ., ნაყოფიერ ეელებზე ხელოვნური რწყვის გარეშე წარმოუდგენელი იყო<sup>206</sup>.

<sup>206</sup> იხ. ი. გაგოშიძე. „ადრეანტიკური საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლები“, თბილისი, 1965 (რუს. ენაზე).

აღმოსავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით მის ცენტრალურ ველებზე, ხელოვნური რწყვა იყო სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთი განმაპირობებელი ფაქტორი, ნამეტი პროდუქტის შექნის მნიშვნელოვანი საშუალება.

საგარაუდოა, რომ რთული საინჟინრო ნაგებობების, აკვედუკ-რუსხმულების და ა. შ. მშენებლობა სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციასა და მაღალ სამეურნეო კულტურას მოითხოვდა. მხოლოდ ცივილიზებულ ხალხს და კარგად ორგანიზებულ საზოგადოებას შეეძლო დედოფლის მინდორზე, შიდაქართლის დაბლობზე ქრისტეს შობამდე მეორე-პირველი საუკუნეების მიჯნაზე აღემართა შესანიშნავი სატაძრო კომპლექსი<sup>207</sup>, რომელიც რვა ტაძრის, არქიტექტურულად გაფორმებული კოლონადებისაგან შენობის შესასვლელის წინ და რიგი სხვა შენობებისაგან შედგებოდა. ეს იყო სახელმწიფო საკულტო ნაგებობათა კომპლექსი.

ურბნისის, ტირიფონის, მუხრანის სარწყავი სისტემები თავისი მიწაყრილებით და აკვედუკებით (ბელდარებით) მოითხოვდა სახელმწიფოს მხრივ დიდ ორგანიზატორულ მუშაობას, ათასობით ადამიანთა შრომის პროცესის ხელმძღვანელობას, მათთვის საბინაო პირობებისა და საკვების მიწოდების საქმის მოწესრიგებას. ამ ნაგებობათა შექმნისათვის საჭირო იყო ასეულოათასობით კაცდღის დახარჯვა. საშენი მასალების მოზიდვა და ა. შ.

ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობდა, რომ ანტიკური ხანის ქართლისათვის ცნობილი უნდა ყოფილიყო მონური შრომა, ვინაიდან მხოლოდ იაფი მუშახელის არსებობის პირობებში იყო შესაძლებელი სახელმწიფოს გაეყვანა ძვირადღირებული ურბნისის აკვედუკი, რომელიც გამიზნული იყო სულ რამდენიმე ახალი ასეული ჰექტარი მიწის მოსარწყავად. “მონებში” ალბათ უნდა ვივარაუდოთ ომში ნაშოენი ტყვეები. უნდა ვივარაუდოთ, რომ არ იყო სავალდებულო ანტიკური ხანის ქართლში არსებულიყო ისეთივე სახის მონობა, როგორც რომში, მაგრამ უეჭველია, რომ სახელმწიფო შრომითი ბეგარა და ძლიერი სახელმწიფო უნდა არსებულიყო. ასე რომ, ძლიერი სახელმწიფო, როგორც ასეთი, უხცო არ იყო ანტიკური ხანის საქართველოსათვის.

დასავლეთ საქართველოში ახალი წელთაღრიცხვის – ქრისტეს შობის ხანისათვის, ძველი კოლხეთის მაღალი სოციალურ-

<sup>207</sup> მისივე “წინარეკრისტიანული ტაძრები საქართველოში” თბილისი, 1983. (რუს. ენაზე).

ეკონომიკური და კულტურული დონის ნაშთები თუ იყო შემორჩენილი. ძველი სახელმწიფოებრიობის ნგრევის პროცესი ხელს უწყობდა განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი უცხო წარმოშობის მთიელი ტომების ბარში ჩამოსახლებას. მეშვიდე საუკუნის დასაწყისით საქართველოში შეიქმნა და ჩამოყალიბდა ადრინდელი ფეოდალური მონარქია. მორწყვას დასაწყისით საქართველოში არ შეუსრულებია ის როლი, რაც აღმოსავლეთ საქართველოში.

საქართველოსთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საგარეო ვითარებას, რაც დიდ ზეგავლენას ახდენდა სახელმწიფოსა და საზოგადოების განვითარებაზე<sup>208</sup>. ხოლო თვით საგარეო ურთიერთობის განსაზღვრისას ყურადღება ექცეოდა რელიგიას.

საქართველოს სახელმწიფოს თავისი შესაძლებლობების გამოვლენის საშუალება მიეცა მეათე, მეთერთმეტე და მეორმეტე საუკუნეებში და ისიც გარკვეული გამოწვევის გამო. მეცამეტე საუკუნეში პირველი ოცეულის შემდეგ მისი ისტორიის ჩარხის ბრუნვა შეფერხდა. რამაც ხელი შეუწყო იმ გარემოებას, რომ ქალაქებმა საქართველოში ვერ ითამაშეს ის პროგრესული როლი, რაც დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში.

ქართულმა ფეოდალურმა საზოგადოებამ არახელსაყრელი საგარეო და საშინაო პირობების ვითარებაშიც შეინარჩუნა ის თავისებურება, რომ სამართლის ძეგლები რეალურად ასახავდნენ არსებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს.

ი.პ. პეტრუშევსკი მართებულად აღნიშნავდა, რომ შეხედულება იმის შესახებ,

რომ ამიერკავკასიის მუსლიმანურ სახანოებში არ ყოფილან ფეოდალებისაგან დამოკიდებული გლეხები, ემყარებოდა რევოლუციამდელი ეპოქის კავკასიოლოგების მიერ საკითხის ფორმალური იურიდიულ ახსნა-განმარტებას. შარიათი ოფიციალურად არ ცნობდა მუსლიმანის მუსლიმანისაგან დამოკიდებულებას. მაგრამ ფაქტობრივად რაიათების მნიშვნელოვანი ნაწილი დამოკიდებულ ურთიერთობაში იყო ადგილობრივ ხანზე. ისინი ემორჩილებოდნენ და არაეკონომიკურ ურთიერთობაში იყვნენ კერძო მიწათმფლობელებთან.

<sup>208</sup> იხ. ჯ. სტეფნაძე. "რელიგიის როლი საქართველოს საგარეო ორიენტაციაში" თბილისი. 2001.



“საერთოდ, ფაქტობრივად არსებულმა ფეოდალურმა ურთიერთობამ ვერ ჰპოვა სათანადო გაფორმება მუსლიმანურ სამართალში. ისინი არსებობდნენ როგორც თავისებური ადგილობრივი ჩვეულებები. ფეოდალური ურთიერთობები მუსლიმანურ სახანოებში, ნამდვილად, იმით განსხვავდებოდნენ ქართული ბატონყმობისაგან, რომ მათ ვერ ჰპოვეს ასახვა კანონმდებლობაში”, მაშინ როდესაც სამცხის ათაბაგების ბექასა და ალაბუდას კანონებში და ვახტანგ მეექვსის სამართლი წიგნში და სხვა გვიანფეოდალურ ძეგლებში ქართულმა ბატონყმურმა ურთიერთობამ სათანადო ასახვა პოვა.

“ქართულ სამართალთან შედარებით მუსლიმანური სამართალი აღმოჩნდა უფრო კონსერვატიული და ჩამორჩენილი, ნაკლებად მოქნილი და ნაკლებად უნარიანი სრული სახით აესახა ცოცხალ რეალობაში არსებული ურთიერთობები”<sup>200</sup>.

ქართული სამართალი ასახავდა ცოცხალ იურიდიულ პრაქტიკას, სოციალურ სინამდვილეს.

### §23 საქართველოს სახელმწიფო წყობილება

არმაზის ბილინგვამ – მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილმა ორენოვანმა წარწერამ ძვირფასი ცნობები მოგვაწოდა ქრისტეს შობიდან პირველი-მეორე საუკუნეების საქართველოს სახელმწიფო წყობილების შესახებ.

1940 წლის შემოდგომაზე სადგურ მცხეთიდან ჩრდილო-დასავლეთით ორ კილომეტრზე, თბილისიდან 22 კილომეტრზე, აღმოჩნდა ქვის სტელა ბერძნული და არამეული წარწერით. ბილინგვის ბერძნული ნაწილი ამოიკითხა ს. ყაუხჩიშვილმა, ხოლო არაბული – გ. წერეთელმა.

ცნობილი ძველი ბერძენი სწავლული სტრაბონი ქრისტეს შობიდან პირველი საუკუნის პირველ ოცეულში ცოცხალი იყო, ხოლო არმაზის ბილინგვა თარიღდება ქრისტეს შობიდან მეორე საუკუნით. ისინი ქრონოლოგიურად ახლოს არიან ერთმანეთთან და მათი შედარება სახელმწიფო წყობილების ასპექტში სასურველია.

არმაზის ბილინგვიდან კეთდება დასკვნა, რომ ქრისტეს შობიდან პირველ-მეორე საუკუნეებში საქართველოში არსებობდა

<sup>200</sup> ი. პ. პეტრუშევსკი. “ფეოდალურ ურთიერთობათა ისტორიის ნარკვევები აზერბაიჯანსა და სომხეთში XVI–XIX საუკუნის დასაწყისში”. ლენინგრადი. 1949, გვ. 262–263.

საკმაოდ განვითარებული სახელმწიფო მეფით სათავეში. მისი ტიტულია “მეფე დიდი”. მეფესთან არსებობს პიტიახშის ინსტიტუტი. პიტიახშები არიან მცირე და დიდი. და რადგანაც პიტიახშები არიან უფალნი, მათ ყავთ ხელქვეითები. მეფის სასახლის გამგებელია ეზოსმოდღვარი, რომელიც სამხედრო საქმეს, ომის საქმესაც განაგებს. წარწერის ბერძნულ ვარიანტში ეზოსმოდღვარი “ეპიტროპოს” სიტყვით არის გადმოცემული. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეზოს მოდღვარი შეიძლება დიდი ვეზირის ფუნქციებსაც კი ასრულებდა. არ არის გამორიცხული, რომ ეზოს ცნების ქვეშ არა მარტო მეფის სასახლე, არამედ მთელი სახელმწიფოც კი მოიაზრებოდა.

სავარაუდოა, რომ ქართული სახელმწიფო წყობილება რადიკალურ ემსგავსებოდა სპარსეთისას. შესაძლებელია, რომ ეს მსგავსება სპარსეთის გავლენით არ იყო გამოწვეული. მაგალითად, სტრაბონის ცნობით სამეფო გეგრიდან უხუცესს სვამდნენ მეფედ. ეს წესი დაფიქსირებულია ძველი სპარსეთის ისტორიის მიხედვით. არის მინიშნება იმის შესახებაც რომ ასეთი მოვლენა კიევის რუსეთშიც იყო ცნობილი. ხსენებული წესი, რა თქმა უნდა ურთიერთ გავლენით არ იყო გამოწვეული და იგი გეგროვებული წყობილებიდან მომდინარეობს. ტახტის მემკვიდრეობის წესს სამართალი სესხულობდა საკუთარი ხალხის წეს-ჩვეულებებიდან.

ძველ საქართველოში ადგილობრივი მართვა-გამგებლობა ერისთავებს ჰქონდათ ჩაბარებული. “ერი” ხალხსაც ნიშნავდა და ჯარსაც. ერისთავში იგულისხმებოდა საერისთაოს შეიარაღებული ხალხის მეთაური. სახელმწიფოში რამდენიმე ერისთავი იყო. არმაზის ბილინგვაში პიტიახში ქართული ერისთავის შესატყვისად არის ნახმარი.

არმაზის ბილინგვის მიხედვით<sup>210</sup>, როგორც ეს გ. წერეთელსაც აქვს აღნიშნული, საქართველოში პიტიახშები სხვადასხვა რანგისანი ყოფილან: დიდი პიტიახში, მცირე პიტიახში და დასასრულ, უბრალოდ პიტიახში.

სომხური წყაროების მიხედვით სომხეთშიც პიტიახშების რიცხვი ოთხზე ნაკლები არ ყოფილა.

საქართველოს სხვადასხვა მხარეს (პროვინციას), ცხადია, სხვადასხვა ერისთავი განაგებდა.

ლეონტი მროველის თანახმად ფარნავაზ მეფენ საქარ-

<sup>210</sup> გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, აკად. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის მოამბე, წ. XIII თბილისი, 1942, გვ. 40-41.  
188

თუელოში რვა საერისთავო შექმნა და რვა ერისთავი განაწესა. ეს ერისთავები თავდაპირველად მეფის მოხელეები იყვნენ ადგილებზე, მაგრამ თანდათან ისინი ცენტრალურ ხელისუფლებას ნაკლებად ემორჩილებიან. ადრევეოდალურ ხანაში ქართლისა და მესხეთის ერისთავებმა სამეფო ხელისუფლებისაგან ფაქტობრივად იმდენ დამოუკიდებლობას მიაღწიეს, რომ ისინი სამართავი ერთეულების შემკვიდრებითი მფლობელები გახდნენ.

გამოთქმული იყო აზრი, რომ პიტიახში ის მეორე პირია მეფის შემდეგ, რომელიც სტრაბონის მიხედვით მართლმსაჯულებისა და იმის საქმეს განაგებდა. მაგრამ ამ მოსაზრებას ეწინააღმდეგებიან იმ მოსაზრებით, რომ პიტიახში სომხეთშიც და საქართველოშიც რამდენიმე იყო. დიდი პიტიახში სომხეთშიც ერთ-ერთი მხარის იშხანი იყო და არა მეფის შემდეგ მეორე პირი.

საქართველოში სამეფოს ჯარს, შეიარაღებულ ხალხს ომის დროს პიტიახში არ ხელმძღვანელობდა. არმაზის ბილინგვის მიხედვით ეზოს მოძღვარი – ეპიტროპოსი უნდა ყოფილიყო ერთიანი სამეფო ლაშქრის მეთაური, ხოლო ერისთავი (პიტახში) პროვინციის, სამართავი ერთეულის ჯარს თუ უხელმძღვანელებდა.

საქართველოში პიტიახშები მდებოთაგან არ ინიშნებოდნენ. ისინი მხოლოდ დიდი აზნაურების წრიდან შეიძლება ყოფილიყვნენ. მათ მიმართავდნენ როგორც ბატონს (“უფალს”).

ივანე ჯავახიშვილის აზრით “მეხუთე საუკუნეში დიდ აზნაურს მრავალრიცხოვანი ამალა აზნაურნი, საკუთარი მსახურნი და მონებიცა ჰყავს. იგი უფალია. მისი მეუღლე – დედოფალი”.

ჩვენ არ გაგვაჩნია ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ საქართველოში ეზოს მოძღვარი ასრულებდა თუ არა იმავე ფუნქციებს, რასაც სპარსეთში ჰაზარაპეტი მაგრამ მკვლევარები ასეთ შესაძლებლობას არ გამოიციხავენ.

ყურადღებას აქცევენ ლეონტი მროველის ცნობას იმის შესახებ, რომ მეფე ფარნავაზის დროს ერისთავები ემორჩილებოდნენ სპასპეტს ე. ი. პირს, ვინც შეიარაღებულ ძალებს მეთაურობდა ომის დროს. საეროსთაოებად იგულისხმებიან კახეთი, გარდაბანი, ტაშირი და აბოცი, ჯავახეთი, კოლა და არტანი, სამცხე და აჭარა, კლარჯეთი, არგვეთი და ეგრისი. ლეონტი მროველის თანახმად ქართლი და ეგრისი სამეფოდ იგულისხმებოდა.

მეფის ხელისუფლებას, მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადად ის სამხედრო ძალას ეყრდნობოდა, მაინც სჭირდებოდა იდეოლოგიურ-რელიგიური მხარდაჭერა. ქრისტიანობამდელ ხანაში

რელიგიურად უნდა დასაბუთებულიყო, რომ ფარნავაზიანთა დინასტიის მეფეებს ღმერთები მფარველობდნენ.

პროფ. ირ. სურგულაძეს 1942 წელს გამოქვეყნებული აქვს სამეცნიერო წერილი “ძეგლი ერისთავთა” და მისი მნიშვნელობა სახელმწიფოს წარმოშობის ზოგიერთი საკითხისათვის, სადაც აღნიშნული აქვს, რომ ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში – როგორც წმ. ნინოს ცხოვრების ვარიანტებში ისე ლეონტი მროველის თხზულებაში ჩვენ შემონახული გვაქვს ინფორმაცია წარმართული პერიოდის რელიგიურ-იდეოლოგიური წარმოდგენების შესახებ. “ამ ცნობების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, როგორც თეოკრატიული იდეების გავრცელების, ისე მეფეების ხელისუფლების ძლიერი რელიგიურ-კულტიური ატრიბუტების შესახებ. წარმართული პანთეონის ღმერთები აქ წარმოდგენილი არიან, როგორც “მკურნებელი ქართლისანი”, ე. ი. როგორც ქართლის მიწა-წყლის და მოსახლეობის მესაკუთრე და უზენაესი გამგებელი”. . . ირ. სურგულაძეს მიაჩნია, რომ წარმართულ ხანაში “მეფის მდგომარეობა” გაგებელი იყო, როგორც მთავარი ქურუმისა. მეფე ითვლებოდა შუამავლად ხალხსა და ღმერთებს შორის.

მეფე და სამეფო სახლის წევრები შემოსილნი იყვნენ რელიგიურ-მისტიური შარავანდედით. მისი აზრით წარმართულ ხანაში ქართველ მეფეთა ხელისუფლების განსაკუთრებული სიძლიერე შეუძლებელია აიხსნას ხელისუფლების დიდი ეკონომიური რესურსებით ან ფართოდ განშტოებული ბიუროკრატიული აპარატის არსებობით “არამედ სამეფო სახლისა და თვით მეფის უმაღლესი მდგომარეობით რელიგიურ-კულტიური იერარქიის თვალსაზრისით, სხვანაირად – სარწმუნოებრივი შინაარსით, რომელიც მიცემული ჰქონდა სახელმწიფოს მეთაურის ხელისუფლებას. როგორც ჩანს, წარმართულ ხანაში ხალხს ევალებოდა მეფისათვის სარწმუნოებრივი ჰიმნის გალობა”.

ბაგრატიონების მეფობის დროს გავრცელებული იყო შეხედულება მათი ებრაელთა მეფე დავითთან ნათესაური კავშირის შესახებ. მეფის ღმერთთან დაკავშირება რაიმე სახით, მეფის “გაღმრთობა” მონარქიული სახელმწიფოს იდეოლოგიური ატრიბუტია. მეფისა თუ სახელმწიფოს მეთაურის კულტი შეიძლება განვითარდეს არა მხოლოდ ფეოდალურ საზოგადოებაში<sup>211</sup>. . .

<sup>211</sup> იხ. მ. კარბელაშვილი. “მეფის ღმრთისწიწრობის იდეის შესახებ “ვეფხისტყაოსანში”. იხ. “მაცნე” ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971 №2, გვ/ 21. აგრეთვე ირ. სურგულაძე. “ძეგლი ერისთავთა” ენიმკის მოამბე. ტ. XIII, თბ. 1943, გვ. 230.

საქართველოში მეფის ღმრთისწორობის იდეა ბაგრატიონთა დინასტიის წარმატებებს უკავშირდება. ბაგრატიონთა საგვარეულოს ქრისტიანული ეკლესია და ქრისტიანული მოძღვრება მტკიცედ დაამყარებული დახვდა. დამკვიდრდა აზრი, რომ ბაგრატიონთა საგვარეულოს შორეული წინაპარი იყო დავით ებრაელთა მეფე და წინასწარმეტყველი. ამით ისიც იგულისხმებოდა, რომ იესო ქრისტეს და ბაგრატიონებს ნათესაობა აკავშირებდათ. ითვლებოდა, რომ ქრისტე დავით მეფის შთამომავალი იყო. ხალხის თვალში ასეთი ნათესაობა შარავანდედს მატებდა ბაგრატიონებს. ბიბლიური დავით მეფის შთამომავალს სამეფო ძალაუფლება თვით ღმერთისგან ჰქონდა ბოძებული.

ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომავლობის და დინასტიური უპირატესობის შესახებ შეხედულება უნდა შექმნილიყო დაახლოებით მეცხრე საუკუნეში ან ცოტათი ადრე, როდესაც საქართველოში მიმდინარეობდა წარმატებული ბრძოლა ქართული სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებისათვის, ერთიანი ფეოდალური მონარქიის შექმნისათვის და სხვა საგვარეულოთა შორის დაწინაურდა აშოტ ბაგრატიონი (გარდაიცვალა 826 წელს). მისი რეზიდენცია იყო არტანუჯში.

ოპიზის ბარელიეფზე აშოტ პირველი დიდის ეპოქიდან (დაახლოებით 818 წლის ახლო ხანებში) აშოტ პირველი წარმომადგენელია, როგორც შთამომავალი ბიბლიური დავით წინასწარმეტყველისა და ნათესავი იესო ქრისტესი, ბარელიეფზე გამოსახულია ჯგუფი: შუაში ტახტზე ზის ქრისტე, რომლის ერთ მხარეზე დგას აშოტ პირველი დიდი, ხელში ოპიზის ტაძრის გამოსახულებით, ხოლო მეორე მხარეზე წარმოდგენილია დავით წინასწარმეტყველი, როგორც წინაპარი აშოტ მეფისა და ქრისტესი, რომლის მეშვეობითაც აშოტ პირველი ენათესავება ქრისტეს<sup>212</sup>.

მეფე ვახტანგ გორგასალმა დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხის გადასაწყვეტად მოიწვია ქართლის წარჩინებულები. მეფე დაბრძანდა “საყდართა ზედა”. მოდიან მეფის უახლესი მრჩეველები “ჯუანშერ სპასპეტი”, ერისთავები და “ორნივე ეპისკოპოსნი”. სავარაუდოა, რომ მეფესთან ერთად სახელმწიფო საბჭოზე სხდომას ესწრებიან როგორც ქრისტიანი ეპისკოპოსი, ასევე მოგვთა თავი — “ეპისკოპოსი ცეცხლისმსახურთა”. . . მაშასადამე, თავდაპირველად სახელმწიფო ასე თუ ისე ითმენდა ქრისტიანული

<sup>212</sup> იხ. პ. ინგოროყვა “გიორგი მერჩულე”. თბ. 1954, გვ. 84.

რელიგიის გვერდით ცეცხლთაყვანისმცემლობას და მას ანგარიშსაც უწევდა. მხოლოდ მოგვიანებით როდესაც ქრისტიანობამ საბოლოოდ გაიმარჯვა ქრისტიანული მოძღვრება გადაიქცა ქართული სამართლის თეორიულ საფუძვლად.

ადრევეოდალურ ხანაში ერისთავები ადგილებზე ახორციელებდნენ როგორც სამხედრო ასევე სამოქალაქო ხელისუფლებასაც. მათი გამიჯვნა შედარებით გვიან მოხდა. ძველი ქართულის დონეზე “ერი” ჯარსაც ნიშნავდა და ხალხსაც. სავარაუდოა, რომ სახელმწიფოს მართვაში რაღაც ფორმით (სახალხო კრება?) “ერი” “ლაშქარი” მონაწილეობდა.

დაახლოებით ანალოგიური უნდა ყოფილიყო ვითარება დასავლეთ საქართველოშიაც.

ბიზანტიელი ისტორიკოსი აგათია წათე მეფის ჩაცმულობას აგვეწერს და გადმოგვცემს, რომ მას თავზე ეხურა ოქროს გვირგვინი თვალ-მარგალიტით შემკული. ეცვა კოჭებაძე გრძელი ქიტონი, ოქრომკერდით მოქარგული; მიტრა, აგრეთვე ოქროთი და თვლებით შემკული. ფეხებზე ეცვა წითელი წაღები. . . ძოწეული ქლამინდის (მოსასხამის) ტარების ნება არ ჰქონიათ ლაშთა მეფეებს და მხოლოდ თეთრისა ჰქონიათ.

ფორმალურად ლაზიკა მეხუთე საუკუნეში ბიზანტიისადმი ვასალურ დამოკიდებულებაში იყო, მაგრამ როგორც ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი ფიქრობს, ეს დამოკიდებულება ფაქტობრივად იმაში გამოიხატებოდა, რომ ლაზიკის მეფის გარდაცვალებისას მის მემკვიდრეს ტახტზე ბიზანტიის იმპერატორი ამტკიცებდა.

523 წელს ირანმა აჯანყებული ქართლის წინააღმდეგ მრავალრიცხოვანი სამხედრო შენაერთები გამოგზავნა. აჯანყებას სათავეში მეფე გურგენი ედგა, რომელიც იძულებული გახდა ეგრისისთვის შეეფარებინა თავი. სპარსეთმა აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ქართლში მეფობა გააუქმა. თანდათან ერისთავები გაძლიერდნენ ეკონომიკურად და შემდეგ პოლიტიკურადც.

VII საუკუნის შუაწლებიდან საქართველოში იწყება არაბთა ბატონობის ხანა. ისტორიკოსები არაბთა ბატონობის ხანას სამ მთავარ პერიოდად ყოფენ:

1. საქართველოში არაბთა გაბატონებიდან თბილისის საამიროს დაარსებამდე (VII საუკუნის ორმოცდაათიანი წლებიდან მერვე საუკუნის ოცდაათიან წლებამდე). ამ ხანებში სახალიფო იბრძოდა საქართველოში გაბატონებისათვის.

2. მერვე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან მეცხრე საუკუნის

ორმოციან წლებამდე. ამ დროს თბილისის საამიროს დაარსებიდან თანდათან ხდება მისი ჩამოშორება სახალიფოსაგან. თბილისის საამირო დამოუკიდებელ სამთავროდ იქცევა.

3. მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მეთერთმეტე საუკუნის შუა წლებამდე. ამ ხანებში არაბთა ბატონობა საქართველოში მეტაკლებად უკვე ლიკვიდირებული იყო. თბილისის საამირო ასეთი ვითარების პროდუქტი და გამოხატულება იყო.

IX საუკუნის დასაწყისში არაბებმა ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება გააუქმეს. ცხადია, არაბებმა ხელი შეუშალეს საქართველოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებას, მაგრამ საქართველომ შესძლო ჭრილობების მოშუშება და პოლიტიკური გაერთიანება და ისტორიული აუცილებლობისათვის თვალის გასწორება – ადრეფეოდალური ხანიდან განვითარებულ ფეოდალიზმში გადასვლა.

X-XII საუკუნეები ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების, მისი წინსვლის პერიოდი იყო. წინსვლა გრძელდებოდა XIII საუკუნეშიც, მონღოლების შემოსევამდე. საბჭოთა კავშირის არსებობის წლებში დაბეჭდილ სამეცნიერო გამოკვლევებში მეცნიერებს ხაზგასმული აქვთ ის გარემოება, რომ ფეოდალურ საქართველოშიც, ისევე როგორც ყველგან, სახელმწიფო გაბატონებული კლასის იარაღი იყო “ხალხთა მასების დასამორჩილებლად. მათ საექსპლოატაციოდ” და ა. შ. მეცნიერებს აიძულებდნენ ეროვნულის წინაშე კლასობრივობის მიეცათ უპირატესობა, დაეკინებინათ ეროვნული ინტერესები. რა თქმა უნდა, მხედველობაში უნდა მივიღოთ კლასობრივი ინტერესები, წოდებრივი განსხვავებანი და ა. შ., მაგრამ კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ საერთო ეროვნულ ინტერესებს. სამეფო ხელისუფლება მარტო გაბატონებული კლასის ან კლასების ინტერესების გამომხატველი არ ყოფილა. ის საერთო-სახალხო, საერთო ეროვნული ინტერესების გამომხატველიც იყო. არ შეიძლება ერთმანეთთან გავავიგეოთ მეფის შეუზღუდველი ძალაუფლება და აბსოლუტური მონარქია. ეს უკანასკნელი უნდა გავიგოთ, როგორც გვიანფეოდალური საზოგადოების პროდუქტი: მეფეს ეძლევა საშუალება გამოიყენოს არსებული წიმაღლმდებობა ბურჟუაზიასა და თავადაზნაურობას, სამღვდელოებასა და თავადაზნაურობას შორის და ა. შ., რაც სამეფო ხელისუფლებას აძლევდა შესაძლებლობას განეხორციელებინა ქვეყნის ცენტრალიზაციის უფრო მაღალი დონე, ვიდრე ეს შესაძლებელი იყო განვითარებული ფეოდალიზმის დროს, შეექმნა

მეტი საშუალებანი სახელმწიფოს ცალკეული რეგიონების ეკონომიკური კავშირებისათვის, ეროვნებათა კონსოლიდაციისათვის აბსოლუტურ მონარქიას საკმაო უნარი ჰქონდა ეროვნული ინტერესების დაცვისათვის და ეკონომიკის, კულტურის, სახელმწიფოებრიობის და სამართლის განვითარებისათვის, ვიდრე წოდებრივ-წარმომადგენლობით მონარქიას.

საქართველოში არ ყოფილა არც წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია და არც აბსოლუტური მონარქია. ეს გარემოება ჩვენი ისტორიის უარყოფითი მოვლენაა. არ არის მართებული მოსაზრება იმ მკვლევარებისა, რომლებიც ფიქრობენ, რომ საქართველოში არსებობდა აბსოლუტური მონარქია. ასეთი სახელმწიფო მმართველობის ფორმა გულისხმობს კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების უფრო მაღალ დონეს, ვიდრე X-XVIII საუკუნეების საქართველოში იყო მიღებული<sup>213</sup>.

პოლიტიკური ძლიერების ხანაში – გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში მეფე დიდი უფლებებით სარგებლობდა. მეფე იდგა სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობის სათავეში.

ბიბლიაში, მეფეთა პირველ წიგნში (თავი მერვე) მოთხრობილი იყო მეფის უფლებების შესახებ. აქ მუქ ფერებში იყო დახატული სამეფო ხელისუფლების ხასიათი, მეფის განუსაზღვრელი უფლებები. საქართველოში მეფეს მთლიანად ისეთი უფლებები არ გააჩნდა, როგორც აქ არის დახატული, მაგრამ მაინც საკმაოდ ვრცელ უფლებებს ფლობდა. საქართველოში სადაო იქნებოდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში არსებული უფლება მეფისა წაერთმია ქვეშევრდომთათვის “ყანები და ვენახები” და ებოძებინა ისინი მის ერთგულ მსახურთათვის.

მეფეს საქართველოშიაც შეეძლო მოეთხოვა მოსახლეობისათვის შრომითი ბეგარა, ემუშაებინა ისინი საერთო სახელმწიფო ინტერესებისათვის შრომის აუნაზღაურებლად. მეფე შარავანდედით იყო მოსილი. მისი სიტყვიერი შეურაცხყოფა ენის მოჭრით ისჯებოდა

<sup>213</sup> იხ. ი. ანთელავა. XI-XV საუკუნეების საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები. თბილისი. 1980. ავტორი მართებულად ფიქრობს, რომ “თეთმძყრობელობა” და აბსოლუტიზმი ერთი და იგივე არ არის.

იხ. მისივე “საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII სს. “მეცნიერება” თბილისი. 1983. გვ. 7.



მეფეს სახელმწიფოს მართვა მოხელეების გარეშე არ შეეძლო, ხელმწიფეს, მეფეს ქვეყნის მართვაში ცენტრალური მართვის ორგანო სავეზირო ეხმარებოდა. მართებული ჩანს მოსაზრება, რომ სავეზიროს წარმოშობამდე საქართველოში “უხუცესთა” ინსტიტუტი იქნებოდა. ეს კარგად ჩანს მოხელეთა ქართული სახელწოდებებიდან: მონადირეთუხუცესი, მწიგნობართუხუცესი, მელვინეთუხუცესი და ა. შ.

“სავეზირო” ვერ იარსებებდა ისე, თუ ვეზირები არ იქნებოდნენ სახეზე. ფიქრობენ, რომ პირველი ვეზირი დავით აღმაშენებლის დროს გაჩნდა და ის იყო გიორგი მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელი. ტერმინი “ვეზირი” ნასესხებია არაბულიდან.

მწიგნობართუხუცესი პირველად XI საუკუნეში იხსენიება. საქართველო მწიგნობრული ქვეყანა იყო და როგორც ჩანს, აქ მწიგნობრებს აფასებდნენ. მწიგნობარი სჭირდებოდა სახელმწიფოსაც და ეკლესიასაც.

ისტორიკოსები ფიქრობენ, რომ საქართველო თავისი ფეოდალური წარმოებითი ურთიერთობის ქართული ვარიანტით და მმართველობის ტიპით შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს უფრო წააგავდა, ვიდრე ბიზანტიას.

მწიგნობართუხუცესის თანამდებობის არსებობას ისტორიკოსთა ნაწილი ვარაუდობს ბაგრატ მესამის დროს. ივ. ჯავახიშვილის აზრით მწიგნობართუხუცესობისა და ჰყონდიდლობის შეერთება უნდა მომხდარიყო 1103-1110 წლებს შორის. ჰყონდიდელი მეფის ერთგული სასულიერო პირი იყო. სანამ საეკლესიო კათედრა ფოთში იყო, სასულიერო პირები დასავლეთ საქართველოს ამ რეგიონიდან ბიზანტიის ორიენტაციისანი იყვნენ. როდესაც კათედრა ჰყონდიდში გადავიდა, ეს ნიშნავდა ქართული ორიენტაციის გამარჯვებას და ქართველი მეფის ერთგულებას. ამასთან რადგანაც ჰყონდიდელი ბერი იყო, ივარაუდებოდა რომ თანამდებობას მემკვიდრეობითობისაკენ მიდრეკილება არ ექნებოდა.

XIII საუკუნის ერთ საბუთში იხსენიება “მწიგნობართუხუცესი ვაზირი მონაზონი”.

მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელი მეფის შემდეგ მეორე პირად ითვლებოდა სახელმწიფოში. როდესაც გიორგი ჰყონდიდელი გარდაიცვალა მეფე დავით აღმაშენებელმა ის იგლოვა “ეითა მამა და უმეტესცა მამისა”. . .

XIII საუკუნის პირველ ნახევარში არსენ ჰყონდიდელ-მთავარეპისკოპოსი და მწიგნობართუხუცესი ერთ-ერთ საბუთში

“ქრისტეს სწორად” იხსენიება. მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელის კომპეტენციაში შედიოდა “ყოველი საურავი”, ე. ი. სახელმწიფოში მას თითქმის ყველაფერზე მოუწევდებოდა ხელი, მათ შორის სამხედრო სფეროზეც, შეიარაღებულ ძალებზეც.

საქართველოში მოსახლეობა განიყოფებოდა ორ დიდ ნაწილად ცენტრალურ და ადგილობრივ მოხელეებად სხვანაირად დარბაზის რიგირ მოხელეებად და საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეებად.

ცენტრალური მართვის ერთ-ერთი დიდი მოხელე იყო ამირსპასალარი. იგი, ეს თანამდებობა უნდა ჩამოყალიბებულიყო დაეით აღმაშენებლის ხანაში, XII საუკუნის პირველ ათეულში. შოთა მესხიას აზრით ტერმინი შეთვისებულია თურქ-სელჩუკთა სამოხელეო ტერმინოლოგიიდან “და არა მისი შინაარსი”. მისი გამოკვლევით პირველი ამირსპასალარი იყო ივანე ლიპარიტის ძე ორბელი.

სპასპეტის ინსტიტუტი უფრო ძველია, ის ითვლებოდა ერისთავთა ზემდგომად და სახელმწიფოს ცენტრალური და ერთერთი მთავარი რეგიონის, შიდა ქართლის მმართველად.

მკვლევარები მიუთითებენ ძველი ანტიკური ხანის ქართლის სპასპეტის ხელისუფლების კავშირზე სტრაბონის ცნობის მიხედვით “მეფის შემდგომ. მეორე პირის” ინსტიტუტთან და პიტიახშობასთან. ლეონტი მროველს, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნეში ცხოვრობდა, რაღაც ძველი ინფორმაცია გააჩნდა, რომლის მიხედვითაც სპასპეტი “მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა”.

ისტორიკოსმა ა. ბოგვერაძემ მართებულად დაუკავშირა ერისმთავრობის დაწესება ქართლში სპასპეტის ხელისუფლების აღდგენას ახალ ვითარებაში. XI საუკუნეში სპასალარი ინარჩუნებდა ერისთავთა “უხუცესობას”. დროთა ვითარებაში სპასალართა უხუცესის, ამირსპასალარის თანამდებობაც ჩამოყალიბდა. დაეით აღმაშენებლის ხანაში ჩამოყალიბებულ ცენტრალური მმართველობის აპარატში ამირსპასალარზე მაღლა მხოლოდ მწიგნობართუხუცესი იდგა.

ამირსპასალარი იყო გაერთიანებული, პოლიტიკურად ძლიერი საქართველოს ვეზირი. ომის დროს – მთავარსარდალი. გაერთიანებულ საქართველოს ჰყავდა მუდმივი არმია და ის ამირსპასალარს ემორჩილებოდა. ამირსპასალარივე განაგებდა მეფის ე. წ. “მონასპას” და როგორც ივ. სურგულაძეს აქვს აღნიშნული, სახასო მამულებიდან და საფეოდალოებიდან გამოწვეულ ლაშქარს და სხვა ქვეყანაში დაქირავებულ რაზმებს. ომის დროს, მხოლოდ მეფეს

ემორჩილებოდა და უშუალოდ ხელმძღვანელობდა საბრძოლო საქმიანობას. მასვე ებარა სახელმწიფო დროშა. რადგანაც სამხედრო სამსახური სამხედრო მოსამსახურეთათვის ადგილ-მამულების ბოძებასთან იყო დაკავშირებული, ამირსპასალარს უნდა სცოდნოდა თუ რა მდგომარეობა იყო ამ მხრივ საქართველოში.

სავაზიროს სხდომას ამირსპასალარი ესწრებოდა როგორც მისი სრულუფლებიანი წევრი. თუ საკითხი ომის დაწყებას ან მტრებისგან თავდაცვას ეხებოდა, მეფის შემდეგ პირველი აზრის გამოთქმის საშუალება ამირსპასალარს ეძლეოდა.

ქრისტიანულ ხანაში მეფის კურთხევა ძირითადად სასულიეროთა ხელში იყო მოქცეული და ასეთ ვითარებაშიც მეფის კურთხევის დროს ამირსპასალარი დიდ როლს ასრულებდა: მეფის კურთხევის ცერემონიალის შესრულებისას მეფისათვის ხმალი მას უნდა შემოერთებოდა. სავარაუდოა, რომ წარმართულ ხანაში სამხედროები უფრო მეტ როლს ასრულებდნენ მეფის კურთხევის ცერემონიაში, ვიდრე ეს ხელმწიფის კარის გარიგებით არის გათვალისწინებული. სწორედ ამ გარემოების გადმონათხილვით უნდა იყოს ამირსპასალარის მხრივ მეფისთვის ხმლის შემორტყმის ცერემონიალი.

ამირსპასალარი ქვეყნისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი საქმეების გადაწყვეტაში ღებულობდა მონაწილეობას ათაბაგთან და მანდატურთუხუცესთან ერთად. ამირსპასალარის როლი ქვეყნის ცხოვრებაში იზრდება დავით აღმაშენებლის სამხედრო რეფორმებთან და მუდმივი არმიის შექმნასთან ერთად. ამირსპასალარს უშუალოდ ემორჩილებოდნენ ამილახორი და ზარდახნისუხუცესი. ამ უკანასკნელებსაც თავის მხრივ თავიანთი ხელქვეითნი ჰყავდათ. .. როდესაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობა დაირღვა და საქართველოს ნაცვლად “საქართველოები” წარმოიშვა – ამირსპასალარის თანამდებობაც გაქრა.

ცნობილია შემთხვევა, როდესაც ათაბაგობას და ამირსპასალარობას ან ამირსპასალარობას და მანდატურთუხუცესობას ერთი პირი ითავსებდა. ცხადია, თანამდებობათა ასეთი შეთავსება პირის ძალაუფლებას აძლიერებს.

საქართველოში ვეზირის პატივი და ღირსება მიკუთვნებული ჰქონდა ათაბაგს. 1212 წელს ათაბაგობა პირველად ებოძა ივანე მხარგრძელს. მის მოვალეობად ითვლებოდა ტახტის მემკვიდრის აღრზდა. ათაბაგობა, ცხადია, მიმართული იყო ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის წინააღმდეგ და თვით მეფის ხელისუფლების დასასუსტებლად.

1334 წელს მეფე გიორგი მეხუთემ საჭიროდ ჩათვალა ათაბაგობა ებოძებინა სარგის ჯაყელისათვის, სამცხის მთავრისთვის. დროთა ვითარებაში ათაბაგობა თანამდებობიდან ტიტულად იქცა. გაჩნდა ტერიტორიული ერთეული სამცხე-საათაბაგო. იგი ფაქტობრივად მეფეს არც ემორჩილებოდა. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში ათაბაგობის ინსტიტუტი გაქრა.

ისტორიკოსების ნაწილი ფიქრობს, რომ ათაბაგობის ამირ-სპასალარობასთან შეერთებით აღდგა “უძველესი ტრადიცია “სპასპეტი-მამამუძისა”.

მანდატურთუხუცესი გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში ერქვა მანდატურების უფროსს, საპოლიციო უწყების ხელმძღვანელს. მანდატურთუხუცესს ხელმწიფის კარზე მიღებული წესრიგის დაცვა, აგრეთვე, რიგი სხვა ადმინისტრაციული ფუნქციების განხორციელება ევალებოდა. მეფის მგზავრობის დროს იგი მთავარი ცერემონიოსტერის როლს ასრულებდა. ივანე ჯავახიშვილის აზრით მანდატურთუხუცესი ზოგიერთი ფუნქციით მიაგავდა ბიზანტიელთა “დრომის ლოგოთეტს” ანუ სახელმწიფო ფოსტისა და მიმოსვლის უფროსს. ფიქრობენ, რომ მანდატურთუხუცესი, განსაკუთრებული ნდობით აღჭურვილი მოხელე, მეფის სამზარეულოსაც განაგებდა. მანდატურების საგანგებო სამოხელეო ნიშანი იყო ოქროს ჯოხი ე. წ. სამანდატურო არგანი. მანდატურთუხუცესი იყო ეეზირი და თავისი პატივით ამირსპასალარს უტოლდებოდა. ყოფილა შემთხვევა ამ ორი თანამდებობის გაერთიანებისა ერთი პირის ხელში. მანდატურების გარდა მანდატურთუხუცესს ემორჩილებოდნენ ამირეჯიბი, განმგებუხუცესი და სხვა მოხელეები. XVII საუკუნეში მანდატურთუხუცესობა ეშიკადასბაშის თანამდებობამ შეცვალა.

ერთ-ერთი ძველი მინისტრი ანუ ეეზირი იყო მეჭურჭლეთუხუცესი. ხელმწიფის კარის გარიგებაში მეჭურჭლეთუხუცესი “ძველ ვეზირად” იხსენიება. ეს ინფორმაცია მართებული ჩანს. სახელმწიფოს საფინანსო უწყების მოწესრიგებული მუშაობის გარეშე არსებობა არ შეეძლო.

ჭურჭელი, ჭურჭერი ძველი ქართული ენის დონეზე ნიშნავდა ქონებას, იარაღს, სამკაულს და ა.შ. მეჭურჭლე ნიშნავდა განმგებულობის მცველს. მეჭურჭლეთუხუცესი ფინანსთა მინისტრის მნიშვნელობით წყაროებში მეთორმეტე საუკუნიდან იხსენიება.

მეჭურჭლეთუხუცესი განაგებდა საჭურჭლეს, სადაც ფული და განმგებლობა ინახებოდა. მეჭურჭლეთუხუცესს, ცხადია, ყავდა მოადგილე და სხვა ხელქვეშეთი მოხელეები. მეჭურჭლეთუხუცესს

წმორჩილებოდა მუშრიბი და მუჭიბი. შემოსავლის მნიშვნელოვანი წაწილი სახელმწიფოს შემოსდიოდა ვაჭრებისაგან, სავაჭროებისაგან და ქალაქებისაგან. წყაროთა მონაცემებით “ძველი ქალაქები” და “ქალაქის ამირანი” ექვემდებარებოდნენ მეჭურჭლეთუხუცესს. ეს უკანასკნელი მსახურთუხუცესთან ერთად ორთა ვაზირთა შემადგენლობაში შედიოდა. მეჭურჭლეთუხუცესი საპატიო ვეზირი თუო და მას სამოხელეო ბეჭედიც გააჩნდა. გაგეაჩნია სანდო ცნობები ომის შესახებ, რომ შესაძლებელი იყო მას შეეთავსებინა სხვა დიდი თანამდებობაც: მაგალითად ამირსპასალარობა ან ერისთავთ-ერისთაობა.

მსახურთუხუცესი გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში თუო მაღალი სახელმწიფო თანამდებობის პირი. მსახურთუხუცესი პირველად XII საუკუნეში გიორგი მესამის მეფობის ხანაში იხსენიება. მაგრამ საფიქრებელია, რომ მსახურთუხუცესობა გაცილებით უფრო ძველი თანამდებობაა. თავდაპირველად მსახურთუხუცესი სხელშინაურ მოხელედ ითვლებოდა. ქვეყნის გაერთიანების პროცესში მეფის მსახურთუხუცესი თანდათან სახელმწიფო სამართლის საწყისებზე მოსაქმე მოხელედ იქცა. როგორც ჩანს, დროთა ვითარებაში მისი ფუნქციები და მნიშვნელობა იზრდებოდა. ამ ვარემოებას უნდა გამოეწვია მისი სავაზიროში შეყვანა. (XII ს.). მსახურთუხუცესის ფუნქციები მრავალგვარი თუო და სამ ერთმანეთთან ნაკლებად დაკავშირებულ სფეროს – სალაროს, მეფის საწოლსა და მისსავე კერძო მეურნეობას მოიცავდა. მის ერთ-ერთ მოვალეობად ითვლებოდა “შეკაზმვა მეფისა”, მას ექვემდებარებოდნენ “მსახურნი მეფისა”, მოლარეთუხუცესი, მესაწოლეთუხუცესი, ფარემთუხუცესი, მეხილეთუხუცესი და სხვა სათანადო მოხელეები.

ზოგი მევლევარის აზრით მსახურთუხუცესს მეფის დომენის ლაშქრის შეყრის ბრძანება ეძლეოდა და იგი ამირსპასალართან ერთად მიდიოდა ბრძოლის ველზე.

ქ. ჩხატარაიშვილს და ილია ანთელაეას მიაჩნდა, რომ მსახურთუხუცესს და სამეფო დომენის მსახურებს ევალეობდათ ციხე-ქალაქთა მცველობა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით “რუჟამს მოკუდის ერისთავი, ანუ მთავარი, ანუ ხელისუფალნი. . . მოართვიან მეფესა მის მომკუდრისა კრმალნი, ცხენი და უხუცესი ძე მისი, ხოლო მეფე ხელისუფლობისა და ერთობისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისაებრ მიუბოძის და ოდესმე ძესაცა უკეთუ ღირს თუო ან ძალედვა მეურნეობა

მისი. . . კრძალსა მოარტყმიდა წინაშე მეფისა მსახურთუხუცესი ძესა. მის მომკუდრისასა და დააწესიან ტაძრეულად, ანუ სხუათა სამეფოთა მსახურებათა". . .

ამ ცნობიდანაც ჩანს მსახურთუხუცესის თანამდებობის მნიშვნელობა ძველ საქართველოში.

გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში არსებობდა სავეზირო-ვეზირთა საბჭო – მეფესთან არსებული სათათბირო და მმართველ-განმკარგულებელი ორგანო სათანადო სამოხელეო აპარატიურთ.

სახელმწიფო მმართველობის ცენტრალურმა აპარატმა, ვიდრე იგი სავეზიროს სახეს მიიღებდა, განვითარების დიდი გზა განვლო. ისტორიკოსები ფიქრობენ, რომ XIII საუკუნის დასაწყისშიც კი სავეზირო, როგორც მთავრობა, არ არსებობდა. მხოლოდ ერთი ვეზირის – მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის თანამდებობაა ამ დროის წყაროებში დაფიქსირებული. მთავრობის ფუნქციას ასრულებდნენ “დარბაზის რიგის” მაღალი თანამდებობის პირები მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის მეთაურობით. დავით აღმაშენებლის მეფობის წლებში ცენტრალური სამეფო ხელისუფლების შედარებით მწყობრი და დახვეწილი აპარატი შეიქმნა, რაც XIII საუკუნის პირველ მეოთხედში სავეზიროს სახით ჩამოყალიბდა.

სავეზიროს წარმოშობამდე ვეზირი პირადად მეფეს მოახსენებდა მის საგანმგებლო უწყებაში არსებული მდგომარეობის შესახებ. ვეზირთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად გაჩნდა მოთხოვნილება ვეზირთა შეთანხმებული მუშაობისა, ერთიანი პოლიტიკის გატარებისა. სწორედ ამ მიზნით შეიქმნა სავეზიროც, რომელიც უზრუნველყოფდა მეფისათვის ვეზირთა კოლექტიურ მოხსენებას და მეფის უმაღლესი განკარგულების თანახმად ვეზირთა მხრივ ქვეყნის შეთანხმებულ მართვას.

სავეზიროში წინასწარ განიხილავდნენ იმ საკითხებს, რომლებიც სხვადასხვა უწყებას ეხებოდა და შეიმუშავებდნენ ერთიან პოლიტიკურ ხაზს.

“ვაზირთა უპირველესად” სავეზიროში მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი ითვლებოდა, შემდეგ ერთმანეთს უფროს-უმცროსობის რიგით მისდევდნენ ათაბაგი, ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მსახურთუხუცესი, აგრეთვე ვეზირთა თანაშემწენი – საწოლის მწიგნობარი, ამილახორი, ამირეჯიბი, რომლებიც სათათბირო ხმის უფლებით სარგებლობდნენ. მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს-პრემიერს – ყველაფერი ეკითხებოდა: ყველა საქმეზე

მოუწეებოდა ხელი, მათ შორის სამხედრო, საფინანსო და საეკლესიო საქმეზეც. მართვის ოპერატიულობისათვის ცალკე იყო გამოყოფილი “სამთა ვაზირთა” ჯგუფი – ათაბაგი, ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი და “ორთა ვაზირთა” ჯგუფი – მეგრტლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი.

“სამთა ვაზირთა” ჯგუფი უფრო მეტი გავლენითა და პატივით სარგებლობდა. საფიქრებელია, რომ ქვეყნის საგარეო პოლიტიკური, სამხედრო და საშინაო პოლიტიკური საქმეების განხილვა ამ ვიწრო წრეში ხდებოდა. შედარებით გვიან უნდა იყოს შექმნილი “ორთა ვაზირთა” ჯგუფი, რომელიც ძირითადად ქვეყნის საფინანსო-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე ზრუნავდა.

მეფე სავესიროს ეთათბირებოდა უმნიშვნელოვანესი საქმეების გადაწყვეტის დროს – ქვეყნის თავდაცვის საკითხებზე, მტერზე ლაშქრობისას, ზავის ჩამოგდებისას და ა. შ. მაგალითად, როდესაც საქართველოს სამეფოს მტერი დაესხა თავს, თამარ მეფემ მოუწოდა “ყოველთა ვაზირთა თვისთა და შეიქმნა გამორჩევა”. სავესირო სხდომა მეფის თავმჯდომარეობით მიმდინარეობდა. თუ მეფე რაიმე მიზეზით ადგილზე არ იყო, თავმჯდომარეობდა “ვაზირთა უპირველესი”.

სავესიროს კომპეტენცია და ავტორიტეტი ყოველთვის ერთნაირი არ იყო. მეფეს პრინციპში შეეძლო სავესიროს საწინააღმდეგო გადაწყვეტილების მიღება, მაგრამ ეს მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში ხდებოდა. სავესიროში აშკარად შეიმჩნეოდა ცენტრალური საუწყებო დარგობრივი მმართველობის სისტემის საწყისები და ამ მხრივ იგი დარბაზს უპირისპირდებოდა. გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოს დაშლასთან ერთად სავესიროც მოიშალა.

ქვეყნის კულტურულ-ეკონომიკური ან პოლიტიკური დაქვეითება აშკარა გახდა XIV-XV საუკუნეებში.

XV საუკუნის ბოლოსა და XVI საუკუნის დასაწყისში ერთიანი ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო დაიშალა. წარმოიშვა სამი სამეფო (ქართლის, კახეთის და იმერეთის) და ერთი სამთავრო (სამცხე-საათაბაგო). XVI საუკუნეში იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებელ ერთეულებად გამოეყვნენ ოდიშის, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროები.

გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოში წარმოიშვნენ საერისთაოებზე უფრო მცირე ერთეულები – სათავადოები, რომელთაც არა მარტო საკუთარი ტერიტორია და ეკლესია-

მონასტერი, არამედ ციხე-სიმაგრე და ლაშქარიც გააჩნდათ.

ასეთ ვითარებაში საქართველოს სახელმწიფოს წყობილებამ განიცადა სერიოზული ცვლილებები. გაძლიერდა სპარსული და თურქული ზეგავლენა. უკვე XVI-XVIII საუკუნეებში სამოხელეო სახელების დიდი ნაწილი სპარსულ-თურქული იყო.

მკვლევარ ვალერიან გაბაშვილის აზრით ბევრი მკვლევარი იმის მიხედვით, რომ XVI-XVIII სს. სამოხელეო სახელების უმრავლესობა სპარსულ-თურქული იყო, არსებითი ხასიათის შეცდომას უშვებს, როცა უცხოური წარმოშობის ტერმინს ადგილობრივ ელფერს აცლის და ავიწყდება, რომ სპარსულ-თურქული წარმოშობის სახელმწიფო სამართლის ინსტიტუტებს საქართველოში სხვა მნიშვნელობა ჰქონდათ მინიჭებული, ხოლო ერანის სახელმწიფოში ისინი სულ სხვა ცნებისა და შინაარსის გამომხატველნი იყვნენ<sup>214</sup>.

ვ. გაბაშვილსვე აქვს აღნიშნული, რომ “დასტურლამალისა” და ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით იმ მოხელეებს, რომელთაც სამეფო კარზე უხდებოდათ მოღვაწეობა და სამსახური დარბაზის რიგირს მოხელენი და “კარის გამრიგენი” ერქვათ. ისინი ითვლებოდნენ მთავარ მოხელეებად. შეძლებისამებრ ისინი მეფეს ეხმარებოდნენ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ძნელ საქმეში. საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი იყვნენ ისინი, ვინც ადგილობრივ – ქალაქებსა და სოფლებს, დაბებსა და თემებს განაგებდნენ. XVI-XVII საუკუნეებში დასავლეთ ევროპაში ზოგან კაპიტალიზმიც კი იყო ჩამოყალიბებული, ხოლო საქართველოში გვიანფეოდალური საზოგადოებაც კი არ იყო ჩამოყალიბებული.

მეფე უმაღლესი თანამდებობის წყალობის დროს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა გეარსა და გეარშვილობას, გეარის “გაუყრელობასა” და სიმდიდრეს. ქართული ფეოდალიზმის მკვლევარებს შენიშნული აქვთ, რომ “სახლი” და “სახელო” ფეოდალის შეგნებაში ერთიმეორეს ავსებდა და ერთიმეორისაგან განუყოფელი იყო. ფეოდალის ძლიერება “სახელთს” ქონებასაც ემყარებოდა.

<sup>214</sup> ვ. გაბაშვილი. “დარბაზის რიგის მოხელენი დასტურლამალის მიხედვით”. აკად. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე. ტ. XIII, თბ. 1943. გვ. 159.

შდრ. შ. მესხია, საშინაო ვითარება და სამოხელეო წყობა XII ს. საქართველოში. თბ. 1979.



საესეებით ბუნებრივად ითვლებოდა, რომ უმაღლესი და შემოსავლიანი თანამდებობები (სახელობი) განაწილებულიყო დიდებულ თავადებს შორის. ვ. გაბაშვილს მართებულად აქვს აღნიშნული: “მამის სახელო შეილზე გადადიოდა (დაკავებული სახელოს აღმნიშვნელი ტერმინის გვარად გადაქცევა ამიტომ ჩვეულებრივი და მეტად გავრცელებული მოვლენა იყო). სახელოს წყალობის ამ წესს, რასაკვირველია, უარყოფითი გავლენა უნდა მოეხდინა ქვეყნის მართვა-გამგეობაზე, რადგანაც სახელოს მჭონებელი უფრო სახელოსთან დაკავშირებული შემოსავლით იყო დაინტერესებული, ვიდრე სახელმწიფო ინტერესებით. გარდაცვლილი მეფის მიერ დამტკიცებულ სახელოს წყალობის წიგნს, რომელსაც “სამკვიდრო წიგნის” თვისებები ჰქონდა ახლად გამეფებული მეფე განაახლებდა ხოლმე”.

ცხადია, ასეთი სოციალური პრაქტიკით შეუძლებელი იყო სოციალური და პოლიტიკური პროგრესის მიღწევა.

ვახტანგ მეექვსეს აღნიშნული აქვს, რომ “საქართველოს მეფენი ბევრჯელ დიდად ამაღლებულნი ნებისაებრ თვისისად ბრძანებულან, და ბევრჯელ, ჟამთა და დროთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომე ოდენ სახელი მეფე რქმევია, თორემე მართებული არა უქნევიანებიათ რა; როგორც ჟმათ სდომებიათ, ისე უსამართლებიათ და ურიგებიათ”. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოსათვის ასეთი შედეგი მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო.

გვიანი შუა საუკუნეების ქართლში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა სახლთუხუცესის თანამდებობა.

ვახუშტი ბატონიშვილი სახლთუხუცესის თანამდებობას ასე განმარტავდა: “აბრამადი ანუ სახლთუხუცესი და ამის ხელისა იყო სამეფო შემოსავალი და გასავალი. ამან უწყოდა წესი და რიგნი სახლისა მეფისა და თათბირისა სამეფოსი და სახასონი მეფისანი და ამას ქვეითნი ხელისუფალნი ამისი დასახედნი იყუნენ, არამედ უმეტეს ეჯიბს ქვემორენი”.

როგორც ვხედავთ ვახუშტი ბატონიშვილი აბრამადს და სახლთუხუცესს იდენტურ ცნებებად თვლის. ამავე დროს მას სახლთუხუცესი ძველ თანამდებობად მიაჩნია. შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი ცდებოდა იმასთან დაკავშირებით, რომ მას სახლთუხუცესის სახელო გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში არსებულად მიაჩნია. “ხელმწიფის კარის გარიგებაში” სახლთუხუცესი საერთოდ არ იხსენიება. შეიმჩნევა, რომ ის ფუნქციები, რომლებიც XVII-XVIII საუკუნეების სახლთუხუცესს

აქვს, ხელმწიფის კარის გარიგების მიხედვით სულ სხვადასხვა დიდი თანამდებობის პირებს შორის არის განაწილებული.

თავისთავად საინტერესოა ტერმინი “სახლთუხუცესი”. სახელწოდება სახელოსი იმ მიმართულებით მიგვითითებს, რომ მისი მატარებელი პირი ხელშინაური მოხელე უნდა ყოფილიყო. პროფ. ივ. სურგულაძის აზრით ძველად სახლის უხუცესი მეფის “საკუთართაგანი” ე. ი. სასახლის ხელშინაურთაგანი უნდა ყოფილიყო მეფისა და ფეოდალის კარზე. სახლთუხუცესს ღიდხანს ჰქონდა შენარჩუნებული კერძო-სამართლებრივი თვისებები. გვიან საშუალო საუკუნეებში ხშირად ეხვედებით გამოთქმებს “მეფის სახლთუხუცესი”, “დედოფლის სახლთუხუცესი”. XV-XVI საუკუნეების დოკუმენტებში ყველგან, როგორც წესი, სახლის უხუცესი იხმარება. ამ სახელოს სახელწოდების მრავლობითი ფორმა “სახლთუხუცესი” უფრო გვიანდელი ჩანს.

ადრე, გვიან შუა საუკუნეებამდე, სახლთუხუცესი მეფის ხელშინაური და მცირე მნიშვნელობის მოხელე იყო. ამ თანამდებობამ მხოლოდ მოგვიანებით მიიღო საჯარო-სამართლებრივი ხასიათი.

მართებულია იმ მკვლევართა მოსაზრება, რომლებიც ფიქრობენ, რომ შუა საუკუნეების საქართველოში სახლთუხუცესის თანამდებობის წარმოშობა დაკავშირებული იყო გაერთიანებული სამეფოს პოლიტიკურ დაშლასთან და მეფის ხელისუფლების დასუსტებასთან. მეფის ხელშინაური მოხელე თანდათან მმართველობის ცენტრალურ აპარატში საპატიო, შეიძლება ითქვას პირველ ადგილს იკავებდა. სახლთუხუცესის თანამდებობაში თავს იჩენდა კერძო სამართლებრივი საწყისები. . . სახლთუხუცესი ყავდათ ფეოდალებსაც. ვეზირების თანამდებობა თან გადაჰყვა ძლიერ, ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს. ვეზირს არაფერი ესაქმებოდა სუსტ და ტერიტორიაშემცირებულ სახელმწიფოში.

ეს იყო სახელმწიფოებრიობის განვითარების თვალსაზრისით დიდი უკანდახევა – გარდაქმნა უარესისაკენ. განვითარებული სახელმწიფო აპარატი ადგილს უთმობს, ან უფრო სწორად გადაგვარდება პრიმიტიულ მამულ-სახელმწიფოს აპარატად.

6. შენგელიას 1940 წელს გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომი – “სახლთუხუცესის თანამდებობა იმერეთის სამეფოში”<sup>215</sup>, სადაც

<sup>215</sup> იხ. ქუთაისის აღ. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1940. გვ. 138-149.

აღნიშნავდა, რომ სახლთუხუცესობა მსახურთუხუცესის, მეჭურჭლეთუხუცესის და განმგებთ-უხუცესის განსაგებელთა შეერთების ჯხით შეიქმნა. . . მეთექვსმეტე საუკუნის საბუთების მიხედვით სახლთუხუცესი სამეფო თანამდებობის პირია.

სახელმწიფოებრიობის დასუსტება-დაკნინების შედეგი იყო ის ჯარემოება, რომ გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს სამეფო-სამთავროების სახელოებისათვის დამახასიათებელი გახდა კერძო-სამართლებრივი შინაარსის უპირატესობა სახელმწიფოებრივ ანუ საჯარო-სამართლებრივ საწყისებთან შედარებით. სახელმწიფოს დასუსტებამ დაუშრო სასიცოცხლო წყაროები საჯარო-სამართლებრივი ხასიათის თანამდებობებს. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სახლთუხუცესის სახელოს შეიძლება კავშირი ჰქონდეს ანტიკური ხანის ეზოსმოძღვართან, რომელიც ჩვენთვის ცნობილია არმაზის ბილინგვის მიხედვით.

სახლთუხუცესს გვიან შუა საუკუნეებში მეჯლისის დროს მეფის წინ ჯდომის უფლებაც ჰქონია, რაც ამ თანამდებობის საპატიოობაზე მიუთითებს. შემოსავლის ოდენობითაც მას სხვა მოხელე ვერ შეედრებოდა. “დასტურლამალის” მიხედვით პროფ. ივ. სურგულაძეს ჩამოთვლილი აქვს სახლთუხუცესის შემოსავლის 15 სხვადასხვა წყარო.

სახლთუხუცესი საჭიროების შემთხვევაში ლაშქრობაშიც მონაწილეობდა. ეს კარგად ჩანს ერეკლე მეორის განწესებაში “შორიგე ლაშქრის” შესახებ. ყურადღებას იმსახურებს ცნობა, რომელიც არჩილ მეფისაგან მომდინარეობს და საიდანაც ირკვევა, რომ სახლთუხუცესი მეფის ჯარს სარდლობდა. სახელდობრ, თეიმურაზ პირველის დროს სახლთუხუცესი რევაზი მეფის ჯარის მეთაური ყოფილა, უბრძოლია სპარსელების წინააღმდეგ და ბრძოლაში დაღუპულა.

გაგვაჩნია ინფორმაცია იმის შესახებაც, რომ სახლთუხუცესი იყო მწიგნობართა მთავარი. მწიგნობრები მას ექვემდებარებოდნენ.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით სახლთუხუცესმა “უწყოდა წესნი და რიგნი სახლისა მეფისა, და თათბირობა სამეფოსი, და სახასონი მეფისანი”. სახლთუხუცესს ეკითხებოდა სამეფოს შემოსავალ-გასავალიც.

გ. გაბაშვილს გამოთქმული აქვს ვარაუდი: ხომ არ მოდის სახლთუხუცესის ინსტიტუტი თანდათანობით გადაგვარებულ და ბოლოს სრულიად გაუქმებულ მწიგნობართუხუცესის თანამდებობიდან? ხომ არ მოჩანს მთლიან საქართველოს ფეოდალური

მონარქიის პირველი ხელისუფლის კელის ანარეკლის კვალი მოგვიანო ხანის სახლთუხუცესის სახელისუფლოში? – ასეთ ვარაუდს არსებობის უფლება გააჩნია.

## §24 მეფის სამდივნო და მისი მოხელეები

გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში (“საქართველოებში”) სამდივნო ან კანცელარია, როგორც განსაკუთრებული დაწესებულება არ არსებობდა. უფრო ადრე, გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში სახელმწიფო აპარატის მუშაობა გაცილებით მოწესრიგებული იყო.

ივანე ჯავახიშვილის აზრით X-XI საუკუნეების საქართველოში მდივნის თანამდებობა არ უნდა არსებულიყო. და ამ მოხელეს მაშინ მწიგნობარს უწოდებდნენ.

გვიან შუა საუკუნეებში ჩანს წარმოშობილი მდივნის თანამდებობა: ზოგიერთი მონაცემებით დაახლოებით 1460 წელს გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში მწიგნობრები მწიგნობართუხუცესის საგამგეინი იყვნენ. ეს უკანასკნელიც, როგორც ვიცით, მეტად საპატიო თანამდებობა იყო.

ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით მდივნები “სწერენ: უსტარსა, იერლიყსა, პიტაცსა, ენდალმასა, პატრუცაგსა, როარტაგსა, გუჯართა, სიგელთა, ბრძანებათა, განაჩინთა და სხვათა”.

ცხადია, რომ მეფის სახელით დოკუმენტების შედგენა გარკვეულ სპეციალურ მომზადებას მოითხოვდა.

“დასტურლამალიდან” ირკვევა, რომ მდივანს სახლთუხუცესის სახელოსთან ბევრი რამ ჰქონდა საერთო. ეს ორი თანამდებობა ძალიან ხშირად ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული. საფიქრებელია, რომ მდივნები სახლთუხუცესს ექვემდებარებოდნენ. “დასტურლამალში” ვკითხულობთ: “ბატონი რომ მამულს გასცემდეს, უწინ სახლ-თუხუცესი დაბეჭდავდეს, მერმე მდივანი წიგნს ბატონს მიაართმევდეს და ბატონი დაბეჭდავდეს. აგრეთვე ბარათზე და ჯამაგირის სარხათზედ”.

მართებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ სახლთუხუცესი და მდივნები მმართველობის ცენტრალური აპარატის ყველაზე უფრო აქტიური და ფართო ფუნქციების მქონე მოხელეები იყვნენ. ისინი, განსაკუთრებით კი მდივნები, მმართველობის ყველა დარგს ემსახურებოდნენ.

ერთი ავტორის მართებული შენიშვნით “სამეფოს მმართველის მრავალფეროვანი საქმიანობა მათ ხელში გაივლიდა მეფის, როგორც

სახელმწიფოს მეთაურის ბრძანება-განკარგულებანი, სახელმწიფოს წმინთ და მის გარეთ, მდივნების მიერ სათანადო ფორმამიცემული ოგზაენებოდა დანიშნულებისამებრ”.

ცხადია, რომ მდივნების საქმიანობა გარკვეულად დაკავშირებული იყო სამეფოს საფინანსო საქმეებთანაც, რამდენადაც იოსონი სახლთუხუცესის – საფინანსო უწყების მეთაურის ხელქვეშეთი მოხელეები იყვნენ. საერთოდ კი სახლთუხუცესი და მდივანი მმართველობის ცენტრალური აპარატის ძირითად მოხელეებად სჩანან. მდივანი მონაწილეობას ღებულობდა სამეფოს აღწერაში, რაც სადროშოების მიხედვით ხდებოდა. მდივანს ერგებოდა “სააღმწერლო”, რაც აღწერილ მცხოვრებლებს უნდა გადაეხადათ კომლების მიხედვით. მდივანსვე ევალებოდა, როგორც ჩანს, უცხო ჯლახელმწიფოების მეთაურებთან გასაგზავნი წერილების შედგენაც.

არა ჩანს, თუ რამდენი მდივანი იყო სამეფოში. გიულდენშტედტის მიხედვით ქართლ-კახეთის სამეფოში ექვსი მდივანი იყო, შაგრამ არსებობს სხვა ცნობები, რომლის მიხედვითაც XVIII საუკუნის დასასრულს ქართლ-კახეთის სამეფოში ათი თუ თერთმეტი მდივანი იყო. (იხ. შოთა მესხიას მიერ გამოქვეყნებული მასალები ქართლ-კახეთის სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის).

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ფეოდალურ საქართველოში ცალკე უწყება, რომელიც ქვეყნის საგარეო პოლიტიკას უხელმძღვანელებდა, არა ჩანს. ცხადია, რომ მაშინდელ პირობებში მეფე, როგორც სახელმწიფოს მეთაური, ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის მესვეურიც იყო. იგი, შესაძლოა, უშუალოდ ასრულებდა საგარეო საქმეთა მინისტრის ფუნქციებს. ამავე დროს გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში მეტ-ნაკლებად საგარეო საქმეთა მინისტრის ფუნქციები უნდა ჰქონოდათ განაწილებული მანდატურთუხუცესს და ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს.

გავიხსენოთ, რომ დასავლეთ ევროპაში ადრეული ფეოდალიზმის ხანაში, როდესაც მეფესა და ფეოდალ მემამულეებს შორის ერთი მხრივ და მეორე მხრივ თვით ფეოდალებს შორის განუწყვეტელი ომიანობა და კინკლაობა სუფევდა, დიპლომატია ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით არც არსებობდა. ფეოდალების ფაქტობრივი სრული დამოუკიდებლობა ცენტრალური სამეფო და საიმპერატორო მოჩვენებითი ხელისუფლებისაგან ევროპის შუა საუკუნეებში (XV-XVI საუკუნეებამდე) მათ ხდიდა რამდენიმე ათას ჯუჯა სახელმწიფოთა კონგლომერატად, რომლებიც განუწყვეტელი ომობდნენ, ზავდებოდნენ, ისევ ომობდნენ და ისევ რიგდებოდნენ;

და ყველაფერი ეს ხდებოდა უშუალო მიზნით წაერთმიათ ერთმანეთისათვის ზედმეტი მიწის ნაჭერი, გაეძარცვათ მეზობელი კოშკი, ან გაერეკათ სხვა სოფლის პირუტყვი”<sup>216</sup>.

გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში დაახლოებით ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. საქართველო ამ დროს მრავალსამეფო-სამთავროდ იყო დანაწილებული. არ არსებობდა მოწესრიგებული საგარეო საქმეთა უწყება. მეფე, დედოფალი, კათალიკოსი მდივანთან ერთად. მდივანსვე ევალეობდა, როგორც ჩანს, უცხო სახელმწიფოებთან გასაგზავნი წერილების შედგენაც.

იესე ოსეშვილი, რომელსაც როგორც მდივანს, მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის დოკუმენტებით კარგად ვიცნობთ, იგონებს, რომ მეფე ერეკლემ მიბრძანა, მამაჩემი თეიმურაზ მეფე რუსეთში მიემგზავრება და დუშეთში ამოდით: “ვიქირავე ერთი ცხენი, ავიღე ერთი საწერელი. . . და წაველ, მივედი დუშეთს, რუსეთის ხელმწიფეს არზას სწერენ და სრულიად რუსეთის ღიდროანს კაცებს წიგნსა; რუსთველის იოანეს იმედი აქვთ, იმის ხელი ნახეს, ვერ იყო საკადრისი, დაღონებას მიეცნენ. ინება ყოველად ძლიერმან ღმერთმან, რომელი არ დაუტეობს დაბადებულთა თვისთა, მომიწოდეს. . . მოიწონეს. მერმე ხელმწიფის წიგნი, მერმე დიდებულთა და დიდად მოიწონეს ბატონებმა და სრულიად ქართველთა და კახთა; ბრძანა მეფემ ერეკლემ, კაცს არაფერი არა რგებს რა თავის გაჭირვებაში ცოდნის მეტიო. ეს კაცი ამ თავის ხელიდამ გამომავლობამ არ დააყენაო”. . .

ქართლ-კახეთის სამეფოში - XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სახელმწიფოს არ ჰქონდა საშუალება რთული ბიუროკრატიული, როგორც იტყვიან “საათივით აწყობილი” მმართველობის ცენტრალური აპარატის შესაქმნელად. მიუხედავად ამისა სპეციალურად სერიოზული მომზადების მქონე მოხელეები მაინც მოიპოვებოდა სახელმწიფო აპარატში. ეს პირველ ყოვლისა უნდა ითქვას მდივნების მისამართით.

მდივნის თანამდებობის მქონე მოხელე უნდა ყოფილიყო ენების მცოდნე, განათლებული, თავის საქმის სპეციალისტი. მისგან მოითხოვდნენ რომ იგი “ტურფა მწერალი” — კარგი კალიგრაფისტი ყოფილიყო. ეს კარგად ჩანს იესე ოსეშვილის სიტყვებიდან.

---

<sup>216</sup> იხ. ე. ვ. ტარლე. ტალეირანი. თხზულებანი ტ. XI, მოსკოვი. 1961. (რუსულად). გვ. 11.

მდივნები დაუფლებული იყვნენ ქართული სიგელთმცოდნეობის წესებს, კარგად იცოდნენ სიგელის შემადგენელი ნაწილები, შექლოთ “წივნის თავის” და “ბოლოს” ამოხსნა. როგორც ერთი ისტორიკოსი წერდა “ამიტომ გასაკვირი არაა რომ ქართველი მდივნები ცნობილი ლიტერატორები და გადმწერლები იყვნენ”.

მდივნობას, ისევე როგორც მდივანბეგობას და სხვა ფეოდალურ სახელოებს მემკვიდრეობითობისაკენ ჰქონდა მიდრეკილება ამიტომაც იყო, რომ იესე ოსეშვილი წერდა: “მდივნობა არის ქართლში სამკვიდროდ განწესებული სახელო, თუ ის არ მოვეუშოვე შეილთა ჩემთა, ვერ განვისვენებ”-ო.

მეფე გიორგი XII-ის მიერ გაცემული მდივნობის წყალობის სიგელში, რომელიც ეგნატე თუშანიშვილის მისამართით არის გაცემული, დადასტურებულია ეს გარემოება. მდივნობა თუშანიშვილების სამკვიდრო თანამდებობა იყო. “როდესაც ბაგრატიონი მეფე საქართველოში მეფედ დადგინებულა, ამავე მეფისგან თქვენს ოჯახს მდივნობა ჰპოძებია, და მას აქეთ თქვენს ოჯახში მდივნობა არის და მეფეთათვისცა მდივნობით გიმსახურიათ, და შენც კურთხეულს მეფეს ბატონს მამა ჩვენს მდივნობით მსახურობდი და მდივნობის სარგოცა გქონდა ბოძებული”.

## §25 საპოლიციო აპარატი

გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში მეფე იყო როგორც კანონმდებელი, ასევე უმაღლესი მოსამართლე და მმართველიც. ბუნებრივია, რომ მმართველობის სისტემის მექანიზმში გარკვეული ადგილი უნდა სჭეროდა საპოლიციო აპარატს. ეს უკანასკნელი მოწოდებული იყო არსებული სოციალურ-სახელმწიფოებრივი წესრიგი იძულებითი ხასიათის ღონისძიებებით დაეცვა. . . გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში საპოლიციო აპარატის სათავეში ემიკალასაბაში იდგა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით როსტომ მეფემ მანდატურთუხეცესს ემიკალასაბაში უწოდა.

გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წყობილების სინამდვილეში მანდატურთუხეცესი ერთ-ერთი მეტად საპატიო ვეზირი იყო. მას მაშინ მრავალრიცხოვანი ფუნქციები გააჩნდა. მაგრამ ძირითადად იგი შინაგან და შესაძლოა, საგარეო საქმეთა მინისტრის მოვალეობასაც ასრულებდა.

მისი სამოქმედო სფერო ქვეყნის ცხოვრებაში მეტად ვრცელი იყო, ხოლო კომპეტენციები საკმაოდ რთული. გაერთიანებულ

ფეოდალურ საქართველოში მანდატურთუხუცესის თანამდებობა საპატიო იყო და იგი ვეზირთა პირველ სამეულშიც შედიოდა. ეშიკ-აღასბაშისა და მანდატურთუხუცესის თანამდებობათა შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება იყო. ივ. სურგულაძეს ისინი ფუნქციების მიხედვით მსგავს თანამდებობებად მიაჩნია. ისტორიულად და ქრონოლოგიურად ეშიკ-აღასბაში მანდატურთუხუცესს ცვლის. გვიანი შუა საუკუნეების ხანაში არსებული სამეფო-სამთავროები თავისი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციით განსხვავდებოდნენ პოლიტიკური ძლიერების ხანაში არსებული საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილებისაგან, მაგრამ ფაქტია, რომ მათ შეცვალეს იგი.

ეშიკ-აღასბაშის თანამდებობა XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ჩნდება. ტერმინი ეშიკ-აღასბაში შედგება თურქული სიტყვებისაგან და სიტყვა-სიტყვით კარის (ზღურბლის) ბატონს ნიშნავს, მაგრამ ეს სამოხელეო სახელი ჩვენთან სპარსეთიდან შემოსული უნდა იყოს, როგორც აღმოსავლეთმცოდნეები ფიქრობენ.

“დასტურლამალის” მიხედვით ქართლის სამეფოში ორი სამეფო ეშიკ-აღასბაშის თანამდებობა ყოფილა. “დასტურლამალში” გკითხულობთ: “დაგვიყენებია ეშიკ-აღასბაშად: არაგვის ერისთავის შვილი ზურაბ, ამილახერის შვილი რევაზ, ეს ორნი ამ ხელობაში იყვნენ”. არ ჩანს, თუ რომელი იყო მათში უფროსი.

გვიან შუა საუკუნეებში ქართლში დარბაზის რიგის ხელი-სუფალთა უფლება-მოვალეობის შესწავლიდან ირკვევა, არ იყო გამორიცხული სახელმწიფო და სადარბაზოსკარო მოხელეს მეფის საკუთარი მოხელის მოვალეობა შეესრულებინა.

“დასტურლამალით” გათვალისწინებული სახელოების უმრავლესობა საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის ხანაში უნდა შექმნილიყო, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების ხანის სახელმწიფო სამართლის საფუძვლები ძირითადად შეირყა და “საქართველოების” სახელმწიფოებრიობა გაპრიმიტიულდა და თავადურ ბატონყმური გახდა.

XI-XII საუკუნეებში და XIII საუკუნის პირველ ოცეულში საქართველოს განვითარების დონე შედარებით მაღალი იყო და ამ ხანებში მისი სახელმწიფო სამართალიც შეესატყვისებოდა ასეთ ისტორიულ სიმაღლეს, რაც აისახა კიდევ “ხელმწიფის კარის გარიგება”-ში. როგორც ერთი ისტორიკოსი აღნიშნავდა “ქართული სახელმწიფო სამართლის ამ ძეგლს ნაკლებად ეტყობა კერძო სამართლის გავლენა. იქ წარმოდგენილი თითოეული ხელისუფალი



რთული და მრავალმხრივი ხელის მატარებელია. მაგრამ საქართველოს პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლის პარალელურად მომდინარეობს ამ ხელისუფალთა თანდათანობით გადაგვარება, ღამცრობა და გაქრობა”.

სამეფოს ტერიტორიის შემცირება თავადურ-ბატონყმური საზოგადოებრივი წყობილების ჩამოყალიბებამ ქვეყნის საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებას დაღი დაასვა. სამოხელეო წყობილება გამარტივდა და გაპრიმიტიულდა. და ამის მკაფიო მაგალითს მანდატურთუხუცესისა და ეშიკადასბაშის თანამდებობის შეღარებაც გვაძლევს.

ეშიკადასბაში მოთავეობდა საპოლიციო აპარატს. მისი ხელქვეითები იყვნენ: ბოქაულთუხუცესი, ბოქაული, სოიბათიასაული, ყოორიასაული, მემანდარი, იასაული, ყაფიჩი და თალიში. ამ უკანასკნელთა მეშვეობით მოჰყავდა ეშიკადასბაშს სისრულეში შესაბამისი განკარგულება-ბრძანებები. ფეოდალებისთვის აქტუალური საკითხი იყო ყმების აყრა-ჩამორთმევა ან ჩაბარება ჯისმესთვის. ეს აქცია ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით ეწელებოდა ეშიკადასბაშს.

ეშიკადასბაშს ევალდებოდა ქონების კონფისკაციის შესახებ განაჩენის სისრულეში მოყვანა. ამის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის იესე ოსეშვილის თხზულება. ეშიკადასბაში ხშირად უშუალოდ მეფისა და დედოფლის განკარგულებით მოქმედებდა. ცხადია, ეშიკადასბაში ვალდებული იყო სისრულეში მოეყვანა მდივანბეგების მიერ გამოტანილი განაჩენიც. გაგვაჩნია ინფორმაცია იმის შესახებაც, რომ ეშიკადასბაშების მეშვეობით დაზარალებულები ღებულობდნენ სისხლის საფასურს.

დასტურდამალი საპოლიციო ფუნქციებთან დაკავშირებით ახსენებს დანისტრად სამსახურს და უდანისტროდ სამსახურს. გამორკვეულია, რომ დანისტარი (დანისტარი) სპარსული სიტყვაა და ქართულად საქმის შემტყობინებელს, საქმის მცოდნეს ნიშნავს. დანისტრად წასვლა საქმის გამოსაძიებლად და გამოსაკითხავად წასვლას ნიშნავდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მართებული მოსაზრება, რომ მდივანბეგი დანისტრად სამსახურს ვერავის უბრძანებდა და ეს მხოლოდ მეფისა და ეშიკადასბაშის კომპეტენციას შეადგენდა. დანისტრებად იგზავნებოდნენ ყაფიჩები და იასაულები.

უძველეს ხანაში ჯოხი იქნებოდა ხელისუფლების სიმბოლო. ქართულ სინამდვილეში “ხელჯოხიანი მოხელე” იხსენიება

საბუთებში. “ხელჯოხიანი” მოხელე იგზავნებოდა დანისტრად სამსახურისათვის. საინტერესოა ის გარემოება, რომ მეფის ბრძანებით დანისტრად გაგზავნილ პირს საიასაულო სარგოს მეოთხედი ეშიკაღასბაშისთვის უნდა მიეტანა. წინასწარი გამოძიების საქმე მდივანბებს არ ექვემდებარებოდა. მდივანბები მხოლოდ სასამართლო გამოძიებას აწარმოებდა. ჩადენილი ბორიტმოქმედების გამოძიებისა და მოკვლევის საქმე ბოქაულთუხუცესებსა და მათდამი დაქვემდებარებულ ხელჯოხიანებს ებარათ.

გვიანი შუა საუკუნეების ქართლში საქმის წარმოების პროცესი ორი საფეხურისაგან შედგებოდა: წინასწარი ძიებისაგან და სასამართლო პროცესისაგან. მდივანბები კი მხოლოდ სასამართლო გამოძიებას აწარმოებდა. როდესაც მოკვლევა-გამოძიების მოხელეების მიერ გამორკვეული საქმე სასამართლოში მივიდოდა, მდივანბებს მოსამართლის პირუთენელი მოვალეობა უნდა შეესრულებინა.

პროფ. ივ. სურგულაძის აზრით კანონმდებლის სიტყვები იმის შესახებ, რომ მდივანბებს დანისტრად სამსახურთან ხელი არა აქვსო იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ვიდრე მდივანბებთან საქმე არ მისულა, მას არ შეეძლო მისი დაწყება.

ერთი და იგივე პირი შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც სახლთუხუცესი ასევე ეშიკაღასბაშიც. სამეფო ეშიკაღასბაშის გარდა არსებულია ხალვათხნის ეშიკაღასბაშიც. ამ უკანასკნელს მეფე ხშირად აგზავნიდა გადასახადების ასაკრეფად. სასახლეში წესრიგს ეშიკაღასბაში იცავდა. ეშიკაღასბაშის თანაშემწეებად ითვლებოდნენ ბოქაულთუხუცესები. მარი ბროსე მათ პოლიციის აგენტებს უწოდებდა. საბა ორბელიანის მიხედვით ბოქაული თავისი მნიშვნელობით მანდატურს უდრის.

სამოხელეო სახელი ბოქაული ქართულ დოკუმენტებში XVI საუკუნეში ჩნდება. ბოქაულთუხუცესი დასტურლამაღლის მიხედვით ეშიკაღასბაშის თანაშემწეა დარბაზობის დროს. თუ ეშიკაღასბაში “დიდროან დარბაისლებს” ხვდებოდა, ბოქაულთუხუცესი თავის მხრო “მცირე”, “სხვა დარბაისლებს” მოემსახურებოდა. ბოქაულთუხუცესი “მცირე” დარბაისლებს უჩვენებდა თავის შესაფერის ალაგს. ხელჯოხიანები “პყრობისა და რისხვის” მოხელეები იყვნენ. დასტურლამაღში სულ ოთხი ყორიასაუღია მოხსენიებული. ისინი ყველანი ეშიკაღასბაშს ემორჩილებოდნენ. ესენი იყვნენ: საგინასშვილი ბეჟან, კიდევ საგინასშვილი ბეჟან, სააკაძე მერაბ, გლურჯიძე ტარიელ. ეშიკაღასბაშს ემორჩილებოდა მესტუმრეც

(მემანდარი). დასტურლამალში ორი მემანდარბაში და შეიდი მემანდარია მოხსენიებული. მემანდრის ანუ მესტუმრის საქმიანობა ძირითადად უცხო ქვეყნების ელჩების და სხვა საპატიო სტუმრების პტივისცემის ორგანიზაციაში გამოიხატებოდა. დასტურლამალში ნათქვამია: “მემანდარი სტუმრის საკლავს ნახავდეს, და ავს ნუ გამოართმევს მესაკლავეს”. მემანდარი სტუმრის მოურნე მოხელე იყო.

## §26 სასამართლო ორგანიზაცია

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის მიხედვით დიდმნიშვნელოვან საქმეებს მეფე თვითონ არჩევდა. მეფის კომპეტენციაში შედიოდა ისეთი საქმეების გარჩევა, როგორცაა, “სიგლის წართმევა”, “მეფის სალაროს გატეხვა”, ან “მეფეთა ორგულობა” (მეშვიდე და ასმეორმოცე მუხლები). ზემოხსენებულ საქმეებს კანონმდებელი ისეთებად მიიჩნევდა, რომ “ხელმწიფის მეტს ამის სამართალი არ შეუძლიან”.

უმნიშვნელოვანესი საქმეების გარჩევის დროს მეფე დარბაზსაც კი იწვევდა. ისეც ხდებოდა, რომ რომელიმე მსხვილი საქმის გარჩევას მეფე რომელიმე ბატონიშვილს მიაწოდებდა. მაგრამ როგორც ვთქვით, როგორც საქმეებს მეფე პირადადაც კი არჩევდა. როგორც კანონმდებელი ამბობდა “ვინ ვის მოერიოს, სიგელები წაართვას ან დაუხიოს, ან დაუწვას, ხელმწიფის მეტს ამისი სამართალი არ შეუძლიან”. (კხადია, გარდა ამისა, მეფეს შეეძლო გაერჩია ყოველი საქმე, რომელსაც მოისურვებდა. ნებისმიერი სასამართლოს განაჩენის გასაჩივრება შეიძლებოდა მეფესთან. ისეთ შემთხვევაში, როდესაც მეფე მხარედ გამოდიოდა სასამართლოში, საქმე წესით დარბაზს უნდა გაერჩია. ერეკლე მეორემ დარბაზს მიაწოდო მის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების მონაწილეების გასამართლება, თუმცა გამოძიებას ხსენებულ საქმესთან დაკავშირებით თითონ მეფე აწარმოებდა.

დასტურლამალის მიხედვით მეფე “სადაც ბრძანდებოდეს, ქალაქს თუ გორს, ელში თუ სხვა ადგილას”, - ის უფლებამოსილი იყო შეესრულებინა უმაღლესი მსაჯულის როლი.

ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე ვახტანგ მეექვსესთან დაკავშირებით წერდა: “ამ დროთა შინა განაგებდა გამგებელი საქართველოსი, ზნე სრული და მხნე, ძლიერი, ჯანიშინად თქმული, მაგრამ მეფედ წოდებული - ბატონიშვილი ვახტანგ, იყო განსვენებასა და სიხარულსა შინა და განაგო საქმე საქართველოსი, განაჩინა წიგნი სამართლისა, ოთხშაბათს და პარასკევსა დაჯდის სამდივნოს

სახლსა, განაგებდა სამართალსა მცირეთა და დადებულთა თანა, კვირასა და სამშაბათსა განაგებდა მეჯლისსა”. .

ერეკლე მეორემ 1748 წელს სასამართლოს რეორგანიზაცია მოახდინა. ჩამოაყალიბა მდივანბეგთა სასამართლო უწყება. განცხადებანი სასამართლო საქმეების შესახებ ამ მდივანბეგთა სასამართლოში უნდა შესულიყო.

ქართლის სამეფოს ჰყავდა თავისი მსაჯულთუხუცესი ანუ მდივანბეგი. წყაროებში მას “საქართველოს მოსამართლე”, “ქართლის მსაჯული” ან “ქართლის მდივანბეგი” ეწოდება. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობის საქმეებს, რომელიც მდივანბეგს უნდა გაერჩია, ძველი ტრადიციის მიხედვით მაინც მეფეს მოახსენებდნენ.

ერთი დოკუმენტის მიხედვით მეფე მდივანბეგს პირდაპირ ავალებდა: რომელიც დიდი სისხლი და გასასამართლეელი იყოს, ჩვენც შეგვატყობინებდეთ და ისრე გარდასწყუეტდეთ”. გიულდენ-შტედტის ცნობით ქართლის სამეფოში ოთხი მდივანბეგი იყო. მაგრამ მათი რიცხვი, როგორც ჩანს, იზრდებოდა. 1782 წლის ერთ საბუთში მოწმეებად დასახელებულია ხუთი მდივანბეგი. დასტურდამალი მხოლოდ ერთ მდივანბეგს იხსენიებს.

თუ ელში ოთხი საქმე მოხდებოდა – კაცის სიკედილი, ბიჭრი, თვალისა და კბილის გაგდებინება”. ეს საქმე კარსედ უნდა მოვიდეს, მდივანბეგმან უნდა გაარიგოს”. უნდა ითქვას, რომ მდივანბეგი მარტო სისხლის სამართლის საქმეს არ არჩევდა. მას მნიშვნელოვანი ხასიათის სამოქალაქო დავის გარიგებაც ეკითხებოდა. მომჩივანი თუ გვერდს აუვლიდა ფეოდალის სასამართლოს და უშუალოდ მდივანბეგს, სახელმწიფო სასამართლოს მიმართავდა.

ასეთ ვითარებაში მდივანბეგს უნდა განეხილა და გადაეწყვიტა საქმე. სასამართლო შედგებოდა არა ნაკლებ სამი მოსამართლისაგან (“ორი ბჭე არა ჯერ არს” (ვახტანგის სამართლის წიგნი, 215-ე მუხლი).

როგორც ვთქვით, უმაღლესი სასამართლო ორგანოები იყვნენ: მეფე, დარბაზი, მდივანბეგთა სასამართლო. გარდა ამისა, მეფეს შეეძლო დაენიშნა განსაკუთრებული შემადგენლობის სასამართლო რომელიმე კონკრეტული საქმის გასარჩევად. უფრო მეტად ასეთი სასამართლოს შემადგენლობაში შედიოდნენ არა მდივანბეგები, არამედ სარდალი, მეჯინებითუხუცესი და ა.შ.

1778 წლიდან ხშირად ეხედებით მსაჯულთშეკრებილობას. ეს უკანასკნელი არჩევდა ძალიან მნიშვნელოვან საქმეებს.

გარდა ზემოხსენებულისა, შედარებით უმნიშვნელო საქმეებზე

სასამართლო ფუნქცია გააჩნდათ მოურავს, ხევისთავს, ნაცვალს, ჰამასხლისს, ბჭეს, მეთემეს და ა.შ.

დასტურლამალიდან ჩანს, რომ დედოფლის სახლთუხუცესიც კი ზოგჯერ სასამართლო საქმეს არჩევს.

უნდა აღინიშნოს, ზემოხსენებული მოხელეებიდან მდივანბეგის სახელოში ყველაზე მეტად იყო მოცემული საჯარო-სამართლებრივი, სახელმწიფოებრივი საწყისი. მართებული ჩანს ივ. სურგულაძის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ამით აიხსნება ის, რომ განსხვავებით ყველა სხვა სახელლისგან, მდივანბეგი მხოლოდ მეფის ე.ი. საჯარო მოხელე იყო. “მდივანბეგი არ ჰყავდა არც ერთს საფეოდალოს, მაშინ როდესაც სახლთუხუცესი, ეშიკაღასბაში და ცენტრალური აპარატის სხვა მოხელეები იყვნენ ცალკეულ საფეოდალოებშიც: “ამდენად მდივანბეგის კომპეტენცია მეფის ხელისუფლების სიძლიერით განისაზღვრება. მცირე მნიშვნელობის სამართლის დანაშაულებათა განხილვა დასტურლამალის მიხედვით ადგილობრივი მოხელეების კომპეტენციას შეადგენდა. “ხელის მოტეხის”, “თავის გატეხის” და რიგი სხვა საქმეები ხევისთავს, ნაცვალს და მოურავს ექვემდებარებოდა. მონასტერი, რომელიც სოფელს ფლობდა, ჩვეულებრივ თვითონვე ასამართლებდა თავის ყმებს. მონასტრის სამფლობელოში მოსამართლის როლს ასრულებდა ბერი. მაგრამ თუ საქმე “გარეშეს” ეხებოდა და საქმე ცილდებოდა მონასტრის სამფლობელოს, მაშინ იგი ექვემდებარებოდა “ბატონის კარის გაშრიგეს” ე.ი. მეფის მოხელეს. ნათლისმცემლის მონასტრის 1710 წლის სიგლის მიხედვით გაყრა, თავის გატეხა, მკლავის მოტეხა, კბილის ჩაყარდნა, დედაკაცის გაღახვა, ბოზობა და “სისხლის საქმეც” კი “რაც იმ სოფელში და ერთმანეთში მოხდეს” ბერების მიერ უნდა გარიგდეს.

1964 წელს თ. ენუქიძის მიერ გამოქვეყნებული მასალებიდან ჩანს, რომ მდივანბეგთა სასამართლო უწყებაში სპეციალურ დაეთარში პირველყოვლისა ხდებოდა სადავო საქმის ჩაწერა და გაფორმება სათანადოდ დადგენილი წესის გვერდით. სამდივანბეგო სასამართლოში შესული საჩივრების ნაწილს მდივანბეგი მეფესთან ერთად “კარზე” იხილავდა. სამდივანბეგო სასამართლო საჩივრებს იღებდა კვირის ყოველ დღეს. მდივანბეგი სახლთუხუცესის შემდეგ ყველაზე საპატიო და გავლენიანი პირი იყო სამეფოში. დიდი იყო მისი ჯამაგირ-შემოსავალიც.

მდივანბეგის სასამართლოში შედიოდა გარდა თითონ მსაჯულთუხუცესის ანუ მდივანბეგისა. მსაჯულნი (მოსამართლენი),

მდივანი, იასაულები. ეს უკანასკნელები იყოფოდნენ “გაწყრომისა და დაჭერის იასაულებად” და მართლის მთქმელი უქრთამო იასაულებად”. იყვნენ აგრეთვე “მემათრახე” და “მოწმის მაძებარი” იასაულებიც.

## §27 მმართველობის აღზიდობრივი აპარატი

ხსენებული საკითხის შესახებ მასალების სიმცირეს განვიცდიდით. საისტორიო წყაროების რაიმე ნათელ მითითებებს არ შეიცავენ ხსენებული საკითხის შესახებ.

არ შეიძლება ყურადღების გარეშე დარჩეს ის გარემოება, რომ საქართველოში საუკუნეების მანძილზე კერძოდ XV საუკუნემდე მაინც. ქვეყნის სამხედრო ორგანიზაცია დამყარებული იყო გაცილებით ადრეული ხანიდან შემორჩენილ ერისთაობის ინსტიტუტზე. ქვეყნის მართვა-გამგებლობა სამხედრო თარგზე იყო გამოჭრილი. სახელმწიფოში ძირითად სასარდლო ერთეულებს, რა თქმა უნდა, საერისთაოები და საერისთავთ-საერისთაოები ქმნიდნენ. როგორც სადროშოების მკვლევარი ა. კლიმიაშვილი აღნიშნავდა, ერისთავს ჰქონდა როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო ხელისუფლების ინსიგნიები: დროშა, ბეჭედი, სარტყელი და სხვა ამრიგად ერისთავი აერთიანებდა სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფლებას: ის მხარის გამგებელიც იყო და სარდალიც.

როდესაც მონღოლებმა საქართველო დაიპყრეს, მათ ახალი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულები – დუშნები შექმნეს. ფიქრობენ, რომ დუშნები მეტ-ნაკლებად საერისთაოებს შეესაბამებოდნენ.

XI–XV საუკუნეებში საქართველოში საკმაოდ მსხვილი სასარდლო ერთეულები იყო შექმნილი და მთელი სახელმწიფო ტერიტორია ოთხ სასარდლოდ ყოფილა დაყოფილი. ეს ოთხი სასარდლო ანუ სადროშო ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით ასეთ სურათს იძლეოდა: მეწინავე სადროშოს შეადგენდა სამხრეთი საქართველო, მემარჯვენეს – დასავლეთი საქართველო, მემარცხენეს – ჰერეთ-კახეთი, ხოლო მეუკანავეს – ანუ მეფის სადროშოს – შიდა ქართლი და როქის სპა.

როდესაც XV საუკუნის მეორე ნახევარში ერთიანი საქართველო დაიშალა, ძველი სამხედრო-სამოქალაქო ორგანიზაცია გაქრა; მას არსებობის საფუძველი გამოეშალა.

საერისთაოების ადგილი სათავადოებმა დაიკავეს (გარდა კახეთის, სადაც სათავადოები არ წარმოქმნილა).

თითოეულ პოლიტიკურ ქართულ ერთეულში ძველი გაერთიანებული საქართველოს მიბაძვით ოთხ-ოთხი სადროშო ერთეული შეიქმნა. საქართველოს პოლიტიკური დაშლა საბოლოოდ 1466 წელს მოხდა. ერთიანი საქართველოს მეფე გიორგი მერვე მხოლოდლა კახეთის მეფედ იქცა. დაახლოებით ამ დროს მიეკუთვნება ახალი სადროშოების წარმოქმნა.<sup>217</sup> ყოველ შემთხვევაში, XV საუკუნის ბოლოსათვის ქართლში უკვე ჩამოყალიბებული იყვნენ სათავადოები და სადროშოების ჩამოყალიბების საფუძველიც ეს გარემოება გახდა. ისტორიკოსთა აზრით XV საუკუნეში ქართლში უკვე არსებობდა სათავადოები, რასაც ემყარებოდა სწორედ სადროშოები. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით კახეთის სადროშოები გიორგი VIII-ის დროს შეიქმნა, როდესაც ამ უკანასკნელმა მოსპო საერისთაოები და ისინი სამოურაოებით შესცვალა, ხოლო სადროშოების სარდლებად დადგინა არა საერო პირები, არამედ ეპისკოპოსები.

თავადურ-ბატონყმური ქართული სახელმწიფო გვიან შუა საუკუნეებში თავისებურ სურათს წარმოადგენდა. “თავადი” მეფესა და ქვეშევრდომს შორის კედლად იყო ამართული. სათავადო ჩახვერად სუვერენულ “სახელმწიფოს” წარმოადგენდა და თავადიც ნახევარ “ხელმწიფედ” იჯდა. სადროშოს სარდლობა რომელიმე თავადის სახლს ეკუთვნოდა მემკვიდრეობით. სხვა მდგომარეობა იყო კახეთში. მართალია, კახეთიც დაყოფილ იქნა ოთხ სამხედრო ტერიტორიულ ერთეულად, მაგრამ იქ სადროშოს მეთაურად ეპისკოპოსი დაინიშნა. ამით გარკვეულად ლახვარი ჩაეცა სადროშოს სარდლის თანამდებობის მემკვიდრეობით ხასიათს. გაუქმებულ იქნა კახეთის საერისთაოებად დაყოფა და შემოღებულ იქნა სამოურაოები. საერისთაოში რამოდენიმე სამოურავო მოთავსდებოდა. მცირე ტერიტორიის სათავეში მდგომარე მოურავი მეფეს ვერ დაუპირისპირდებოდა. ამის შეძლება მას არ გააჩნდა. მოურავი ამიტომაც შეიძლება ჩავთვალოთ მეფის ადგილობრივ ფეოდალურ მოხელედ. კახეთში ადგილობრივი მოხელეები მეფის ცენტრალური ხელისუფლების მორჩილნი იყვნენ. სულ სხვა მდგომარეობა იყო ქართლში. აქ ძლიერი ფეოდალები მეფეს ნაკლებად უწევდნენ ანგარიშს.

ნ. ბერძენიშვილის მართებული მოსაზრებით “როდესაც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მეფის ხელისუფლება იმდენად

<sup>217</sup> აკ. კლიმიაშვილი. “მასალები XV – XVIII საუკუნეების ქართლისა და კახეთის სადროშოების ისტორიისათვის. იხ. წიგნში “XIV – XVIII საუკუნეების რამდენიმე ქართული ისტორიული დოკუმენტი. თბილისი, 1964, გამ. “მეცნიერება”, გვ. 121.

მომტკიცდა, რომ “თავადის” ხელმწიფობის ალაგმვა რამდენადმე მოხერხდა და უმნიშვნელოვანესი ადმინისტრაციული ღონისძიებები განხორციელდა (საერისთაოების გაუქმება, მორიგე ჯარი, სასამართლო რეფორმა, ადგილობრივი მართვა-გამგეობის შესახებ დებულებები, ხალხის აღწერის მოწესრიგება) აღმოსავლეთ საქართველოს წყობილებაში თვალსაჩინო ცვლილებები მოხდა. მოხელეების უფლება-მოვალეობანი მკაფიოდ ჩამოიკეთა. გაჩნდა ახალი სახელოები და უწყებები. ქვეშევრდომი უშუალოდ მეფეს დაუკავშირდა.”

ამ დროს დაწერილი სამართლის ნორმები უკვე ცხოვრების სინამდვილეს ასახავენ. ერეკლე მეორის რეფორმები მიზნად ისახავდა დარბაზის რიგისა და საქვეყნო მართვა-გამგეობის ადმინისტრაციის განმტკიცებას, ქვეყნის პროგრესისათვის მძლავრი სახელმწიფოებრივი ბერკეტების შექმნას. ამ დროს, როგორც ერთი ქართველი ისტორიკოსი წერდა “საქართველოს სახელმწიფო გონება ახალ გზებს ეძებდა საკანონმდებლო შემოქმედებისა და სახელმწიფო მშენებლობისათვის”.

მიუხედავად ამისა, სახელმწიფოს მმართველობაში მაინც “ძველი რიგი” საკმაოდ ჩანდა. მაგალითად, ქართლის სამეფოში აუცილებლად თავადი უნდა ყოფილიყო სარდალი. ძველი ტრადიციების თანახმად დიდ მოხელეებს ექვსი დიდებული თავადების რიგიდან ნიშნავდნენ. მათ პიროვნებაში ჩვეულებრივ შეერთებული იყო მეფის მოხელე და ფეოდალი. როგორც ფეოდალს, სარდალს თავის მამულში სასამართლო ფუნქციები გააჩნდა. რიგ შემთხვევებში სარდალი, როგორც ფეოდალი და მემამულე თვითონვე გამოდიოდა სარდლის, როგორც ცენტრალური ხელისუფლების მოხელის წინააღმდეგ. ასეთი წინააღმდეგობა მრავალი იყო. საერთოდ აღებული XIII – XVIII საუკუნეების ქართული სამოხელეო წყობილება აუცილებელი იყო ბატონყმობის რიგის დასაცავად და ქვეყანაში წესრიგის დასამყარებლად.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში კახეთში სადროშოს სარდლებად და გამგებლებად მოურავეები ჩანან, ხოლო ეპისკოპოსები ჩამოცილებული არიან ასეთ საქმიანობას.

ქართლის სამეფოში ოთხი სადროშო იყო და მათ ოთხი დიდებული თავადი სარდლობდა. მაგრამ ქართლის სამეფოში ხომ ექვსი დიდებული თავადი იყო და ორ მათგანს – არაგვის და ქსნის ერისთავებს სარდლის თანამდებობა არ ჰქონდათ. სამართლის რიგის მიხედვით, როგორც არაგვის, ასევე ქსნის ერისთავი სამხედრო



ხაზით შიდა ქართლის სადროშოს სარდალს მუხრანის ბატონს  
წმორჩილებოდნენ.

ვახტანგის სამართლის წიგნის 35-ე მუხლის მიხედვით  
'დღიებული თავადი ეს არის: ერთი თავი თვითონ არაგვის ერისთავი,  
კაუყრელი; ერთი თავი გაუყრელი თვითონ ამილახორი; გაუყრელი  
ერთი თავი ორბელიშვილი; როსცა გაუყრელი ყოფილა ციციშვილი.  
ამათან კი არა და სომხითის მელიქიც ითქმის'.

ცხადია, დიდებული თავადები – ქსნისა და არაგვის ერისთავები  
მუხრანის ბატონს ისე ადვილად არ დაემორჩილებოდნენ, როგორც  
მცირე ფეოდალები.

როდესაც XIII – XVIII საუკუნეების საქართველოს  
მმართველობის ადგილობრივ აპარატზე ვლაპარაკობთ აქ პირველ-  
ყოველისა მოურავის სახელოს შესახებ უნდა გავამახვილოთ  
წერადლება.

“ხელმწიფის კარის გარიგების” მიხედვითაც, მართალია,  
მოურავი სახელმწიფო აპარატის ცენტრალურ მოხელეებში  
იხსენიება, მაგრამ თვით სახელწოდება მოურავი იქითკენ  
მიგვითითებს, რომ იგი სამეურნეო მოხელე, მეფის საკუთარი მამულის  
გამგებელი, მეურვე და “მონადვლე” უნდა ყოფილიყო. გვიანი შუა  
საუკუნეების საქართველოში კი სამოურავო ადგილობრივი ადმინისტ-  
რაციის ერთ-ერთი რგოლია. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით XV  
საუკუნის დასასრულს კახეთში საერისთავოები გაუქმდა და  
სამოურავოები დაწესდა.

ერისთავების ხელში იყო ერთ დროს ცენტრალური ხელი-  
სუფლების მიერ მათთვის გადაცემული ისეთი უფლებები  
საერისთავოს მმართველობის სფეროში, რომლებიც მათ  
სრულუფლებიან ხელმწიფობისკენ უბიძგებდნენ. ერისთავი  
სამხედრო, ადმინისტრაციული, საფინანსო-ეკონომიკური და  
სასამართლო ფუნქციების მქონე პირი იყო მისდამი რწმუნებულ  
საერისთავოში. მისი უფლებები ისე ვრცელი იყო, რომ მთავრად  
გახდომა მისთვის მხოლოდ დროის საკითხს შეადგენდა.

როდესაც XVI საუკუნეში მეფის ხელისუფლებამ შესძლო  
კახეთში საერისთავოების ლიკვიდაცია და მის ნაცვლად  
სამოურავოების შექმნა, ამით საჭირო და პროგრესული საქმე გაკეთდა.  
მოურავები ჰყავდათ მეფეს და ფეოდალებსაც. ისინი ამ შემთხვევაში  
გვევლინებიან მამულისა და მეურნეობის გამგებლებად და ამდენად  
ჩვენს ინტერესს არ იმსახურებენ. მოურავი, როგორც ადგილობრივი  
მოხელე, სამხედრო ხაზით მხოლოდ დროშის სარდალს უნდა

დამორჩილებოდა. მეფის ხელისუფლების სიძლიერის მინუსი იყო ის გარემოება, რომ კათალიკოსის მოურავი არა მეფის, არამედ კათალიკოსის სარდალს ემორჩილებოდა. ამასთან ერთად მოურავის თანამდებობამაც ვერ აიცილინა მემკვიდრეობითობა და იგი მამიდან შეიღზე გადადიოდა. გამონაკლის შემთხვევებში ამ თანამდებობას იყოფდნენ, როგორც ჩვეულებრივ ქონებას. შეიძლებოდა თანამდებობის ანდერძით დატოვებაც.

ფეოდალის მოურავები და მეფის მოურავები დაახლოებით ერთნაირ ფუნქციებს ასრულებდნენ. ისინი კრეფდნენ გადასახადებს, აწესრიგებდნენ სამეურნეო საკითხებს. მოურავს პყლია ნაცვალიც, რომელიც მის მოადგილედ ითვლებოდა. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში მოურავი ექვემდებარებოდა მეფესა და სახლთუხუცესს. დასტურლამაღის მიხედვით მოურავს სასამართლო ფუნქციებიც გააჩნდა “რომელიც სოფლის კაცი ერთი მეორეს უწოდეს, იმისი სამართალი მოურავმა ჰქმნას” (§24).

პლატონ იოსელიანის ცნობით XVIII საუკუნის დასასრულს ქართლში 34 და კახეთში 38 მოურავი იყო. დავით ბატონიშვილი ნაშრომში “საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა” ამბობს, რომ მოურავი შინაგანი მმართველობის ის მოხელე იყო, რომელსაც სამეფო ხელისუფლება თავად-აზნაურთა წრიდან ნიშნავდა (§648 – 651). რაც შეეხება სოფლის მოურავებს დავით ბატონიშვილი მათ მაზრის უფროსებს (“ზემსკი ისპრავნიკ”) უწოდებს.

დავით ბატონიშვილის აზრით, მოურავის ფუნქციებში შედიოდა ქურდების, ყაჩაღების, მკვლელების, მოღალატეების და სხვა დამნაშავეთა დევნა. მასვე ევალებოდა მოკვლევეთი ფუნქციების განხორციელება, საიდუმლო აგენტების ყოლა და შენახვა.

დავით ბატონიშვილისვე ცნობით საგანგებო გადასახადებს მოსახლეობაზე ანაწილებდა მოურავთან და მოსამართლესთან ერთად მამასახლისიც.

უნდა აღინიშნოს, რომ მამასახლისისი სახელოც მემკვიდრეობითი იყო. მამასახლისები გლეხთა წრიდან ინიშნებოდნენ და გადასახადებისაგან თავისუფლდებოდნენ.

XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის ერთი დოკუმენტის მიხედვით გიორგი და იორამ ბატონიშვილები ვინმე იაკობიძეს უბოძებენ მამასახლისის თანამდებობას. ძეგლში ვკითხულობთ: “მას ჟამსა ოდეს მამასახლისობასა და სითარხნესა გუეაჯენით და ჩუენცა

„წმინდით აჯა და მოხსენება და მოკითხული ვქენით, მკუიდრთა ჩუენთა მამა-პაპათგან თარხანი და ხელშეუვალნი ყოფილიყუენით და მამასახლისობა თქუენთა მამა-პაპათა პქონებოდათ და ჩუენც გათარხნეთ და გათავისუფლეთ, ასრე რომე არასფერისთანა საჩუენო სათხოვარი და გამოსადები არ გეთხოვებოდეს რა. მამასახლისობა სამკუიდროდ და საბოლოოდ გუიბოძებია“. მამასახლისი სოფლის მოხელეა. მას სამეფო მამულებში მეფე ნიშნავდა. კათალიკოსის დანიშნული იყო ეკლესიის მამულების მამასახლისი.

დასტურლამაღში ნათქვამია: თუ ვინმემ ახალის მოუგონარის სოფლის აღშენება მოინდომოს, ჩვენ მოგვახსენონ: მამასახლისის სოფლიდამ ჩვენ მივჰსცემთ” (§24).

მამასახლისი სოფლის დაბალი ადმინისტრაციული მოხელე იყო. როგორც ჩანს, მას ევალებოდა მეფისთვის მიეცა სწორი ინფორმაცია ადგილზე არსებული მდგომარეობის შესახებ. ამ უკანასკნელში იგულისხმებოდა მოურავის დამოკიდებულება გლეხობასთან. მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ იქ სადაც უკვე მეფის ცენტრალურმა ხელისუფლებამ მოახერხა სათავადოების ლიკვიდაცია (მაგ. კახეთში) ის უშუალოდ ერეოდა ფეოდალისა და გლეხობას შორის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხებში. ცხადია, რომ ასეთ ვითარებაში მოურავი და მამასახლისიც ცენტრალური სამეფო ხელისუფლების ხელის სახით გვევლინებიან.

მამასახლისის თანამდებობას ქალაქშიაც ხვდებით. ქალაქის მოსახლეობას მნიშვნელოვან ნაწილს ეატრები და ხელოსნები შეადგენდნენ.

რიგი დოკუმენტების მიხედვით თბილისში დიდი ხნის განმავლობაში ერთი მოურავი, ერთი მელიქი, ერთი მამასახლისი და ერთი ნაცვალი ყოფილა. ქალაქის უპირველეს მოხელედ მოურავი ითვლებოდა. ერთი დოკუმენტის მიხედვით მეფე მოურავს ავალებდა „ჭეშმარიტ სამართალს და ქალაქის მოვლას და ბეჯითად გარჯას“. ქალაქის მოსახლეობის მესვეური მოხელე მოურავი იყო. „რაც ბატონმა ქალაქს ან სთხოოს, ან შეაწეროს, ან სხვა რამ საქმე იყოს და ქალაქის სამოქალაქოს, ყოველივე მოურავს უნდა ეკითხოს, და მოურავი ქალაქის და მოქალაქის მოვლას დიდათ უნდა სცდილობდეს ყოვლის თავის გარჯით და თავდადებით. . .“

მოურავს ეკითხებოდა ქალაქში საქონლის ნიხრი, საქალაქო გადასახადი, აგრეთვე მცირე სასამართლო საქმეების გარჩევა. მას თან უნდა ხლებოდა სამი-ოთხი „სარწმუნო მოქალაქე“. „სამართლის ბჭობაში“ მოურავი მელიქ-მამასახლისის და ნაცვალს თავის სურვილისამებრ ხან ისწრებდა და ხან კი არა. „მოურავთან რომ

მომჩივანი მოვა, თუ თითონ არ ინებებს სამართალს, თავის იასაულს გაატანს, ორი უნდათ თუ სამი მოქალაქე, იმათ დასმენ და სამართალს მოქალაქენი იქმოდნენ. მაგრამ იქილამცა თუმანზედ ხუთი აბასი მოურავის არის, რადგანც მოურავი გაგზავნის ამისთვის”. ქალაქში მოურავი მოკვლევასა და გამოძიებასაც აწარმოებდა. მოურავს თან ახლდა ასასები.

მოურავს ყოველთვის თან ახლდა ორი ან სამი ასასი. “ქურდსა და ბოზს მოახსენებდნენ ასასები და მოურავი უნდა გარდაახდევინებდეს”. თუ მოურავი ქალაქში იქნებოდა, მეღიქი, მამასახლისი და ნაცვალი კაცს ვერ დაიჭერდა. როდესაც მოურავი დამნაშავეს დაიჭერდა, ჯარიმა ბატონს (მეფეს) ერგებოდა, ათის თავი კი მოურავს. თბილისში “თავის გასამტეხლო” ჯარიმა მთლიანად მოურავს ერგებოდა.

მოურავი ქალაქის მეღიქის, მამასახლისის, ნაცვალის ქეთხუდების დასწრებით სავაჭროებს სამ თვეში ერთხელ ნიხრს აძლევდა. “ნიხრის მიცემის უკანვე, რომელმაც ასნაფმა დააშაფოს, მოურავმა უნდა გარდაახდევინოს”.

მოურავი ქალაქის ადმინისტრაციის უმაღლესი მოხელე იყო, მას დიდი შემოსავალიც ჰქონდა. ქალაქის მოსახლეობა მოურავის შესანახად იხდიდა ე.წ. სატარულოს. “ნავრუზს უკან” ქალაქის მოურავისთვის მოიკრიფებოდა კომლზედ “ვისაც უნდა ყმა იყოს ექესი შაური”. გამონაკლისს წარმოადგენდნენ სომეხთა ყმები, რომლებიც კომლზედ ერთ შაურს იხდიდნენ.

თელავისა და გორის მოურავის შესანახად ქალაქის მოსახლეობა იხდიდა სახლზედ ექეს შაურს.

## **§28 ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები (მოკლე მიმოხილვა)**

ქართული სამართლის ისტორიის წყაროების ვრცელი მიმოხილვა მოცემულია პროფ. ივანე სურგულაძის ნაშრომში – “ქართული სამართლის წყაროების მიმოხილვა”<sup>218</sup> დაინტერესებულ პირებს შეუძლიათ შედარებით ვრცელი ინფორმაციისთვის მიმართონ ხსენებულ წიგნს. ამ შემთხვევაში ჩვენ სამართლის წყარო გვესმის, როგორც სამართლის ისტორიის შესწავლის საშუალება, ცალკეული

<sup>218</sup> იხ. წიგნი ივანე სურგულაძე “ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები”. I, თბილისი, 2000 წელი, გვ. 8-260.

ანსტიტუტების ისტორიული დონის შემეცნების საშუალება. ამ თუალსაზრისით ჩვენ გავაინტერესებს ძველი ქართული ენის მონაცემები, ეტიმოლოგიები, რომელიც შეიძლება მოვიპოვოთ ქართველური ენების ლექსიკის გამოყენებით. დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის ნათესაობის გამომხატველი სიტყვების შესწავლას, ჩვენამდე მოღწეულ უძველესი იურიდიული ტერმინების ეტიმოლოგიის გაშიფრვას.

ჩვენთვის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ეთნოგრაფიულ მონაცემებს. ზოგიერთი, შედარებით ჩამორჩენილი ქვეყნების მაგალითზე სკელეარმა შეიძლება დააკვირდეს თვით სახელმწიფოსა სამართლის წარმოშობის პროცესს.

ცხადია, თავდაპირველად ადრეკლასობრივი საზოგადოების დონეზე ხალხი იყენებდა წეს-ჩვეულებებს, დღევანდელი გამოთქმით ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს. ჩვეულებითი ანუ ხალხური სამართალი, სავარაუდოა, რომ მთელი ქვეყნისთვის ერთნაირი არ იყო და ცალკეული კუთხეების მიხედვით ის ერთმანეთისაგან ჟანსხვავდებოდა. ყოველ გვარს და ტომს ერთმანეთისგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებული და მეტ-ნაკლებად მსგავსი “წესი” და “რიგი” ახასიათებდა. ზოგი რამ ამ უძველესი წეს-ჩვეულებიდან ფუძელადურ ხანაშიც გადმოვიდა. განსაკუთრებით ეს ითქმის ადგილობრივების მფლობელობა-სარგებლობის და დასაკუთრების ძველი წესების შესახებ. როგორც ილია ჭავჭავაძე წერდა “მიწის ჭერაში ჩვეულება ყველა სხვა ძალაზე უფრო მტკიცეა, თვითრჯულია”.

ილია ჭავჭავაძის აზრით, ჩვეულებითი სამართლის დადებითი მხარე იყო ის, რომ “ყოველთვის ცხოვრების ჭეშმარიტი საჭიროების დანაბადია და ყოველთვის უტყუარი წამალიც არის ამ საჭიროებისა”. XIX საუკუნეში ხსენებული ავტორის მიერვე გამოთქმული იყო აზრი, რომ საქმის გამრჩევ მოსამართლეს უფლება უნდა ჰქონდეს საქმე გადაწყვიტოს “ჩვეულების ძალითაც, ე.ი. სამართლით, რაც ხალხის სინიღისს შეეფერება, რაც ხალხს მამა-პაპით სიმართლით უცნია და სიმართლეთა სწამს”.

ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად გამოგვადგება ეპიგრაფიკული ძეგლები, განსაკუთრებით კი იურიდიული შინაარსისა. მაგალითად, ჩვენამდე მოღწეულია წყისეს სტელა, რომელიც VII საუკუნით თარიღდება:

“ესე ჯუარი ქრისტესი მე, კონსტანტი, ძემან სტეფანესმან და

გუდასმან, აღჰუმართე სახელსა მცხეთისა ჯუარისასა, ნასყიდესა ქუეყანასა ზედა, შაჰრამანსა ა, სალოცველად ჩუენდა, ცოლისა და შვილთა. ნოემბერს იზ. აშენ.”

როგორც მოტანილი წარწერიდან ჩანს, ადგილ-მამული უკვე იყიდება. ვინმე კონსტანტის ნასყიდი მამული შეუწირავს მცხეთის ჯვრისათვის და ამ ნასყიდ მიწაზე აღუმართავს ქვაჯვარი. ქართული ფეოდალური საზოგადოების წიაღში ნასყიდი მიწა მოუდევარ, კერძო საკუთრებად ითვლებოდა და მორწმუნე შემწირველები, როგორც წესი, ცდილობდნენ ეკლესიისა და მონასტრისათვის ნასყიდი შეეწირათ.<sup>219</sup>

ქართული სამართლის მნიშვნელოვანი ძეგლია ოპიზის სიგელი, შედგენილი XI საუკუნეში, ბაგრატ IV მეფობისას. ის დაახლოებით XI საუკუნის სამოციან წლებს უნდა განეკუთვნებოდეს. ორი მონასტერი დაობდა ადგილ-მამულის შესახებ. მათი დავა გაარჩია სასამართლომ მეფის თავმჯდომარეობით მაშინდელ სატახტო ქალაქ ქუთაისში. სასამართლოს მეფე ბაგრატ მეოთხე თავმჯდომარეობდა. სასამართლოს მუშაობაში მონაწილეობდნენ სამართალმცოდნეები იგივე იურისკონსულტები – “მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი”. ოპიზის სიგლიდან ჩანს, რომ თუ მეფე მონასტერს შესწირავდა ადგილ-მამულს, ასეთი შეწირულობა შემწირველი მეფის გარდაცვალების შემდეგ ახალ მეფეს ხელახლა უნდა დაედასტურებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, ახალ მეფეს მისი გამოწირვაც, მონასტრისათვის წარომევაც შეეძლო. . . ოპიზის სიგლიდან ირკვევა, რომ სამამულო დავების დროს მთავარ მტკიცებულებად წერილობითი საბუთი ითვლებოდა. თუ სასამართლო წერილობითი მტკიცებულებების ნამდვილობაში დარწმუნდებოდა, ის ფიცს არ მიმართავდა. აუცილებლობის შემთხვევაში ფიცი დაეკისრებოდა მოპასუხეს, ჩვენს შემთხვევაში მიჯნაძორის მონასტერს, რომელსაც თან ჰქონდა მოტანილი ფიცისთვის აუცილებელი სიწმინდეები. ფიცი ქართული სამართლის მიხედვით მოპასუხის უპირატესი უფლება იყო. ფიცი, როგორც მტკიცებულება მხოლოდ მაშინ იქნებოდა გამოყენებული, თუ მოფიცრის და თანამოფიცრის პატიოსნებაში სასამართლოს ეჭვი არ ეპარებოდა. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნიდან ჩანს, რომ მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისშიც “მართალი

<sup>219</sup> იხ. ვ. ცისკარიშვილი. “ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო. თბილისი, 1959, გვ. 74-75.

„სამართლის“ დადგენა სარწმუნო, პატიოსანი ადამიანების ფიცით იყარაუდებოდა.

XII საუკუნის დასაწყისში მოწვეული იქნა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება. ჩვენამდე მოაღწია ამ კრების „ძეგლისწერამ“ კრება მოწვეულ იქნა დაეით აღმაშენებლის ინიციატივით. ქართულ ეკლესიას ქვეყნის გაძლიერება-გაერთიანებაში დიდი როლი ეწეებოდა. ხსენებული კრების მოწვევამდე ეკლესიაში დიდგვაროვანი ფეოდალების ნაშიერები ბატონობდნენ, რომლებიც საერთო სახელმწიფოებრივ ინტერესებს უგულვებელყოფდნენ. მეფემ შეძლო ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის ნორმალური ურთიერთობის დამყარება, ეკლესიის ჩაყენება სახელმწიფო ინტერესების სამსახურში. ძეგლის მიხედვით სახელმწიფო უნდა იყოს ძლიერი, „მჭირებელი დაუმონებლისა თავისუფლებისა“. აქ იგულისხმება სახელმწიფოს სუვერენულობა, მისი დამოუკიდებლობა. სახელმწიფოს უნდა ემორჩილებოდეს ფეოდალიც, ეკლესიაც, ქალაქიც და ა.შ. ამასთან სახელმწიფო დამოუკიდებელი უნდა იყოს სხვა სახელმწიფოსაგანაც.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილებით თანამჯდომობიდან გადააყენეს უღირსი მღვდელმთავრები. დადგენილ იქნა, რომ ეპისკოპოსად უნდა დაინიშნოს ღირსეული პირი, რომლის სასაქოც იქნება არანაკლებ 35 წლისა, მღვდელი უნდა ყოფილიყო არანაკლებ 30 წლისა, დიაკონი – ოცდახუთისა. ქრისტიანული რელიგია წიგნიერია. ამიტომაც „წიგნის მკითხველი“ სჭირდებოდა, რომელიც მინიმუმ რვა წლისა მაინც უნდა ყოფილიყო.

დადგენილ იქნა, რომ ჯვრის წერა, გვირგვინის კურთხევა მხოლოდ ეკლესიაში უნდა შესრულებულიყო. აიკრძალა „კიდეს-კიდე და არაერთგან კურთხევა გვირგვინთა;“ ამ უკანასკნელს იგ. ჯვავახიშვილი უწოდებდა წარმომადგენლობით ქორწინებას. ამ შემთხვევაში საქმრო და საცოლვე ერთმანეთისაგან დაშორებით ქორწინდებოდნენ. ხდებოდა პირთა შეცვლა ქორწინების ცერემონიაში. როდესაც საცოლვეს უკურთხებდნენ გვირგვინს, აქ მისი საქმროს ნაცვლად გვირგვინის ქვეშ სხვა მამაკაცი მდგარა, მაგრამ ჯვრისწერის დროს მისი სახელი კი არ იხსენიებოდა, არამედ ჩამდვლი საქმროსი – წარმომადგენლის. ამ შემთხვევაში ქორწინება სამოქალაქო გარიგებად განიხილებოდა, რაც ქორწინების შესახებ, როგორც რელიგიური საიდუმლოების შესახებ შეხედულებას ეწინააღმდეგებოდა. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ ქორწინება რელიგიური საიდუმლოების დონეზე აიყვანა. ამავე დროს აიკრძალა

“სიმონია”, საეკლესიო თანამდებობის მიღება ხელდასმისათვის ქრთამის გაღებით. ხსენებულმა საეკლესიო კრებამ დაადგინა ქალებისათვის საქორწინო ასაკად 12 წელი, როგორც ეს ძველ რომის სამართალში იყო მიღებული. რეალურად საქართველოში იშვიათობას თუ წარმოადგენდა ასეთ დაბალ ასაკში დაქორწინება. დადგენილ იქნა, რომ სასულიერო თანამდებობაზე ადამიანი აუცილებელი საფეხურების გავლის შემდეგ უნდა დანიშნულიყო, ჯერ უმცროს თანამდებობაზე და გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ უფროსზე. ხელდასმა და ეკლესიის კურთხევა გიორგი მთაწმინდელის კურთხევანის მიხედვით უნდა მომხდარიყო. საეკლესიო ქონება, ნაყიდი იქნებოდა ის თუ შემოწირული, საეკლესიო-რელიგიური დანიშნულებით უნდა მოხმარებულიყო. ეკლესიის მსახურს ეკრძალებოდა ანგარება. დიდ მონასტერს შეეძლო ყოლოდა ორი მოძღვარი, ხოლო პატარას – ერთი.

იკრძალებოდა ქორწინება წარმართსა და მართლმადიდებელ ქრისტიანს შორის, სასტიკად იყო დაგმობილი “სოდომური ცოდვა”. ბიზანტიაში სოდომურ ცოდვაში მხილებულს სიკედილითაც კი სჯიდნენ.

ქართული სამართლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროა დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმის მონასტერისადმი შედგენილი 1123 წელს. საქართველოში ამ ხანებში შეთვისებული იყო ბიზანტიური სამართლის წესი იმის შესახებ, რომ მონადერძეს თავისი ანდერძის შეცვლა ახლით ყოველთვის შეეძლო. ეს ჩანს დავით აღმაშენებლის ხსენებული ანდერძიდან.. . საინტერესოა ისიც, რომ მეფე თავისი ხელით იწყებს ანდერძის წერას, შემდეგ მას აგრძელებს მეფის მწერალი და ამთავრებს მონადერძე-მეფე. ა. შანიძეს დადგენილი აქვს, რომ ანდერძის თავი და ბოლო მხედრულით არის შესრულებული თვითონ დავითის მიერ.

ანდერძიდან ჩანს, რომ მეფე დავით აღმაშენებელს მხარს უჭერდა შიომღვიმის მონასტერი. მეფის სიძლიერეს ფეოდალიზმის ხანაში მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა სასულიერო პირთა პოზიცია. დავით მეფემ შეძლო რეფორმირებული ეკლესიის მიმხრობა მაღლიერი მეფე მონასტერს უმტკიცებს მამულებს და უწყალობებს შეუვალობას (იმუნიტეტს).

მეფე არ ერიდება იმას, რომ შიომღვიმის მონასტერი ამოიღო კათალიკოსის იურისდიქციისაგან. მონასტერმა, ჩანს, რომ მეფეს დაუჭირა მხარი მსხვილი ფეოდალის ძაგანის წინააღმდეგ და ამ უკანასკნელის შეპყრობაშიც დაეხმარა. საქვეყნო მშვიდობის



ლაშქრეუკის შეპყრობა სახელმწიფოსავე მოავალეობაა. “რამეთუ  
იხარებს მართალი, რაჟამს იხილოს შურისგებაი”.

## გიორგი მესამის 1170 წლის სიგელი

ხსენებული სიგლით მეფე გიორგი მესამე შიომღვიმის  
მონასტერს უმრტიცებს იმ მამულებს, რომელიც წინა მეფეებმა  
შესწირეს მას. თავის მხრივ გიორგი მესამეც უბოძებს მონასტერს  
სოფლებს და საკმაოდ ფართე შინაარსის შეუვალობას.

განსაკუთრებით ყურადღებას იმსახურებს სიგლის ის ადგილი,  
სადაც სამპარავთმძებლო დაწესებულებაზეა საუბარი. ჩანს, რომ  
მეთორმეტე საუკუნის სამოცდაათიანი წლების საქართველოში  
სახელმწიფო გრძნობს თავის დიდ პასუხისმგებლობას ქვეშევრდომთა  
საკუთრების დაცვის საქმეში. ქურდობა უკვე აღარ განიხილება  
როგორც კერძო დანაშაული. სახელმწიფო დევნიდა ქურდებსა და  
მეკობრეებს, ასამართლებს და სჯიდა მათ. დიდი ხნის განმავლობაში  
ანტიკური ხანის რომის სახელმწიფოში და თვით ბიზანტიაშიც  
მერვე საუკუნემდე “ეკლოგის” გამოცემამდე ქურდობა კერძო  
დანაშაულად განიხილებოდა. სახელმწიფოს მხრივ ასეთი აქტიური  
მოქმედება ქურდობისა და მეკობრეობის წინააღმდეგ იყო ახალი  
და უფრო მაღალი ეტაპი სახელმწიფოებრიობის განვითარების  
გზაზე.

საგარაუდოა, რომ ასეთი აქცია მომზადებული იყო ბაგრატ  
III-ისა და დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის წლებში გატარებული  
სახელმწიფოებრივი ღონისძიებებით. აგრეთვე ხალხური სამართლის  
წილში წარმოშობილი შეხედულებით, რომ ქურდობა და მრუშობა  
უპირველესად დასჯადი ქმედებანია.

ჩვენამდე მოღწეულია მამულის მფლობელობისა და შეუ-  
ვალობის განახლების სიგელი გიორგი მესამისა შიომღვიმისადმი,  
რომელიც თარიღდება 1170 წლით. სამპარავთმძებლო დაწესებულება  
თავს შეიკაებდა შიომღვიმის მონასტრის სამფლობელოებში  
შესვლისაგან, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც მონასტრის გლეხი  
“გარეთ” რაიმეს მოიპარავდა. ქურდობისათვის დამნაშავეს სასტიკად  
სჯიდნენ. მრავალჯერ პარვისათვის დამნაშავეს ან სიკვდილით  
დასჯიდნენ (ჩამოახრჩობდნენ) ან გაპატიუებდნენ მეფის “ჩენილნი”.  
სიგელში ვკითხულობთ: “თუ მრავალჯერ ეპაროს მას კაცსა, ანუ  
ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩენილთამ ანუ გაპატიჟონ”-ო გაპატიუებაში აქ  
უნდა იგულისხმებოდეს სასტიკი საჯარო სასჯელი: შესაძლოა  
ხელის ან ფეხის მოკვეთა. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში

ქურდისთვის ფეხის მოკვეთა სასჯელად გამოიყენებოდა.

ივანე ჯავახიშვილი “ქართული სამართლის ისტორია”-ში აღნიშნავდა, რომ XII საუკუნეში საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება იმდენად დამშვიდებულია, დამყუდროებულია და დაწინაურებულია, რომ თურმე პარვა-ავაზაკობა უკვე იშვიათი მოვლენა ყოფილა. თამარის ისტორიკოსი გაზვიადებულად წერდა, რომ “უამთა მისთა არა იყო მიმძლავრებული, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი”-ო.

მართალია ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც მიუთითებდა, რომ ასეთი მყუდროება საქართველოში გიორგი მესამის დროს მოწვეულ საკანონმდებლო კრებას მკაცრი სასჯელის დაწესებით დაუწყარებიანო.<sup>220</sup>

სომეხ ისტორიკოსს – ვარდანს თავის მსოფლიო ისტორიაში ჩაწერილი აქვს, რომ გიორგი მესამემ თავის ქვეყანაში მპარავი და მეკობრე მოსპო. “რათგან ყოველთა ღაშქართა თანადგომითა სჯულად დასდო მცირისა და დიდისა საქმისათვის უწყალოდ ყოველისა კაცისა ძელზე აღბმა და ჩინებულთაგან მრავალნი ძელზე ჩამოახრჩევს. ნაპოვნი ნივთი – კი მიჰქონდათ და სასჯელის ძელზე ჰკიდებდნენ”. . . ჩანს, რომ სახელმწიფო სასტიკად სჯიდა ქურდობაში დამნაშავეებს და მათ შორის, მაღალი წოდების წარმომადგენლებსაც. თუ ისტორიკოსს დაეჯერება, ქურდობაში მხილებულები ყოფილან “ჩინებულნიც”. ასე რომ სასტიკი კანონი ყველა წოდების დამნაშავეთა დასჯას გულისხმობდა.

## §29 ხელმწიფის კარის გარიგება

ხელმწიფის კარის გარიგება XIV საუკუნის პირველ ნახევარში უნდა იყოს შედგენილი. ძეგლი ნაკლული სახით არის ჩვენამდე მოღწეული, რაც მის გაგებას აძნელებს. მას სამართლიანად თვლიან გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წყობილების ამსახველ ძეგლად. ექვთიმე თაყაიშვილის აზრით ხელმწიფის კარის გარიგების აღმოჩენა “ზეიმია ჩვენი ისტორიისათვის”. კიდევ უფრო დიდი ზეიმი იქნებოდა ჩვენი ისტორიისათვის, თუ ხელმწიფის კარის გარიგება ჩვენამდე სრული სახით მოაღწევდა და თანაც თუ ის შედგენილი იქნებოდა XIII საუკუნის ათიან წლებში. ქართული სახელმწიფოებრიობის ნგრევის დასაწყისამდე. ხელმწიფის

<sup>220</sup> ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VII, გვ. 226.

კარის გარიგების მიხედვით მეფე დიდი პატივისცემით არის მოსილი, მაგრამ ის მაინც არ არის ტირანი. ის სახელმწიფოს მართავს თანადგომითა და “ერთნებაობითა დიდებულთა”. მეფე ვალდებულია დიდებულ აზნაურებთან თანხმობას “ერთნებაობას” მიაღწიოს. ეს უორმულა დიდებულებთან მეფის “ერთნებაობის” შესახებ თამარ მეფის დროს ყუთლ-ურსლანის აჯანყება-გამოსვლის შემდეგ ჩნდება. საქართველოში არ ყოფილა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია, მაგრამ როგორც ჩანს, დიდებულ აზნაურებთან სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობის საკითხებზე თათბირი უცხო არ იყო საქართველოსათვის.

ხელმწიფის კარის გარიგების მიხედვით მეფე არა მარტო საერო ხელისუფლების მეთაურია. მას ხელი მიუწვდება ეკლესიაზეც. პროფ. ივ. სურგულაძის აზრით, საქართველოში მეფის ხელისუფლებას, ისევე როგორც ბიზანტიაში, თეოკრატიული ნიშნები აქვს და სავარაუდოა, რომ მეფის ხელისუფლების ასეთი ხასიათი ქრისტიანული ბიზანტიის გავლენითაც იყო განპირობებული. ასეთი მოსაზრება მხედველობაშია მისაღები, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ეს გავლენა ძლიერი არ ყოფილა.

ჩვენამდე მოღწეულია ძეგლი – “კურთხევა მირონისა და განგება დარბაზობისა,” რომელიც მეტ-ნაკლებად ავსებს ხელმწიფის კარის გარიგების ნაკლულ ადგილებს. ჩანს, ქართლის კათალიკოზს მეფის კურთხევის დროს მეფის შემდეგ ყველაზე საპატიო ადგილი ჰქონდა განკუთვნილი. “ბრძანოს ქართლისა კათალიკოზმან და დაჯდეს მარჯუენით მეფისა, ტახტსა ზედა მოკიდებით, ნატიითა და ბალიშითა”. მეფის მარჯვნივ ჯდომა დიდი პატივი იყო. ჭყონდიდელს ეკუთვნოდა მეფის მარცხნივ ჯდომა “ნატიითა და ბალიშითა”. ხელმწიფის კარის გარიგების მიხედვით ჭყონდიდელი - მწიგნობართ-ხუცესი “მამაა მეფის” და მეფის შემდეგ პირველი პირია სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობის სფეროში. მას, ჭყონდიდელს აგრეთვე ევალება სააჯო კარსა შიგან ჯდომა კვირაში ერთ დღეს – ორშაბათს; მან უნდა განიკითხოს ობლები, ქვრივები და მიმძლავრებული მოჩივრები. ჭყონდიდელს ემორჩილებოდნენ საწოლისა და ზარდახნის მწიგნობრები. და თუ მათი მეშვეობით საქმის გადაწყვეტა არ შეიძლებოდა, მას მაინც ევალებოდა მართლ-მსაჯულების განხორციელება პირადად “რაც ვის უსამართლობა ჭირდა” უნდა დაეურევინა.

ჭყონდიდელს ემორჩილებოდა გელათის გარდა დანარჩენი მონასტრები და ეკლესიები, ხუცესნი და მონაზონნი, “საეკლესიო დასნი”.

ჭყონდიდელს უფლება აქვს შეეიძეს “საჭურჭლეში” და “ეთა მამა არს მეფის, აგრე ყველა საურავი უმისოდ არ იქნების”.

ხელმწიფის კარის გარიგებიდან ჩანს, რომ გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში მართვა-გამგეობის სფეროში გარკვეული, კარგად მოფიქრებული წესრიგი სუფევდა. სავარაუდოა, რომ წარმართულ ხანაში სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობაში სასულიერო პირთა როლი მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ არა ისეთი, როგორც ქრისტიანულ ხანაში. წარმართობის დროს უფრო მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო სამხედრო პირთა როლი. ამის გადმონაშთი უნდა იყოს ის, რომ მეფედ კურთხევის შემდეგ ხელმწიფეს წელზე შემოარტყამდა ხმაღს ამირ-სპასალარი. სახელმწიფო მოიაზრებოდა, როგორც უპირველეს ყოვლისა, სამხედრო ლაშქრობის ორგანიზატორი. მოძღვართ-მოძღვარი შედის რა მეფესთან, ის ვალდებულია მეფეს ეთაყვანოს. მაგრამ ეს პატივისცემა – “ეთაყვანისცემა” ცალმხრივი არ არის. თავის მხრივ მეფეც ეთაყვანებოდა მოძღვართ-მოძღვარს (“მერმე მეფეცა ეთაყვანოს”).

როდესაც კათალიკოზი და ჭყონდიდელი ეწვეოდნენ მეფეს, ისინი მეფეს ეთაყვანებოდნენ, მაგრამ მეფეც თავის მხრივ პატივს მიაგებდა მათ “მეფემანცა ეგრევე ხელნი დასხნეს დაბრუდებითცა, გინა ნოხსა ზედა მესამედი წამოიაროს, და მათვე წესითა ჭყონდიდელსა და მათ სამთა ვეზირთა აწვიოს.”

არა მარტო მეფეს ეთაყვანებიან, არამედ მეფეც ეთაყვანება თავის მოხელეებს. ამით ხაზგასმულია სახელმწიფოებრივი მექანიზმის მწყობრი და არა ცალმხრივი ხასიათი.

### **წესი და განგება მეფედ კურთხევისა (XIV ს.)**

“ხელმწიფის კარის გარიგების” მეტნაკლებად შესადარი და შემავესებელი ძეგლია – “წესი და განგება მეფეთ კურთხევისა”. ეს უკანასკნელი არ შეიძლებოდა შედგენილი ყოფილიყო XIII საუკუნის ორმოციან წლებზე ადრე XIV საუკუნეზე უფრო გვიან. ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობდა, რომ იგი შედგენილია “ხელმწიფის კარის გარიგებაზე” უფრო გვიან.

წესი და განგება აქ სამართლის მნიშვნელობით იხმარება გიორგი მთაწმინდელთან კეითხულობთ: “სადრმთონი წესნი და განგებანი დაესხნეს მონასტერსა. . . “წეს”-ი უნდა იყოს სამართლის ცნების აღმნიშვნელი ერთ-ერთი უძველესი ტერმინი. “განგება”-ში კი განწესება იგულისხმება.

მეფეთა კურთხევის წესში ჩანს იმ დროის გადმონაშთი, როდესაც მეფე წინარექრისტიანულ ხანაში, საგარაუდო სასულიერო და საერო ძალაუფლებას აერთიანებდა. მეფეს სასულიერო პირები სხე მიმართავენ: “გუაკურთხენ, წმიდაო და თვითმპყრობელო მეფეო, ღრეალმცა არიან წელნი მეფობისა თქუენისანი”. . . ხსენებულ ახეიმო მისაღმებას ლაშქარიც იმეორებდა.

“წმიდა და თვითმპყრობელ მეფეს”

მეფის კურთხევის წესის მიხედვით მეფის კურთხევას მხოლოდ კათალიკოზი აწარმოებს. “ხელმწიფის კარის გარიგების” თანახმად იმ მეფის კურთხევა ქუთათელსაც შეეძლო. აფხაზეთის კათალიკოზი და ქუთათელი იოვანე წაკამათდნენ თურმე: არა მე მერგება მეფის კურთხევა და არა მეო. ქუთათელი ამბობდა: ორჯერ-სამჯერ ჩემსა საყდარსა შიგან მეფეები დამიღოცაესო. დავა ვესირთა და “ერთობლივ ლაშქართა” ნებით ქუთათელის სასარგებლოდ გადაწყვეტილა. როცა ქუთაისი იყო სატახტო ქალაქი, ცხადია, ქუთათელი ითამაშებდა მთავარ როლს მეფის კურთხევის ცერემონიაში. მაგრამ როდესაც თბილისი გახდა სამეფოს, სახელმწიფოს დედაქალაქი, ცხადია ეს გარემოება თავის ასახვას პოუბდა “მეფის კურთხევის წესშიც”. ხსენებული ძეგლის მიხედვით ქართლის კათალიკოზი (კათალიკოზ-პატრიარქი) თამაშობს პირველ როლს მეფის კურთხევის ცერემონიაში.

კათალიკოზი აიღებდა საკურთხეველიდან გვირგვინს და თავზე დაადგამდა მეფეს და იტყოდა: “ დაადგ თავსა მისსა გვირგვინი ქვისა მისგან პატიოსნისა, ცხორება გთხოვა შენ, და მიეც მას განგრძობა დღეთა უკუნისი უკუნისამდე”.

ამის შემდეგ კათალიკოზი აიღებდა პორფირს, ჯუარს დასწერდა და ჩააცმევდა მეფეს. აიღებდა სკიპტრას და მარჯვენა ხელში მისცემდა მეფეს. ამირსპასალარი ხმალს შემოარტყამდა მეფეს. კათალიკოზი მეფეს მარჯვენა ხელს დაუჭერდა (“ეჭიროს”), ხოლო მარცხენას – აფხაზეთის კათალიკოზი ან ჭყონდიდელი თუ იშხნელი. კათალიკოზი და ჭყონდიდელი ტახტზე დასვამდნენ მეფეს.

მეფედ კურთხევის შემდეგ მეფეს პირველად თაყვანს სცემდა დედოფალი, შემდეგ – კათალიკოზი, ჭყონდიდელი, ათაბაგი, მანდატურთ-უხუცესი, ამირსპასალარი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მსახურთ-უხუცესი და ამის შემდგომ მეფეს თაყვანს სცემდნენ თანამდებობის მქონე და არმქონე დარბაისილენი.

მეფის კურთხევის წესი ქართული სამოხელეო წყობილების შესასწავლად მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროა.

## ქეპლი ერისთავთა (1318-1400)

“ქეპლი ერისთავთა” 1954 წელს მეცნიერულად შეისწავლა და გამოსცა შ. მესხიამ კრებულში “მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის”

XIV საუკუნეში საქართველოში სეპარატისტული ძალები იმდენად ძლიერდებოდნენ, რომ თავიანთი ანტისახელმწიფოებრივი ქმედების იდეოლოგიური გამართლებისათვის ზრუნავენ – და იქმნება ქსნის ერისთავთა საგვარეული ისტორია, მაგრამ არა ნამდვილი ისტორია, არამედ მიკერძოებული: “ქეპლი ერისთავთას” ავტორს სურს დაასაბუთოს, რომ ქსნის ერისთავი დამოუკიდებელია ქართველთა მეფისაგან.

ქეპლის ავტორი მიუხედავად მისი პოლიტიკური იდეალის გაუმართლებლობისა, მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწოდის ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად.

### გიორგი მეხუთის “ქეპლის დადება”

გიორგი მეხუთეს (1318 – 1346) ქართველი ისტორიკოსები დიდ მეფედ თვლიან. მის დამსახურებათა შორის უნდა აღინიშნოს მთიულეთისათვის სამართლის წიგნის შედგენა. “ქეპლის დადება” მოცულობით დიდი არ არის. ის შედგება შესავლისა და 45 მუხლისაგან. ამ ხანებში ასეთი პარტიკულარული სამართლის წიგნის შედგენა ნიშნავდა სამეფო ხელისუფლების მიერ მთაში არსებული ადგილობრივი თავისებურებების ოპტიმალურ გათვალისწინებას. სავარაუდოა, რომ ქეპლის დადება შედგენილ იქნა 1434 ან 1435 წელს. ამ საუკუნეში კანონმდებლობა მეტისმეტი ეკონომიურობით ხასიათდება და რიგ შედარებით ძლიერ ქვეყნებშიც. მაგ. ივანე მესამის დიდი სახელმწიფო დაახლოებით ამავე მოცულობის სამართლის წიგნის მშვეობით იმართებოდა. “ქეპლის დადება” ძირითადად სისხლის სამართლის ქეპლია. სამოქალაქო სამართლის მხოლოდ ოთხი მუხლი ეხება. “ქეპლის დადებაში” დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ისეთი მძიმე დანაშაულის დასჯადობას, როგორიცაა მკვლელობა. კანონმდებელი ყურადღებას აქცევს და მკაცრად სჯის მეკობრეობას, ადამიანის დაჭრას, თავდასხმას, ციხის დაქცევას, ცოლის მოტაცებას და ა.შ.

მეფე გიორგი ბრწყინვალე იბრძოდა ძლიერი ქართული სახელმწიფოს შექმნისათვის და ცხადია, ის ვერ მოითმენდა უწყესრიგობასა და დამნაშავეების პარპაშს ქვეყნის რომელიმე

რეგიონში. მაგრამ ის მაინც შეზღუდული იყო ადგილზე არსებული ვითარებით და ვერ ახერხებდა ანტისახელმწიფოებრივი წესჩვეულებების მთლიანად აღმოფხვრას.

სამართლის წიგნი თარგმნილია რუსულ, ინგლისურ და ფრანგულ ენებზე.

რუსულ ენაზე 1988 წელს სამართლის წიგნი თარგმნა დავით ფურცელაძემ.

### **§33 ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი**

ხსენებული სამართლის წიგნს ზოგჯერ “აღბუღას სამართლის წიგნად” მოიხსენიებენ მკვლევარნი. სამართლის წიგნის მნიშვნელობა დიდია ქართული სამართლის ისტორიისათვის. სამართლის წიგნის პირველი 65 მუხლი ბექა მანდატურთუხუცესს ეკუთვნის, ხოლო ხსენებულიდან 98-ე მუხლამდე – აღბუღას. პროფ. დავით ჩუბინაშვილის გამოცემაში ძეგლი 175 მუხლისაგან შედგება, ხოლო ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულში კი – 176 მუხლისაგან. მკვლევართა აზრით ბექა მანდატურთუხუცესი მოღვაწეობდა 1285-1325 წლებში, ხოლო აღბუღას სამართლის წიგნი ახალი მუხლებით უნდა შეეესო 1381 - 1386 წლებში.

სადაოა, თუ ვის ეკუთვნის 98-ის მომდევნო მუხლები, დაწერილი არიან ისინი ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის შედგენამდე თუ უფრო გვიან, ეთქვათ მე-17 საუკუნეში? ყოველ შემთხვევაში 99-ე, მე-100, 101-ე და 102-ე მუხლების კუთვნილება ბაგრატი კუროპალატისადმი, როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნულია, სადაოა. რაც შეეხება მომდევნო მუხლებს, შეიძლება ვიყარაუდოთ, რომ ეს მუხლები ბაგრატი კუროპალატს არ ეკუთვნის, შედგენილია უფრო გვიან და შესაძლებელია სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა პირის მიერ,” აღნიშნავდა პროფ. ივ. სურგულაძე.

საერთოდ კი შეიძლება ითქვას, რომ ხსენებული სამართლის წიგნი ძვირფასი წყაროა ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად. ხსენებული სამართლის წიგნში ვხვდებით პირველად “ჯერი” ფიცის მნიშვნელობით, “აღაგას წესი” და “გვარის წესი” შესაბამისად ტერიტორიული თემისა და საგვარეულო თემისათვის დამახასიათებელი სამართლებრივი ნორმების მნიშვნელობით. სამართლის ხსენებული წიგნი დიდ დახმარებას გაგვიწევს XIII – XIV საუკუნეების ქართული სამართლის ისტორიის საკითხების შესწავლის საქმეში.

### §34 ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნების კრებული

თვით ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნი – “სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა: და ვახტანგ მეექვსის განკარგულებითვე შედგენილი მთელი კრებული 1704 – 1709 წლებს განეკუთვნება. ამ დროს ვახტანგი გიორგი XI ნაცვლად ქართლს გამგებლობდა.

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნების კრებული იხსნებოდა მოსეს სამართლით. ის ამოღებულია ბიბლიის იმ ნაწილიდან, რომელსაც “მეორე სჯულისა” ეწოდება და რომელიც ქრისტიანულ ქვეყნებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. “სამართალი მოსესი” იწყებოდა მცნებით “თაფ-უყავ მაძასა შენსა და ღედასა შენსა, ვითარცა გამცნო შენ უფალმან ღმერთმან შენმან”. . .

აქვე იყო ჩამოთვლილი მცნებები: ნუ კაც-ჰკლავ, ნუ იმრუშებ, ნუ იპარავ, ნუ ცილის სწამებ” და ა.შ. სულ სამართალი მოსესი 52 ვრცელი მუხლისაგან შედგება.

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულში მეორე ნაწილად მოთავსებული იყო “სამართალი ბერძნული” რომელიც 418 მუხლისაგან შედგებოდა. ელ. სოკოლსკიმ შეისწავლა რა კრებულში შესული ბერძნული სამართალი, იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ იგი წარმოადგენს მათე ვლასტარის სინტაგმის შემოკლებულ რედაქციას, რომელიც მეტ-ნაკლებად შეესებულია არმენოპულოს სამართლის წიგნიდან.

თ. ბრეგაძემ აღმოაჩინა ის ბერძნული ხელნაწერი, საიდანაც უნდა იყოს “ბერძნული სამართალი” გადმოთარგმნილი. მისი აზრით, ქართული ტექსტი წარმოადგენს ბერძნული დედნის გამოკრებილ თარგმანს. ქართული თარგმანი შესრულებულია კიპრიანე სამთავნელის მიერ.

მათე ვლასტარი და კონსტანტინე არმენოპულო XIV საუკუნეში მცხოვრები სამართალმცოდნეები იყვნენ. მაგრამ მათ მიერ შედგენილ სამართლის წიგნებს გვიანი შუა საუკუნეების მართლმადიდებელურ ქვეყნებში იყენებდნენ. დოკუმენტურად დასტურდება ე.წ. ბერძნული სამართლის გამოყენება საქართველოს სინამდვილეში.

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულში მესამე ნაწილად მოთავსებულია სომხური სამართალი, რომელიც ქართულად არის თარგმნილი. როგორც ჩანს, სამართლის წიგნის ქართულად მთარგმნელმა არ იცოდა იმის შესახებ, რომ სომხური სამართლის დედანი ორი სხვადასხვა



ნაწილისაგან შედგებოდა: 1) სირიულ-რომაული სამართლისაგან და 2) XII საუკუნეში შედგენილი მხითარ გოშის სამართლისაგან.

სირიულ-რომაული სამართალი შედგენილი იყო მეხუთე საუკუნეში. ის სომხურად ითარგმნა მეთორმეტე საუკუნეში კილიკიის სომეხი ეპისკოპოსის ნერსე ლამბრონელის მიერ. ქართულ თარგმანში მას უკავია “სომხური სამართლის” პირველი ასორმოცდაათი მუხლი. მომდევნო მუხლები – სულ 281 მხითარ გოშის სამართლის წიგნის ქართულ თარგმანს შეადგენს. მხითარ გოში 1184 წლიდან 1213 წლამდე მუშაობდა სომხური სამართლის წიგნის შედგენაზე. ის ცხოვრობდა ჩრდილოეთ სომხეთში, რომელიც მაშინ საქართველოს შემადგენლობაში შემოდიოდა. მასში აისახა თამარ მეფის ხანა: სასჯელების ჰუმანიზაციის ტენდენცია და მიდრეკილება სიკვდილით დასჯის გაუქმებისაკენ. . . სომხური სამართლის ქართულ რედაქციას ის ნაკლი გააჩნია, რომ ის ალაგ-ალაგ დამახინჯებულ ადგილებს შეიცავს. დამახინჯებათა ერთი ნაწილი ქართველ მთარგმნელს უნდა მიეაწეროთ, ხოლო მეორე – სომხური დედნის გადამწერს, რომელმაც კარგად ვერ გაიგო სამართლის წიგნის ცალკეული მუხლების შინაარსი.

### სამართალი კათალიკოზთა (1543-1549 წწ.)

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნების კრებული სულ 7 სამართლის წიგნისაგან შედგება. აქედან სამი უცხოურია, არაქართულია: მოსეს სამართალი, ბერძნული სამართალი და სომხური სამართალი. ოთხი სამართლის წიგნი კი ქართულია, ესენია: კათალიკოზთა სამართალი, სამართალი მეფის გიორგისა, აღბუღის სამართალი და სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა.

ამჟამად ჩვენ საუბარი გვექნება ე.წ. კათალიკოზთა სამართალზე.

ვახტანგის კრებულის ქართული ნაწილი სწორედ კათალიკოზთა სამართლით იწყება – ძეგლი შეიძლება დავათარიღოთ მეთექვსმეტე საუკუნით, დაახლოებით 1549 წლით (კ. კეკელიძე). სამართალი კათალიკოზთა შედარებით მცირე მოცულობისაა. ის სულ 23 მუხლისაგან შედგება ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულში ამ ძეგლს ეწოდება “წმიდათა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზთა და ღირსთა ეფისკოპოზთაგან გაწესებული

სამართალი”. იგი ასახავდა დასავლეთ საქართველოში არსებულ მძიმე ვითარებას და სამოქმედოთაც აქ არის გათვალისწინებული. კათალიკოზთა სამართლის შესავალში მართებულად არის აღნიშნული, რომ ამ ხანებში დასავლეთ საქართველოში “მრავალი უწყსობა და უჯერო საქმეა” გავრცელებულიო: კაცის კელა, კაცის სყიდვა, ეკლესიის კრეხვა და უხუედრობა. . .”

“უჯერო საქმედ” და მძიმე დანაშაულად ცხადდება კაცის კელა და “კაცის სყიდვა” (აქ იგულისხმება ტყვის გაყიდვა). საქართველოში ამ დროს, მეთექვსმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ბოლო წლებში, მძიმე ვითარებაა. განსაკუთრებით უჭირდა დასავლეთ საქართველოს. ოსმალეთი თავისი ინტერესებისათვის იყენებდა ჯიქებსა და ჩერქეზულ-აფხაზურ ტომებს. გახშირდა ტყვეების საზღვარგარეთ გაყიდვა, მეკობრეობა. ხელ-ფეხი გაეხსნა ანტისოციალურ ძალებს. ეკონომიკურ დაცემა – დაქვეითებას მოყვა ქვეყნის პოლიტიკური დაქუცმაცება. ვარაუდობენ, რომ “კათალიკოზთა სამართალი” გურიაში არ იმოქმედებდა, რადგანაც გურიის ეპისკოპოსი არ მონაწილეობდა მის შედგენაში.

“კათალიკოზთა სამართალში” ეკითხულობთ: “რამანც კაცმან კაცი დაყიდოს, ანუ დიდმან ანუ მცირემან, ანუ თავადმან, ანუ აზნაურმან, და ან გლეხმან, წმიდათა კრებულთაგან შეჩვენებულ იყოს და განხდილი”. . .

ზემოთ მოტანილი მუხლიდან ირკვევა, რომ კანონმდებელი დამნაშავედ გულისხმობს როგორც თავადს, ასევე აზნაურსა და გლეხსაც. ტყვეთა გაყიდვაში მონაწილეობდა, როგორც ჩანს მოსახლეობის ყველა ფენა. დამნაშავეს არ ასცდებოდა საეკლესიო სასჯელი – შეჩვენება და “დაგმობა-გაძევება”. (ივ. სურგულაძე).

დამნაშავეს ევალებოდა მის მიერ გაყიდულის დახსნა და უკანვე მოყვანა. თუ ის ამას ვერ შესძლებდა, სიკვდილით დაისჯებოდა (მას ჩამოახრჩობდნენ). ხოლო თუ ვინმე ანგარებით დამნაშავეს ჩამოხრჩობას ააცდენდა და ამისთვის ქრთამს აიღებდა, შეჩვენებული და დაწყევლილი იქნებოდა.

მკრეხელობისთვის – ეკლესიისა და ხატის გაძარცვისათვის დამნაშავეს “კათალიკოზთა სამართლის” მიხედვით ჩამოხრჩობა მოელოდა. “ვინც ეკლესია გატეხოს და ხატი განძარცოს უკანონოდ ძელსა მიეცეს”.

“კათალიკოზთა სამართლის” მეოთხე მუხლში გათვალისწინებულია ისეთი მძიმე დანაშაული, როგორიცაა ძმისა და მამის მკვლელობა. დამნაშავეს მოელოდა ხელის მოკვეთა და გაძევება.

როგორც მოსალოდნელიც იყო, მეფის მოღალატეს – სახელმწიფო მოღალატეს თუ “მართლით განკითხვით და გამოწულილვითა” დაუმტკიცდება დანაშაული, ის სიკედილით დაისჯება.

ერთ-ერთი მუხლი ითვალისწინებს რძლის ცოლად შერთვასაც. როგორც ჩანს, საერთო არეულობის ხანაში ასეთი დანაშაულის ჩადენაც არ იყო გამორიცხული. დამნაშაევებს მოელოდა საეკლესიო შეჩვენება და უმკაცრესი საჯარო სასჯელი – “გაღმა-გამოღმა დაკირვა”. საკანონმდებლო ძეგლში ნათქვამია: “კაციცა და დედაკაციცა გაღმა-გამოღმა დაკირონ და მკირაენი ჩვენგან დალოცვილ და კურთხეულნი იყონ”-ო. ასეთი სასჯელი ქართული სამართლის სხვა ძეგლებისათვის უცნობია.

“კათალიკოსთა სამართლის” 23-ე მუხლის მიხედვით “რომელმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, შეჩვენებულიმცა არის წმიდათა მოციქულთაგან და სიკუდილითა განიპატიჟოს”-ო.

ასეთი მკაცრი სასჯელი საერთოდ არ არის დამახასიათებელი ქართული სამართლის სხვა ძეგლებისათვის და როგორც ჩანს, კანონმდებლის პრევენციული მოსაზრებებით უნდა იყოს განპირობებული.

საერთოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული სამართლის არც ერთ სხვა ძეგლში საჯარო, მკაცრი სასჯელების მოძალეა არ გვხვდება.

### **წმ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნი (1704-1709)**

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულში ბოლო, მეშვიდე ნაწილი დათმობილი აქვს საკუთრივ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნს, რომელიც აქ ასეა დასათაურებული – “სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა”.

იგი შედგენილია მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ათეულში, დაახლოებით 1704-1709 წლებში.

ამ დროს ვახტანგი საქართველოს ჯანიშინი და გამგებელია, ბატონიშვილი და პატრონია. მისი სამართლის წიგნის შესავალში მეფედ იხსენიება გიორგი მეთერთმეტე. ის აქ მოხსენიებულია, “როგორც ქართველთა მეფე და ერანელთა სუადარ-სპასალარი, ამილბარ-სპასპეტი, უთვალაეისა და უამრავის სპისა და ლაშქრის მეწინავედ ჩენილი, უნებლად და მტერზე ძლევით მძარბელი, ყანდარის და ქირმანისა ბეგლარბეგი, გირიშქისა და ჰაილათის მკირავი”. . .

ქართული სამართლის წიგნის შედგენაში სხვადასხვა ზომით მონაწილეობდნენ კათალიკოზი დომენტი, მთავარეპისკოპოსი გრიგოლი, აგრეთვე მუხრანბატონი ერეკლე, არაგვის ერისთავი გიორგი, ქსნის ერისთავი დავითი, მდივანბეგი ერასტი და სხვა დარბაისელები.

კანონმდებელი იმასაც აღნიშნავს, რომ სამართლის წიგნის შემდგენელი კითხვით მიმართავენ “ჭკუათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა”.

დაწერილი სამართალი რომ დაუწერელს სჯობს, ეს ცხადი იყო კომისიისათვის. დაწერილი “სჯული” ხელს უწყობს სწორ მართლმსაჯულებას. კანონმდებელი აღნიშნავდა: “ამით უფრო ვიქმენით მიზეზ წიგნისა ამის, რამეთუ აღარავინ განდრიკოს სასწორსა სამართლისასა ქრთამით, გინა მოყურობით ანუ სხეფურივ რითმე მიდგომითა, არამედ პირველ განაჩენნი იხილონ, და ახალი ესეცა, და რომელიც ენებოს მოსამართლესა, მით იქმოდეს სამართალსა.

მე ეს წიგნი ასრე არ დამიწერია და არცა ვიხემებ, რომე არა აკლდეს რა, ბევრი ასეთი საჩივრები არის და მოვა, რომე ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მისწუდების კაცის გონება.

ვინც მიხვდეს რასმე და მოიგონოს, ჩაუროს და ჩაწეროს, კარგსა და მართებულს იქს”.

ვახტანგ მეექვსე, როგორც ვხედავთ, საკმაო თავისუფლებას აძლევდა მოსამართლეებს. მათ შეეძლოთ კარგად გაცნობოდნენ კრებულში შესულ სამართლის წიგნებს, მის უცხოურ და ქართულ ნაწილებს, მაგრამ რა თქმა უნდა, სრულიად ბუნებრივად ყველაზე მეტ ყურადღებას მიაქცევდნენ საკუთრივ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნს. თვით ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნი თავდაპირველად 204 მუხლისაგან შედგებოდა. საბოლოო სახით იგი შედგება 270 მუხლისაგან.

კანონმდებელი აღნიშნავდა: “ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამე არს და არა მიჰგავს სხვათა ქვეყანისა რიგთა და ქცეულებათა”. ამ მიზეზით კრებულში შეტანილი უცხო წარმოშობის სამართლის წიგნები “უფრო ჩვენდა უკმარ არს”.

1981 წელს გამოცემლობა “საბჭოთა საქართველომ” დაბეჭდა ი. დოლიძის წიგნი “სამართალი ვახტანგ მეექვსისა”. იგი შეიცავს ვახტანგის სამართლის წიგნის ტექსტისადმი მიძღვნილ გამოკვლევას და კანონთა ტექსტს. სამართლის წიგნის ტექსტი დადგენილია ოთხი უძველესი ნუსხის მიხედვით. არსებობს უფრო ადრინდელი, 1955 წლის გამოცემა, რომელიც ეკუთვნის თინა ენუქიძეს.

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნების კრებული შედგებოდა შვიდი სამართლის წიგნისაგან. აქედან სამი უცხოური წარმოშობისა იყო და ოთხი კი ქართულისა. ცხადია, ყველაზე დიდმნიშვნელობა საკუთრივ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნს – “სამართალს ბატონიშვილ ვახტანგისას” ენიჭებოდა. ჩვენი აზრით სამართლის წიგნთა კრებულს, განსაკუთრებით კი მის უცხოურ ნაწილს, კანონმდებელი განიხილავდა, როგორც საჭირო სამართლებრივ სიძველეთა არსენალს, საიდანაც საჭიროების შემთხვევაში შეიძლებოდა საჭირო იარაღის აღება.

ცხადია, სამართლის წიგნის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა ძველი ქართული წეს-ჩვეულებების ის ნაწილი, რომელსაც ჩვენ დღეს ჩვეულებით სამართალს ვეძახით. სამართლის წიგნის შემდგენლები რჩევას ეკითხებოდნენ “ჭკუათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა”. მათში შეიძლება ვიგულისხმოთ ჩვეულებების მცოდნე მოხუცები.

გამოქვეყნებული საბუთების გადათვალიერების შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნმა მეთურამეტე საუკუნის საქართველოში და არა მარტო ქართლის სამეფოში დიდი აღიარება ჰპოვა. ეტვი არ არის, რომ მას სასამართლოები იყენებდნენ<sup>21</sup>.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნი ასახავს იმ შედარებითი ხასიათის ჩამორჩენილობას, რაც დამახასიათებელი იყო გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოსა და კავკასიისათვის. დამამტკიცებელ საბუთებად სამართლის წიგნში აღიარებულია შანთი, მღვლარე და ხმალი (სასამართლო დუელი), მაგრამ მოღწეული საბუთების მიხედვით მათი გამოყენება არ ჩანს. ცოცხალი იურიდიული პრაქტიკა სამართლის წიგნზე მაღლა მდგომად გამოიყურება.

ჩამორჩენილობის მაჩვენებელია კომპოზიციების სისტემაც . . . .

პროფ. ივ. სურგულაძის აზრით “ბრალის საკითხი კანონმდებელს თავისი ეპოქის მიხედვით მაღალ საფეხურზე აქვს განხილული”.

ამავე ავტორის აზრით ვახტანგის სამართლის წიგნში “მოცემულია განზრახვისა და აგრეთვე არაგანზრახვითი მოქმედების ღიფერენცირება; სამართლის წიგნმა იცის როგორც გაუფრთხილებლობის ცნება, ისე შემთხვევა, მაგრამ გაუფრთხილებლობასა და

<sup>21</sup> იხ. ი. დოლიძე. “სამართალი ვახტანგ მეექვსისა” 1981. გვ. 39.

შემთხვევას შორის მტკიცე დემარკაციული ხაზი არ გაუვლია; ბრალის ცნების ის დიფერენცირება, რომელიც ვახტანგის სამართლის წიგნშია მოცემული, სამართლის განვითარების მაღალ დონეს ავლენს”<sup>222</sup>.

პროფ. ალექსანდრე ვაჩიშვილის აზრით კი “ქართულ სამართალს შეთვისებული ჰქონდა შეხედულება, რომლის თანახმად სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის დადგენის დროს სასამართლოს უნდა გამოერკვია არა მარტო დამნაშავეს მოქმედებით მიყენებული ზიანი, არამედ აგრეთვე ის სუბიექტური განწყობილება, რომელიც ჩადენილ მოქმედებაში გამოაშკარავდა. ქართული სამართალი იცნობდა განზრახვასა და გაუფრთხილებლობას – ბრალეულობის ორ ძირითად ფორმას – და სხვადასხვა იურიდიულ შედეგებს უკავშირდება მათ. ეს ფაქტი უეჭველად მოწმობს, რომ მთავარი საკითხის დარგში ჩვენი ეროვნული სამართალი კულტურული განვითარების მაღალ საფეხურზე იდგა. თუ ეს განვითარებული საწყისი მთლიანად ყველა შემთხვევაში არ იყო გატარებული, თუ ჯერ კიდევ მაინც არსებობდა ზოგიერთი ნაშთი ძველი ადათებისა და ინსტიტუტებისა და, მაშასადამე, საწინააღმდეგო საწყისი მთლიანად დაძლეული არ იყო, - ამის ახსნა უნდა ვეძიოთ იმდროინდელ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ვითარებაში”<sup>223</sup>. სუბიექტური ბრალეულობის სრული სახით მიღება და მისი თანმიმდევრული გატარება შეუძლებელი იყო ფეოდალური ხანის კოდექსებისათვის.

### §37 დასტურლამალი

“დასტურლამალი” ქართული სამართლის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ძეგლია. მისი სახელწოდება არაბულ-სპარსულია. ის რომ საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების ხანაში – XII საუკუნეში ყოფილიყო შედგენილი, მისი ქართული სახელწოდება იქნებოდა “წესი და განგება დარბაზობისა”. ეს გამოთქმა გვხვდება თვით “დასტურლამალის” შესავალში. XVII-XVIII საუკუნეების ქართლის საზოგადოებრივი და სახელმწიფო წყობილების

<sup>222</sup> ივ. სურგულაძე. “ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები. I, თბილისი 2000, გვ. 121-128.

<sup>223</sup> ალ. ვაჩიშვილი. “ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან” I, 1946, გვ. 199-202.

შესასწავლად “დასტურლამალს” სხვა რომელიმე ქართული სამართლებრივი ძეგლი ვერ შეედრება. ქართული სახელმწიფო და საზოგადოებრივი სამართლის საფუძვლიანი შესწავლა “დასტურლამალის” გარეშე შეუძლებელია. ხსენებული ძეგლის გათვალისწინებით მართავენ ქართლის სახელმწიფოს “ყოველნი ხელისუფალნი და მოქმედნი დარბაზისა რიგისანი”. მასში გარკვევით იყო გადმოცემული ქართლის სამეფოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის წესდებულება, მოხელეთა ფუნქციებისა და უფლებამოსილებების დახასიათება. 1943 წელს ჩეკლევარმა ვალერიან გაბაშვილმა გამოაქვეყნა მაღალ დონეზე შესრულებული ნაშრომი – “დარბაზის რიგის მოხელენი “დასტურლამალის” მიხედვით”, რომელსაც დღემდე არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. “დასტურლამალი” გამოცემულია სამჯერ. პირველად იგი გამოსცა პეტრე უმიკაშვილმა 1886 წელს. მეორედ პროფ. ი. დოლიძემ – “ქართული სამართლის ძეგლების” მეორე ტომში, 1965 წელს, მესამედ – პროფ. ივ. სურგულაძემ 1970 წელს; ამ გამოცემაში ავტორს გათვალისწინებული აქვს “დასტურლამალის” ყველა დღემდე ცნობილი თხუთმეტივე ხელნაწერი. გამოცემას თან ახლავს სამეცნიერო გამოკვლევა.

“დასტურლამალი” შედგენილია ვახტანგ მეექვსის მიერ 1707-1709 წლებში. ირკვევა, რომ მასში შესული საკანონმდებლო მასალების გარკვეული ნაწილი ვახტანგ მეექვსეს არ ეკუთვნის და შედგენილი იყო 1707 წლამდე. პროფ. ივ. სურგულაძის დაკვირვებით “დასტურლამალი” არის სხვადასხვა დროს შედგენილი დასტურლამალების ანუ გარიგების წიგნთა თუ დებულებათა კრებული, რომელიც ვახტანგ მეექვსემ სისტემაურად დაალაგა, ბევრი თავისი დებულებითაც შეავსო და ერთიან სჯულდებად აქცია.

სახელმწიფო სამართლის ამ მნიშვნელოვან ძეგლს სახელმწიფო მდგომა სჭირდებოდა. ის უნდა გამოეყენებინათ სახელმწიფო მოხელეებს და ამიტომ საჭირო გახდა ტექსტის დაყოფა ცალკეულ კარებად და თითოეული მათგანისათვის სათანადო სათაურის შერჩევა. “დასტურლამალს”, როგორც პრაქტიკული დანიშნულების ძეგლს, ანბანური წესითაც კი ალაგებდნენ, რომ სახელმწიფო მოხელეებს მისი გამოყენება გაადვილებოდათ.

ცნობილია, რომ “დასტურლამალი” ორი ნაწილისაგან შედგება: სამეფო “დასტურლამალისა” და სადედოფლო “დასტურლამალისაგან”.

სადედოფლო “დასტურლამალი” გიორგი მეთერთმეტის





ხელჯოხიანებს და მათს თაბუნს. მეორე – ყორჩს, ალამდარს და ჯილავის მეთოფეს, მესამე – ბაზიერთუხუცესს და ბაზიერებს. მეთხე – სალაროს ნაზირსა და მის ასნაფებს, მეხუთე – ქარხნის ჰაზირსა და მის ასნაფებს. . . 31-ე კარში საუბარია ეკლესიისა და მისი მოხელეების შესახებ, ხოლო 47-ე კარში საუბარია ჯახლთუხუცესის სარგოს შესახებ. 48-ე და 49 კარი ეხება მდივნებისა და ევზირის სარგოს და ა. შ.

ბუნებრივია, რომ “დასტურლამაღში” მოცემულია ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის აპარატის მოხელეების შოკლე დახასიათება. მოხელეთა მოთავეა სახლთუხუცესი. საპოლიციო სამსახურის მოხელეებია: ეშიკაღასბაში, ბოქაულთუხუცესი, ბოქაული და ა. შ. გვერდი არა აქვს ავლილი სასამართლო მოხელეებსაც - მდივანბეგს, მდივანს, სასამართლო იასაულს და ა.შ.

საქართველოში დიდი ყურადღება ექცეოდა საკუთრების დაცვას. ამის შესახებ ინფორმაცია მოგვეპოვება მეთორმეტე საუკუნიდან – გიორგი მესამის მეფობის ხანიდან. “დასტურლამაღში” ხვეისთავის თანამდებობაა გათვალისწინებული. მას ევალებოდა წელიწადში ერთხელ ჩამოეცელო მისდამი რწმუნებული სოფლები და ზომები მიეღო ქურდების გამოსაველენად და დასასჯელად.

“დასტურლამაღის” მიხედვით (კარი 61) თუ მოპარული იქნებოდა. “საბატიო კაციშვილის” საქონელი, ქურდი შეიღმაგად იხდიდა ნაქურდალს. აქედან “ექუსი პატრონს, ერთი ხვეისთავს”. “დასტურლამაღში” მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული ქალაქის მმართველობის შესახებ. ქალაქის მმართველს-მოურავს გააჩნდა როგორც ადმინისტრაციული ასევე სასამართლო ფუნქციები. ხსენებულ საკანონმდებლო ძეგლში გათვალისწინებულია სამეფო, სამოხელეო, საფეოდალო გადასახადები. “დასტურლამაღის” მიხედვით შესაძლებელია ქართლში ჩამოსახლებული თურქული ტომების – ელების სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობის გათვალისწინებაც.

ისტორიკოსმა ვალერიან გაბაშვილმა 1949 წელს ერთმანეთს შეუდარა ქართული და სპარსული “დასტურლამაღები” და გააკეთა დასკვნა, რომ ქართული “დასტურლამაღი” ორიგინალური ძეგლია.

### §38 მცირე სჯულისპანონი

რომის იმპერიაში ქრისტიანული რელიგიის გამარჯვების შემდეგ დაისვა საკითხი თუ როგორ უნდა გაეგოთ ან გამოეყენებინათ

მოძღვრების ცალკეული დებულებები ცხოვრებაში. საჭირო გახდა ქრისტიანული ეკლესიების წარმომადგენელთა შეხვედრა მსოფლიო დონეზე.

ამ შეხვედრებზე წყდებოდა ცალკეული ეკლესიებისათვის საჭირობოროტო საკითხების გადაწყვეტა. მსოფლიო ქრისტიანულ ეკლესიას საკმაოდ დიდხანს შენარჩუნებული ჰქონდა იდეოლოგიური ერთობა და სავალდებულოდ მიიჩნეოდა შვიდი მსოფლიო საეკლესიო კრების დადგენილებები. . .

პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრება მოწვეულ იქნა ნიკეაში 325 წელს.

მეორე მსოფლიო საეკლესიო კრება მოიწვიეს კონსტანტინოპოლში 381 წელს.

მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრება მოიწვიეს ეფესოში – 431 წელს.

მეოთხე – ქალკედონში (451 წელს).

მეხუთე – კონსტანტინოპოლში (553 წელს).

მეექვსე – ისევ კონსტანტინოპოლში (680 წელს).

მეშვიდე – ნიკეაში (787 წელს).

ივანე ჯავახიშვილი წერდა: “სხვებისაგან ქართული საეკლესიო სამართალიც უმთავრესად მსოფლიო ეკლესიის კანონმდებლობას ემყარებოდა. ამიტომ მსოფლიო ეკლესიის მიერ შემუშავებული ძეგლები სავალდებულო იყო მისთვისაც და მისი შედგენილობის უდიდეს ნაწილს წარმოადგენდა. როგორც ცნობილია, მსოფლიო ეკლესიის სამართლის მთავარ წყაროდ საეკლესიო კრებები იყო, რომელთა დადგენილებანიც ყველასაგან უცილობელ ჭეშმარიტებად იყო მიჩნეული, თუმცა არა ერთხელ მოწინააღმდეგენიც გამოჩენილან”<sup>224</sup>.

ქართულ საეკლესიო კანონმდებლობას, რა თქმა უნდა, საფუძვლად ედო მსოფლიო საეკლესიო კანონები, მაგრამ მათ გვერდით იყენებდნენ ადგილობრივი საეკლესიო კრებების დადგენილებებსაც.

საეკლესიო კანონმდებლობამ შეითვისა აგრეთვე “განწყესებანი წმიდათა მოციქულთანი” და აგრეთვე ზოგიერთი ქრისტიანი მოღვაწის კერძო წერილები და ეპისტოლეები “რომელთა შინაარსი საეკლესიო ცხოვრების რომელსამე მოუწესრიგებელ მხარეს ეხებოდა”. (ივ. ჯავახიშვილი).

<sup>224</sup> ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი VI, თბილისი 1982, გვ. 26.

ექვთიმე მთაწმინდელმა (955-1028) ბერძნული ენიდან ქართულად თარგმნა “მცირე სჯულისკანონი”. ქართული საეკლესიო და საერო სამართლის განვითარებისათვის, სამართლებრივი ცნებების ქართულ ენაზე დასამკვიდრებლად და ქართული იურიდიული აზროვნების წინსვლისათვის ამ ნაშრომს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

მცირე სჯულისკანონი იყო კანონიკური კრებული, ბიზანტიურ-ბერძნული წარმოშობის საკანონმდებლო ძეგლი, რომელსაც დამატებული ჰქონდა მისი ქართულად მთარგმნელის და გადმომკეთებლის – ექვთიმე მთაწმინდელის კომენტარები.

მცირე სჯულისკანონი მეთერთმეტე საუკუნის ათიან წლებში გამოჩნდა ქართულ ენაზე. ხსენებული კანონიკური კრებულის სახელწოდება თვით ექვთიმე მთაწმინდელს ეკუთვნის. მცირე სჯულისკანონი ექვთიმე მთაწმინდელმა შეადგინა ბერძნული კანონიკური მწერლობის რედაქციული გადაშუქებებისა და შიგ ქართული მასალების შეტანის გზით. ანალოგიური ხასიათის კანონიკური კრებული აღმოსავლეთის ქრისტიანული კანონიკური სამართლის ისტორიისათვის უცნობია.

“მცირე სჯულისკანონი” დიდხანს ითვლებოდა ქართული ეკლესიის სახელმძღვანელო კანონიკურ ძეგლად. იგი ხმარებიდან ვერ განუდევნია არსენ იყალთოელის მიერ თარგმნის “დიდ სჯულისკანონსაც”.

“მცირე სჯულისკანონი” ოთხი ნაწილისაგან შედგება:  
1) “წესი და განგება და რჯულისკანონი მეექუსისა კრებისა”,  
2) “კანონი შეცოდებულთანი 3) კანონი დღითი დღეთა ცთომისანი”  
4) ძეგლისწერა სარწმუნოებისა”.

ე. მთაწმინდელს 692 წელს მოწვეული მსოფლიო საეკლესიო კანონების ასორი მუხლიდან გამოუტოვებია რამოდენიმე და მათ ნაცვლად შეუტანია ავტორიტეტულ წმიდა მამათა მთავარი თხზულებებიდან ამოღებული ადგილები. ამას თან ერთვის თვით ექვთიმეს მიერ დაწერილი მუხლები და ქართული სინამდვილიდან აღებული მასალები, რაც კრებულს უფრო გამოსაძეგს ხდიდა ქართულ საღვთისმსახური პრაქტიკისათვის.

მცირე სჯულისკანონი, როგორც ღებნიდან გადმოკეთებული და განმარტებებით შემკული რედაქცია, შეიცავს თვით ექვთიმე მთაწმინდელის შეხედულებებსაც. მისი მნიშვნელობა იმაშიც მდგომარეობდა, რომ კრებულის მეშვეობით ქართველები ეცნობოდნენ

განვითარებული ბიზანტიური სამართლის ძირითად ცნებებსა და დებულებებს.

“მცირე სჯულისკანონში” ბრალეული ნიშნავს დამნაშავეს. “უკეთუ ღმობიერად ინანდეს ბრალეული იგი სამ წელ, შეენდოს” (120, 12).

“მცირე სჯულისკანონით” ერთმანეთისაგან განსხვავებულია “კაცის კლეა ნეფსითი” და “კაცის კლეა უნებლიეთი”. ერთმანეთისაგან გასხვავებულია სასჯელებიც. განზრახ კაცის კლეა ითვალისწინებს ოცი წლით უზიარებლობას, ხოლო “უნებლიეთ” მკვლელობა – ათი წლით უზიარებლობას. “მცირე სჯულისკანონში” “წესი” იხმარება ჩვეულების მნიშვნელობით.

### დიდი სჯულისკანონი

სჯულისკანონად იწოდებოდა კანონიკური კრებულბი, ბიზანტიურ-ბერძნული წარმოშობის საკანონმდებლო ძეგლი – ნომოკანონის ქართული რედაქცია, რომელსაც დამატებული ჰქონდა ქართული საეკლესიო სამართლის ნორმებიც.

ადმოსავლეთის ქრისტიანული ეკლესიის მესვეურთა მეცადინეობით, უკვე მეხუთე-მეექვსე საუკუნეებში გაჩნდა კანონიკური კრებულები, რომლებიც იურიდიულ ნორმებს შეიცავდნენ, მაგრამ ნომოკანონების ჩამოყალიბების პროცესი მერვე საუკუნემდე გაგრძელდა. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში განსაკუთრებით აუვასებდნენ ე. წ. თოთხმეტ ტიტულოვან ნომოკანონს, რომელიც სისტემურ და ქრონოლოგიურ კრებულს წარმოადგენდა.

ხსენებული ნომოკანონი ბერძნულიდან ქართულად არსენ იყალთოელს უთარგმნია XI საუკუნის ბოლოს ან XII საუკუნის დასაწყისში. იგი ქართულ საეკლესიო პრაქტიკაში “დიდი სჯულისკანონის” სახელით იყო ცნობილი. “დიდი სჯულისკანონი” შეიცავს მოციქულთა, მსოფლიო საეკლესიო კრებათა და წმიდა მამათა კანონებს. გარდა ამისა მას თან ერთვის ქართული ორიგინალური კანონიკური მწერლობის ძეგლი – რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა. ქართული ეკლესიისათვის “დიდი სჯულისკანონი” ქართულ “ძეგლისწერითურთ” ერთიან სამართლის წიგნად იყო წარმოდგენილი.

“დიდი სჯულისკანონის” გავლენით ქართულმა საერო ფეოდალურმა სამართალმა ბევრი რთული და შინაარსით მდიდარი

იურიდიული ცნება შეიმუშავა<sup>22</sup>. “დიდი სჯულისკანონის” ზოგიერთმა ხელნაწერმა შემოგვინახა რომაული სამართლიდან ვერცელი აზმონაწერები. ეს იმიტომ, რომ ბერძნულ დედანში საერო და საეკლესიო კანონები ერთად იყო მოთავსებული. ქართველი მთარგმნელი თავდაპირველად მხოლოდ საეკლესიო სამართალს თარგმნიდა ქართულად. და მხოლოდ ზოგ ხელნაწერშია შემონახული საერო სამართლის ნორმები. ასე რომ “დიდი სჯულისკანონში” შეიძლება შევხვდეთ ნორმებს იმპერატორ იუსტინიანეს კოდექსიდან, “დიგესტებიდან”, ინტიტუციებიდან და ნოველებიდან. თუმცა ძირითადად ქართული დიდი სჯულისკანონი ლათინურ “კორპუს იურის კანონიკის” მოგვაგონებს. ის ძირითადად მხოლოდ საეკლესიო სამართლის ნორმებს შეიცავდა.

“კათალიკოზთა სამართალში” რომ არის ნათქვამი სჯულისკანონით ვიხელმძღვანელებთო, ნაგულისხმევია სწორედ “დიდი სჯულისკანონის” ის ხელნაწერი, სადაც რომის სამართლის ძეგლების თარგმანები იყო მოთავსებული და სადაც მძიმე სახელმწიფო სასჯელები უხვად იყო გათვალისწინებული.

“დიდი სჯულისკანონი” სქელტანიანი წიგნია და ხუთასამდე იურიდიული ტერმინი და გამოთქმაა მასში ნახმარი. მთარგმნელს ყველა ისინი უნდა გადმოექართულებინა. არსენ იყალთოელმა ამ მძიმე ამოცანას გაართვა თავი. ცხადია, მის მიერ შემოთავაზებული ყველა ტერმინი ვერ შერჩა ქართულ იურიდიულ ტერმინოლოგიას. “დიდი სჯულისკანონმა” ჩვენამდე შემოინახა ქორწინების მოდესტინუსისკული განმარტების ქართული თარგმანი. მოდესტინუსი იყო ერთ-ერთი იმ ხუთ დიდ იურისტთაგან რომლებიც ოფიციალურად იყვნენ აღიარებულნი რომის სახელმწიფოში.

“ქორწინება არს თანაყოფა მამაკაცისა და დედაკაცისა და თანამონაწილეობა ყოელისა ცხოვრებისა მათისა, საღმრთოსა და კაცობრივისა მართლითა ზიარებითა”. . . (გვ. 200).

განქორწინების საკითხს ეხებოდა როგორც საეკლესიო ასევე საერო კანონმდებლობა (გვ. 203).

მოციქულთა კანონი (5).

დანგრისა კრებისა კანონი (14).

<sup>22</sup> იხ. “მცირე სჯულისკანონი”. ე. გიუნაშვილის რედაქციით. თბილისი. 1972.

“დიდი სჯულისკანონი”, ე. გაბიაშვილის, ე. გიუნაშვილის, მ. დოლაურიძის, გ. ნინუას გამოცემა. თბ. 1975.

კართაგენისა კრებისა კანონი (102).

მექეუსისა კრებისა კანონი (87).

ბასილის კანონნი (9, 35, 38, 77).

საერო კანონთაგან მითითებული იყო იუსტინიანეს კოდექსი (წ. V § 17 და იუსტინიანეს 104-ე ნოველა).

“დიდი სჯულისკანონში” განქორწინებას აღნიშნავს განუღლება (ლათინური “რეპუდიუმ”, “სეპარაციო”). “განქიქება” ნიშნავს საქვეყნოდ შერცხვენას, ლათინურ “დამნაციოსა” და “რეპრომაციო”-ს). განყენება ზიარებისაგან შეესატყვისება ლათინურ “ექსკომუნიკაციო”-ს.

კოდიკო ერქვა იმას, რასაც ჩვენ დღეს კოდექსს ვეძახით.

მოვახშე ერქვა ფულის სარგებლით (პროცენტით) გამსესხებელს.

მოსამართლე ერქვა მოსარჩელეს, (ლათინურად “აკტორ”-ს).

მოურავი ერქვა მეურვეს, მზრუნველს (ლათინურად “კურატორ”-ს).

“დიდი სჯულისკანონი” ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლია ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად.

#### **§40 პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი (1083 წ.).**

ბიზანტიის დიდმა სახელმწიფო მოხელემ – დასავლეთის (ევროპის) მხარის მთავარსარდალმა – დიდმა დომესტიკოსმა გრიგოლ ბაკურიანის ძემ, წარმოშობით ქართველმა, 1083 წელს ბულგარეთის ტერიტორიაზე დაარსა პეტრიწონის მონასტერი ფილიპოპოლის მახლობლად. მონასტერი მდებარეობდა როდოპის მთის კალთებზე, გვიანდელი ხანის სოფელ ბაჩკოვოსთან. მონასტერი ქართველების უნდა ყოფილიყო. მისი წესდება შედგენილი იყო ბერძნულად და ქართულად. წესდების ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოაქვეყნა პროფ. სიმონ ყაუხჩიშვილმა 1963 წელს, ხოლო ქართული ტექსტი რუსული თარგმანითა და გამოკვლევითურთ პროფ. აკაკი შანიძემ 1971 წელს. ტიპიკონის ქართული ტექსტი ლათინურად თარგმნა და გამოსცა მიხეილ თარხნიშვილმა. ტიპიკონის ქართული ტექსტი მიხ. თარხნიშვილის გამოცემის მიხედვით “ქართული სამართლის ძეგლების” მესამე ტომში 1970 წელს გამოაქვეყნა პროფ. ი. დოლიძემ.

საქართველოში და საქართველოს გარეთაც ქართველებს მრავალი მონასტერი გააჩნდათ და ყველა მათგანს საკუთარი წესდება

გაანდა. მათგან ჩვენამდე ძალიან ცოტამ მოაღწია. ამჟამად პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის წესდებას, რომელიც შინაარსით მდიდარია, ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ირკვევა, რომ თვით სხვადასხვა ეროვნების ბერთა შორის არ იყო უანგარო ურთიერთობა. არსებობდა საშიშროება, რომ ქართველთა მონასტერი შეიძლებოდა ბერძენთა ხელში აღმოჩენილიყო იმ შემთხვევაში, თუ ბერძენი ბერების რიცხვი მონასტერში მნიშვნელოვანი იქნებოდა. ეს ტენდენცია ცნობილი ყოფილა ბიზანტიის იმპერიის დიდი მოხელისათვის, წარმოშობით ქართველ გრიგოლ ბაკურიანის ძისათვის და ტიპიკონში სპეციალურად იყო გათვალისწინებული, რომ ქართველთა მონასტერში ბერთა შორის მხოლოდ ერთი ბერძენი შეიძლებოდა ყოფილიყო, რომელიც შემძლე იქნებოდა ბერძნულ ენაზე დაეწერა მონასტრისათვის საჭირო წერილები და დოკუმენტები.

ბერძენ-ბიზანტიელთა სამსახურში მყოფ გრიგოლ ბაკურიანის ძისათვის ადვილი არ უნდა ყოფილიყო ასეთი მუხლის შეტანა ტიპიკონში. ტაოელი ერისთავთერისთავის ვაჟიშვილი გრიგოლი ქართველებს უფრო პატიოსან და სანდო ადამიანებად თვლიდა ბიზანტიელებთან შედარებით. მას მიაჩნდა რომ ქართველები არიან “ნათესავით მხნენი და მხედრობითა აღზრდილნი და მარადის ჭირეუულსა ცხოვრებასა ჩეუულნი”. . .

ტიპიკონში ჩანს რომის სამოქალაქო სამართლისათვის დამახასიათებელი ნივთების კლასიფიკაცია უძრავ, მოძრავ და თვითძრავდ ქონებად. ასეთ კლასიფიკაციას უახლოვდება ქართული სამართლისათვის დამახასიათებელი ნივთების კლასიფიკაცია (მამული, საქონელი, საყოფელი).

მზითვეს ტიპიკონში ეწოდება ზითვეი. ჩანს ხსენებული ინსტიტუტი დიდი ხნის დამკვიდრებულია საქართველოში. ტიპიკონში ეკითხულობთ “ყოველი მონაგები და საცმარი მამისა ჩვენისათ დედამან ჩუენმან დათა ჩუენთა ზითვად მისცა და ჩუენ შიშველნი დაგეტვენა” (18, 8). მზითვის ინსტიტუტის ასეთი განვითარების დონე მხოლოდ მაღალგანვითარებული სამართლისათვის იყო დამახასიათებელი.

ტიპიკონიდან ვგებულობთ<sup>226</sup>, რომ მონასტრის წინამძღვარს წელიწადში “როქად” ორმოცი დრაჰკანი ჰქონებია დანიშნული;

<sup>226</sup> იხ. აკაკი შანიძე. “ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. ტიპიკონის ქართული რედაქცია”. გამომც. “მაცნიერება”. თბილისი. 1971, გვ. 164.

დანარჩენები სამ ნაწილად იყვნენ გაყოფილი: პირველ დასში შედიოდნენ: ორი დიდი “იკონომოსი”, დეკანოზი, დოშიარი და სხვა “უთავესნი ძმათაგანნი” (სულ 15 კაცი). მათ სარგოდ წელიწადში ოც-ოცი დრაჰკანი ჰქონიათ. მეორე ნაწილის (დასის) ბერებს, ასევე 15 კაცს გასამრჯელოდ წელიწადში 15-15 დრაჰკანი ეძლეოდათ. მესამე ნაწილის (დასის) წევრებს სულ 20 კაცს დანიშნული ჰქონდათ წელიწადში ათ-ათი დრაჰკანი, თვით გრიგოლ ბაკურიაინის ძის ხსენების დღეს მისულ ხალხს დაურიგდებოდა ოცდაოთხი დრაჰკანი. პეტრიწონის მონასტრის პირველი წინამძღვარი ყოფილა გრიგოლ ეანელი. მისი სულის ხსენების დღეს ღარიბებს (გლახაკებს) დაურიგდებოდათ ექვსი დრაჰკანი (30, 2).

ჟამის მწირველად გათვალისწინებულ ექვს მღვდელს ხარება დღეს, შობას, მიგებებას, განცხადებას, ფერისცვალებას და ბზობას მიეცემოდა ორი დრაჰკანი.

ტიპიკონში ბერძნულ-ბიზანტიური მიწათმფლობელობის სახეობა პროასტიეონი “პრასტინა” იხსენიება. პრასტინი და აგარაკი სხვა წყაროებითაც არის ცნობილი.

ტიპიკონის მიხედვით თავადი ნიშნავდა მხარის გამგებელს, ხოლო თავადობას – გამგებლობას თანა-ნადები იხმარება ვალის მნიშვნელობით. ლიველონი ნიშნავს – სიგელს, “წიგნს” და ა.შ. ძეგლში გვხვდება ქართული სამართლის ისტორიისათვის ისეთი მნიშვნელოვანი ტერმინები – როგორიცაა ეპიტროპოსი, მამასახლისი, საკარგავი, მოსაკარგავე (საკარგავის მქონებელი). სასეფოი ნიშნავდა გრ. ბაკურიაინის ძის ოჯახის წევრების ქონებას, მათ საკუთრებას. ტიპიკონის ბერძნულ რედაქციაში მას ხანდახან შეესატყვისება ბერძნული “დესპოტიკოს”. ერთი სიტყვით პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად მნიშვნელოვანი წყაროა.

#### **§41 ვაჰანის ქვაბთა განგება (1204-1234 წწ)**

ვაჰანის ქვაბთა განგება XIII საუკუნის ძეგლია, მონასტრის ტიპიკონია. მონასტრის განაწესი შეუდგენიათ მის დამაარესებლებს – მხარგრძელებს. წესების მიხედვით მონასტერში სულ 61 შესანახი სული ყოფილა. მონასტრის წინამძღვარი უნდა ყოფილიყო გამორჩეული სიტყვით და საქმით, ბერი, რომელსაც მონასტერში “მრავალი ჟამი დაეყოს”. ის უნდა გამოირჩეოდეს თავისი უბიწო ცხოვრებით “ესევითარი კაცი ღმრთისა განმკუთნელი თავის თვისისა” დადგენილ იქნებოდა წინამძღვრად და მოძღვრად და



“მას ერთსა მიენებებოდის სული ყოველთა მონასტერსა შინა მყოფთა მათა”. . .

აკრძალული იყო ტრაპეზობის დროს “უბნობა” და მეტყველება. ფრიადითა მყუდროებითა უნდა მიეღოთ საზრდელი მონასტერში მყოფ ძმებს და თუ ვინმე ამ წესს დაარღვევდა და თანაც ერთ და “ორგზისა”, იგი მოიკვეთებოდა მონასტრიდან და “ეთთარცა დამპალი” “გარე განითხიენ”. ღვინის ზომიერად მიღება არ იყო აკრძალული მონასტერში.

თუ ვინმე სტუმრად ეწვეოდა მონასტერს, ის უნდა ყოფილიყო მამაკაცი. დედაკაცის სტუმრად მიღება აკრძალული იყო. სტუმრის მიღებისას შეიძლებოდა საჭმლის მომატება. სტუმარი მესამე დღეს მონასტრიდან უნდა წასულიყო.

“უკუეთუ ვინ დიდი და საპატიო სტუმარი შემოვიდოდის, გინა ეპისკოპოსი, ანუ აზნაური, ანუ საპატიონი ვინმე მონაზონნი, ამით ვითა წესია ტრაპეზით ემასპინძლებოდის”. და თუ მონასტერს უფრო დაბალი რანგის ერისკაცი ან მონაზონი ესტუმრებოდა და “ტრაპეზის გაღებისა არა ღირსი იქნებოდა, მას მოძღვარი ან დეკანოზი გაუმასპინძლებოდა”. და მონასტრის ძმათაგან ნათესავი ან ნაცნობი არა სალოცავად არამედ რაიმე სხვა საქმისთვის ესტუმრებოდა, მას თვით ის ბერი უნდა გამასპინძლებოდა, “რომლისა თანაცა აქუნდეს საქმე”. “მრავალმრონიენ” მათხოვრები კი მეკარეს უნდა გაესტუმრებინა.

ბერძნული ტიპიკონიდან ჩანს, რომ ბიზანტიელთა მონასტრებში ათ-თორმეტ ბერზე ერთი ექიმი მოდიოდა XII საუკუნეში. მონასტრებს გააჩნდათ აბანოები, სადაც ბერები ბანაობდნენ ზამთარშიც და ზაფხულშიც. ცხადია, ზაფხულობით უფრო ხშირად. “მესნეულე” ჩანს “ვაჰანის ქებათა განგებაში”. ის უელიდა აჟადმყოფებს და დღეში სამჯერ აკითხავდა მათ და “საწესოსა” მიაერთმევდა.

მონასტრის წინამძღვარს საჩოხედ ეძლეოდა 6 დუკატი.

დეკანოზსა და იკონომოსს საჩოხედ მიეცემოდა 44 დუკატი.

მეტურჭლეს, მეტრაპეზეს და კანდელაკს მიეცემოდა 3-3 დუკატი და ა.შ.

მონასტერში იკრძალებოდა ვაჭრობა და მევეხშეობა. ასეთების ჩამდენნი მონასტრიდან მოიკვეთებოდნენ და მის ადგილზე სხვას მიიღებდნენ.

თუ რომელიმე “ძმათაგანი” მხილებული იქნებოდა გინებასა და შეურაცხყოფაში, ის განიდევნებოდა მონასტრიდან. მისი

თანამონაწილეც იმავე “კანონითა” და “პატიჟით” დაისჯებოდა, რითაც მთავარი დამნაშავე.

აკრძალული იყო მონასტრის გარეთ ბერის გასვლა წინამძღვრის ნებართვის გარეშე. და თუ ბერი უნებართვოდ მონასტრის გარეთ თუნდაც ერთ ღამეს გაატარებდა, ის მონასტრიდან გაძევებული იქნებოდა.

ბუნებრივია, რომ მონასტერში იკრძალებოდა ანგარება და მექრთამეობა, რომელიც იწვევდა “ჭეშმარიტების” გარდაქცევას. დამნაშავე გაძევებული იქნებოდა მონასტრიდან (7).

იკრძალებოდა ქურდიბა და ღოთობა. ქურდი (მპარავი) და ღოთი მონასტრიდან გაიდევნებოდა.

“და უკუეთუ ცილი დაეწამოს ვისიმე, რომლისა გამოჩინებაი ვერღარა შეუძლოს, ცილისმწამებელი იგი, ფრიადითა შეურაცხებითა განჩიქებული, განიდევნოს მონასტრით და ნაქონები მისი ძმათა განიყონ”. როგორც ვხედავთ, მონასტერში ცილისწამება სხვა დანაშაულობაზე უფრო მძიმედ მიაჩნდათ და დამნაშავეს მონასტრიდან გაძევებას არ აკმარებენ და მას ნაქონებსაც ართმევენ.

თუ ვინმე მონასტერში “ძმად დაწესებისათვის” ქრთამს აიღებდა იქნებოდა ის “იკონომისი”, მოძღვარი თუ დეკანოზი “ფარულად განა ცხადად” დაკლებული იქნებოდა პატივისაგან.

მონასტერს თავისი მეურნეობა გააჩნდა “ვაჰანის ქვაბთა განგების” მიხედვით “სოფელთა და აგარაკთა შინა მონასტრისათა სანიადგოდ ხელისუფლად თუმცა ოდეს დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდნენ, მოძღურისა და კრებულისა ბრძანებითა”.

გიორგი მთაწმინდელს აღწერილი აქვს ქართველი სასულიერო მოღვაწეების – იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრება, საიდანაც ირკვევა, რომ მონასტერში იყვნენ წესრიგის დამცველნი. ათონის ქართველთა მონასტერში, სადაც სამასამდე ბერი იყო, წესდების დაცვისადმი მეთვალყურეობა ევალებოდათ “ეპიტირიტის”-ებს. ისინი ორნი ყოფილან. მათ ქართულად “დამხედვარნი” ერქვათ. აქედან ერთ-ერთი “უხუცესად” – უფროსად ითვლებოდა. დამხედვართა უფლება-მოვალეობა წესების დაცვა იყო. ასეთი არ ჩანს ვაჰანის ქვაბთა განგებაში<sup>227</sup>.

<sup>227</sup> “განგება ვაჰანის ქვაბთა”. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.3, 1970. ი. დოლიძის რედაქციით. დოკ. №10, გვ. 135-147. ლ. მუსხელიშვილი “ვაჰანის ქვაბთა განგება”. თბ. 1939 წ.

## §42 ძველი ქართული სამართლის ისტორიის სხვა წყაროები

ძველი ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად გარდა ზემოხსენებულისა გამოგვადგება ის გამოქვეყნებული სამართლებრივი შინაარსის შემცველი დოკუმენტები, რომლებიც გამოქვეყნებული აქვთ ნიკოლოზ ბერძენიშვილს, ივანე ჯავახიშვილს, ისიდორე დოლიძეს და ა. შ.

მათი დახასიათება შორს წაგვიყვანდა. ასეთია მრავალი ათეული საბუთი.

დავასახელოთ ზოგიერთი მათგანი:

1. გრიგოლ ერისთავთერისთავის “დაწერილი” შიომღვიმის მონასტრისადმი, შედგენილი მეცამეტე საუკუნის ორმოციან წლებში. (ძველი გამოქვეყნებულია პროფ. ი. დოლიძის მიერ ქართული სამართლის ძეგლების მეორე ტომში, 1965 წელს). “დაწერილი” მნიშვნელოვანია, როგორც ქართული ფეოდალური სამართლის შესწავლის ძვირფასი წყარო. ირკვევა რომ ღროისათვის მიწაზე საკუთრების უფლების ელემენტიოა ბაღანსი ფეოდალის სასარგებლოდ იხრება. ფეოდალი დიდ ანგარიშს არ უწევს მეფეს. მართებული ჩანს პროფ. ივ. სურგულაძის დაკვირვება იმის შესახებ, რომ XIII საუკუნის საქართველოში ვაზირობასა და მოხელეობაში სამართლის კერძო საწყისმა სძლია საჯაროს და ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის დიდი მოხელეები მთავრებად, ანუ მსხვილ ფეოდალებად გადააქცია.

2. ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად მნიშვნელოვანი წყაროა მეტურჯლეთუხუცეს კახა თორელის შეწირულობის “დაწერილი” რკონის მონასტრისადმი, შედგენილი 1259 წელს. (ძველი გამოქვეყნებულია “ქართული სამართლის ძეგლების მეორე ტომში. 1965 წელს). ჩანს, რომ მონასტრებს ფეოდალები, როგორც წესი, ნასყიდ ადგილ-მამულებს წირავდნენ. “ნასყიდი” ყველაზე მოუდევარი ქონება იყო სხვადასხვა ქონებათა შორის. “დაწერილი”-დან კარგად ჩანს მემკვიდრეთა წრის მოცულობა ქართული ფეოდალური სამართლის მიხედვით. ფეოდალს თუ შვილი არ ეყოლებოდა, მაშინ მისი მამული გადაეცემოდა გვერდითი ხაზის უახლოეს ნათესავს – ძმას. “დაწერილში” იხსენიება საკუთრების ფორმები – მამული და საკარგავი.

ძველიდან ჩანს, რომ არსებობდა საკრედიტო ამხანაგობა თუ იურიდიული პირი, რომელიც გაასესხებდა ფულს, იძენდა ადგილ-მამულებს და ა. შ. ასეთ ორგანიზაციას “ორტალი” თუ “ურტალი” რქმევია. ჩანს, რომ ანდერძის ინსტიტუტი საკმაოდ იყო გავრცე-

ლებული საქართველოში, მაგრამ კანონით მემკვიდრეობასაც დიდი ანგარიში ეწეოდა. ჩანს, რომ დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა ტყვის გამოსყიდვას და მასში მონაწილეობა უნდა მიეღო ტყვის ახლო ნათესავებს – სახლისკაცებს.

“დაწერილში” ქრთამი დანაშაულის მნიშვნელობით იხმარება, საბა ორბელიანის სიტყვებს თუ მოვიშველიებთ, ის “საცოდავი ძრვენია”, ცოდვის-დანაშაულის ჩასადენადაა გამიზნული.

ნიკორწმინდის იადგარში (დაწერილში), რომელიც შედგენილი უნდა იყოს მეთერთმეტე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში, მიწის ყიდვა-გაყიდვა დამკვიდრებულია, ის დიდი ხნის წინ წარმოშობილად ჩანს. მიწას ყიდის გლეხიც. ნასყიდობის მოწმეებად დასახელებულნი არიან “კაცნი”. ეს “კაცნი” ალბათ თავისუფალი მეთემეები არიან, რომელთაც ევალებოდათ კიდევ თემის შიგნით გაყიდული ადგილ-მამულების ნასყიდობის დამოწმება. ქართული ტრადიციებისგან განსხვავებულია ის გარემოება, რომ ყანის საფასური აქ იხსენიება, მაშინ როდესაც ქართულ ნასყიდობის წიგნებში, როგორც წესი, გაყიდული ადგილმამულის საფასური, მისი ფულადი ღირებულება საერთოდ არ აღინიშნებოდა. ეს, ალბათ, იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ნიკორწმინდის იადგარი არ შეიძლება ჩავთვალოთ ნასყიდობის დამოუკიდებელ საბუთად. მასში უბრალოდ ნასყიდობის შესახებ მოკლე ინფორმაციაა დაფიქსირებული.

3. ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად მკვლევარმა კარგად უნდა შეისწავლოს და გამოიყენოს ჰაგიოგრაფიული შინაარსის ნაწარმოებები: იაკობ ცურტაველის “შუშანიკის მარტვილობა”, “ეესტათი მცხეთელის მარტვილობა”, “ჰაბოს მარტვილობა”, “ცხრათა ძმათა კალაელთა მარტვილობა”, ბასილ ზარზმელის “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება”, გიორგი მერჩულეს გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება, გიორგი ათონელის “იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრება” და ა. შ.

2003 წელს გამოვიდა ბიძინა ჩოლოყაშვილის წიგნი “უძველესი ქართული მარტიროლოგიური თხზულება” (გვ. 56), რომელიც ეხება ცხრათა ძმათა კალაელთა მარტვილობას. ხსენებული ძეგლი მნიშვნელოვანი წყაროა ქართული სამართლის შესასწავლად.

4. ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად ძვირფას ცნობებს შეიცავს ქსნის ერისთავის 1470 წლის სიგელი ლარგვისის მონასტრისადმი ბოძებული. სიგელში ვხვდებით მნიშვნელოვან ცნობებს სამონასტრო მეურნეობის, მონასტრის სტატუსის, საერთოდ დანაშაულისა და სასჯელის შესახებ. “თუ ვინმე მონასტერსა შინა

სიძეად ქნას, თრევით და უპატიობით გაიძებოდეს და მისი კანონი მშობლისაგან დაედებოდეს” (§7). მონასტრის უპატიეცემლობად ითვლებოდა სამართალდარღვევა ტერიტორიაზე “სადმდისაცა სარეკლისა და ზარისა ხმაი ისმოდეს” (§6). ქურდი იხდიდა ნაპარავი წნითის შვიდმაგ ღირებულებას და გარდა ამისა მონასტრის უპატიობისათვის დამატებით ჯარიმას (§8).

თუ ვინმე მღვდელს ფიზიკურ შეურაცხყოფას მიაყენებდა მონასტრის ტერიტორიაზე (“საცემელი შესდვას”) დამნაშავე კანონისამებრ დაისჯებოდა, ჯარიმას გადაიხდიდა სამართლით დაწესებულზე ნახევარით მეტს და თანაც “დიდით შეხვეწნის” დამამცირებელ წესს შეასრულებდა – დანაშაულს მოინანიებდა. “შეხვეწილი” მონანიებულის გაგებით გვაქვს ეფუხისტყაოსნის ხელნაწერებში.

მონასტრის სამფლობელოში ხმლის ამოღება და ძაღადობა ეკლესიის უპატიობად ითვლებოდა.

ხსენებული სიგელი გამოქვეყნებულია “ქართული სამართლის ძეგლების” მეორე ტომში (საბუთი №52).

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ სამთავისის სამწყსოს საკანონოს წიგნი, შედგენილი 1453 წელს.

სამთავისის სამწყსოში დროთა ვითარებაში “მრავალი უწყესო საქმე ქმნილიყო”. ყოველივე ამის შესახებ მოხსენდა ქსნის ერისთავს შალვას სამთავნელი ეპისკოპოსის გრიგოლის მიერ. “უწყესობის” აღმოსაფხვრელად შეიქმნა სწორედ სამთავისის სამწყსოს საკანონოს წიგნი. ხსენებულ ძეგლში საქართველოს მეფე საერთოდ არ არის ნახსენები. სეპარატისტი ერისთავი მეფის დაუკითხავად ადგენს “საკანონო წიგნს”.

დამნაშავეები სამთავნელის სასარგებლოდ იხდიან ჯარიმას.

თუ ვინმე კაცს მოკლავდა, მკვლელს ხუთი ხარი უნდა მიერთმია სამთავნელისათვის, ხოლო მკვდრის პატრონს – ერთი (§4).

თუ ვინმე ცოლს გაუშვებდა, (ალბათ უკანონოდ) ვალდებული იყო სამთავნელისთვის ხუთი ძროხა დაეურეებინა (§5).

კუდიანობისა და მკითხაობისათვის დამნაშავე ცხვირით გახეიბრდებოდა და თუ დამნაშავე თავის დანაშაულს მოინანიებდა, ის დაჯარიმდებოდა ორი ძროხით (§6, ქსძ III, გვ.207). ხსენებული ძეგლის მეშვიდე პარაგრაფის მიხედვით ირკვევა, რომ “კუდიანი” შეიძლება დაედალათ. ამ შემთხვევაში დამდაღავი იხდიდა ოთხ ძროხას და “დადაღული” კი ერთს.

ასე და ამნაირად სამთავისის სამწყსოს საკანონო წიგნში მრავალი დანაშაული და გადაცდომა იხსენიება. “ნათესავთან ან მოყვარესთან უხვედრი ქორწინებისათვის დასაშვები იყო დამნაშაის ჩაქოლვა, მაგრამ მონანიების შემთხვევაში დამნაშავე ჩაქოლვას თავიდან აიცილენდა, მაგრამ ოთხ ძროხას გადაუხდიდა სამთავნელს.

ქმრიანი ქალის მოტაცება ისჯებოდა. მაგრამ თუ მღვდელი ჯვარს დასწერდა მოტაცებულსა და მომტაცებელს, ის განკვეთას ექვემდებარებოდა. თუ მოინანიებდა – ჯარიმის სახით ოთხ ძროხას გადაიხდიდა.

### §43 მცნებაი სასჯულოი (1470-1474 წწ).

XV საუკუნის სამოცდაათიან წლებში საქართველოს ერთიანობა მორყეულია. ამით სარგებლობდნენ ანტიოქიან-იერუსალიმის პატრიარქები, მხარს უჭერდნენ სეპარატისტულ ძალებს და საქართველოს თავისი შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროდ იხდიდნენ, იმორჩილებდნენ ქართულ ეკლესიას, ამ შემთხვევასი დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას. ანტიოქიის პატრიარქი არ ცნობდა ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობას, ანტიოქიის პატრიარქი მიხეილის მხარდაჭერით იოაკიმე ბედიელ-ცაიშელი გამხდარა აფხაზეთის კათალიკოსი. ამასთან დაკავშირებით დაწერილა “მცნებაი სასჯელო”<sup>228</sup>. კ. კეკელიძე მას ქართულ საეკლესიო კანონმდებლობის ძეგლად თვლის.

ხსენებული ძეგლის მეცხრე პარაგრაფის მიხედვით “ვინცა და რომელმან სჯულისა და კათალიკოზისა ურჩად უხუდრი ცოლი შეირთოს – “რძალი ანუ ბიძის ცოლი” “ანუ ხუცის ცოლსა ცოდოს, ანუ მთავარ-დიაკონისა ცოლსა თანა ცოდოს” – ასეთი საქციელის ჩამდენი დამნაშავე წყეული და შეჩვენებული იქნებოდა “სჯულითა და ხორციით”.

ძეგლის მეთერთმეტე პარაგრაფის მიხედვით ვინც დედონაცვალთან ან დედობილთან შესცდებოდა წყეული, კრული და შეჩვენებული იქნებოდა “აწ და უკუნისამდე”.

ვინც ნათესავს (“თჳსს”) ან არანათესავს მოკლავდა კრული წყეული და შეჩვენებული იქნებოდა.

ვინც კათალიკოსისა და ქორეპისკოპოსის “დაბეჭდილ” ეკლესიას გახსნიდა “შეუნდობლად კრული, წყეული და შეჩვენებული იქნებოდა”.

<sup>228</sup> იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი III, დიკ. № 39, გვ. 225.

შეჩვენებულს კი, როგორც ეს ივანე ჯავახიშვილსაც აქვს აღნიშნული “ვერაინ მიეკარებოდა, არავის არ უნდა ეშველნა მისთვის, თუნდ რომ გაჭირებული ყოფილიყო, იმიტომ რომ, ვინც კი მას მიიღებდა, ისიც წყეული, შეჩვენებული გახდებოდა”<sup>229</sup>. შეჩვენებულ მამაკაცს არც ლაშქარში მიიღებდნენ. (ლაშქართა შიგან არ შეშვება”. ქართულ საბუთებში XVI საუკუნემდე ჩანს გამოთქმა “უჯვარობით დამტკიცება”. ჩვენი აზრით იგი უკავშირდება შეჩვენებას. ვინც სიგელში, საბუთში ან ანდერძში დადგენილს ხელყოფდა და დაარღვევდა – ის ეკლესიის მხრივ შეჩვენებული იქნებოდა, ხოლო საერო ხელისუფლების მხრივ შერისხული: მას მამულსაც ჩამოართმევდნენ და ლაშქართა შიგან არ შეუშვებდნენ. შეჩვენებულთან ურთიერთობა აკრძალული იყო და ვინც მასთან ურთიერთობას განაგრძობდა, ისიც შეჩვენებული იქნებოდა. “უჯვარობით დამტკიცება” სპეციალურად იყო აღნიშნული საბუთების ბოლოს. მას ვხვდებით ოპიზის ცნობილ სიგელში, მეფე გიორგი მეორის შეუვალობის განახლების სიგელში შიომღვიმისადმი, მეფე დავით აღმაშენებლის ანდერძში და ა. შ.<sup>230</sup>

გამოთქმა “უჯვარობით დამტკიცება” არა ჩანს ზემოხსენებულ ძეგლში (“მცნებაი სასჯულოი”), სავარაუდოა იმიტომ, რომ ის ქართული ტრადიციის თანახმად არ იყო შედგენილი.

ზომიერების დაცვა ცნობილი ქრისტიანული სათნოება იყო. ამიტომაც ძეგლის ოცდამეცხრე პარაგრაფის თანახმად მღვდელს ეკრძალებოდა სიმოვრალე, “დიდი სიცილი”, “გარდარევა”, სიხარბე, ასევე ტაციობა და ა. შ. მღვდელს თავი უნდა შეეკავებინა “სიძვისაგან”. ამას მოითხოვდა ეკლესიის ავტორიტეტი.

იკრძალებოდა “ნატაცებთა ცოლ-ქმართა” გვირგვინის კურთხევა, “უხვედრთა ცოლ-ქმართა” შენდობა. ასეთი საქმიანობისათვის ხუცესი განიკანონებოდა.

ძეგლის 34-ე პარაგრაფის მიხედვით მონასტერთა და საყდართა მამულის “მოგება”-ანგარება შეჩვენებით ისჯებოდა.

<sup>229</sup> ი. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, გვ. 109.

<sup>230</sup> იხ. გ. ნადარეიშვილი, ფეოდალური ხანის ქართული ისტორიული საბუთების ორი კლასიკის შესახებ. ჟურნალი “ნმათობი” № 5, 1997 წ.

## **§44 სპიომონ მეფის 1590 წლის კანონი მეკობართმეპეზნელის განწესების შესახებ**

იყო დრო, როდესაც სახელმწიფოს თავის ქვეშევრდომთა საკუთრების ხელყოფა კერძო დარღვევად, კერძო დანაშაულად მიაჩნდა და ქურდობას ოფიციალურ დონეზე არ დევნიდა. ქურდი და დაზარალებული შუაქაცების მეშვეობით მორიგდებოდნენ და ქურდი სახელმწიფო სასჯელს თავიდან აიცდენდა. ფიქრობენ, რომ ქურდების დევნა რომის სახელმწიფომ საჯარო საწყისებზე დაყრდნობით ვერ შესძლო და მხოლოდ ბიზანტიაში VIII საუკუნეში “ეკლოგის” გამოცემის დროიდან იწყება საკუთრების სისხლის სამართლის წესით დაცვა, ქურდების დასჯა მკაცრი სისხლის სამართლებრივი სასჯელებით, სახელმწიფო სასჯელებით.

სავარაუდოა, რომ დაახლოებით ამ ეპოქიდან იწყო ქართულმა სახელმწიფომ იმის შეგნება, რომ საჭიროა ქურდების დევნა სახელმწიფო დონეზე, რომ სახელმწიფომ საკუთრება უნდა დაიცვას სახელმწიფო სასჯელების გამოყენებით.

ვიციო, რომ გიორგი მესამემ სასჯელები დააწესა ქურდობის აღსაკვეთად. 1170 წლის სიგელიდან ჩანს, რომ მრავალჯერ პარეისათვის სიკვდილითაც კი სჯიდნენ. თუ სომეხ ისტორიკოსს ვარდანს ვენდობით, გიორგი მესამემ მოახერხა ქვეყანაში წესრიგის დამყარება. საკუთრების დაცვა იმ დონეზე ყოფილა აყვანილი თამარ მეფის დროს, რომ თურმე ქათმის მოპარვასაც ვერ ბედავდნენ ქურდები. ისტორიკოსის ცნობით წინათ საკუთრების წინააღმდეგ დანაშაულებათა ჩამდენნი – ყივჩაღები, ოსები, სვანები და მთიელები სხვისი ქონების ხელყოფას არ კადრულობდნენ. თუ როგორ მიაღწიეს ასეთ ვითარებას, უცნობია, მაგრამ თუ ქართველ ისტორიკოსს ვენდობით, ცხოვრების დონე მაღალი იყო, გლეხები აზნაურებივით იმოსებოდნენ და ა. შ.

საქართველოს სახელმწიფოს დაშლასთან ერთად მოიშალა წესრიგიც და დაეცა ცხოვრების დონეც. გახშირდა ქურდობა და ყაჩაღობაც.

რა თქმა უნდა, ქმედობაუნარიანი მეფე და ძლიერი სახელმწიფო ამას ვერ მოითმენდა.

სვიმონ მეფემ, სიმონ პირველად წოდებულმა (1537-1611) ბევრი რამ გააკეთა სახელმწიფოს გაძლიერებისათვის. ის ხელმძღვანელობდა ქართლის გმირულ ბრძოლას დამპყრობთა წინააღმდეგ. იბრძოდა საქართველოს გასაერთიანებლად, თუმცა იძულებული გახდა საქართველოში ოსმალთა გავლენა ელიარებინა.



1590 წლის სიგელის მიხედვით სასისხარ საქმეს სამეფო კარზე არჩევდნენ.

სიგელში ვკითხულობთ: “ვისცა ჩვენის ორდუსა რამ მოეპაროს, ის ქურდი ჩვენს კარზედ მოიყვანონ”-ო.

“ვისცა გორის ციხის აღების წინათ რამ მოეპაროს, ის სამეფლად აზღვევინონ. ერთი პატრონსა, ერთი და ნახევარი ჩუნ და ნახევარი მეკობრეთ-მძებნელსა”.

აქ უნდა იგულისხმებოდეს 1578 წელს სიმონ პირველის მიერ გორის ციხის აღება. ქურდი იხდის ნაქურდალის სამმაგ ღირებულებას სისხლის სამართლებრივი ჯარიმის სახით, საიდანაც თავისი წილი ერგებოდა მეკობრეთ-მძებნელს, ნახევარი სისხლის სახით, სახელმწიფოს – ერთნახევარი, ხოლო ერთი – დაზარალებულს. მეკობრეთ-მძებნელს წილი ერგებოდა “უმტეროს თემის” ტერიტორიაზე ქურდობის შემთხვევაშიც. ქურდი იხდიდა ნაპარკვის ხუთეულს: აქედან ორი წილი ერგებოდა მეფეს (სახელმწიფოს), ორიც პატრონს და ერთიც მეკობრეთ-მძებნელს.

სიგელში ვკითხულობთ: “ვისცა ჩვენის საბატონოსა რამ მოეპაროს, ის შეიდგულად აზღვევინოს: ორი პატრონსა, ორი ჩუნ და ერთი მეკობრეთ-მძებნელსა”.

შეიდგულის შესახებ ინფორმაცია სხვა ძეგლებიდანაც გაგვანია.

ქურდების დევნა იმ ზომით და იმ დონეზე, როგორც ეს გიორგი მესამემ შესძლო, ცხადია, სიმონ პირველს არ შეეძლო, მაგრამ მისი მცდელობა, მისი მონდომება საკუთრების დასაცავად უთუოდ დასაფასებელია. სახელმწიფო ცდილობს თავის ხელში აიღოს საკუთრების დაცვა.

გაგვანია ინფორმაცია, რომ XVII საუკუნის სამეგრელოში მკრეხელობისათვის, ეკლესიის გაძარცვისათვის დამნაშავეს სიკვდილით სჯიდნენ, ხოლო ქურდებს ფეხს მოკვეთდნენ. . . ბრძოლა საკუთრების დასაცავად საქართველოს სამეფო-სამთავროებში გვიან საშუალო საუკუნეებში ძველი ტრადიციების ნიადაგზე კვლავ გრძელდება, თუმცა ისე შედეგიანი არ იყო და ვერც იქნებოდა, როგორც ის მეთორმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში იყო.

#### **145 სასამართლოს განაჩენი ბიორბი სააკაძის და ქაიხოსრო ჯაფახიშვილის საქმის ბაჟო (1620 წ.).**

ჩვენამდე მოღწეულია განჩინება სვიმონ მეორისა დიდი მზურავის – გიორგი სააკაძის და ქაიხოსრო ჯაფახიშვილის სადავო

საქმეებზე. საბუთი წარმოადგენს დედანს<sup>21</sup>. იგი გამოქვეყნებულია რამოდენიმეჯერ.

განჩინება შედგენილია 1620 წლის 15 აპრილს. მასში იხსენიება შაჰაბაზის “კელმწიფობა” და მეფობა პატრონისა სუიმონისა. საბუთის შემდგენლებისთვის “კელმწიფობა” მეფობაზე მაღლა უნდა იდგეს.

საქმის გარჩევაში მონაწილეობენ “ბჭენი და მოსამართლენი”. სასამართლო კოლეგია. იგი შედგება მდივანბეგისა და ორი მსაჯულისაგან. მდივანბეგი ბეჟანი და მსაჯულები – გიორგი ბარათაშვილი და მელენეთუხუცესი ღაზნელიძე ყველანი პატრონებად არიან მოხსენიებულნი.

სასამართლოს სხდომას წერილობით აფორმებდა კარის მდივანი თუმანიშვილი ნასრი, რომელიც პატრონად არ არის მოხსენიებული.

დოკუმენტში მოტანილია მოურავის სარჩელის შინაარსი: “მე ქაიხოსროს მოყურად და მოსამართლედ გამოველოდიო – შუილურად ბერუკა გავზარდეო. ის კელიდამა გაუშვიო და ქაიხოსროს კელი მოვიდეო”. მაშინდელ საქართველოში იყო შუათა, შუაკაცთა სასამართლო. მოსამართლეებს მხარეები ირჩევდნენ და ასახელებდნენ. მოსამართლე-შუაკაცი, რა თქმა უნდა, ახლო ნათესავი ან მოყვარე იყო. ფეოდალს ფეოდალი სჭირდებოდა, როგორც თანამებრძოლი და “მოკიდებული”, როგორც მისი გუნდის წევრი. “კელის მოკიდებაც” ამასთან იყო დაკავშირებული. ძველ გამოთქმას “სარჩელი და საზიდი” აქ ცვლის “სარჩელი და საჩივარი”. “საზიდი” როგორც ჩანს, იგივე საჩივარია.

დიდი მოურავი და ქაიხოსრო ჯავახიშვილი უნდა დამოყვრებულიყვნენ, მაგრამ ეს განზრახვა ჩაშლილა. გიორგი სააკაძე თვლის, რომ ქაიხოსრო ჯავახიშვილმა მას “ქალი სთხოვა”, მაგრამ სიტყვა გატეხა. დიდი მოურავი ამადლის ჯავახიშვილს იმ გარემოებას, რომ მან სამი წლის განმავლობაში წასახდენად და გასაგდებლად ის არავის დაანება.

განჩინების მიხედვით გიორგი სააკაძის მიერ შვილურად გაზრდილი ბერუკა ღალატობს მას და დიდ მოურავს აბეზლებს მეფე ღურსაბთან. საერთოდ მეფეებს ეშინოდათ დიდი ფეოდალების შეკავშირებისა, ამ შემთხვევაში სააკაძისა და ჯავახიშვილი დამოყვრებისა. შეიძლება აქ ასეთ ვითარებასთან გვქონდეს საქმე.

<sup>21</sup> იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, 1972, საბ. № 15, გვ. 51-64.  
260

ბა სააკაძე ძალიან განიცდის სასაფლაოსა და მონასტრის დაკარგვას. ირკვევა, რომ შვილების დაქორწინების საქმე მშობლების საქმეა. თვით შვილებს ბევრს არაფერს ეკითხებიან. მაღლ-გარდახდილი ქალი დანიშნულს ერქვა. ჩანს, სააკაძის ქალი ჯერ კიდევ არ იყო დანიშნული საქმრო-ჯავახიშვილის მიერ.

1620 წლის სასამართლო განაჩენის მიხედვით მოწმის ჩვენების გვერდით მნიშვნელოვან მტკიცებულებად ითვლებოდა ფიცი, რომელსაც ხშირად მიმართავდნენ. ფიცულობენ შესახელებული და შეუსახლებელი მოფიცრები. ცხადია, უფრო ძნელი იქნებოდა შესახელებული თანამოფიცრის შოვნა. სასამართლო პირდაპირ დაუსახელებდა თავდათავ მოფიცარს იმ თანამოფიცარს თუ თანამოფიცრებს, რომელიც მას უნდა დაეფიცებინა. ერთ შემთხვევაში ჯავახიშვილი მოითხოვს სასამართლო დეულს, მაგრამ სასამართლო უარს ამბობს ასეთი მტკიცებულების გამოყენებაზე.

სასამართლო არკვევს თუ ვინ ჩაიდინა დანაშაული პირველად — თუ ვინ ვის მიუხდა პირველი; პირველად მიხდომა, პირველი იდარბევა დანაშაულის დამამძიმებელი გარემოებაა. საპასუხო მიხდომა უფრო ნაკლებად დასჯადი ქმედებაა. პირველად მიმხდომმა “თავის ჭკუას უნდა აბრალოს” თავისი მოქმედების შედეგები.

გიორგი სააკაძემ ქაიხოსრო ჯავახიშვილის მისამართით “ისარჩლა”. ჯავახიშვილმა ბატონ თეიმურაზთან ხუთი ჩემი მსახური და აზნაურიშვილი დააბეზღაო. ჯავახიშვილი ამას უარყოფდა. სასამართლოს გადაწყვეტილებით ქ. ჯავახიშვილს უნდა წამოეყენებინა ექვსი “შესახელებული” მსახური და ისინი უნდა დაეფიცებინა, რომ ის არ იყო ამ საქმეში გარეული. “თუ დაიფიცეს, არა ზედა-აც. თუ ვერ დაიფიცეს, ასი მარჩილი თარჯიმანად მართოს”-ო. სიტყვა “თარჯიმანი” არ გვხვდება არც ძველი ქართული ენის მასალებში, არც საბა ორბელიანთან და არც დავით ჩუბინაშვილთან. არაბულ “თარჯუმა”-იდან შემოსული თარჯიმანი დღეს “ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის” მიხედვით (ტ. IV) ნიშნავს საუბრის დროს - ენიდან მეორე ენაზე ზეპირად მთარგმნელს.

როგორც ჩანს, მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში იგი ნიშნავდა სასამართლოს “განაჩენით” დაწესებულ ჯარიმას. “თარჯიმანი” ანალოგიური მნიშვნელობით გვხვდება დაახლოებით 1632-1658 წლებს შუა შედგენილ “განჩინებაში შულაერისა და თეთრი სოფლის მამულებისა და წყლის საქმეზე”. სადაც ეკითხულობთ “ვინც ამას გარდავიდეს, კელმწიფეს სამი კომლი კაცი თარჯიმნად

დაუდოს“-ო. საბუთი გამოქვეყნებულია “ქართული სამართლის ძეგლების” მეოთხე ტომში ორმოცდაცხრა ნომრად (გვ. 110-111).

დანიშნული ქალის “დაგდება” დასაქორწინებელი ქალის სახლისთვის დაწესებული “სისხლის” საფასურის გადახდით ისჯებოდა. ხსენებული დოკუმენტიდანვე ჩანს, რომ კომლი გლეხის ფასი საშუალოდ თუმანია.

“განჩინებიდან” ჩანს, რომ უკაცრავულ საქმედ ითვლებოდა ხნიერი ქალის სასამართლოში “დედაკაცის ლაშქარში საბრჭოდ” სიარული. მოურავის დედა თამარი, საბუთში “ბატონ თამარის” სახით იხსენიება. როგორც საპატიო ქალი, ასევე საპატიო მამაკაციც – ბატონია.

ერთ დროს “ლაშქარი” უნდა ყოფილიყო სასამართლო ორგანო.

სასამართლო ერთ შემთხვევაში ქაიხოსრო ჯაფახიშვილს ავალებს დააფიცოს “თავისი უფროსი შვილი”. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც თვითონ ქაიხოსროს ფიცი აქ აუცილებელი არ არის.

სამი თვის შემდეგ 1620 წლის 15 ივლისს დიდი მოურავი – გიორგი სააკაძე და ქაიხოსრო ჯაფახიშვილი შერიგდებიან და ამასთან დაკავშირებით დაიწერება “გადაწყვეტილების წიგნი“-ც. მხარეებს ერთმანეთთან შეარიგებს ბარათაშვილი ბარათა, ქვათახევის წინამძღვარი პატრონი ზაქარია, მდივანბეგი ბეჟან ხერხეულიძე, გიორგი ბარათაშვილი, მეღვინეთუხუცესი ღაზნელიძე ღაზნელი და კარის მდივანი ნასრი.

#### **§46 სასამართლოს განაჩენი მანუჩარ და პაპუნა ციციშვილების საქმეზე (1640 წ.).**

ხსენებული “განაჩენი” გამოქვეყნებულია “ქართული სამართლის ძეგლების” მეოთხე ტომში (საბუთი № 25, გვ. 76-83).

“განაჩენის” გამოტანაში მონაწილეობდნენ “მეფედ-მეფე პატრონი როსტომ”, ქართლის კათალიკოზი პატრონი ქრისტეფორე და “ერთობილნი ბჭენი და მოსამართლენი” – კარის მდივანი ბირთველ თუმანიშვილი, სალაროს მუშრიბი – ფირალი.

მათ უნდა გაერჩიათ სახლთუხუცეს მანუჩარ ციციშვილისა და მისი განაყოფის – პაპუნა ციციშვილის საქმე.

სასამართლომ მოისმინა ორივე მხარის “სარჩელი და საჩივარი”.

შაჰაბაზმა ლუარსაბ მეფე სპარსეთში თან გაიყოლა და მოგვიანებით მოაკვლევინა კიდეც იგი. სამეფო უპატრონოდ დარჩა.

ჟეოდალები ერთმანეთს გადაეკიდნენ, მათ შორის ახლო მათესავებიც. ეს ჩანს ციციშვილების მაგალითზეც. ქონებრივმა ონტერესებმა და პრეტენზიებმა მათში ჩაახშო უბრალო ადამიანური წნეობრივი ნორმები და ნათესაობის გრძნობა.

მიუხედავად ასეთი ზნეობრივი დაკნინებისა, სასამართლოს და როგორც სჩანს, მხარეებსაც და ხალხსაც სწამდა, რომ სათანადო რიტუალით ჩატარებული ფიცი სანდო მტკიცებულება იყო.

“განჩინება”-ში ნახსენებია “შეუსახელებელი” და სახლთუხუცესის სწორი თანამოფიცარი. პაპუნა ციციშვილს ეკისრება დღაფიცოს მისი სამი აზნაურიშვილი და ექვსი მსახური.

“განჩინებაში” იხსენიება “შესახელებული” მოფიცარი, იცხადია, ასეთი მოფიცარი შედარებით ძნელი ბრალდების გასაქარწყლებლად გამოიყოფოდა. საქმე ეხებოდა ორსული ქალი მუცლის მოშლასთან დაკავშირებულ ბრალდებას.

ჩანს, რომ როდესაც ციციშვილები გაუყრელები იყვნენ მათი პატივი და ღირსებაც მაღალ დონეზე ფასდებოდა-სამასი კომლი გლეხის ფასად. ახლა კი 1640 წელს, მრავალგზის გაყრის შემდგომ ციციშვილების სისხლის საფასურად სახელდება ოთხმოცი კომლი კაცი და სამარხად კი თორმეტი თუმანი თეთრი.

“განჩინების” მიხედვით ექვსი კომლი გლეხი მაშინ ათას მარჩილად ფასდებოდა, სამი კომლი კი ხუთას მარჩილად. ვერცხლის ფული მარჩილი გაერცელებული იყო XVI –XVII საუკუნეების საქართველოში. სახელწოდება შეიძლება მომდინარეობდეს ვენეციური ვერცხლის ფულის “მარჩელის” სახელწოდებიდან. XVIII საუკუნის დასაწყისში ის სამ აბაზს (თორმეტ შაურს) შეადგენდა.

#### **§47 წყალობის წიგნი გიორგი მეთერთმეტისა ბებთაბებ შანშეან მარტეროზის შვილისადმი (1685 წ.)**

ხსენებული “წყალობის წიგნი” გამოქვეყნებულია “ქართული სამართლის ძეგლების” მეორე ტომში (საბ. №83, გვ. 227-229).

გიორგი მეთერთმეტე ღირსია იმისა, რომ მისი სახელი კეთილად მოვიხსენოთ. ჩვენამდე მოაღწია მისი წყალობის წიგნმა ბეგთაბებ შანშეან მარტეროზის შვილისადმი. საიდანაც ჩანს, რომ მეფის კარზე მყოფ მოხელეთა შორის ერთმანეთის მეფესთან დასმენა იშვიათი მოვლენა არ იყო. მარტეროზისშვილს გასწყყრომია გიორგი მეფე და მისთვის სოფელი ნაბახტევი წაურთმევია. მაგრამ მეფე მაინც ცდილობდა ბოლომდე გამოეკვლია ჭეშმარიტება. მარტე-

როზისშვილს თავი უმართლებია მრავალჯერ ფიციტ. ცხადია, ფიცის დროს ღმერთს ფიცულობდნენ “და დააჯერა ღმერთმან” მეფის გული კარის მდივნის სიმართლეში.

რევაზ ამირეჯიბი ბრალს სდებდა ბ. მარტეროზისშვილს და ის ხმალშიც გაითხოვა. მაგრამ საბოლოოდ ამირეჯიბმა უარი სთქვა სასამართლო დუელზე და ჩაითვალა, რომ ღმერთმა გაამართლა მარტეროზისშვილი. მეფემ მას კელაე უწყალობა სოფელი ნაბახტევი ნორაშნითა, კეოვრცხობითა, კლდის წყაროთა, მთითა, ბარითა და ა. შ. გარდა ამისა მარტეროზისშვილს ებოძა დედოფლის მურდლობა და ხელის ჩამრთმევენელობა. მას შეეძლო ეს თანამდებობა შვილისთვის გადაეცა მემკვიდრეობით.

“წყალობის წიგნი” ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად მნიშვნელოვანი ძეგლია.

#### **§48 სისხლის განჩინების სიგელი სიმონ პირველისა მაღალაძეებისადმი (1592 წ.).**

იგი მოთავსებულია “ქართული სამართლის ძეგლების” მეორე ტომში (საბუთი №66). უფრო ადრე იგი გამოაქვეყნა ვლ. ფუთურიძემ “ქართულ-სპარსულ საბუთებში” (1955).

პროფ. ი. დოლიძეს “ქართული სამართლის ძეგლების” პირველ ტომში (გვ. 627-628) გამოთქმული აქვს აზრი, რომ ბაგრატ კურაპალატის სამართალმა, რომელიც დართული აქვს ბექა-აბაშულას სამართლის წიგნს, გარკვეული გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე. საკითხი ბოლომდე გამორკვეული არ არის და არ არის გამორიცხული 1592 თუ 1593 წელს გაცემულ სისხლის განჩინების სიგელის პირველადობაც, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ე. წ. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის ფრაგმენტი 1592 წელზე გვიანაა შედგენილი.

სისხლის განჩინების სიგელის მიხედვით მეფემ “ძუელითგან ძუელთა მეფეთა ჩუენთა” ბოძებული სიგელი “ჟამთა სიგრძისაგან” დაძველებული განუახლა გედგონ მაღალაძეს. მაღალაძეთა სისხლი, თუ ვინმე მათ ხელყოფს და მოკლავს, სამას ათას კირმანეულად იყო შეფასებული.

ღალატით მკვლელობის შემთხვევაში სისხლის საფასურს ემატებოდა სამოცი ათასი.

მაღალაძეთა გვარის ხუცესის ცოლის “მოტყუებისათვის” სრულ სისხლის ფასს ორმოცი ათასი ემატებოდა.

გინებისათვის დამნაშავე იხდიდა ხუთი ათასს (კირმანეულს).

“განჩინების” მერვე პუნქტის მიხედვით “უსამართლოდ მუქარის თხოვნა” თორმეტი ათასი კირმანაულის გადახდით ისჯებოდა. “მუქარის თხოვნა”-ში ჩვენი აზრით იგულისხმებოდა ხმალში გაწვევა, დუელში გამოწვევა.

წინა კბილების ჩაგდებისასთვის ნახევარი სისხლის გადახდა იყო დაწესებული. ცხენის “მოტაცებისათვის” ხუთი ათასის გადახდა იყო დაწესებული “საუპატიოდ”. “სისხლის განჩინების” მეთოთხმეტე პარაგრაფით “თუ ცეცხლი ვინმე შეუღვას ანუ საბზელსა, ანუ ეზოსა ანუ სიახლოესა რამე დაუწუას, ნახევარი სისხლისა უზღოს”.

სასახლისა დაწვა სრული სისხლის გადახდით ისჯებოდა. “განჩინება” ხმარობს გამოთქმას “მართალი სამართალი”.

“განჩინების” მიხედვით “თუ ვინმე საღალატოდ წავიდეს და თავადვე დაშალოს, ანუ სხვათა დააშლევინონ, არა ზედა აც”.

“თუ გაემართოს და სიკუდილსა ეცადოს და ესევეითარი კაცი ღმერთიან მოარჩინოს, მისგან მკედარი იქნების და ნახევარი სისხლი დაეურვოს სიკუდილისა ცდისათვის”.

ზემოთ მოტანილი ნორმები საკმაოდ გამართულ და განკითარებულ იდეას შეიცავენ.

თუ ვინმე (მაღალაძეს) პატრონთან უსამართლოდ შეასიმენდა, მას ოცი ათასი თეთრი უნდა დაეურეებინა შემსმენილისათვის.

განჩინების მეოცე პარაგრაფის მიხედვით “ბოსტანში თუ ჩაუხდეს, მოჰპაროს და აუოხროს, დედათა საუპატიო დაეურვოს”.

კუდიანობისა და “მწამლელობისა” დაწამებისათვის დამნაშავეს სისხლის ნახევარი უნდა აენაზღაურებინა.

მეკობრისა და დამსხმელის მოკვლისათვის სისხლის გადახდა არ იყო დაწესებული.

## §49 განჩინება ბარისა და მთიურთა აღზილთა (1782 წ.)

ფეოდალურ საქართველოში ცალკეული კუთხეებისთვის განკუთვნილი კანონების შედგენა არ იყო უცნობი. გავიხსენოთ გიორგი ბრწყინვალის “ბეგლის დადება”.

“განჩინება” გამოიცა 1964 წელს ი. ფუტკარაძის ნაშრომში “ქართველ მთიელთა სამართლის ისტორიისათვის”.

ხსენებულ “განჩინება”-ში ეკითხულობთ:

“ქ. ჩვენ, საქართველოს მეფის ირაკლი მეორის ძემან, სრულიად არაგვის საერისთაოს მპყრობელმან ვახტანგ, სანატრელის ჩვენის ძმის ბატონიშვილის ლეონისაგან მთებში დადებული

განჩინება ხელმეორედ განვაახლეთ და რამდენიმე ჩვენ მიერ განწესებულიც თან ჩაურთვეით“-ო.

როგორც ლეონ ბატონიშვილი, ასევე ვახტანგიც შეძლები-სამებრ ცდილობდნენ, რომ როგორმე დაემყარებინათ სახელმწიფოებრივი წესრიგი თავიანთ სამართავ ტერიტორიაზე, აღმოეფხვრათ შურისძიება და სახელმწიფოსა თუ ეკლესიისთვის მიუღებელი ჩვეულებები, მაგალითად იკრძალებოდა ქერივი ქალის დაძახებით შერთვა, ჯვარდაუწერლობა და ა. შ.

“განჩინებაში” გვხვდება ფეოდალური სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი ისეთი განუსაზღვრელი სასჯელი, როგორიცაა “დიდად გარდახდევინება”. როგორც ჩანს, დანაშაულებათა შორის გავრცელებული ყოფილა ტყვისა და საქონლის დაკარგვა და ა. შ.

“განჩინება” ქართული სამართლის ისტორიის მნიშვნელოვანი წყაროა.

## **§50 საქართველოში დამყარებული რუსული მმართველობა და სამართალი**

XVI –XVIII საუკუნეებში რუსეთი ძლიერ, უსარმაზარ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა. მის განკარგულებაში აღმოჩნდა კარგად გაწრთენილი არმია და იარაღით მომარაგების საშუალებანი. რუსეთში ნელა, მაგრამ საფუძვლიანად ვითარდებოდა კაპიტალიზმი. მისი განვითარების თავისებურებას შეადგენდა სახელმწიფოს ბატონობა საზოგადოებაზე, სახელმწიფოს თვალში საცემი ძლიერება. რუსეთი ჯერ პოლიტიკურად იპყრობდა სუსტ მეზობლებს და მხოლოდ ამის შემდეგ ცდილობდა მათ ეკონომიკურად დაეპყრობას. 1783 წელს გეორგიევსკში ქართლ-კახეთის სამეფოსთან დადებული ტრაქტატით რუსეთმა მფარველობაში აიყვანა შედარებით პატარა ქრისტიანული სამეფო. ეს იყო რუსეთის დიპლომატიის დიდი გამარჯვება აღმოსავლეთში. თუ რუსეთი ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ პირობებს შეასრულებდა, ეს ქართველი დიპლომატიის გამარჯვებაც იქნებოდა, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. დიდმა იმპერიამ ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ საქართველო კიდევ უფრო დაესუსტებინა, ეს მის ინტერესებშიც შედიოდა. საქართველოს, რომელსაც მუდმივი არმია არ ყავდა, არ ეყო ძალები რუსეთთან დამეგობრებით გადამტერებულ მეზობლებს გამკლავებოდა. მელნით დაწერილ ხელშეკრულებას თოფის წამლით სჭირდებოდა გამაგრება.

1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი რატიფიცირებულ იქნა ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე მეორის მიერ 1784 წლის 24 იანვარს.



ტრაქტატი შედგებოდა პრეამბულის, 13 ძირითადი და 4 საიდუმლო მუხლისაგან. გეორგიევსკის ტრაქტატის თანახმად ქართლ-კახეთის სამეფო უარს ამბობდა ირანისაგან ან სხვა რომელიმე სახელმწიფოსაგან ვასალურ დამოკიდებულებაზე და ცნობდა რუსეთის იმპერატორის უზენაესობას და პირდებოდა მას ერთგულებას.

საქართველო (ქართლ-კახეთი) სხვა ქვეყნებთან ურთიერთობას ვერ დაამყარებდა რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან შეთანხმების გარეშე. ვალდებული იყო თავისი ჯარით ებრძოლა რუსეთის იმპერიის ინტერესებისათვის. უცხო სახელმწიფოების ელჩებისათვის ქართულ მხარეს პასუხი რუსეთის გარეშე არ უნდა გაეცა. ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტზე ახალი მეფის ასვლა რუსეთის იმპერატორის ნებართვის გარეშე ვერ მოხდებოდა. ქართულ მხარეს რუსეთისათვის უნდა ეთხოვა ინვესტიტურა. რუსეთის იმპერატორს ქართლ-კახეთის მეფისათვის უნდა გამოეგზავნა სახელმწიფო დროშა რუსეთის გერბით, რომელშიაც ჩახატული უნდა ყოფილიყო ქართლ-კახეთის სამეფოს გერბი. იმპერატორს უნდა გამოეგზავნა აგრეთვე სათანადო სიგელი, სამეფო გვირგვინი, ყარყუმის წამოსასხამი, ხმალი და კვერთხი. ქართლ-კახეთის მეფე ვალდებული იყო მიეღო რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ფიცი. ქართველი ვაჭრები რუსეთში თავისუფლად ივაჭრებდნენ, ასევე რუსი ვაჭრებიც საქართველოში. გეორგიევსკის ტრაქტატის საიდუმლო მუხლით გათვალისწინებული იყო ქართლ-კახეთის სამეფოში ორი რუსული ქვეითი ბატალიონის შემოყვანა 4 ზარბაზნით.

ტრაქტატის საიდუმლო მეორე მუხლის მიხედვით რუსეთს უნდა დაეცვა ქართლ-კახეთი “ყოვლით კერძო შეხებისაგან მეზობელთასა”, რაც მან არ შეასრულა და 1795 წელს აღა მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს ქართლ-კახეთი ირანის სამხედრო აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში მარტო აღმოჩნდა.

1799 წლის სექტემბერში გიორგი მეთორმეტე მიმართავდა იმპერატორ პავლე პირველს თხოვნით, რომ “ამიერითგან დაიდვას სამეფო ქართლოსიანთა საიმპერიოდ რუსეთისად, წესითა მით ვითარცა სხვანი იგი რუსეთსა შინა პყრობილნი სარგებლობენ”. ცხადი იყო, რომ დაუძლურებულ ქართლ-კახეთის სამეფოს იმის თავიც არ ჰქონდა, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატი გაუქმებულად გამოეცხადებინა . . . და რუსეთის იმპერიამ არც დააყოვნა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთისათვის მიეერთებინა. 1801 წლის 16-17 თებერვალს თბილისში გამოქვეყნებულ იქნა პავლე პირველის

მანიფესტი, რომლითაც ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის პროვინციად ცხადდებოდა.

1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით ალექსანდრე პირველმა აღმოსავლეთ საქართველო რუსეთთან შეერთებულად გამოაცხადა. საქართველოს ამ ნაწილში დამყარდა რუსული მმართველობა.

უფრო ადრე, 1801 წლის 2 მაისს გენერალი კ. თ. კნორინგი ქართველი ხალხისადმი მიმართვაში თავის თავს საქართველოს გენერალ-გუბერნატორად მოიხსენიებდა. მისი აზრით, რომელიც რუსეთის იმპერიის ინტერესებიდან გამომდინარეობდა, ამიერიდან აღმოსავლეთ საქართველოში მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის მიერ გამოცემულმა კანონებმა უნდა იმოქმედონო. თვითონ კნორინგი საქართველოში იმპერატორ ალექსანდრე პირველის დავალებით იყო ჩამოსული. კ. თ. კნორინგი ქმნის საქართველოს დროებით მთავრობას. თვითონ ის იყო საქართველოს მთავარმმართველი 1801-1802 წლებში. საქარველოს დროებითმა მთავრობამ იარსება 1802 წლის 9 მაისამდე.

კავკასიის მხარის მთავარსარდალი – გენერალი კნორინგი თავისი შესაძლებლობის ფარგლებში ცდილობდა ქართლ-კახეთის ყოფილი სამეფო გადაექცია რუსეთის იმპერიის უბრალო პროვინციად და შემოეღო აქ რუსული კანონები. ყოფილი სამეფოს ტერიტორია დაყოფილ იქნა ხუთ მაზრად, აქედან სამი მაზრა შეიქმნა ქართლში, ხოლო ორი – კახეთში (გორის, ლორის, დუშეთის, თელავის, სიღნაღის).

რაც მთავარია საქართველოს მართვა-გამგებლობა სამხედრო უწყებას დაუმორჩილეს<sup>222</sup>. მთავარმმართველი, მთავარმმართველი რუსეთის ადმინისტრაციული და სამხედრო მმართველობის უმაღლესი ხელისუფალი იყო კავკასიაში. ასეთი თანამდებობა არსებობდა 1801-1844 წლებში და მოგვიანებითაც (1882-1904 წწ) . . რუსეთის იმპერიის მხრივ ქართლ-კახეთის სამეფოს უბრალოდ იმპერიასთან შეერთება გულისხმობდა ამ ტერიტორიის გამოყენებას ახალი დამპყრობლური მიზნებისათვის და მართვა-გამგებლობის ამოცანებიც ამ მთავარ მიზანს უნდა დამორჩილებოდა. კნორინგის შემდეგ მთავარმმართველებად იყვნენ პ. დ. ციციანოვი (ციციშვილი)

<sup>222</sup> ივ. სურგულაძე. “რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში” იხ. “ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოს და სამართლის ისტორიიდან”. 1965, გვ. 322.

(1803-1806 წწ.), ი. ვ. გუდოვიჩი (1806-1809 წწ.), ა. პ. ტორმასოვი (1809-1811 წწ.), ფ. ო. პაულუჩი (1812 წ.), ნ. თ. რტიშჩევი (1813-1816 წწ.), ა. პ. ერმოლოვი (1816-1827 წწ.), ი. თ. პასკევიჩი (1827-1830 წწ.), გ. ვ. როზენი (1831-1838 წწ.), ე. ა. გოლოვინი (1838-1842 წწ.), ა. ი. ნეიდგარტი (1842-1844 წწ.).

ყველა მათგანი ცდილობდა საკუთარი შეხედულებების ფარგლებში ყველაფერი გაეკეთებინათ იმისთვის რომ თურქეთი და ირანი გაეძევებინათ კავკასიიდან და ნიადაგი მოემზადებინათ იმპერიის უფრო შორეული მიზნებისათვის.

მთავარმმართველი პასუხისმგებელი იყო იმპერიის მინისტრების წინაშე, მთავარმმართველს ქვემდებარებოდა არა მარტო ყოფილი ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორია, არამედ იმერეთის სამეფოს ტერიტორიაც და გარდა ამისა ჩრდილოეთ კავკასიის და სომხეთ-აზერბაიჯანის მმართველებიც.

რუსეთის იმპერიაში გარკვეულ ხანებში არსებობდა მეფისნაცვლის თანამდებობა (მაგალითად 1844-82 წლებში). 1882-1904 წლებში კელაჲ ალადგინეს მთავარმმართველის (მთავარმართებელის) თანამდებობა, ხოლო 1905-1907 წლებში ისევ ალადგინეს მეფისნაცვლის თანამდებობა.

1882-1896 წლებში მთავარმმართველად იყო ა. ბ. დონდუკოვ-კორსაკოვი, ხოლო 1896-1904 წლებში – გ. ს. გოლიცინი.

მეფის ნაცვალის თანამდებობა რუსეთში წარმოიშვა ეკატერინე მეორის მეფობის წლებში. ემელიანე პუგაჩოვის აჯანყებით შემოთხზულმა სამეფო კარმა მოინდომა ცენტრალიზაციის გაძლიერება. ეს მოხდა 1775 წელს. მეფისნაცვალს ექვემდებარებოდა ორი-სამი გუბერნია. მის ხელში თავმოყრილი იყო საგანგებო უფლებები. ის ემორჩილებოდა არა მინისტრებს, არამედ უშუალოდ იმპერატორს. კავკასიაში მეფისნაცვლის თანამდებობა შემოიღეს XIX საუკუნის ორმოციან წლებში (კერძოდ 1844-1845 წლებში). ის დიდი გავლენით და უფლებებით სარგებლობდა. მას ემორჩილებოდა საგამგებლო ტერიტორიაზე განთავსებული ყველა უწყება. როგორც ერთი მკვლევარი წერდა, მეფისნაცვალზე იყო დამოკიდებული მოსამსახურე პირების დანიშვნა, განთავისუფლება, დაჯილდოება. ის ითვლებოდა აგრეთვე კავკასიაში მდგომი ჯარების მთავარ-სარდლადაც.

კავკასიის მეფისნაცვალი იყო მიხეილ ვორონცოვი (1844-1854), რომელმაც საქართველოს მოსახლეობაში ჭკვიანი მმართველის სახელი დატოვა.

სხვა მეფისნაცვლები იყვნენ. ა. ბარიატინსკი (1856-1862); დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე (1862-1882); როგორც უკვე აღნიშნულიც გვაქვს 1882 წელს მეფისნაცვლობა გაუქმდა და მთავარმმართველობას დაუბრუნდნენ. 1905 წელს კვლავ შეიქმნა მეფისნაცვლის თანამდებობა და ი. ვორონცოვი-დაშკოვი დაინიშნა მეფისნაცვლად (1905-1915).

რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ დადგა საკითხი ქართული კანონების რუსულით შეცვლისა. უარყოფილ იქნა ქართული სისხლის სამართალი, მაგრამ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის სამოქალაქო სამართლებრივი ნაწილი დატოვეს სამოქმედოთ. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნსა და ქართულ ჩვეულებებს იყენებდნენ ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში. ასე გაგრძელდა 1859 წლამდე<sup>233</sup>. მაგრამ არც 1859 წელს შეუწყვეტია მოღიანად მოქმედება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სამოქალაქო-სამართლებრივ ნაწილს. რუსეთის იმპერიის სამსახურში მყოფმა გ. კ. ბაგრატიონ-მუხრანელმა (1821-1877) შეძლო დაერ-წმუნებინა იმპერიის სათანადო მოხელეები იმაში, რომ საჭირო იყო ორ ათეულზე მეტი მუხლის გადანერგვა ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნიდან რუსეთის სამოქალაქო-საპროცესო კანონმდებლობაში (კანონთა კრებულის მეათე ტომის პირველ და მეორე ნაწილში).

ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნების კრებული ითარგმნა რუსულ ენაზე და მის ნაწილს, როგორც მოქმედ სამართალს, იყენებდნენ. გ. მუხრანბატონი ურჩევდა მ. ვორონცოვს, თუ რომელი ნორმები და დებულებები ყოფილიყო შენარჩუნებული და შეტანილი იმპერიის კანონთა კრებულში. თუ ქართულ კანონებში ხარვეზები აღმოჩნდებოდა, ის უნდა შეეესო რუსულ კანონმდებლობას.

“ერთქრისტიანულ მორწმუნეობაზე დაფუძნებული ქართული და რუსული კანონმდებლობა აახლოებდა სამართალმოქმედებას საქართველოსა და რუსეთში. ამისთვის ხაზის გასმა გ. მუხრანბატონს მეტად საჭიროდ მიაჩნია. ეს სიახლოვე გ. მუხრანბატონის აზრით, ხელს უწყობდა საერთო რუსულ კანონმდებლობას შემავსებელი ფუნქციები შეესრულებინა ქართული სამართლის მიმართ”.

<sup>233</sup> ს. ჯორბენაძე, ქართული სამართალი რუსეთის იმპერიის კანონთა კრებულში. იხ. ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ. 1995, გვ. 197-211.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ გარკვეული ნაწილი ვახტანგ მეექვსის კანონებისა რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობის ნაწილი გახდა და შემდგომ ამ სახით მოქმედებდა იფი 1921 წლის 25 თებერვლამდე<sup>234</sup>.

ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ იფი იძულებული იყო დაქვემდებარებოდა კავკასიაში რუსეთის ჯარების მთავარსარდალს – გენერალ კნორინგს. შეიქმნა ოთხი 'ექსპედიცია'. აღმასრულებელი, სახაზინო, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლისა. ცხადია, რომ ამ "ექსპედიციებიდან" ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო აღმასრულებელი ექსპედიცია. პოლიციაც მას ექვემდებარებოდა. ის პასუხისმგებელი იყო კანონების შესრულებაზე და ქვეყანაში არსებულ მდგომარეობაზე.

სახაზინო ექსპედიცია ქვეყნის შემოსავალ-გასავლის სფეროს მკურნეობდა და გამგებლობდა. ის სულ ხუთი სახელმწიფო მოხელისგან შედგებოდა. მის სათავეში იდგა რუსი ეროვნების "წინიონიკი", რომელსაც მრჩეველბად უნდა ყოლოდა ქართველები (4 კაცი).

რაც შეეხება სისხლის სამართლის ექსპედიციას, ისიც ხუთი პირისგან შედგებოდა. უფროსი აუცილებლად რუსი სახელმწიფო მოხელე უნდა ყოფილიყო, ხოლო მის მრჩეველბად – ქართველები. სასამართლოებში გარჩეული საქმეები თავს იყრიდა სისხლის სამართლის ექსპედიციაში. თუ სასამართლო დამნაშავეს სასჯელად გამოუტანდა სიკედილით დასჯას, განაჩენი უნდა წარედგინათ მთავარმართებლისათვის.

რამდენიმე წინადადებით შეეცოთ სამოქალაქო სამართლის ექსპედიციას. 1801 წლის 12 სექტემბრის დებულება აწესრიგებდა მის კომპეტენციასა და მუშაობის წესს. ცხადია, ამ "ექსპედიციას" იმპერია ავალებდა ესარგებლა რუსული კანონებით, მაგრამ არც გარკვეული სიფრთხილე ავიწყდებოდათ და ექსპედიციას უფლება ეძლეოდა, ადგილობრივი ვითარების გათვალისწინებით გადაეხვიათ ამ წესიდან.

სამოქალაქო სამართლის ექსპედიციას შეეძლო ქართულ წესჩვეულებებისა და ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილ სამართლის წიგნთა კრებულის გათვალისწინებაც, ხოლო თუ მათში ხარვეზები აღმოჩნდებოდა, უნდა მიემართა რუსული კანონებისათვის. ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი. ჯერ კიდევ არ იყო

<sup>234</sup> ს. ჯორბენაძე. ციტ. თხზ. გვ. 197.

შეკრებილი ქართული წესჩვეულებები და არც ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნების კრებული იყო რუსულად თარგმნილი. მოგვიანებით ესეც გაკეთდა. და სანამ ეს გაკეთდებოდა, თარჯიმნები ქართულიდან რუსულად თარგმნიდნენ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის სათანადო ნორმებს.

ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ იმპერიამ შესძლო თანდათან რუსეთისათვის მიეერთებინა იმერეთის სამეფო, სამეგრელოსა და გურიის სამთავროები, სვანეთი და აფხაზეთი. ცარიზმმა ადვილად შესძლო დაჰყავი და იბატონეს პოლიტიკის გამოყენებით დასავლეთ საქართველოში გაბატონება. “წაჩხუბე სუსტი კიდევ უფრო სუსტს”, - მაკიაველის ეს მოსაზრება რუსი მოხელეებისათვის მოქმედების სახელმძღვანელო იდეად იქცა დასავლეთ საქართველოში.

რუსეთთან შეერთების შემდეგ საქართველოს მართვა-გამგეობის სისტემაში შევიდა არსებითი ხასიათის ცვლილებები. სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთმანეთისაგან განასხვავებენ სამ პერიოდს 1) 1801-1840წწ; 2) 1841-1864წწ. და 3) 1864-1917წწ.

1801-1840 წლებში იმპერია იძულებული იყო მეტ-ნაკლებად ანგარიში გაეწია ქართლ-კახეთის სამეფოში გაბატონებული წეს-ჩვეულებებისათვის. რუს მოხელეებს ქართველი თავადებს დახმარების გარეშე არ შეეძლოთ ქვეყნის მართვა. ამიტომაც ქართველები დაშვებულ იქნენ მოხელეების მრჩეველად და მთარგმნელებად.

მაზრებშიც კი უმაღლეს მოხელეებად რუსი ეროვნების სამხედროები ინიშნებოდნენ. მაშინ მათ მაზრის გამგებლებს ანუ “კაპიტან-ისპრავნიკებს” ეძახდნენ. სამაზრო სასამართლოებში შეიძლებოდა ქართველების დანიშვნა, მაგრამ სამართალწარმოება რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო.

ქალაქებს მართავდნენ რუსი ეროვნების ოფიცრები, რომლებიც კომენდანტებად ინიშნებოდნენ, ხოლო თანაშემწეებად (პოლიცმეისტერებად) შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ქართველები. “თავისი ხასიათით ეს მმართველობა იყო რუსეთის ფეოდალურ-ბატონყმური სახელმწიფოს სამხედრო-საოკუპაციო მმართველობა, რომელიც აქ რუსთა შეიარაღებულ ძალებს ეყრდნობოდა”<sup>225</sup>...

<sup>225</sup> იხ. შ. ჩხეტი, “რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში” / ენიმკის მოამბე, ტომი VIII, 1940. გვ. 29-30.

“საქართველოს ისტორიის საკითხები”, ტ. IV, 1973, გვ. 828.

შ. ვანიშვილი “ამიერკავკასია რუსეთის მმართველობის სისტემაში”, 1864-1917, თბ. 1989, გვ. 18.

რუსული მმართველობის სისტემა ვერ მოითმენდა ფეოდალურ სეპარატიზმს, მათ ანტისახელმწიფოებრივ თვითნებობას, თანა-ჰედებობათა მემკვიდრეობითობას, სათავადოების არქაულ სისტემას და ამდენად ხელს უმართავდა კაპიტალისტურ ურთიერთობათა დამკვიდრება-ჩამოყალიბებასაც.

1801-1840 წლებში, საქართველი, როგორც ეს შ. ჩხერტიას აქვს აღნიშნული სამხედრო მოდელით იმართებოდა. სახეზე იყო "სამხედრო წესები და სამხედრო დიქტატურა". სამოქალაქო მართვა-გამგეობის ინსტიტუტები მხოლოდ ჩანასახების დონეზე იყო და დიდ როლს არ თამაშობდა. ამ ხანებში იმპერია იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ადგილობრივი პირობებისათვის და ასე თუ ისე იყენებდა ადგილობრივ კადრებს ადმინისტრაციულ საქმიანობათა და მართლმსაჯულების სფეროში.

1840 წელს განის პროექტზე დაყრდნობით ჩატარებულ იქნა ადმინისტრაციული რეფორმა. 1840 წლის აპრილის დებულების მიხედვით ამიერკავკასიაში შემოღებული მმართველობის ფორმა უმნიშვნელოდ თუ განსხვავდებოდა მართვა-გამგეობის რუსული წესისაგან. თანაც ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილებას იწვევდა ის გარემოება, რომ მმართველობის სფეროდან სავსებით ჯამოიდევნა ადგილობრივი ელემენტი, მისი სამართალი და ენა. ადგილობრივი რუსული ადმინისტრაციის მუშაობა მთლიანად ბიუროკრატიზმსა და ფეოდალიზმს დაემყარა. ეს გარემოება მმართველად აქვს აღნიშნული შ. ჩხერტიას.

1840 წელს იმპერატორი ნიკოლოზ პირველი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ კავკასიის სინამდვილეში საჭირო იყო სამოქალაქო სსკმეების გამიჯვნა სამხედროსაგან. იმპერია ცდილობდა მართვა-გამგეობის ეფექტურობის გაუმჯობესებას.

მაგრამ უკვე 1841 წელსვე გამოირკვა, რომ 1840 წლის აპრილის კანონები მნიშვნელოვანი კორექტივების გარეშე მოსახლეობის დიდი უკმაყოფილების საფუძველი გახდებოდა. ხალხს არ მოეწონა ის გარემოება, რომ ადმინისტრაციიდან ადგილობრივი მოხელეები ჩამოშორებულ იქნა.

1844 წელს კავკასიაში მეფისნაცვლად დაინიშნა მიხეილ ჯორონცოვი. ის დიდი ნდობით და უფლებებით იყო აღჭურვილი იმპერატორისაგან. მან გარკვეული ცვლილებები შეიტანა მხარის მართვა-გამგეობაში. ქართველი თავადაზნაურები თანდათან ჩართეს ადმინისტრაციული მოღვაწეობის სფეროში და მართლმსაჯულებაში. ამიერკავკასია ოთხ გუბერნიად იქნა დაყოფილი. (თბილისის, ქუთაისის, ბაქოსა და ერევნის).

მიზანშეწონილად ჩაითვადა ამიერკავკასიისათვის მიენიჭებინათ ადმინისტრაციული ავტონომია. მას სათავეში ედგა მეფისნაცვალი. ასე იყო 1844-1858 წლებში.

1857 წელს გენერალ-ფელდმარშალმა ა. ბარიატინსკიმ ახალი იმპერატორისგან – ალექსანდრე მეორისაგან მიიღო უფლება ისე ემართა კავკასია, როგორაც ამას საჭიროდ ჩათვლიდა.

1858 წელს შედგენილი დებულებით – “კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოსა და მთავარმმართველობის შესახებ” ამიერკავკასიის ადმინისტრაცია იმპერიის სამინისტროების კონტროლისაგან თავისუფლდებოდა. თვით მეფისნაცვალი, რა თქმა უნდა, მხოლოდ იმპერატორს ემორჩილებოდა. მეფისნაცვალს ემორჩილებოდნენ გუბერნატორები და, ცხადია, საგუბერნიო დაწესებულებებიც. რაც შეეხება მაზრის უფროსებს, მათ მეფისნაცვალი ნიშნავდა.

1862 წელს მეფისნაცვალელად კავკასიაში დაინიშნა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი, რომელსაც თანამედროვენი უეიცი ადამიანად ახასიათებდნენ.

მეფისნაცვალს მაროვა-გამგეობაში დიდ დახმარებას უწევდა ნიჭიერი მოხელე – მთავარსამმართველოს უფროსი ბარონი ნიკოლაი.

ამ ხანებში საქართველოში მზადდებოდა საგლეხო რეფორმა – ბატონყმობის გაუქმება.

გლეხები იყოფოდნენ ძირითადად სამ ნაწილად: 1) სახელმწიფო (სახაზინო) გლეხები 2) საბატონო და 3) საეკლესიო გლეხებად. XIX საუკუნის შუა წლებში მთელი გლეხოების ნახევარზე მეტს სახელმწიფო გლეხები შეადგენდა. 32%-ზე ცოტა მეტს შეადგენდნენ საბატონო გლეხები, ხოლო 11%-ზე ოდნავ მეტს – საეკლესიო გლეხები<sup>236</sup>.

რეფორმისთვის მზადება საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების ბოლოს დაიწყო. აღმოსავლეთ საქართველოში ბატონყმობა გაუქმდა 1864 წლის 13 ოქტომბრის დებულების მიხედვით. დიდი დავის შემდეგ გადაწყდა, რომ ემაგლეხოდა მიწით განთავისუფლებულიყო, რაშიც დიდი როლი ითამაშა “ვისკალურმა და პოლიტიკურმა მოტივებმა”<sup>237</sup>.

1865 წლის ოქტომბრის თვეში ბატონყმობა გაუქმდა ქუთაისის გუბერნიაში, 1866 წლის დეკემბერში – სამეგრელოში, ხოლო 1870

<sup>236</sup> საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. V, 1970. გვ. 137.

<sup>237</sup> იქვე. გვ. 288.



წლის ნოემბერში – აფხაზეთში, 1871 წლის 8 ოქტომბერს – სვანეთში. მიუხედავად დიდი ნაკლოვანებებისა ბატონყმობის გააუქმებასთან დაკავშირებულ რეფორმებს საქართველოში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური და კულტურული პროგრესის გზაზე.

XX საუკუნის პირველი ოცეულისათვის საქართველოში ერთ თაყადაზნაურულ მფლობელობაზე მოდიოდა საშუალოდ ორი ათას ორას დესეტინაზე მეტი გამოსაყენებლად ვარგისი მიწა (11 “დესიატინა” შეადგენდა 2400 კვადრატულ საუნეს, ანუ 1,09 ჰექტარს).

თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში ღარიბ-ღატაკი გლეხები ფლობდნენ საშუალოდ 1,1 დესეტინას, საშუალო გლეხური კომოლები – 5 დესეტინას, ხოლო შეძლებული გლეხები – “გლეხური ბურჟუაზია” – ფლობდა საშუალოდ 19,5 დესეტინა ადგილ-მამულს.

საგლეხო რეფორმის შემდეგ გატარდა სასამართლო და საქალაქო რეფორმები.

სასამართლო რეფორმის თანახმად, როგორც ეს მართებულად აქვს აღნიშნული ალ. ბენდინაშვილს, სასამართლოს თავის მოქმედების სფეროში დამოუკიდებლობა ეძლეოდა. მთავრობის ადმინისტრაციას შემოქმედება არ უნდა მოეხდინა მართლ-მსაჯულებაზე და პოლიციაც მთლიანად განთავისუფლდა საქმის გამოძიება გარჩევის მოვალეობისაგან<sup>128</sup>.

1881 წლის ნოემბერში იმპერატორ ალექსანდრე მესამის ბრძანებით გაუქმდა ამიერკავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომია. ალექსანდრე მეორის რეფორმების ხანას თანდათან ცვლიდა ალექსანდრე მესამის კონტრეფორმების ეპოქა. ასე თუ ისე ჯადაწყდა, რომ კავკასიის მეფის ნაცვლის თანამდებობა გაუქმებულიყო. ამიერკავკასიის საიმპერიო ადმინისტრაციის სათავეში 1885 წლის 29 იანვრის კანონდებულებით კავკასიის მხარე დაიყო ორ ნაწილად – ჩრდილო კავკასიად და ამიერკავკასიად. კანონის თანახმად კავკასიის ცენტრალურ მმართველობას შეადგენდნენ: კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის მთავარმმართველი და მისი თანაშემწე, აგრეთვე მთავარმმართველის საბჭო და ცალკეული სამმართველოები.

მართებულად არის აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომ ამ ხანებში კანონის მიხედვით კავკასიის ყველა დაწესებულება და თანამდებობის პირები თავის საქმიანობაში ხელმძღვანელობდნენ

<sup>128</sup> იქვე. გვ. 313.

რუსეთის იმპერიის საერთო კანონებით და იმ დამატება-გამონაკლისებით რაც ჩამოყალიბებული მხარის 1885 წლის კანონმდებლობაშია<sup>29</sup>.

როგორც უკვე ერთხელ აღნიშნული გვაქვს 1882-1896 წლებში მთავარმმართველად იყო ა. ბ. დონდუკოვ-კორსაკოვი, ხოლო 1896-1904 წლებში – გ. ს. გოლიცინი.

გენერალმა გ. ს. გოლიცინმა განიზრახა ამიერკავკასიაში მაღალი დონის მოხელეების მოწვევა, რაც ხელფასების მომატებასთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ ეს საქმეს არ შეელოდა. რუსეთის იმპერიაში რეალურად იდგა საკითხი აბსოლუტური მონარქიის ბურჟუაზიულ მონარქიად გარდაქმნის შესახებ. თვითმყრობელური მართვა-გამგეობის სისტემა უკვე დრომოჭმული იყო, მაგრამ მმართველ ფენას ეს გარემოება არ ჰქონდა შეგნებული.

1905 წლის 26 თებერვალს იმპერატორმა ნიკოლოზ მეორემ სათანადო ბრძანებით კავკასიაში კვლავ აღადგინა მეფის ნაცვლის თანამდებობა, რაც, რა თქმა უნდა, დაკავშირებული იქნებოდა მართვ-გამგეობის სისტემაში გარკვეული ცვლილებების შეტანასთან. აშკარა იყო, რომ მოძველებული აბსოლუტური მონარქია რევოლუციის მოძალებით შეშინებული გამოსავალს ეძებდა. 1905 წლის 3 მაისს კავკასიაში მეფის ნაცვლად დაინიშნა ი. ვორონცოვ-დაშკოვი. მას უფლება ეძლეოდა მის საგამგებლო ტერიტორიაზე შეეჩერებინა სამინისტროების განკარგულებების შესრულება. 1905 წლის 22 მაისს იმპერატორმა ნიკოლოზ მეორემ ხელი მოაწერა კანონს (დებულებას) იმის შესახებ, რომ მეფისნაცვლის თანაშემწედ ამიერიდან იქნებოდა პოლიციის უფროსი, რომელსაც უშუალოდ უნდა განეხორციელებინა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წყობილების, მართლწესრიგის დაცვა. ასე თუ ისე მაინც იქნა შენარჩუნებული ორმაგი დაქვემდებარების ცალკეული შემთხვევები. საცენზურო კომიტეტი, ფოსტა და ტელეგრაფი, სამედიცინო და ვეტერინარიის სამმართველო ერთდროულად ემორჩილებოდა როგორც მეფისნაცვალს, ასევე იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრს. 1917 წლამდე არსებობდა საგლეხო საქმეთა საგუბერნიო საკრებულო, რომელსაც ემორჩილებოდა მომრიგებელი მოსამართლე.

მეფისნაცვალის ვორონცოვ-დაშკოვი აღიარებდა, რომ “კავკასიის მიმართ მთავრობის მთავარი საზრუნავი გახდა. . .

<sup>29</sup> შ. ვანიშვილი. ამიერკავკასია რუსეთის მმართველობის სისტემაში. 1864-1917 წწ. თბილისი, 1989, გვ. 69.

პრივილეგიური წოდებისათვის, უმთავრესად კი ქართველი თავად-აზნაურობისათვის მხარდაჭერა<sup>240</sup>. ერთ-ერთ ოფიციალურ წყაროში აცხადებულიც კი იყო, რომ საგლეხო რეფორმა არსად იმპერიაში არ გატარებულას ისე შეღავათიანად მემამულეებისათვის და ისე შიშვლადებით გლეხებისათვის, როგორც ამიერკავკასიაში<sup>241</sup>.

მიუხედავად მრავალი ნაკლოვანებებისა, ბატონყმობის გაუქმებამ ხელი შეუწყო სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროგრესს, კულტურულ აღმავლობას.

მაგრამ ევროპას მოელოდა დიდი ომი, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის სახელით არის ცნობილი. ამ ომმა, რომელიც 1914 წლის აგვისტოში დაიწყო, რამდენიმე წელი გასტანა, აწეწ-დაწეწა მკეომარ მხარეთა ფინანსები, გააუარესა მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის ეკონომიკური მდგომარეობა. ცუდი ფინანსები კი კარგი რევოლუციების წინაპირობაა.

ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ კარლ მარქსის აზრით რევოლუციები ისტორიის ლოკომოტივებია. რევოლუციების ასეთი კულტი დიდი ხნის განმავლობაში ინერგებოდა რუსეთში. როგორც ფილოსოფოსი სემიონ ლიუდევიგის ძე ფრანკი იტყოდა, შეიქმნა რევოლუციის კერპი<sup>242</sup>, რევოლუციის კულტი. მაგრამ იყვნენ წინადახედული მოაზროვნეებიც. პავლე ვინოგრადოვმა (1854-1925) რუსეთის პირველი რევოლუციის დღეებში ურჩია იმპერიის მოწინავე ადამიანებს: რუსეთს გაუგონარი საშიშროება მოელის, თუ ის იმ ჭსას აირჩევს, რა გზაც საფრანგეთმა აირჩია 1789-1793 წლებში. მისი აზრით, დიდი ისტორიკოსის აზრით, ფრანგებს შეეძლოთ ჯონიერული და ცივილიზებული პრინციპების მომარჯვებით და ჯამოყენებით უფრო შთამბეჭდავი შედეგებისთვის მიეღწიათ, ვიდრე მიაღწიეს რევოლუციის ხანაში.

ომის მესამე წელს წარმოჩნდა რუსეთის მეფის მთავრობის უსუსურობა. იმპერიას არ აღმოაჩნდა ძალები ხანგრძლივი ომის წარმოებისათვის. არმიის მომარაგება მოიშალა, რაც ბუნებრივია, გერმანიასა და თურქეთს ხელს აძლევდა. 1917 წლის დასაწყისში გაჩაღდა რევოლუციური გამოსვლები.

1917 წლის 27 თებერვალს დაემხო მეფის ხელისუფლება და რუსეთში გაიმარჯვა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ.

<sup>240</sup> „საქართველოს ისტორია“ თბილისი, 1984, ი. კატარავას რედ. გვ. 4

<sup>241</sup> იქვე. გვ. 4.

<sup>242</sup> ს. მ. ფრანკი, „თხზულებანი“, მოსკოვი, 1990, გვ. 116-126. (რუს. ენაზე).

ომი კი დამთავრებული არ იყო. ჯარისკაცებში დიდი გავლენით სარგებლობდნენ ლენინის და ბოლშევიკური პარტიის მიერ გადმოსროლილი დემაგოგიური ღოზუნგები. არმიაში დისციპლინა მოიშალა. ყოველი ახალი შეტევა ფრონტზე იმ შედეგებს არ იძლეოდა, რაც დროებით მთავრობას სურდა. 1917 წლის ივლისისათვის რუსეთში დამთავრდა ორხელისუფლებიანობა. 1917 წლის 9 მარტს რუსეთში ჩამოყალიბებულმა დროებითმა მთავრობამ სცადა ამიერკავკასიაში წესრიგის დამყარება და ჩამოაყალიბა ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი (“ოზაკომი”). შეიქმნა ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოებიც. რუსეთის მაგალითის მიხედვით საქართველოშიაც ფუნქციონირებდნენ მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოები, რომლებიც გარკვეულ გავლენას ახდენდნენ მოსახლეობაზე და კავკასიის არმიის ნაწილებზე. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ რუსეთის მსგავსად საქართველოშიაც მყარდებოდა ორხელისუფლებიანობა. ბოლშევიკები ამზადებდნენ რევოლუციურ გადატრიალებას, რაც კიდევ განახორციელეს 1917 წლის 25 ოქტომბერს პეტროგრადში. ამ “გადატრიალების” მნიშვნელობას პროპაგანდისტული მიზნებით ბერავდნენ და მოგვიანებით მას “ოქტომბრის რევოლუციაც” კი უწოდეს. ბოლშევიკებმა ვ. ი. ლენინის ხელმძღვანელობით უარი თქვეს განვითარების დემოკრატიულ მეთოდზე, გარეკეს დამფუძნებელი კრება და “პროლეტარიატის დიქტატურის” დამყარებას შეუდგნენ. დამყარდა ძალაუფლება, რომელიც ემყარებოდა ძალას და არა კანონს.

საქართველოში ასეთი ძალაუფლების დამყარების სასარგებლოდ მხოლოდ ბოლშევიკების ხელმძღვანელობა ეწეოდა პროპაგანდას.

1917 წლის 12 ნოემბერს თბილისში ჩამოყალიბდა კოალიციური სამხედრო ხელისუფლება – ამიერკავკასიის კომისარიატი, რომელმაც მანამდე მოქმედი “ოზაკომის” რწმუნებანი ჩაიბარა.

ამიერკავკასიის კომისარიატს ბოლშევიკებმა კონტრ-რევოლუციური ორგანო უწოდეს. ამიერკავკასია თანდათან შორდებოდა ბოლშევიკურ რუსეთს. ხოლო რუსეთის ბოლშევიკური პარტია და მთავრობა ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში და სამხრეთ კავკასიაშიც დაემყარებინა “საბჭოთა ხელისუფლება”. ი. ბ. სტალინი რუსეთიდან მოძღვრავდა ქართველ კომუნისტებს, რომ საქართველოს საკითხი რუსეთის საშინაო საქმე იყო. 1918 წლის 22 აპრილს სეიმმა ამიერკავკასია რუსეთისგან

“დამოუკიდებელ ფედერაციულ რესპუბლიკად” გამოაცხადა.

თვით ამიერკავკასიის სეიმის შემადგენელი პარტიები ერთმანეთში ვერ თანხმდებოდნენ. საქმე იქაზდე მივიდა, რომ 1918 წლის 26 მაისს ამიერკავკასიის “დამოუკიდებელმა რესპუბლიკამ” არსებობა შეწყვიტა და ამავე დღეს გამოაცხადა ახალი სახელმწიფოს – საქართველოს შექმნა.

უფრო ადრე, 1917 წლის მარტის თვეში აღდგენილ იქნა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა, რომელიც რუსეთის იმპერიამ ხელჰყო 1811 წელს. განათლებული მართმადიდებელი ქართველობა სიხარულით შეხვდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას. ამიერიდან ქართული ეკლესია დაუ-მორჩილებოდა არა რუსეთის სინოდს, არამედ საკუთარ კათალიკოს-პატრიარქს. რელიგია, როგორც კულტურის უმნიშვნელოვანესი ფლემენტი უნდა გათავისუფლებულიყო ძალადობისაგან.

მარქსიზმი უარყოფითად აფასებდა რელიგიას. ამ მოძღვრების მიხედვით რელიგია იყო ოპიუმი ხალხისათვის და საჭირო იყო მისი სრული მოსპობა. გარდა ამისა მარქსიზმი ცდებოდა იმაში, რომ უარყოფდა დემოკრატიული ინსტიტუტების მნიშვნელობას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და კონკურენციის პროგრესულ როლს ეკონომიკაში.

ქართველი მენშევიკები ბოლშევიკებისაგან განსხვავებით არ უარყოფდნენ განვითარების დემოკრატიულ გზას და ერთპარტიულ დიქტატურას არ ამყარებდნენ.

1919 წლის მარტში საქართველოში აირჩიეს საკანონმდებლო ორგანო – დამფუძნებელი კრება. რომელმაც დაადასტურა საქარ-თველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება<sup>241</sup>.

სოციალ-დემოკრატი მენშევიკები აღმოჩნდნენ საქართველოს სახელმწიფოს სათავეში. ისინი თავს მარქსისტებად თვლიდნენ, ხოლო მარქსისტები კლასობრივ ბრძოლას თვლიდნენ ისტორიული პროცესის მამოძრავებელ ძალად და ეროვნულ ფაქტორს შედარებით ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ, კლასობრივს უმორჩილებდნენ ეროვნულს.

ამ გარემოებამაც თავისი უარყოფითი როლი შეასრულა მენშევიკ ნოე ჟორდანიას მთავრობის მოღვაწეობაში. დემოკ-

<sup>241</sup> გ. ლობჯანიძე. ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია. თბილისი, 2001 წ. გვ. 468-469. შდრ. ედუარდ კარრი, საბჭოთა რუსეთის ისტორია. ბოლშევიკური რევოლუცია 1917-1923 წწ. ტომი 1 და 2 (რუს. ენაზე). მოსკოვი 1990 გვ. 271.

რატიულმა საქართველომ ცოტა ხანს იარსება, სამ წელზე უფრო ცოტა ხანს, 1918 წლის 26 მაისიდან 1921 წლის თებერვლამდე. იყო მრავალი სიძნელე, მაგრამ მიუხედავად ამისა შემუშავებულ იქნა კონსტიტუცია და ასზე მეტი ნორმატიული აქტი (დაახლოებით 125). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნული საბჭოს საკონსტიტუციო კომისიაში ხოლო 1919 წლის მარტიდან 1921 წლის თებერვლამდე საქართველოს დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიაში დიდი მუშაობა ჩატარდა დემოკრატიული ქვეყნის კონსტიტუციის შესამუშავებლად. 1920 წლის მაისში საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი უკვე არსებობდა, საკონსტიტუციო კომისიაში მნიშვნელოვანი იყო კონსტანტინე მიქელაძის წვლილი, რომლის შემუშავებული იყო პროექტი კონსტიტუციის ერთი თავისა სახელმწიფო მოხელეების შესახებ.

საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს მიღებულ იქნა პირველი კონსტიტუცია. იგი შედგებოდა 17 თავისა და 149 მუხლისაგან. კონსტიტუცია იყო თავისი დროის პროდუქტი და ითვალისწინებდა განვითარებული დემოკრატიული ქვეყნების სოციალურ პრაქტიკასა და პოლიტიკურ კულტურის დონეს. დაშვებული იყო დემოკრატიული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელი მრავალპარტიულობა, სიტყვისა და პრესის თავისუფლება. დაცული იყო სხვა დემოკრატიული უფლებებიც. საქართველო გამოცხადებული იყო თავისუფალ, დამოუკიდებელ და განუყოფელ სახელმწიფოდ.

მართლმსაჯულების უმაღლეს ორგანოდ გათვალისწინებული იყო სენატი, რომელსაც პარლამენტი ირჩევდა.

ბევრი შრომა გასწირა საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარემ — პ. საყვარელიძემ, ცნობილმა იურისტმა გ. გვაზავამ და მრავალმა სხვამ.

საკონსტიტუციო კომისიაში აქტიურად მონაწილეობდნენ ლ. ანთაძე, გ. ფაღავა, პ. გელეიშვილი, ი. ბარათაშვილი, ს. დადიანი, სპ. კელია.

კონსტიტუციის მერვე მუხლში ეწერა: “კონსტიტუცია სახელმწიფოს უზენაესი კანონია. არ შეიძლება გამოქვეყნებული იქნეს კანონი, დეკრეტი, ბრძანება ან განკარგულება რომელიც კონსტიტუციის დებულებათა და მათი დედააზრის წინააღმდეგია. კონსტიტუციის შესრულება, მისი პრინციპების განხორციელება კანონმდებლობასა და მართვა-გამგეობაში სახელმწიფოს ყოველი ხელისუფლების მოვალეობას შეადგენს”.

სახელმწიფოს მოვალეობად იყო გამოცხადებული ზრუნვა მოქალაქეთა ღირსეული არსებობისათვის. გათვალისწინებული იყო უმუშევართათვის დახმარება. შემოღებული იყო რვა საათიანი სამუშაო დღე. გათვალისწინებული იყო ზრუნვა შრომის ნორმალური პირობებისათვის, შრომის ინსპექციისა და სანიტარული ზედამხედველობის შემოღება.

ისტორიკოსთა აზრით საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ანალიზს იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, მისი თითქმის ყველა ფრაქცია მოწოდების სიმაღლეზე აღმოჩნდა.

ბურჟუაზიული სახელმწიფოები ეჭვის თვალით ადევნებდნენ თვალს საქართველოს სახელმწიფოს არსებობას. გაჭიანურდა საქართველოს სახელმწიფოს იურიდიულად აღიარება.

1920 წლის 7 მაისს საბჭოთა რუსეთმა კონიუქტურული მოსაზრებით ცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ ერთი წელიც არ გაივლის, რომ საქართველო ამ დამოუკიდებლობას დაკარგავს ბოლშევიკური რუსეთის სამხედრო ჩარევით და ქართველი ბოლშევიკების ძირგამომთხრელი საქმიანობით. “საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა” ფ. მახარაძის, გ. ელისაბედაშვილის, შ. ელიაშვილის, მ. ორახელაშვილის, ა. გეგეჭკორის, ბ. კვირკველიასა და ა. ნაზარეტიანის სახით “დახმარება სთხოვა” ბოლშევიკურ რუსეთს.

1921 წლის 25 თებერვალს თბილისში უკვე წითელი არმიის ნაწილები იყვნენ. რუსეთის აშკარა აგრესიამ ბოლო მოუღო საქართველოს დამოუკიდებლობას.

ამ დროს საბჭოთა რუსეთს აზერბაიჯანი და სომხეთი უკვე “გასაბჭოებული” ყავდა.

1921 წლის 26 მარტს საქართველოს ხარჯზე მორიგდნენ საბჭოთა რუსეთი და თურქეთი. ხსენებულ სახელმწიფოთა შორის დაიდო “მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულება”. საქართველომ დაკარგა როგორც დამოუკიდებლობა, ასევე ისედაც ბალხაკის შაგრენის ტყავივით დავიწროებული ტერიტორია. როგორც ერთი ქართველი მკვლევარი აღნიშნავდა, საქართველოსთვის ერთნაირად საშიშია მისი მეზობელი ურთიერთმოქიშპე ქვეყნების როგორც ერთმანეთთან ომები, ისე მათი დაახლოება და “დამეგობრება”. დიდი ქართველი მეცნიერი ზურაბ ავალიშვილი იმოწმებდა ერთ ინდურ სენტენციას: “როცა სპილოები ჩხუბობენ, ყუავილები ითელებიან, მაგრამ ყუავილები ითელებიან მაშინაც, როცა სპილოები ესიყვარულებიან ერთმანეთს”.

ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი იგივე ბრესტის ზავი დაიდო 1918 წელს, 3 მარტს ერთი მხრივ რუსეთსა და მეორე მხრივ გერმანიასა, ავსტია-უნგრეთისა, ოსმალეთსა და ბულგარეთს შორის. იგი რატიფიცირებული იქნა სრულიად რუსეთის საბჭოების საგანგებო IV ყრილობის მიერ 1918 წლის 15 მარტს. ბრესტის ზავის მიხედვით ბათუმი, არდაჰანის და ყარსის ოლქები თურქეთის ხელში გადადიოდა. მძიმე იყო საქართველოსათვის 1918 წლის 4 ივნისის ბათუმის ხალ შეკრულება, დადებული საქართველოსა და თურქეთს (ოსმალეთს) შორის. ბათუმის ხელშეკრულებით საქართველო კარგავდა 11 ათას 381 კვადრატულ კილომეტრ ტერიტორიას 250 ათასი მოსახლით. თურქეთის I მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ ეს ხელშეკრულება გაუქმდა.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საქართველოსათვის ყველაზე ხელსაყრელი სიტუაცია იქნება მაშინ, თუ მის გარშემო იქნებიან ისეთი მეზობელი ქვეყნები, რომლებიც თავისი ეკონომიკური თუ სამხედრო პოტენციით ტოლძალოვანი იქნებიან და ამით საკუთარ მისწრაფებებს დააბალანსებენ ერთმანეთთან მიმართებაში.

საქართველოს “გასაბჭოების” შემდეგ 1922 წ. თებერვალში საქართველოს საბჭოების პირველმა ყრილობამ რუსეთის საბჭოთა მთავრობას “სთხოვა” დაეტოვებინა წითელი არმიის ნაწილები საქართველოში. უცხო სამხედრო ძალების მხარდაჭერის გარეშე ქართველი ბოლშევიკები ძალაუფლებას ვერ შეინარჩუნებდნენ.

2001 წელს გამოქვეყნდა პროფ. ალექსანდრე ბენდიანიშვილის წიგნი – “საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.),” სადაც შესწავლილია ქართველი ხალხის გამათავისუფლებელი მოძრაობა პირველი მსოფლიო ომისა და რუსეთის მეორე რევოლუციის პერიოდში. ავტორს მართებულად აქვს აღნიშნული, რომ რუსი და ქართველი კომუნისტები (ბოლშევიკები) დემაგოგიურად აცხადებდნენ, რომ 1921 წლის 25 თებერვლის აქტის შედეგად საქართველოს დამოუკიდებლობა არ დაუკარგავს. ქართველი, რუსი და სხვა ეროვნების “კომუნისტი ისტორიკოსები” ცდილობდნენ დაერწმუნებინათ მკითხველები რომ “მოხდა მხოლოდ ბურჟუაზიული სახელმწიფოებრივი წყობილების სოციალისტურ სახელმწიფოებრივი წყობილებით შეცვლა. მაგრამ არა მარტო ქართველი ერი, არამედ მთელი მსოფლიო ხედავდა, რომ საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებულმა ინტერვენციამ, მის მომდევნო ხანაში განხორციელებულმა



ღონისძიებებმა საქართველოს ფაქტობრივი ანექსია დაამკვიდრა. ქართული საბჭოთა სოციალისტური სახელმწიფო წმინდა ღორმალობას წარმოადგენდა, ფიქცია იყო. მისი მარიონეტული კომპარტია და მთავრობა კრემლის კარნახით მოქმედებდა. იგი, რა თქმა უნდა, ვერ ჩაითვლებოდა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის სამართალმემკვიდრედ<sup>244</sup>.

შეცდომა იყო დაშვებული არა მარტო ქართული სახელმწიფოს მესვეურების მიერ, არამედ დასავლეთის დიდი სახელმწიფოების მიერაც. 1920 წელს რუსეთ-პოლონეთის ომის დამთავრების შემდეგ დიდმა სახელმწიფოებმა საბჭოთა რუსეთი ფაქტობრივად წააქეზეს სამხრეთ კავკასიაში თავისუფლად, აგრესიულად ემოქმედნა.

სამხრეთ კავკასიის რუსეთის გავლენის სფეროდ აღიარებამ აზერბაიჯანის, სომხეთის და საქართველოს სახელმწიფოების არსებობას წერტილი დაუსვა.

1921 წ. 16 ივლისს შეიქმნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა, ხოლო 1922 წლის 20 აპრილს “სამხრეთ ოსეთის” ავტონომიური ოლქი. 1921 წლის 21 მარტს აფხაზეთი გამოცხადებულ იქნა დამოუკიდებელ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად, მაგრამ 1921 წლის დეკემბერში როგორც “სახელშეკრულებო რესპუბლიკა” იგი საქართველოს შემადგენლობაში შემოდიხ. რუსეთის კომუნისტურ პარტიასა და საბჭოთა სახელმწიფოს შემქმნელს ვ. ი. ლენინს საჭიროდ მიაჩნდა ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების ფედერაციის შექმნა.

1922 წლის 30 დეკემბერს შეიქმნა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი, სადაც ამიერკავკასიის რესპუბლიკები შევიდნენ ა. კ. ფედერ. რესპუბლიკის მეშვეობით.

ყველაფერი კეთდებოდა რუსეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრ. კომიტეტისა და მისი პოლიტბიუროს მითითებით. ერთ დროს ვ. ი. ლენინი ამბობდა, რომ ის სოციალ-დემოკრატი არ არის სოციალისტი, რომელიც თავისი ერის ინტერესებს არ შესწირავსო მსოფლიო რევოლუციის ინტერესებსო.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში კომუნისტი ლიდერები ცდილობდნენ მასების დარწმუნებას იმაში, რომ ჩქარა

<sup>244</sup> ალექსანდრე ბენდიანიშვილი. “საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921)”. თბილისი. 2001 წელი. გვ. 328-351.

მოხდებოდა მსოფლიო რევოლუცია, მაგრამ ამ უტოპიურ ოცნებას ახდენა არ ეწერა.

1924 წლის 21 იანვარს გარდაიცვალა ელადიმერ ილიას ძე ლენინი (უღიანოვი). ბოლშევიკების ბელადის გარდაცვალების შემდეგ მოელოდნენ უკვე მის სიცოცხლეში დაწყებული “ახალი ეკონომიური პოლიტიკის” გაღრმავებას, რაც არ მოხდა. ერთადერთი და მმართველი პარტიის გენერალური მდივანი – იოსებ სტალინი (ჯუღაშვილი) თანდათან პარტიული ზედაფენების ძალაუფლებას აძლიერებდა და გეზს იღებდა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა და კოლექტივიზაციისაკენ.

თუმც მარქსისტ-ლენინელები თეორიულად სახელმწიფოს კედომის მომხრეები იყვნენ, პრაქტიკულად ყველა გზა სახელმწიფოს გაძლიერებისაკენ მიდიოდა. ქვეყნის ქონების ცხრა მეთედზე მეტი სახელმწიფოს ხელში იყო მოქცეული. იქმნებოდა ძლიერი, ცენტრალიზებული, სამხედრო სახელმწიფო.

1924 წლის აგვისტოში საქართველოში მოხდა შეიარაღებული აჯანყება ბოლშევიკური ტირანიის წინააღმდეგ. “გამოსვლებს” ჰქონდა ადგილი სენაკში, ოზურგეთში, შორაპანში, თბილისში და ა. შ. მაგრამ აჯანყება ჩქარა ჩააქრეს და მრავალი ათასი ადამიანი “პოტენციური მოწინააღმდეგეები” გაუსამართლებლად დახვრიტეს. ქართველ ბოლშევიკებს საქართველოს მართვა რუსეთის წითელი არმიის “დახმარების” გარეშე არ შეეძლოთ.

1924 წლის ოქტომბერში რკპ (ბ) პლენუმზე სერგო ორჯონიკიძემ განაცხადა: “მიემართეთ მასობრივ დახვრეტებს”. მართლაც, მასობრივი დახვრეტების გარეშე ბოლშევიკებს ძალაუფლების შენარჩუნება არ შეეძლოთ. მათთვის ადამიანის სიცოცხლე არ წარმოადგენდა ზღუდეს პოლიტიკური მიზნების მიღწევის გზაზე.

ისიც უნდა ითქვას, რომ აჯანყება არ იყო დისციპლინირებული, კარგად მომზადებული, რამაც გააადვილა მისი დამარცხება.

უკვე მომწიფებული კარლ მარქსი იმოწმებდა ი. გოეთეს ლექსს: “დასავლეთ-აღმოსავლური დივანიდან”

“იმ წამებამ რად გვაწუხოს, თუ ამრავლებს სიტკბოს ისა, განა კაცთ მილიარდები თემურ ლენგმა არ გასრისა?”

მართლაც, მასობრივ მკვლელობათა დონით 1924 წლის “გმირები” შეიძლება შევადაროთ თემურ ლენგს, მაგრამ, ცხადია, საშუალებამ მიზანს მაინც ვერ მიაღწია, “საბჭოთა კავშირი”

ისტორიულ აუცილებლობაში ვერ ჩაეწერა. ხოლო “მასობრივი დახვედრების” მომწყობ ჯალათთაგან მრავალი ათიოდე წლის შემდეგ ისევ “კლასობრივმა ძმებმა” დახვედრეს. ზოგმაც თავი შიოკლა. ძალიან ცოტა გადაურჩა რეპრესიებს. რევოლუცია, როგორც შიოთლოგიური კრონოსი, თავის შვილებს ჭამდა.

რამდენადაც საქართველოში რუსეთის მაგალითისამებრ ჯამყარდა დიქტატურა, რომელსაც ფაქტების შელამაზებით პროლეტარიატის დიქტატურას რომ ეძახდნენ ბოლშევიკები, საჭირო იყო სახელმწიფოსა და საზოგადოების დიქტატორული მართვა-გამგეობისათვის მომზადება. პირველყოვლისა საჭირო იყო მრავალპარტიულობის მოსპობა, დემოკრატიული პარტიების დათრგუნვა, სიტყვის და პრესის თავისუფლების აღმოფხვრა. ყველაფერი ეს თანდათან გაკეთდა. სამოქალაქო საზოგადოება მოისპო. ასეთ ვითარებაში კონსტიტუცია გადაიქცა ფარატინა ქალაღდად. ხელისუფლების სამ შტოდ დანაწილება უარყოფილი იქნა. ფაქტობრივად ქვეყანას მართავდა ერთადერთი მმართველი პარტიის ცენტრალური კომიტეტი და მისი პოლიტბიურო, რომელსაც ხშირ შემთხვევაში ცვლიდა პარტიის გენერალური მდივანი, რომელიც თვით საბჭოთა კანონებზეც მაღლა იდგა.

ქართულ ენაზე არსებობს ნაშრომი – “საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციის განვითარების ეტაპები” (თბ. 1960). ცხადია ავტორი 1960 წელს ვერ იტყოდა, რომ საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციებს არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა ქვეყნისათვის. კომუნისტური პარტიის ლიდერებს მოსკოვში ყოველთვის შეეძლოთ არა მარტო მათთვის გვერდის ავლა, არამედ მათი აშუქარა დარღვევაც. ასეც ხდებოდა.

სსრკ 1936 წლის კონსტიტუციის 125-ე მუხლში ეწერა:

“მშრომელთა ინტერესების შესაბამისად და სოციალისტური წყობილების განმტკიცების მიზნით სსრ კავშირის მოქალაქეებისათვის უზრუნველყოფილია:

- ა) სიტყვის თავისუფლება,
- ბ) ბეჭდვითი სიტყვის თავისუფლება,
- გ) კრებებისა და მიტინგების თავისუფლება,
- დ) ქუჩაში მსვლელობათა და დემონსტრაციების თავისუფლება.

ხსენებული კონსტიტუციის 127-ე მუხლის მიხედვით “სსრ კავშირის მოქალაქეებისათვის უზრუნველყოფილია პიროვნების ხელშეუხებლობა. არავინ არ შეიძლება დაპატიმრებულ იქნას, თუ არა სასამართლოს დადგენილებით ან პროკურორის სანქციით”.

ერთი წელიც არ იყო გასული ხსენებული კონსტიტუციის მიღებიდან, რომ გაუსამართლებლად, თვით საბჭოთა კანონების და კონსტიტუციის ზემოთმოტანილი ნორმების დარღვევით სიკვდილით დასაჯეს მრავალზე მრავალი ადამიანი, თვით გამოჩენილი ბოლშევიკებისა და პარტიული ლიდერების ჩათვლით.

ე. ლენინის ხელმძღვანელობის წლებში დამკვიდრებული ე.წ. “წითელი ტერორის” პრაქტიკა, რომელსაც ფელიქს ძერჟინსკის მეშვეობით ახორციელებდნენ, სტალინის ხელმძღვანელობის წლებშიაც გრძელდებოდა. რეჟიმი ტერორისტული შინაარსით იყო დამძიმებული ი. ბ. სტალინის გარდაცვალების შემდეგაც.

არ ერიდებოდნენ იმასაც, რომ სასჯელის დამამძიმებელი სისხლის სამართლებრივი ნორმებისათვის მიეცათ უკუქცევითი ძალა. ასეთ ვითარებაში გარკვეული მიღწევები სამეურნეო და კულტურულ სფეროში, სახელმწიფოს სამეურნეო-ორგანიზატორული და კულტურული, აღმსრულებლობითი ფუნქციები ძნელია ერთმნიშვნელოვნად დადებითად შეაფასო.

პოეტის თქმისა არ იყოს, ყოველგვარი პროგრესი რეაქციულია, თუ ადამიანი იმსხერვეა.

ადამიანი კი, როგორც პიროვნება, საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, ნამდვილად “დამსხერეული” იყო; ის თითქმის ნულამდე იყო დაყვანილი. არ არსებობდა სიტყვისა და პრესის თავისუფლება. რუსეთში კომუნისტების (ბოლშევიკების) მიერ ძალაუფლების აღების შემდეგ პრესის თავისუფლება დაპირებისამებრ რამოდენიმე თვით უნდა შეზღუდულიყო, მაგრამ პირობა არ შესრულებულა და ეს შეზღუდვა გაგრძელდა ათეული წლების განმავლობაში, “საბჭოთა ხელისუფლების” არსებობის განმავლობაში. თავის დროზე კარლ მარქსი ინდოეთში ბრიტანელების ბატონობის დადებით მხარედ თვლიდა იმ გარემოებას, რომ მათ ინდოეთში, აზიურ ქვეყანაში, შემოიტანეს პრესის თავისუფლება, რომელიც ხელს უმართავდა სოციალ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ წინსვლას. რუსეთის იმპერიის ყოფილ გუბერნიებში კი მანამდე ათეული წლების განმავლობაში დამკვიდრებული სიტყვისა და პრესის თავისუფლების მიღწეული დონეც კი უარყვეს და იგი ფაქტობრივად სასტიკ ცენზურას დაუქვემდებარეს.

ფორმალური მნიშვნელობის იყო სსრკ ახალი ე. წ. “სტალინური” კონსტიტუციის მიღებაც.

1936 წლის ხუთი დეკემბრიდან ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკები უკვე ცალკეულ შევიდნენ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შემადგენლობაში.

1937 წლის 13 თებერვალს საქართველოს საბჭოების VIII საგანგებო ყრილობამ დაამტკიცა საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც სსრ კავშირის კონსტიტუციის სრული შესატყვისი იყო. ამ ახალი კონსტიტუციის საფუძველზე 1938 წლის 12 ივნისს ჩატარდა უმაღლესი საბჭოს “არჩევნები”. ფაქტობრივად არჩევანი არ იყო. “კომუნისტების” და “უპარტიოთა ბლოკი” დაასახელებდა ერთ ადგილზე დეპუტატობის ერთ კანდიდატს და ამით ყველაფერი თავდებოდა. საბჭოთა ქართველი ისტორიკოსები მკითხველებს არწმუნებდნენ, რომ “კომუნისტებისა და უპარტიოთა ბლოკის კანდიდატებს ხმა მისცა ამომრჩეველთა 99,6 პროცენტმა. ასეთი პროცენტი იმის მაჩვენებელი იყო, თუ რა ზომით იყო ხალხი დაშინებული ტირანული ხელისუფლების მიერ. ამავე ხანებში საქართველოში მძვინვარებდა პოლიტიკური ტერორი. “ცენტრის”<sup>25</sup> მითითებით და “ცენტრის”<sup>26</sup> მიერვე ნდობით აღჭურვილი “სამეუღლები” გაუსამართლებლად ასაღმებდნენ სოცოცხლეს ადამიანებს. “ცერემონიებისთვის” ვერ იცლიდნენ, თორემ საბჭოთა სასამართლოებს არ გაუჭირდებოდათ უდანაშაულო ადამიანების სიკედილით დასჯა. ზოგიერთი სახელმწიფო მოხელე მოითხოვდა სიკედილით დასასჯელთა “ზევიდან” დაშვებული ლიმიტის გადიდებას<sup>27</sup>.

ხომ უნდა დაემტკიცებინათ, რომ რომის პაპზე უფრო დიდი კათოლიკეც შეიძლება არსებობდეს.

კარლ მარქსის აზრით ძალმომრეობა ბებია ქალია ძველი საზოგადოებისა, როდესაც ის ახლის მშობიარეა. ძალმომრეობა – ეს ეკონომიკური პოტენციაა.

<sup>25</sup> ომსკელი “ჩეკისტი” ვინმე გორბაჩი ი. ბ. სტალინს თხოვს, რომ მას მიეცეს უფლება დასახერხებ “ხალხის მტერთა” რაოდენობა ათასი კაციდან რვა ათას კაცამდე გაზარდოს.

იხ. გ. ლეჟავა “ლენინ-სტალინის საქმისათვის საბრძოლველად იყავ მზად”. გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა” 21 იანვარი, 1999 წ.

“История, пожалуй, самая жестокая из всех богинь, влекущая свою триумфальную колесницу через горы трупов не только во время войн, но и в периоды “мирного” экономического развития. . .”

იხ. Э. Карр. История советской России. Большевицкая революция 1917-1923. том 1. том 2. Москва, 1990 Изд. “Прогресс” стр. 705.

ძალმომრეობა უფრო მაღალ საფეხურზე იყო აყვანილი საბჭოთა კავშირში, ძველ რევოლუციამდელ რუსეთთან შედარებით.

“საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში საქართველოს დროებითი ყოფნის მთელი პერიოდი აღინიშნა სისხლიანი ტერორითა და რეპრესიებით (განსაკუთრებით 1924, 1936-1938, 1949-1951, 1956 წლებში), რისი უკანასკნელი გამოვლინებაც იყო 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედია”<sup>246</sup>.

მიუხედავად სისხლიანი ტერორისა და რეპრესიებისა, საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნის წლებში საქართველოში მოღწეული იყო გარკვეული წარმატებებიც – განათლების სფეროში, ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის, ტრანსპორტის და კავშირგაბმულობისა და ნაწილობრივ სოფლის მეურნეობის განვითარების საქმეში.

XX საუკუნის ოცდაათიან წლებში საქართველოში სახელმწიფო დონეზე შემოღებულ იქნა საყოველთაო-სავალდებულო სწავლება. დაწყებით განათლებას თითქმის მთელი მოსახლეობა ღებულობდა. არასრული და სრული საშუალო სკოლების რაოდენობა დღითი დღე მატულობდა. იზრდებოდა უმაღლესი განათლების მქონე სპეციალისტების რიცხვიც. ცხადია, თავდაპირველად უმაღლესი კვალიფიკაციის მქონე სპეციალისტების ხელფასიც მეტი იყო მუშის ხელფასზე. 1940 წელს მუშის საშუალო თვიური ხელფასი 32,8 მანეთს შეადგენდა, ხოლო ინჟინერ-ტექნიკოსთა კატეგორიის მუშაკისა – 58,8 მანეთს, 1970 წელს მუშის საშუალო თვიური ხელფასი შეადგენდა 118,1 მანეთს, ხოლო ინჟინერ-ტექნიკოსისა 150,7 მანეთს, ხოლო 1979 წელს შესაბამისად 168,4 და 178,5 მანეთს.

თანდათან ხელფასთა ასეთმა დაახლოებამ გარკვეული წინააღმდეგობა წარმოშვა.

საქართველოში მუშა-მოსამსახურეთა საშუალო თვიური ხელფასი საშუალო საკავშიროზე ნაკლები იყო. XX საუკუნის ოთხმოციანი წლების დასაწყისისთვის, როცა დაპირებისამებრ საბჭოთა კავშირში კომუნიზმი უნდა აშენებულიყო, ზესახელმწიფოს ახალ-ახალი პრობლემები უჩნდებოდა.

საბჭოთა ხალხს უკვე აღარ სწამდა პარტიის პროგრამისა და ცდილობდა ჭეშმარიტებისთვის მიეგნო. საქართველოში ამ დროისთვის იდეოლოგიური აქტივის დასახმარებლად იბეჭდებოდა

<sup>246</sup> “საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუცია (ძირითადი კანონი). გამომცემლობა “სამშობლო”-თბილისი. 1991, გვ. 2.

წიგნები სათაურით “გულახდილი დიალოგი”. მისი პირველი ტომი დაიბეჭდა 1981 წელს.

ხალხს აინტერესებდა დადგენილი იყო თუ არა საარსებო მინიმუმი სსრ კავშირში, რატომ არ შეიძლება იდგეს ხელოვნება პოლიტიკის გარეშე, რამ განაპირობა სასურსათო პროგრამის შემოღება, რით აიხსნება მსუბუქ ავტომანქანებზე ფასების ზრდა და ა.შ.

მართლაც საჭირო იყო ახსნა იმისა, თუ რატომ იყო ერთი კილოგრამი საქონლის ხორცის შესასყიდი ფასი 4 მანეთი და 50 კაპიკი, ხოლო საცალო ფასი – 2 მანეთი.

სახელმწიფო, რა თქმა უნდა, ზრუნავდა ხალხზე, მაგრამ ის როგორც სამხედრო სახელმწიფო, პირველ ყოვლისა ზრუნავდა სამხედრო-სამრეწველო სექტორის განვითარებაზე. ვითარდებოდა მეცნიერება და ტექნიკა, მაგრამ უპირველესი ყურადღება ექცეოდა სამხედრო-საჯარო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას. 1941 წელს დაარსდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია და ყალიბდებოდა მისი ინსტიტუტები. ყალიბდებოდა ახალ-ახალი უმაღლესი სასწავლებლები. მგრამ ყოველივე უნდა დამორჩილებოდა საბჭოთა სახელმწიფოს მიზნებსა და ინტერესებს, “სოციალიზმის” აშენების ინტერესებს. საბჭოთა ხელისუფლებისა და კომუნისტური პარტიის ლიდერებმა, განსაკუთრებით კი პარტიის გენერალურმა მდივანმა, საქმე ისე მოაწყვეს, რომ მათ ეკითხებოდნენ ყველაფერს – წერილმანსაც და მსხვილმანსაც. პარტიის ცენტრალური კომიტეტისთვის არასასურველ კაცს აკადემიაში ვერ აირჩევდნენ, იუ სურთოდ ასეთ არჩევნებს არჩევნებს ვუწოდებთ. “სახელმწიფო ეს მე ვარო” შეეძლო ეთქვა კომუნისტური პარტიის გენერალურ მდივანს. პარტიის ლიდერმა მიიტაცა სახელმწიფოს მართვის სადავეები. შეიქმნა პარტ-სახელმწიფო. და ამას თავისი ეკონომიკური საფუძვლები გააჩნდა. სახელმწიფო არა მარტო პოლიტიკური წარმონაქმნი იყო, არამედ თითქმის მთელი სახალხო ქონების მესაკუთრე.

ოფიციალური მონაცემებით 1941 წლის დასაწყისისათვის კოლმეურნეობებში გაერთიანებული იყო საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა 95%. საქართველოს მრეწველობაში კი მეურნეობის

სოციალისტური სისტემის ხვედრითი წილი მთელ პროდუქციაში შეადგენდა სრულ 100%-ს<sup>247</sup>.

1941 წლის 22 ივნისს იმუშადა მომძლავრებული ფაშისტური გერმანია თავს დაესხა საბჭოთა კავშირს. შეიქმნა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტი. ყველაფერი დაექვემდებარა მტერზე გამარჯვებას. რესპუბლიკის მთელი მოსახლეობის ერთი მეხუთედი, დაახლოებით 700 ათასი კაცი წავიდა ფრონტზე. მათგან სამასი ათასი გმირულად დაეცა. 164 კაცს, საქართველოდან მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

ომის წლებში ის მუშები და მოსამსახურეები, რომლებიც თვითნებურად წავიდოდნენ სახელმწიფო, კოოპერაციული ან საზოგადოებრივი საწარმოებიდან და დაწესებულებებიდან, სამართალში იქნებოდნენ მიცემულნი და დაისჯებოდნენ სათანადოდ.

ისედაც მკაცრი საბჭოთა კანონმდებლობა ომის დროს კიდევ უფრო გამკაცრდა.

როგორც პროფ. ალ. ბენდიანიშვილი აღნიშნავს “. . . ქართველმა ხალხმა აშკარა პროტესტის გამოთქმის გარეშე გადაიტანა 1937 წლის ტრაგედია, კოლექტივიზაცია – ინდუსტრიალიზაციის სიძნეულები, აქტიურად მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში, თავისი დიდი წვლილი შეიტანა ფაშიზმის განადგურებაში, დანგრეული მეურნეობის აღდგენა-განვითარებაში” (გვ. 329).

1951-1952 წლებში შესამჩნევი გახდა, რომ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივანი არ ერიდებოდა არც პარტიის წესდების და არც საბჭოთა კანონების დარღვევას. საბჭოთა კავშირი ომის გამოუცხადებლად იყო ჩაბმული კორეის ომში. კომუნისტური ლიდერების მიერ წაქეზებული ჩრდილოეთი კორეა ცდილობდა სამხრეთ კორეის მიერთებას. სამხედრო ძალის გამოყენებით უნდა დაემყარებინათ სოციალიზმი სამხრეთ კორეაში. ეს არალეგალური ომი მხოლოდ ი. ბ. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ შეწყდა – 1953 წლის ივლისში.

სახელმწიფოებრივი მიზანშეწონილობით მართლდებოდა უდანაშაულო ადამიანების დაპატიმრება, გაუსამართლებლად, ხალხისგან ფარულად ცნობილი რეჟისორის მკვლელობა და ა. შ.

უფრო ადრე 1950 წლის 20 ივნისს გაზეთ “პრავდაში” გამოქვეყნდა ი. ბ. სტალინის ნაშრომი “მარქსიზმის შესახებ

<sup>247</sup> ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. სპეცტომი “საქართველოს სსრ” 1981, გვ.96



ენათმეცნიერებაში”, სადაც მართებულად იყო გაკრიტიკებული ის “არაკჩევეის რეჟიმი”, რაც გაბატონებული იყო საბჭოთა ენათმეცნიერებაში აკად. ნ. მარის “მოწაფეების” მეცადინეობით. უარყოფილ იქნა მარის თეზისი ენის კლასობრივი ხასიათის შესახებ და მოსაზრება, რომ ენა ზედნაშენია, რომ ის საზოგადოების ეკონომიურ წყობილებით არის განპირობებული. მეცნიერული აზრის თავისუფლება რომ ყოფილიყო საბჭოთა კავშირში, მაშინ მეცნიერები გაცილებით ადრე მივიდოდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ენა არც კლასობრივია და არც ბაზისზე აღმართული ზედნაშენი არ არის.

უფრო ადრე “მარქსისტმა” ტ. ლისენკომ ეს “არაკჩევეის რეჟიმი” გააბატონა ბიოლოგიურ მეცნიერებაში, მაგრამ დიდ მეცნიერთაგან ყველა დათრგუნვილი აღმოჩნდა და ბიოლოგიური მეცნიერება, განსაკუთრებით კი გენეტიკა, რამდენიმე ათეული წლით ჩამორჩა თანამედროვეობას.

მეტ-ნაკლებად საზოგადოებრივი მეცნიერების ყველა დარგი განიცდიდა იდეოლოგიურ შეზღუდვას, რაც მის განვითარებას აფერხებდა. ფილოსოფია, იურისპრუდენცია, პოლიტიკური ეკონომია, ახალი და უახლესი ისტორია იმდენად იყო შებოჭილი იდეოლოგიური განაწესებით, რომ ჭეშმარიტების თქმა შეუძლებელი იყო.

მაგალითად მეცნიერ-ეკონომისტს აიძულებდნენ დაეწერა: “საკოლმეურნეო წყობილების პირობებში განუზომლად განვითარდა სოფლის მეურნეობის მწარმოებლური ძალები. საკოლმეურნეო წყობილებამ მკვეთრად აამაღლა მშრომელთა მატერიალურ-კულტურული კეთილდღეობა”. თუმცა ამ სტრიქონების ავტორს მშვენივრად ესმოდა, რომ სიმართლეს არ წერდა. არ არსებობდა აზრისა და სიტყვის თავისუფლება. მეცნიერი მოკლებული იყო სათანადო ინფორმაციას. მისთვის ინფორმაციის ობიექტური წყაროები არ იყო ხელმისაწვდომი. შეიძლებოდა დასჯილიყო კიდევაც არალეგალური გზით ინფორმაციის მოპოვებისათვის.

ერთ-ერთი მიზეზი, რომელმაც, “დიდად განაპირობა სიტყვის თავისუფლების დეფორმაცია საქართველოში, იყო ხელისუფლების და მთლიანად საზოგადოების ტოტალური ჩაკეტილობა, რაც სახელმწიფოს პოლიტიკის რანგში იყო აყვანილი. ერთაზროვნებით ხანგრძლივი ტკობა ვლინდებოდა მრავალი საკითხით: იდეოლოგიური დოგმატიზმით, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების მკაცრი კონტროლით, ცენზურის ინსტიტუტის შემოღების გზით და, საბოლოო ჯამში, აზრისა და სიტყვის თავისუფლების ჩახშობით. სახელმწიფო დიდ ზეგავლენას ახდენდა პირად რწმენაზე, რაც

იწვევდა სინდისის თავისუფლების შეზღუდვას”<sup>248</sup>.

ასეთ ვითარებაში მასობრივ ცნობიერებაზე დიდ ზეგავლენას ახდენდა სრულიად პრიმიტიული პროპაგანდაც კი. მოასროვნე, განათლებული ადამიანების დიდი ნაწილისთვის სსრ კავშირი იყო აზროვნებისა და ნების მწუხარე სასაფლაო—დობროღუბოვის სიტყვებით რომ ვთქვათ.

საბჭოთა კავშირისა და სხვა “სოციალისტური ქვეყნების” სახელმწიფო სამართლებრივი დოქტრინა პირველყოფლისა პროპაგანდისტული მოსაზრებით ეურადღებას ამახვილებდა შრომის უფლებაზე, სოციალური უზრუნველყოფის უფლებაზე და ჩქმალავდა სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს.

1941-45 წლების დიდი ომის პირობებში კოლმეურნეობებმა და საბჭოთა მეურნეობებმა უზრუნველყვეს ქალაქებისა და არმიის მომარაგება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით. გლეხობაში გაერკვლებული იყო მოსაზრება, რომ ომი კოლმეურნეობებმა მოიგო. ე. წ. “სახელმწიფო შესყიდვები” (დამსადებები) კოლმეურნეთათვის სასარალო იყო. კოლმეურნეობებს უნაზღაურდებოდათ პროდუქციის თვითღირებულების მხოლოდ მცირე ნაწილი. (მაგალითად მარცვლეული სახელმწიფოსთვის უნდა “მიეყიდათ” თვითღირებულების ერთ მეათედად).

გ. გურულის, მ. ვანაძის, დ. შველიძის. . . “საქართველოს ისტორიაში” (XX საუკუნე) მოტანილია ასეთი მონაცემები: 1946 წლიდან გლეხს ევალებოდა, რომ სახელმწიფოსთვის ჩაებარებინა პირადი მეურნეობიდან მიღებული მოსავლის ნაწილი — მარცვლეული, ხორბალი, ხორცი, რძე, ერბო, მატყლი, კვერცხი და სხვა პროდუქტები: საშუალო ჩასაბარებელი ნორმა საკოლმეურნეო კომლისთვის იყო: ხორცი — 40 კილოგრამი, რძე — 280-320 ლიტრი, კვერცხი — 500-1000 ცალი და ა. შ. სახელმწიფო გლეხს ამ ჩაბარებული პროდუქტების საფასურად უხდიდა მხოლოდ სიმბოლურ ფასებს.

1950 წელს 1 ლიტრი რძისთვის გლეხს უხდიდნენ 25 კაპეიკს, სახელმწიფო კი მას ყიდდა 2 მანეთად და 70 კაპეიკად. 1 კილოგრამ ხორცში გლეხს უხდიდნენ 14 კაპეიკს, სახელმწიფო კი მას ყიდდა 11 მანეთად და 40 კაპეიკად. (გვ. 223-225).

<sup>248</sup> იხ. “ადამიანის უფლებათა დაცვა ეროვნულ და საერთაშორისო სამართალში” (სტატიების კრებული). თბილისი. 2002, გვ. 250. იხ. პ. ცნობილად, “ადამიანის თავისუფლება დემოკრატიული პოლიტიკური პრესის განუყოფელი ელემენტი”.

ასეთი ე. წ. “კანონებით” სოფლის მეურნეობა ვერ აღორძინდებოდა.

გლეხი უნდა დამორჩილებოდა ე. წ. “საპასპორტო” რეჟიმს. კოლმეურნე ვერ მიიღებდა პასპორტს. ის კოლმეურნეობას ვერ მიატოვებდა.

1949 წელს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ მთავრობას მიმართა წინადადებით, რომ პასპორტი გაეცათ ყოველ მოქალაქეს, მათ შორის კოლმეურნეებსაც, მაგრამ ეს ინიციატივა ვერ განხორციელდა.

1948 წლის 2 ივნისს სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრესიდიუმმა მიიღო ისეთი ბრძანებულება, საიდანაც აშკარად ჩანდა, რომ საბჭოთა კავშირში იძულებითი შრომა ჯერ კიდევ ძალაში იყო. ამ კანონის თანახმად შორეულ რაიონებში შეიძლებოდა იმ პირების გასახლება, რომლებიც სოფლის მეურნეობაში თავს არიდებდნენ შრომით საქმიანობას და “ეწეოდნენ ანტისაზოგადოებრივ, პარაზიტულ ცხოვრებას”.

მმართველი წრეების აზრით ის გლეხი, რომელიც კოლმეურნეობაში შრომას თავს არიდებდა, მაგრამ კერძო სამუშაოებზე შრომობდა, პარაზიტი იყო. მისი რვა წლით გადასახლება შეიძლებოდა. და ამისთვის სასამართლოს განაჩენი არ იყო საჭირო. ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოს და კოლმეურნეობის საერთო კრების გადაწყვეტილება საეცებით საკმარისი იყო.

1953 წლის 5 მარტს გარდაიცვალა იოსებ ბესარიონი ძე სტალინი, მსოფლიო კომუნისტური მოძრაობის გამოჩენილი ლიდერი, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივანი, საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაური, ადამიანი, რომელიც ე. ი. ლენინს გარდაცვალების შემდეგ დიდ როლს თამაშობდა საბჭოთა კავშირისა და დანარჩენი მსოფლიოს ისტორიაში.

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მთელი მსოფლიო დაინტერესებული იყო იმით, თუ რა პოლიტიკას დაადგებოდა საბჭოთა კავშირი, გააგრძელებდა იგი სტალინის პოლიტიკურ კურსს თუ სხვა გზას აირჩევდა. სიმპტომატური იყო ის გარემოება, რომ სტალინი ლენინის გვერდით დაასვენეს მავზოლეუმში, რაც-მისი კულტის აღიარების ტოლფასი იყო. მერე მხრივ უზარმაზარი სახელმწიფოს ახალი ლიდერები ცდილობდნენ ახალი გზით სვლას. აქტიურობდა სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის – გიორგი მაქსიმოვიანეს ძე მალენკოვის პირველი მოადგილე და შინაგან საქმეთა მინისტრი ლავრენტი პავლეს ძე ბერიან.

უკვე გამოქვეყნებულია ნ. რუბინის წიგნი რუსულ ენაზე –

“ლაერენტი ბერია. მითი და სინამდვილე.” არსებობს სხვა პუბლიკაციებიც. ერთ-ერთ მათგანში სტალინი და ბერია წარმოდგენილი არიან როგორც ბოროტი გენიები. თავის დროზე ალ. გერცენი პეტრე პირველს თვლიდა ერთსა და იმავე დროს ჯალათად და გენიოსად. რუსეთის იმპერიას მმართველისა თუ იმპერატორის სახით ამ ხანებში სწორედ ასეთი მონაცემის პირი სჭირდებოდა.

ი. ბ. სტალინის ხელმძღვანელობის წლებში საბჭოთა კავშირმა მიუხედავად დიდი მსხვერპლისა, მაინც მოიპოვა მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის გამარჯვება და საჭირო იყო სერიოზული რეფორმები, რომ სამხედრო გამარჯვებანი სამეურნეო-ორგანიზატორულ და კულტურულ პოლიტიკურ-სფეროში არ ჩაფერვლილიყო. ქვეყანას არა იმდენად ჯალათი, არამედ გენიოსი, პოლიტიკური გენია სჭირდებოდა. ლ. პ. ბერიას სურდა, როგორც ჩანს, შეეკეცა პარტიული ბიუროკრატების როლი სახელმწიფოს ცხოვრებაში, გაეძლიერებინა საბჭოების მნიშვნელობა ქვეყნის მართვა-გამგეობაში, გაეძლიერებინა ეროვნული კადრების როლი და მნიშვნელობა მოკავშირე რესპუბლიკებში, უარი ეთქვა აღმოსავლეთ გერმანიაში “სოციალისტური” წყობილების ძალით დანერგვაზე და გერმანიის, როგორც მშვიდობიანი სახელმწიფოს გაერთიანებისათვის ხელი არ შეეშალა, გაეუმჯობესებინა ნორმალური სახელმწიფოებრივი ურთიერთობა იუგოსლავიასთან და იაპონიასთან და ა. შ.

როგორც ჩანს, მისთვის “სოციალისტური წყობილება”, საბჭოთა კავშირში გაბატონებული და ჩამოყალიბებული არ იყო რაღაც წმინდათა-წმინდა, რომელსაც არ შეიძლება ხელი ახლო და რომელზეც არ შეიძლება ხელი აღმართო. 1953 წლის 26 ივნისს მოხდა რაღაც “სასახლის გადატრიალები” მსგავსი რამ. კანონებისა და კომუნისტური პარტიის წესდების დარღვევით. სსრკ გენერალური პროკურორის სანქციის გარეშე ლ. ბერია დაპატიმრებულ იქნა. ფორმალურად ის “გაასამართლეს” კიდევაც, თუმცა დღესაც ბნელითაა მოცული, თუ რა მოხდა ნამდვილად. უფრო სწორად პარტიულმა ელიტამ, სამხედრო ლიდერებზე დაყრდნობით, რუსული შოვინისტური ძალების მხარდაჭერით თავიდან მოიშორა პარტიული ლიდერებისა და სამხედრო სექტორის ბატონობის წინააღმდეგ მოსალოდნელი საფრთხე და ამდენად “კვლავ შეფერხდა ისტორია”.

სკკპ 1953 წლის ივლისის პლენუმზე ლ. პ. ბერია, რომელიც, რა თქმა უნდა, წინააღმდეგ პარტიის წესდებისა, მას არ ესწრებოდა, “გააშავეს”. დღეს ამ “ბრალდებების” მნიშვნელოვან ნაწილს სულ სხვა თვალეებით შეხედავს ისტორია.

აღბათ, მერამდენეჯერ, დამტკიცდა, რომ საბჭოთა კავშირში ჰალა ბატონობდა კანონზე და არა პირიქით. ნ. ს. ხრუშჩოვმა პარტიის XX ყრილობაზე წაიკითხა “საიდუმლო” მოხსენება, რომელიც მიმართული იყო თითქმის სამი წლის წინად გარდაცვლილი ი. ბ. სტალინის წინააღმდეგ. მას სურდა საკუთარი ავტორიტეტის შექმნა ამ აქციით.

საქმე ისე იყო წარმოდგენილი, რომ სტალინი ძირეულად განსხვავდებოდა ლენინისაგან, რომ ლენინი კარგი და ბრძენი იყო, ხოლო სტალინი სასტიკი და უეცი. ქართველმა ახალგაზრდობამ აქმისადმი ასეთ მიდგომაში ამოიკითხა რუსული შოვინიზმი. თბილისში დაიწყო უმართავე დემონსტრაციები, რასაც 1956 წლის 14 მარტს ღამით შეუიარაღებელი ხალხის, დემონსტრანტების დახვრეტა მოჰყვა.

ცხადი იყო, რომ როგორც მოსკოვში, ასევე თბილისშიც არქენი პოლიტიკოსების ნაკლებობა იყო. არავინ არ ფიქრობდა ამის შესახებ, თუ რა შედეგს მოიტანდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის ნიკიტა ხრუშჩოვის ახირებული “იდებები”.

თვით ხრუშჩოვის აზრი, რომ ის აღადგენდა “სოციალისტურ კანონიერებას” არაგულწრფელი აღმოჩნდა. კელავ გრძელდებოდა უკანონობა, დაპატიმრებულთათვის დაპატიმრების შემდეგ გამოსული მკაცრი კანონების შეფარდება ე. ი. გამკაცრებული კანონებისათვის უკუქცევითი ძალის მინიჭება და ამის შედეგად ადამიანების სიკვდილით დასჯაც კი. ამის შესახებ შეიძლებოდა გვეთქვა: საბჭოთა სხელისუფლება რაც უფრო იცვლებოდა, მით უფრო ძველებური რჩებოდა. რა თქმა უნდა, როგორც ყველა სახელმწიფოს, საბჭოთა სახელმწიფოსაც გააჩნდა რალაც დადებითი, მაგრამ უარყოფითი მერობდა. ადამიანს ეკრძალებოდა საბჭოთა კავშირის დატოვება. ამის ნიადაგზე ხდებოდა თვითმფრინავების გატაცებანი საბჭოთა “სამოთხის” დატოვების მიზნით რასაც ხშირად მოჰყვებოდა სისხლიანი დაბოლოება. თვითმფრინავთა გამტაცებლებს რომ სიკვდილით სჯიდნენ, ეს კიდევ ასე თუ ისე მოსალოდნელი იყო “კომუნიზმის მშენებელთა” იდეოლოგიით. ყოფილა შემთხვევა, რომ სიკვდილით დაუსჯიათ ისეთი პირი, რომელიც ასეთ გატაცებაში არ მონაწილეობდა, მაგრამ ოდესღაც გამოუთქვამს ამის შესახებ მოსაზრება, გამოუვლენია “შიშველი განზრახვა” თვითმფრინავის გატაცებისა, თუმცა ამ მიმართულებით არაფერი გაუკეთებია.

ნ. ს. ხრუშჩოვის განკარგულებით აშენებული იყო ე. წ. ბერლინის კედელი. სოციალისტური “გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის” მოქალაქე დასავლეთ ბერლინში – გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ვერ შევიდოდა. ბევრი ადამიანი დაიღუპა არალეგალურად აღმოსავლეთ გერმანიიდან დასავლეთში გადასვლისას. ცივილიზებული სამყარო ვერ შეურიგდებოდა კომუნისტურ-სოციალისტურ იდეების ასეთ გაგებას. ამ რუსულ მოვლენაში იყო რაღაც სკვითური, არქაული.

ადამიანს არ აქონდა ხელისუფალთა ნებართვის გარეშე სამშობლოდან, სახელმწიფოდან წასვლის უფლება, თუმცა იგივე სახელმწიფო ზრუნავდა იმის შესახებ, რომ მის მოქალაქეებს სამკურნალო საშუალებები შედარებით იაფად შეეძინათ, ის არ ყოფილიყო უმუშევარი, უბინაო და ა. შ. XX საუკუნის ოთხმოცდანი წლების ბოლოს სახელმწიფო ჯანმრთელობის დასაცავად წლიურად ერთ სულზე 150 დოლარამდე ხარჯავდა.

კვლავ სკკპ (კენტრალური კომიტეტი მართავდა სახელმწიფოს. ამ მხრივ ორმოცდაათიან-სამოციან წლებში, ისევე როგორც მომდევნო ხანებში, არაფერი შეცვლილა. პარტიულ ლიდერებს ეკითხებოდათ ყველაფერი. 1957 წლის თებერვალში საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის (კენტრალური კომიტეტის პლენუმმა მიიღო გადაწყვეტილება – (დადგენილება) “მრეწველობისა და მშენებლობის მართვის ორგანიზაციის შემდგომი სრულყოფის შესახებ”. ხსენებული დადგენილება ითვალისწინებდა მართვის ტერიტორიულ პრინციპზე გადასვლას და ამით თითქოს დადებითი საქმე კეთდებოდა. მაგრამ ქვეყანაში, სადაც ცენტრალიზებული წესით ყველაფერში პარტიული ხელმძღვანელობა ყოფდა ცხვირს, ამ რეფორმამ ვერ გაამართლა. ჩქარა ისევ დაუბრუნდნენ სამინისტროებისა და უწყებების მეშვეობით მართვას (1965 წელს). მაშინ როდესაც იქმნებოდა სახალხო მეურნეობის საბჭოები, პარტიული ლიდერები იმოწმებდნენ ლენინს და მის ბრძნულ გამოცდილებას. და რამდენიმე წლის შემდეგ, როდესაც დაშალეს სახალხო მეურნეობის საბჭოები, კვლავ ლენინს იმოწმებდნენ და მის სიბრძნეზე უთითებდნენ. ასეთმა დაუსაბუთებელმა რეფორმებმა დიდი ზიანი მიაყენა ქვეყანას.

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს მეექვსე მოწვევის სესიამ 1965 წლის 19 ოქტომბერს მიიღო გადაწყვეტილება მართვა-გამგეობის დარგობრივ პრინციპზე გადასვლის შესახებ.

“ცენტრისათვის” ასეთი მართვა-გამგეობა უფრო მოსახერხებელი იყო.

არსებობდა საკავშირო-რესპუბლიკური და რესპუბლიკური დაქვემდებარების სამინისტროები. რესპუბლიკური დაქვემდებარება იყო ადგილობრივი მრეწველობის, მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურების, სოციალური უზრუნველყოფის, კომუნალური მეურნეობის, საავტომობილო გზების და ზოგიერთი სხვა სამინისტროები.

საკავშირო-რესპუბლიკური სამინისტროები იყო: ვაჭრობის, მსუბუქი მრეწველობის, მშენებლობის, სასოფლო მშენებლობის, საშენ მასალათა მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, უმაღლესი და საშუალო განათლების, ფინანსთა, შინაგან საქმეთა, ხორცისა და რძის მრეწველობის და ა. შ. საბჭოთა საქართველოს სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ადმინისტრაციულ და განმარტულებელ ორგანოდ ითვლებოდა რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭო ანუ მთავრობა, რომელსაც კონსტიტუციის მიხედვით ქმნიდა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭო. სინამდვილეში ყველაფერი წყდებოდა მმართველი პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს დონეზე. რასაც ხსენებული ბიურო გადაწყვეტდა, უმაღლესი საბჭოც მას განუხრელად ასრულებდა. ფაქტობრივი ძალაუფლება პარტიული ბიუროკრატის ხელში იყო.

1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალებამდე ბოლშევიკების პარტია სახელმწიფო მმართველობის ფედერალურ ფორმას უარყოფდა კიდევაც. 1903 წელს, რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მეორე ყრილობაზე წამოყენებული იყო საკითხი საოლქო თვითმმართველობის და საოლქო ავტონომიის შესახებ. ეს უკანასკნელი განიხილებოდა, როგორც უნიტარული სახელმწიფოს ინსტიტუტი.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ცხადი გახდა, რომ უნიტარულ რუსულ სახელმწიფოს არსებობა გაუჭირდებოდა. განსაკუთრებით ეს ცხადი გახდა 1917 წლის ოქტომბრის შემდეგ.

თანდათან ჩამოყალიბდა შეხედულება საბჭოთა ფედერაციის შესახებ, რომელიც ავტონომიური ერთეულების არსებობას არ უარყოფდა. აღიარებული იქნა სამი ფორმა საბჭოთა ავტონომიისა: საბჭოთა სოციალისტური ავტონომიური რესპუბლიკა, ავტონომიური ოლქი და ნაციონალური ოკრუგი. საბჭოთა ავტონომიას, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო წინააღმდეგობა გაეწია ცენტრალური რუსეთისა და ცენტრალური ორგანოების მბრძანებლური მდგომარეობისათვის. საბჭოთა ავტონომია მოიაზრებოდა როგორც ეროვნული საკითხის გადაჭრის ერთ-ერთი ფორმა. ამავე დროს მას პროპაგანდისტური

მნიშვნელობაც ჰქონდა. მას უნდა ეხეენებინა ბურჟუაზიული ქვეყნების ხალხებისათვის, თუ როგორ უნდა გადაწყდეს ეროვნული საკითხი.

1921 წელს საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში შეიქმნა აფხაზეთისა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკები, ხოლო 1922 წელს – “სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი”. ძლევამოსილ ცენტრს ყოველთვის შეეძლო ავტონომიური ერთეულები დაეპირისპირებინა მოკავშირე რესპუბლიკებისათვის და ამ წინააღმდეგობაზე ეთამაშა.

ე. წ. “სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის” შექმნა არსებითად “ცენტრის” – (რუსეთის) სახელმწიფო ინტერესებში შედიოდა. ოლქის მთავარ ქალაქში – ცხინვალში 1922 წელს ოსები ქალაქის მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენდა.

ამ ქალაქში ოცი ათასი ქართველი ცხოვრობდა, ხოლო ოსების რიცხვი ათას ას სულს შეადგენდა. ხელოვნური იყო ის გარემოებაც, რომ ორმოცამდე ქართული სოფელი მიაკუთვნეს ე. წ. “სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს”.

დიდი იმპერიები ყოველთვის ახერხებდნენ მათ შემადგენლობაში შემავალი ე. წ. “სუსტი” ხალხების კიდევ უფრო სუსტებთან დაპირისპირებას.

ავტონომიურ რესპუბლიკებს მიეცათ უფლება ჰქონოდათ საკუთარი კონსტიტუციები. რსფსრ 1925 წლის კონსტიტუციის 48-ე მუხლის მიხედვით და იმ მოკავშირე რესპუბლიკების კონსტიტუციათა მიხედვით, რომელთაც თავის შემადგენლობაში ავტონომიური რესპუბლიკები გააჩნდათ, პირველად აღიარებულ იქნა, რომ ავტონომიურ რესპუბლიკებს ენიჭებოდათ საკანონმდებლო უფლებები.

1936 წლის კონსტიტუციამ გამოაცხადა სოციალიზმის გამარჯვება სსრ კავშირში, საბჭოთა საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების გამარჯვება, სოციალისტური საზოგადოების მორალურ-პოლიტიკური ერთობა, საბჭოთა კავშირის ხალხების მეგობრობის განმტკიცება და ა. შ.

1936 წლის კონსტიტუციის მიხედვით საბჭოთა კავშირში შედიოდა თერთმეტი მოკავშირე რესპუბლიკა და ოცდამდე ავტონომიური რესპუბლიკა. აქედან საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა ორი ავტონომიური რესპუბლიკა. მარქსისტული დოქტრინის მიხედვით ეროვნული საკითხი კლასობრივთან შედარებით მეორეხარისხოვანია. ის კლასობრივს უნდა დაექვემდებაროს. ამ მოსაზრებამ ვერ გაუძლო დროის გამოცდას და XX საუკუნის



ოთხმოცდაათიანი წლების დასაწყისისათვის საბჭოთა კავშირიც დაიშალა<sup>249</sup>.

საბჭოთა დოქტრინის მიხედვით მოკავშირე რესპუბლიკა ითვლებოდა სუვერენულ სახელმწიფოდ. ამავე დროს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის კონსტიტუციის (1953 წლის რედაქციით) მე-14 მუხლის მიხედვით საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის გამგებლობას, მის სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოთა და სახელმწიფო მმართველობის ორგანოთა სახით ექვემდებარებოდა:

ა) სსრ კავშირის წარმომადგენლობა საერთაშორისო ურთიერთობაში, სხვა სახელმწიფოებთან სსრ კავშირის ხელშეკრულებათა დადება, რატიფიკაცია და დენონსაცია, უცხო სახელმწიფოებთან მოკავშირე რესპუბლიკათა ურთიერთობაში საერთო წესის დადგენა;

ბ) ომისა და ზავის საკითხები;

გ) სსრ კავშირის შემადგენლობაში ახალ რესპუბლიკათა მიღება;

დ) კონტროლი სსრ კავშირის კონსტიტუციის დაცვისადმი და იმის უზრუნველყოფა, რომ მოკავშირე რესპუბლიკების კონსტიტუციები შეესაბამებოდეს სსრ კავშირის კონსტიტუციას;

ე) მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის საზღვრების ცვლილებათა დამტკიცება;

ვ) მოკავშირე რესპუბლიკების შემადგენლობაში ახალი მხარეებისა და ოლქების, აგრეთვე ახალი ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ავტონომიური ოლქების შექმნის დამტკიცება;

ზ) სსრ კავშირის თავდაცვის ორგანიზაცია, სსრ კავშირის მთელი შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობა, მოკავშირე

=

---

<sup>249</sup> საბჭოთა კავშირში ეროვნულ ურთიერთობათა მდგომარეობას სწავლობდა ელენ დ'ანკოსი იგივე ელენე ზურაბაშვილი. ის ნიკო ნიკოლაძის შეილიშვილის შვილია. ივანე ზურაბაშვილი 1895 წელს დაქორწინებულა ნიკო ნიკოლაძის ასულზე – ნინოზე.

ელენე ზურაბაშვილმა, რუსული ენის მცოდნემ, შეისწავლა ეროვნული საკითხის გადაჭრის მდგომარეობა საბჭოთა კავშირში და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ეს პრობლემა სასურველ, ოპტიმალურ დონეზე არ იყო გადაჭრილი სსრ კავშირში. . .

1991 წელს ე. დ'ანკოსი აირჩიეს საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრად, ხოლო 1999 წლის ნოემბერში საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტად.

რესპუბლიკების საჯარისო ფორმირება, ორგანიზაციის სახელმძღვანელო საფუძვლების დადგენა;

თ) საგარეო ვაჭრობა სახელმწიფო მონოპოლიის საფუძველზე;

ი) სახელმწიფო უშიშროების დაცვა;

კ) სსრ კავშირის სახალხო-სამეურნეო გეგმების დადგენა;

ლ) დამტკიცება სსრ კავშირის ერთიანი სახელმწიფო ბიუჯეტისა და მისი შესრულების ანგარიშისა, დაწესება გადასახადებისა და შემოსავლისა, რაც შემოდის საკავშირო, რესპუბლიკური და ადგილობრივი ბიუჯეტების შესაქმნელად;

მ) საერთო-საკავშირო მნიშვნელობის ბანკების, სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო დაწესებულებათა და საწარმოთა, აგრეთვე საეაჭრო საწარმოთა მმართველობა;

ნ) ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის მმართველობა;

ო) ფულისა და კრედიტის სისტემის ხელმძღვანელობა;

პ) სახელმწიფო დაზღვევის ორგანიზაცია;

ჟ) სესხების აღება და გაცემა;

რ) მიწათსარგებლობის, აგრეთვე მიწის წიაღით, ტყეებითა და წყლებით სარგებლობის ძირითადი საფუძვლების დადგენა;

ს) განათლებისა და ჯანმრთელობის დაცვის დარგში ძირითადი საფუძვლების დადგენა;

ტ) სახალხო-სამეურნეო აღრიცხვის ერთიანი სისტემის ორგანიზაცია;

უ) შრომის კანონმდებლობის საფუძვლების დადგენა;

ფ) კანონმდებლობა სასამართლო წყობილებისა და სამართალწარმოების შესახებ; სისხლის სამართლის და სამოქალაქო სამართლის კოდექსები;

ქ) კანონმდებლობა საკავშირო მოქალაქეობის შესახებ, კანონმდებლობა უცხოელთა უფლებების შესახებ;

ღ) ქორწინებისა და ოჯახის შესახებ კანონმდებლობის საფუძვლების დადგენა;

ყ) ამნისტიის შესახებ საერთო-საკავშირო აქტების გამოცემა<sup>250</sup>.

როგორც ვნახეთ, მოკავშირე რესპუბლიკების უფლებები იმ ზომით იყო შეზღუდული, რომ ძნელია საუბარი რაიმე სუვერენული

<sup>250</sup> იხ. "საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის კონსტიტუცია" (ძირითადი კანონი). სახელგამი. პოლიტ ლიტერატურის სექტორი. თბილისი. 1953 წ.

უფლების შესახებ. პირდაპირ უხერხულობას განიცდი საწინააღმდეგო სათქმელის სიუხვისაგან. გარდა ამისა კონსტიტუცია დუმდა იმის შესახებ, რომ სახელმწიფოში რეალურ ძალაუფლებას ფლობდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი და მისი პოლიტბიურო, რომ ჯერ ყველაფერი წყდებოდა პარტიის პოლიტბიუროში და მხოლოდ პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში მიღებულ გადაწყვეტილებებს ასრულებდა სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭო, უმაღლესი საბჭო და მისი პრეზიდიუმი.

თითოეულ მოკავშირე რესპუბლიკას გააჩნდა საკუთარი კონსტიტუცია, რომელიც საეხებით შეესაბამებოდა სსრ კავშირის კონსტიტუციას.

სსრ კავშირის კონსტიტუციის 17-ე მუხლის მიხედვით თითოეული მოკავშირე რესპუბლიკა ინარჩუნებდა სსრ კავშირიდან თავისუფლად გამოსვლის უფლებას, მაგრამ გათვალისწინებული არ ყოფილა გასვლის რაიმე მექანიზმი.

ავტონომიური რესპუბლიკები შედიოდნენ სსრ კავშირის შემადგენლობაში მოკავშირე რესპუბლიკების მეშვეობით და მათ არ გააჩნდათ სსრ კავშირიდან გამოსვლის უფლება. მათ იმის უფლებაც არ გააჩნდათ, რომ გამოსულიყვნენ მოკავშირე რესპუბლიკის შემადგენლობიდან ამ უკანასკნელის თანხმობის გარეშე<sup>21</sup>.

მანამ სანამდე პარტიული ლიდერები მეტ-ნაკლებად ზომიერებას იჩენდნენ, საქმე თითქოს ნორმალურად მიდიოდა. მაგრამ ეს ზომიერება გაქრა. ყველაფერი პარტიულ ხელმძღვანელთა ვიწრო წრეში წყდებოდა. თავი წამოყო ველოკორუსულმა შოვინიზმმა. მოკავშირე რესპუბლიკების ეროვნული კადრების მიმართ ნდობა მცირდებოდა. ყველაფერი “ცენტრიდან”, რუსეთიდან იმართებოდა. გაჩნდა საბჭოთა ხალხის იდეა, რომელშიაც რუსი ხალხის ფსევდონიმი იკითხებოდა. მოკავშირე რესპუბლიკების ხალხებს უკვე აღარ სურდათ ძველებურად ცხოვრება. ნ. ხრუშჩოვის ხელმძღვანელობის წლებში (1953-1964) იყო ცდები ლიბერალიზაციისა, მაგრამ

---

<sup>21</sup> ი. გოგილაშვილი. “საბჭოთა სოციალისტური ავტონომიური რესპუბლიკების სამართლებრივი მდგომარეობა” თბილისი. 1955, გვ. 17. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორფურატი (რუსულ ენაზე).

ი. ფუტკარაძე. “საქართველოს საბჭოთა სახელმწიფოებრიობის განვითარება” გამ. “მეცნიერება” 1969, გვ. 92-95.

ეს განზრახვა მარცხით დამთავრდა. რეჟიმი არ იცვლებოდა. ქველადფერი ერთ კაცს უნდა გადაეწევიტა. პარტიულმა ლიდერებმა გადაწყვიტეს, რომ საბჭოთა კავშირში 1961-1980 წლებში აშენდებოდა კომუნისტური საზოგადოება, რომელიც კომუნისტური პარტიის პროგრამაშიც აისახა. ეს იყო უტოპისტური სიბეცის საუცხოო ძეგლი.

დიდი განსხვავება იყო სოციალურ იდეალსა და სინამდვილეს შორის. “კომუნიზმის მშენებლის მორალური კოდექსი” ყოველ ნაბიჯზე ირღევოდა. თეორიულად საბჭოთა ლიდერები, როგორც კომუნისტები, ტერორს უარყოფდნენ. მაგრამ მას პრაქტიკულად მიმართავდნენ. ეს იყო მათი “სოციალური პრაქტიკა”. 1905 წლის რევოლუციიდან მოყოლებული კომუნისტი ტერორისტები პარტიის დავალებით კლავდნენ მათთვის არასასურველ მოღვაწეებს, ძარცვავდნენ ეკლესიებს. ზოგიერთი მათგანი ამით ამაყობდა კიდევ. 1940 წელს ფარული განკარგულებით მექსიკაში მოკლეს ლევ ტროცკი. 1960 წელს მის მკვლელს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიანიჭეს. მაგრამ ეს ხდება ხალხისაგან ფარულად. ნ.ს. ხრუშჩოვის ხელმძღვანელობის წლებშიც გრძელდებოდა ასეთი მეთოდით “მუშაობა”. საბჭოთა აგენტები საზღვარგარეთ კვლავ ხოცავდნენ “სახელმწიფოსათვის” არასასურველ პირებს. პრინციპი-მიზანი ამართლებს საშუალებას კვლავ მოქმედებდა. სიმართლე უნდა ითქვას:

“ავსა კარგად ვერვინ შეცვლის  
თავსა ახლად ვერვინ იშობს”. (რუსთაველი)

როდესაც ნ. ს. ხრუშჩოვი დარწმუნდა, რომ პარტიული ლიდერები ზედმეტად აფათურებდნენ ხელს სამეურნეო სფეროში, მან იგივე მოინდომა, რასაც თავის დროზე ლ. პ. ბერია ცდილობდა: პარტიული ხელმძღვანელების როლის შეკვეცა სამეურნეო სფეროში. ამ მცდელობას გადაყვა ნ. ხრუშჩოვი, როგორც სახელმწიფოს ლიდერი. პარტიულმა ბიუროკრატიათ იგი თავიდან მოიშორა, მაგრამ სახელმწიფო მანქანა უკვე “დაჟანგული” იყო. სტალინის ხანის მეტისმეტად მკაცრი კანონები შეარბილეს, რამაც მმართველ ზედაფენებს შესაძლებლობა მისცა დიდი რისკის გარეშე ჩაფლულიყო კორუფციაში. ქრთამი და სხვა დარღვევები საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივნისა და მოკავშირე რესპუბლიკის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ოჯახურ წრემდე აღწევდა.

1982 წლის ნოემბრამდე გაგრძელდა ე.წ. “უძრაობის ხანა”.

1983 წელს აღნიშნეს კარლ მარქსის გარდაცვალების ასი წლისთავი. გაჩნდა პირველი ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ საქმე კარგად არ მიდიოდა. სულ 15 თვე ხელმძღვანელობდა საბჭოთა კავშირს იური ანდროპოვი და ცდილობდა ქვეყნის გაწმენდას მექრთამეებისაგან. წამოყენებულ იქნა კიდევ ლოზუნგი “არც ერთი კორუმპირებული და მექრთამე ჩვენს შორის”, “სასტიკი ბრძოლა ყოველგვარი ჯურის მედროვეებს”.

კორუფცია საკმაოდ იყო გავრცელებული საქართველოშიც. თუმცა სისხლის სამართლის კოდექსით სასტიკი სასჯელები იყო გათვალისწინებული ანგარებითი ხასიათის დანაშაულობათათვის, ეს საქმეს ვერ შეელოდა. მრავალი ადამიანი ცდილობდა საბჭოთა კავშირიდან გაქცევას. არ ერიდებოდნენ ამ მიზნით თვითმფრინავების გატაცებასაც, თუმცა ასეთი დანაშაულის ჩადენა სასტიკად ისჯებოდა. არაიშვიათად ასეთი მცდელობა სისხლიანი ტრაგედიით მთავრდებოდა. დამნაშავეებს სიკედილით სჯიდნენ.

იური ანდროპოვმაც კი ვერ შესძლო წესრიგის დამყარება სახელმწიფოში. სახელმწიფოს სათავეში ის სულ 15 თვე იყო, მაგრამ დროის უმეტესი ნაწილი საავადმყოფოში გაატარა. ის მიხვდა, რომ სახელმწიფო საქმეები ცუდად მიდიოდა, მაგრამ ხელთ არ ჰქონდა სახელმწიფოს ავადმყოფობისაგან განკურნების რეცეპტი. იგი ებრძოდა სახელმწიფოში გაჩაღებულ უზარმაზარ ხანძარს თითქმის შიშველი ხელებით.

საქმე იქამდე მივიდა, რომ სასჯელები არ ახდენდნენ სასურველ ეფექტს.

თავის დროზე XIX საუკუნის ერთ-ერთი დიდი მოაზროვნე კარლ მარქსი წერდა: “ისტორია და ისეთი მეცნიერება, როგორიც არის სტატისტიკა, ამომწურავი სიცხადით ამტკიცებენ, რომ კაენის დროიდან მოკიდებული, ეს ქვეყანა სასჯელით ვერც ვერავის გამოუსწორებია და ვერც დაუშინებია”.

საბჭოთა კავშირს ამ დროისთვის სჭირდებოდა პოლიტიკური გენია. იგი კი არსად ჩანდა. დიდი სახელმწიფო დაშლის საფრთხის წინაშე იდგა. დიდ სახელმწიფო მოღვაწეს მოეთხოვებოდა ჰეგელის სიტყვებით რომ ეთქვათ იმდენად ყოფილიყო მორწმუნე, რამდენადაც მოაზროვნე.

დაიწყო ე.წ. “გარდაქმნის ხანა”, მაგრამ სახელმწიფო აზროვნების და სახელმწიფო სიბრძნის ნაკლებობა აშკარად იგრძნობოდა.

იდგა მეოცე საუკუნის ოთხმოციანი წლები. მზადდებოდა ქაოსი,

რომელსაც საფუძველი წარსულში ჰქონდა ფესვგადგმული და მთელი თავისი შესაძლებლობით აწმყოსა და მომავალს აწყდებოდა. აკადემიკოს დ. ლიხაჩოვს ეკუთვნის გამოთქმა, რომ ყოველი კულტურული აღმავლობა ისტორიაში უკავშირდება წარსულისადმი მიმართვას. იგივე შეიძლება ითქვას პოლიტიკური პროგრესის მისამართითაც. პოლიტიკოსებმა ვერ შეძლეს წარსულის სწორად შეფასება.

ასეთ ვითარებაში ქართულმა საზოგადოებამ მოინდომა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა.

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელებმა მოინდომეს საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციაში ისეთი მუხლის შეტანა, რომელიც მოკავშირე რესპუბლიკებს ჩამოართმევდა სსრ კავშირიდან გასვლის უფლებას. ამ გარემოებამ ქართველ ხალხში უარყოფითი რეაქცია გამოიწვია. “ცენტრმა” დათმო და ასეთი შესწორება არ იქნა შეტანილი კონსტიტუციაში.

1988 წელს საბჭოთა ლიდერმა მიხეილ გორბაჩოვმა მოინდომა საბჭოთა სახელმწიფო წყობილების სრულყოფა. ყველამ იცოდა, რომ სსრ კავშირი ფაქტობრივად უნიტარული სახელმწიფო იყო და საჭიროდ მიიჩნიეს ფედერაცია ქაღალდზე რეალურ ფედერაციად ექციათ. მ. გორბაჩოვის ამ წინადადებას დადებითად გამოეხმაურენ საბჭოთა რესპუბლიკებში; მაგრამ ინტელიგენციის ნაწილი ამითაც არ დაკმაყოფილდა და გაჩნდა კონფედერაციის მოთხოვნა. მოითხოვდნენ საბჭოთა კავშირის კონფედერაციულ სახელმწიფოდ გარდაქმნას<sup>222</sup>.

1989 წლის 4 აპრილიდან მთავრობის სასახლესთან მოეწყო დიდი მიტინგი, სადაც ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობის ლიდერები მოითხოვდნენ საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობას. 9 აპრილს დილის 4 საათზე მიტინგი დარბეულ იქნა ბარბაროსული მეთოდით. დაიღუპა 19 ადამიანი, ხოლო ქიმიური გაზით მოწამლულთა რაოდენობამ ორი ათასს გადააჭარბა.

მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრი საქართველოს სასარგებლოდ განეწყო. მაგრამ ეროვნული გათავისუფლების მომხრე პირებს შორის წინააღმდეგობამ იჩინა თავი. პარტიის ლიდერებს კი არ აღმოაჩნდათ უნარი საერთო ნიადაგზე დგომისა, რამაც უდიდესი ზიანი მოუტანა საქართველოს. მემარცხენეობის საყმაწვილო სენმა

<sup>222</sup> იხ. გ. ნადარეიშვილი. ფედერაცია თუ კონფედერაცია? გაზ. “კომუნისტი” 13 სექტემბერი, 1989წ. გვ. 3.

და პირადმა ამბიციებმა საქართველოს სახელმწიფო ინტერესებს ავნო.

“მრგვალი მაგიდის” ბლოკმა გაიმარჯვა არჩევნებში. კომუნისტები დამარცხდნენ.

1991 წლის 31 მარტს საქართველოში ჩატარდა რეფერენდუმი. საქართველოს მოსახლეობის 97 პროცენტმა მხარი დაუჭირა საქართველოს სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას.

1991 წლის 9 აპრილს გამოქვეყნდა საქართველოს დამოუკიდებლობის დეკლარაცია. რამოდენიმე დღის შემდეგ საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ ზვიად გამსახურდია საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტად აირჩია. მიუხედავად ამისა გამოცხადდა პრეზიდენტის პირდაპირი და საყოველთაო არჩევნები. ზ. გამსახურდიამ მიიღო ხმათა დიდი უმრავლესობა (97%) და სასტიკად დაამარცხა კონკურენტები.

მოსალოდნელი იყო, რომ პარტიის ლიდერები ამაღლდებოდნენ პირად ამბიციებზე და ეიწრო პარტიულ ინტერესებზე. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ვერ მოხერხდა თვით “მრგვალი მაგიდის” ერთიანობის შენარჩუნებაც. ასეთ ვითარებაში მოსალოდნელი სამოქალაქო ომის თავიდან აცილება შესაძლებელი იყო. მაგრამ ასე არ მოხდა. 1991 წლის 22 დეკემბერს შინა ომი მაინც დაიწყო. ეს იყო ანტიკონსტიტუციური აქტი, რომელიც საქართველოს მტრებს ხელებს უხსნიდა ჩვენს შინაურ საქმეებში ჩარევისათვის. “სამხედრო საბჭომ” ხელთ იგდო ძალაუფლება, მაგრამ ქართველი ხალხი გამოცდილ სახელმწიფო მოღვაწეს უფრო ანდობდა თავის ბედს, ვიდრე შედარებით უცნობ ადამიანებს.

ასეთ ვითარებაში 1992 წლის 7 მარტს ედუარდ შევარდნაძე წამოდის თბილისში. შეიქმნა სახელმწიფო საბჭო.

მოგვიანებით 1992 წლის 11 ოქტომბერს ჩატარდა საქართველოს პარლამენტის არჩევნები. დროებით მოხდა პარლამენტის თავმჯდომარისა და სახელმწიფოს მეთაურის უფლებამოსილებათა შეერთება.

საქართველოს სახელმწიფოს მტრების რუსი, ჩეჩენი, ადიღელი და სხვა დაქირავებულების მხარდაჭერით აფხაზმა სეპარატისტებმა განახორციელეს თავიანთი სეპარატისტული ზრახვები. რუსეთის სახელმწიფო, რომელსაც დღემდე არა აქვს გამომუშავებული საკუთარი პოლიტიკა კავკასიაში, აშკარად ეხმარებოდა აფხაზ სეპარატისტებს, თუმცა ამას საქვეყნოდ არ აღიარებდა. რუსეთის გარდა სეპარატისტული ძალები ვერსაიდან ვერ მიიღებდნენ ტანკებს, თვითმფრინავებს და მძიმე შეიარაღებას. 1993 წლის სექტემბერში

მათ აიღეს სოხუმი. 1993 წლის ოქტომბერში ზ. გამსახურდიას მომხრეებმა სცადეს ქუთაისის აღება. მათ ხელში იყო ფოთი, ხონი და სამტრედია. მაგრამ ვითარება შეიცვალა “დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა” თანამეგობრობის ჩარევის შედეგად. სწორედ სამოქალაქო ომის ესკალაციის დროს ხდება საქართველო დსთ-ს წევრი.

1995 წლის 24 აგვისტოს საქართველოს პარლამენტმა დაამტკიცა კონსტიტუციის პროექტი. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პოლიტიკური რეჟიმის ის ფორმა, რომელიც კონსტიტუციით აირჩია საქართველომ, უნიკალურია პოსტსაბჭოურ სივრცეში. ახალმა კონსტიტუციამ დააკანონა საპრეზიდენტო მმართველობა. პრეზიდენტი, მართალია სათავეში უდგას აღმასრულებელ ხელისუფლებას, მაგრამ მისი ერთ-ერთი მთავარი ფუნქციაა უზრუნველყოს ხელისუფლების სამი შტოს დამოუკიდებელი, ჰარმონიული მუშაობა და თანამშრომლობა<sup>23</sup>.

საქართველოს კონსტიტუცია შედგება ცხრა თავისა და ასცხრა მუხლისაგან. კონსტიტუციის პირველი თავი ეხება ზოგად დებულებებს (1-11 მუხლები). მეორე თავი ეხება საქართველოს მოქალაქეობასა და ადამიანის ძირითად უფლებებსა და თავისუფლებებს (მე-12 - 47-ე მუხლები).

კონსტიტუციის მესამე თავში მოცემულია პარლამენტის უფლებები და მოვალეობები, პარლამენტის წევრთა არჩევის წესი, პარლამენტის წევრთა უფლებამოსილება, საპარლამენტო ფრაქციების შექმნისა და საქმიანობის რიგი და ა. შ. კონსტიტუციის 63-ე მუხლი ითვალისწინებს იმპიჩმენტის წესით პრეზიდენტის თანამდებობიდან გადაყენებას.

მესამე თავი კონსტიტუციისა მოიცავს 48-ე - 68-ე მუხლებს.

კონსტიტუციის მეოთხე თავი ეხება საქართველოს პრეზიდენტს (69-ე - 81-ე მუხლები), მის უფლებებსა და მოვალეობებს, მისი არჩევის წესს, 71-ე მუხლის მიხედვით თანამდებობის დაკავების წინ საქართველოს ახლადარჩეული პრეზიდენტი წარმოთქვამს საპროგრამო სიტყვას და დებს ფიცს.

კონსტიტუციის 78-ე მუხლით აკრძალულია სამხედრო ძალების, სამხედრო უშიშროების და პოლიციის უწყებათა შერწყმა ან სხვაგვარი გაერთიანება. კონსტიტუციის 79-ე მუხლის მიხედვით

<sup>23</sup> ალ. ბენდიანიშვილი. “საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ). თბილისი, 2001 წ. გვ.341.



მთავრობის წევრები პასუხისმგებელნი არიან საქართველოს ჰრეზიდენტის წინაშე.

კონსტიტუციის მეხუთე თავი, 82-91-ე მუხლები, ეხება სასა-  
მართლო ხელისუფლებას.

კონსტიტუციის 86-ე მუხლის მიხედვით მოსამართლე შეიძლება იყოს საქართველოს მოქალაქე ოცდაათი წლის ასაკიდან, თუ მას აქვს უმაღლესი იურიდიული განათლება და სპეციალობით მუშაობის სულ ცოტა 5 წლის გამოცდილება. მოსამართლის თანამდებობაზე განწესება ხდება არანაკლებ ათი წლის ვადით. საბჭოთა საქართველოში არაიშვიათად მოსამართლეებად განაწესებდნენ სათანადო გამოცდილების არ მქონე პირთ, მაგრამ კომუნისტური პარტიის წევრებს, ხელისუფლებისთვის პოლიტიკურად ღირსეულ პირებს.

კონსტიტუციის მეექვსე თავი (92-ე – 97-ე მუხლები) ეხება სახელმწიფო ფინანსებსა და კონტროლს. მეშვიდე თავი (98-101-ე მუხლები) ეხება სახელმწიფოს თავდაცვას, თავი მერვე (102-ე – 103-ე მუხლები) კონსტიტუციის გადასინჯვას, ხოლო მეცხრე თავი (104-ე – 109-ე მუხლები) შეიცავს გარდამავალ დებულებებს.

განსხვავებით რუსეთის ფედერაციისა და ყირგიზეთისაგან, საქართველოს კონსტიტუციაში ნახსენები არ არის ბინის უფლება. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი კონსტიტუციის 39-ე მუხლის მიხედვით “საქართველოს კონსტიტუცია არ უარყოფს ადამიანისა და მოქალაქის სხვა საყოველთაოდ აღიარებულ უფლებებს, თავისუფლებებსა და გარანტიებს, რომლებიც აქ არ არის მოხსენიებული, მაგრამ თავისთავად გამომდინარეობენ კონსტიტუციის პრინციპებიდან”. უთუოდ აჯობებდა, რომ ბინის უფლება სავსებით გარკვევით იყოს დაფიქსირებული კონსტიტუციაში.

საქართველოში 1966-1980 წლებში აშენებულია 26 მილიონი კვადრატული მეტრი საცხოვრებელი ფართობი, რაც არ არის ცოტა ისეთი ქვეყნისათვის, როგორიც საქართველოა; მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საცხოვრებელი სახლების ნაწილი მაინც უხარისხოდ შენდებოდა, რაც აღინიშნა კიდევ საქართველოს კომპარტიის XXVI ყრილობაზე. ირღევოდა ანტისეისმური მშენებლობის ნორმები, მშენებლობის დროს სათანადოდ არ იცავდნენ დამტკიცებული პროექტების მონაცემებს. რკინა-ბეტონის კონსტრუქციებში სტანდარტები ირღევოდა საშუალოდ 15-20 პროცენტით. დაბალი იყო ხის კონსტრუქციების ხარისხიც.

აღსანიშნავია აგრეთვე სატელეფონო ქსელის არაღამაკმაყო-

ფილებელი მუშაობა ოთხმოციან წლებში, ნარკომანიის გავრცელება, ეკოლოგიური კრიზისის ნიშნები, ადამიანსა და ბუნებას შორის ღრმა კონფლიქტის წარმოშობა.

არ არსებობდა მეცნიერული აზრის თავისუფლება. გამომცემლობა ვალდებული იყო ორი წლით ადრე შეედგინა საგამომცემლო გეგმა. ამ გეგმას განიხილავდა გამომცემლობის სახელმწიფო კომიტეტი (გამსახკომი). შემდეგ მმართველი პარტიის —საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის შესაბამისი განყოფილება და ბოლოს საკავშირო გამსახკომი მოსკოვში, სადაც ეურადღებით ეცნობოდნენ თითოეული წიგნის ანოტაციას. ყოველივე ამის შემდეგ უკვე წიგნის ანაბეჭდებს კითხულობდა საბჭოთა ცენზორი, რომელსაც უფლება ჰქონდა სახელმწიფო-იდეოლოგიური ხასიათის ინსტრუქციების გათვალის-წინებით აეკრძალა წიგნის ბეჭდვა. ცალკე ნებართვა იყო საჭირო წიგნის დაბეჭდვისათვის და ცალკე — მისი გავრცელებისათვის. თუ ცენზორი ჩათვლიდა, რომ წიგნის დაბეჭდვა მისანშეწონილად მიაჩნია, ის ამას სათანადო ბეჭდით დაადასტურებდა. სიტყვა ცენზორი არსად ჩანდა. მისი “ფსევდონიმი” მთავლიტი იყო. წიგნის ბოლო გვერდზე თავსდებოდა აბრევიატურა “უე”, რომელსაც გამომცემლობაში ასე შიფრავდნენ “უფლება ეძლევა”. ყოფილა შემთხვევა, რომ უკვე გასაყიდად გამოტანილი წიგნი “ფხიზელი” მკითხველის ინიციატივით გაუნადგურებიათ. ასე მოუვიდა ივანე ჯავახიშვილის ქართველი ერის ისტორიის მეხუთე ტომს. ასე რომ ცენზორის ცენზორი “ფხიზელი საბჭოთა მკითხველი” იყო. ის ცენზურა, რომელიც 1917 წლამდე არსებობდა 1937 წელს სამატრელი იყო.

ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორებს — ნ. ბერძენიშვილს და გ. მელიქიშვილს სხვადასხვა დროს “ვინ მოსთვლის რის ფასად უჯდებათ” სამეცნიერო კვლევის გეგმაში ერთადერთი თემის გათვალისწინება ქართული ეკლესიის ისტორიიდან. თემა უნდა შეესრულებინა ბაბილინა ლომინაძეს. როგორც ბ. ლომინაძე იგონებდა, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის თავდასხმა “დროდადრო მწვავე ხასიათს იღებდა”, მაგრამ ამას ემატებოდა ზოგიერთი შინაური — “ფხიზელი” თანამშრომლის იერიშებიც.

საბჭოთა კავშირის სინამდვილეში მოკავშირე რესპუბლიკებს მიეცათ უფლება ჰქონოდათ საკუთარი კოდექსები, მაგრამ ისინი ძირითადად “ცენტრიდან” — მოსკოვიდან მოდიოდა, რუსულად იწერებოდა და მხოლოდ უმნიშვნელო ცვლილებების შეტანა თუ შეეძლო მოკავშირე რესპუბლიკებს.

დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ საქართველომ “ცენტრიდან” მიღებული ინსტრუქციების გარეშე შეიმუშავა საკუთარი სამოქალაქო სამართლის კოდექსი, რომლის პროექტიც დიდი ხნის განმავლობაში დგებოდა. გათვალისწინებული იყო მსოფლიოს მრავალ ქვეყნის გამოცდილება და, რა თქმა უნდა, ქართული გამოცდილებაც. კოდექსი შედგება 1519 მუხლისაგან. ასეთი ვრცელი, ყოვლიმომცველი კოდექსი საქართველოს არასოდეს არ ჰქონია. იგი მოიცავს საოჯახო და ინტელექტუალური საკუთრების სამართალსაც.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი მიღებულ იქნა 1997 წლის 26 ივნისს.

კოდექსის 170-ე მუხლის მიხედვით მესაკუთრეს შეუძლია კანონისმიერი ან სახელშეკრულებო შებოჭვის ფარგლებში თავისუფლად ფლობდეს და სარგებლობდეს ქონებით, არ დაუშვას სხვა პირთა მიერ ამ ქონებით სარგებლობა, განკარგოს იგი, თუ ამით არ ილახება მეზობლების ან სხვა მესამე პირთა უფლებები, ანდა, თუ ეს მოქმედება არ წარმოადგენს უფლების ბიროტად გამოყენებას.

1999 წლის 22 ივლისს მიღებულ იქნა საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, რომელიც შედგება 415 მუხლისაგან. სასჯელის სახეებიდან უკვე ამოღებულია სიკვდილით დასჯა. ადამიანის სიცოცხლე უკვე აღარ შეიძლება იყოს საშუალება პოლიტიკური მიზნების მიღწევის გზაზე.

მიმდინარე – 2003 წელს გამოიცა საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი. გამოცემულია საქართველოს ტყის კოდექსი, საქართველოს საჰაერო კოდექსი, მჭართველოს საზღვაო კოდექსი და ა. შ. არსებობს საქართველოს საბაჟო კანონმდებლობა. თანდათან ყალიბდება სამოქალაქო საზოგადოება და სამართლებრივი სახელმწიფო.

\*\*\*\*\*

~

\*\*\* 1989 წელს ცნობილმა ქართველმა მწერალმა ოთარ ჭილაძემ ასეთი მოსაზრება გამოთქვა. “ლეგენდებს რომ მიეყვით, ჩვენ დაბმული გმირის შთამომავლები ვართ და იმისგან მოგვდევს ნებისმიერი ბორკილის გაწყვეტის უნარი. ქართველობა მარტო ეროვნება არ არის, გარკვეული თვალსაზრისით, სასჯელიცაა – ამას ადასტურებს მთელი ისტორია. მაგრამ, ამავე დროს, ჩვენდა საბედნიეროდ და საამაყოდ, ქართველობა არასოდეს ყოფილა მონობის, უმწეობის,

ჩაგრულობის, უსახლკარობის სიმბოლო, რის გამოც არასოდეს დაგვიმსახურებია არც თანაგრძნობა, არც სიბრალული დანარჩენი მსოფლიოსაგან. სამაგიეროდ, დანარჩენი მსოფლიო ყოველთვის მეტოქეს, პარტნიორთა ანდა კონკურენტს ხედავდა ჩვენში”.

თუ ლეგენდის დონეზე კავკასიის ქედზე მიჯაჭვულ ამირანში ქართველ ხალხს ვიგულისხმებთ, ის, საფიქრებელია, უკვე ხუთი ათასი წელი მაინც არის, რაც აქ ცხოვრობს და სხვაგან ცხოვრებას არ აპირებს. ქართველობა სასჯელია იმ თვალსაზრისით, რომ ის ამ ხნის განმავლობაში იბრძვის რეგიონში ინტენსიური მეურნეობის დამკვიდრებისათვის. თვით კავკასიელებშიც საქართველოს მომხრეებიც ყავდა და მოწინააღმდეგეებიც. გარდა ამისა, ქართველებისათვის დიდი სასჯელი იყო ქვეყნის დაცვა მესობელი დიდი სახელმწიფოსაგან, რომელთა შორისაც სოგჯერ ექსტენსიური მეურნეობის მქონეებიც არაიშვიათად იყვნენ. ინტენსიური მეურნეობის დამკვიდრების მისია პროგრესის პრინციპის მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო.

ამბობენ, რომ ისტორია არავის არაფერს არ ასწავლისო, ის მხოლოდ სჯისო შეუსწავლელი გაკვეთილებისათვის. უმრავლეს შემთხვევაში ეს მოსაზრება სწორია, მაგრამ გამოჩნადის შემთხვევებში მაინც ახერხებენ ისტორიიდან სწავლას.

ისტორიას უპირატესად უნიჭო მოსწავლეებთან აქვს საქმე. თუ ხალხს არ ძალუძს ისტორიის გაკვეთილების შესწავლა, ესეც მძიმე სასჯელია, თანაც ძნელად მოსახდელი. ხალხს უნდა შეეძლოს გონივრული კომპრომისი როგორც ქვეყნის შიგნით ასევე საგარეო ურთიერთობის დონეზეც.

ხალხური “ამირანიანის” მიხედვით კავკასიის ქედზე მიჯაჭვული ამირანი მორაყევს იმ პალოს, რომელზედაც არის მიჯაჭვული. არსებობს შესაძლებლობა რომ ის გათავისუფლდეს ტყვეობიდან.. მაგრამ მოფრინდება ჩიტი და დაფრინდება პალოზე. ამირანი განრისხდება. აიღებს უროს და დაარტყამს პალოს. ჩიტი გაფრინდება. . . ჩიტი განასახიერებს იმ ძალას, რომელმაც ამირანის ნაკლი კარგად იცის და მას ბოროტად იყენებს. გამოწვევა მიმართულია გამოწვეულის წინააღმდეგ. ხალხი ამჩნევს თავისსავე ნაკლს, საკუთარ შეცდომას. დღევანდელი სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჭკვიანმა პროეოკაცია უნდა გამოიცნოს, მას არ უნდა აჰყვეს. . . საისტორიო წყაროებიდან ჩანს საჯარო, სახელმწიფო ინტერესებზე

წინ კერძო ინტერესების დაყენება, ვახუშტი ბაგრატიონის<sup>254</sup> მიხედვით ქართველები არიან “სახელის მაძიებელნი ესრეთ, რამეთუ თჳსთა სახელთათვის არა რიდებენ ქუეყანასა და მეფესა თჳსსა”, არიან “კეთილ-ბოროტსედ აღრე მიმდრეკენი”.

“სახელის მაძიებლობა” შეერთებული ერთგულქვეშევრდომობის დეფიციტთან არის “ბოროტსედ მიდრეკა”, რაც სხვა ფაქტორებთან კავშირში იწვევს სახელმწიფოს ნგრევას. “საქართველო თავად ცოტა იყო და მერმე მრავლად გაყოფილი”. . . ერმა უნდა ისწავლოს როგორც საკუთარ, ასევე სხვების შეცდომებზე. . და თუ სწავლა არ ძალგდის, ესეც სასჯელია.

როგორც ერთი ქართველი მოაზროვნე იტყოდა: საჭიროა ერის სახელმწიფო ჯაგშნით აღჭურვა. მაგრამ გვიან შუა საუკუნეებში “საქართველოების” გაერთიანება ვერ მოხერხდა. ქართველებს უჭირდათ და უჭირთ გაერთიანება. მაგრამ ეროვნული ცნობიერება უცვლელი არ არის. XVII საუკუნეში სამეფოებად და სამთავროებად დაქუცმაცებულ საქართველოს თვითმხილველი ფრანგი მოგზაური შარდენი საგანგებოდ მიუთითებდა, რომ ქართველები პატივისა და უფლებების მოყვარენი არიანო. პიროვნებათა ამბიციები წინ არ უნდა აღუდგეს სახელმწიფო ინტერესებს. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ასეც მოხდება:

“რაც ვერ ჰქმნან მამათ,  
ისი ჰქმნან შვილთა”.

<sup>254</sup> “ქართლის ცხოვრება. ტომი IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1973, გვ. 44-45.